

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI

**İLKELİ DAVRANMA EĞİLİMİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA: ÖLÇEK
GELİŞTİRİLMESİ VE İLKELİ DAVRANIŞIN BENLİK
KURGULARI, ÖZGÜNLÜK VE PSİKOLOJİK İHTİYAÇLAR
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Nurseven KILIÇ

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Ayşe AYPAY

Eskişehir, 2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

İlkeli Davranma Eğilimi Üzerine Bir Çalışma: Ölçek Geliştirilmesi ve İlkeli Davranışın Benlik Kurguları, Özgünlük ve Psikolojik İhtiyaçlar Açısından İncelenmesi başlıklı tezin bizzat tarafımda hazırlanan, özgün bir çalışma olduğunu; bu çalışmanın tüm aşamalarında (hazırlık, veri toplama, analiz, bilgilerin sunumu ve raporlaştırma vb.) bilimsel etik ilke ve kurallara uygun olarak hareket ettiğimi; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri, bilgi vb. için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara çalışmanın kaynakçasında yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan “Bilimsel İntihal Tespit Programı”yla tarandığını ve hiçbir “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, herhangi bir biçimde bu çalışmamla ilgili yukarıdaki beyanıma aykırı bir durumun saptanması halinde, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçların sorumluluğunu kabul ettiğimi bildiririm.

04/08/2020

Nurseven KILIÇ

Teşekkür

Bu uzun soluklu doktora eğitimim süresince bugünlere ulaşım şu cümleleri yazabileceğim bir günün hayalini kurmuştum. Öncelikle öğrencisi olduğum için kendimi çok şanslı hissettiğim, kendisinden her anlamda çok şey öğrendiğim hem öğrenimim süresince hem de tez çalışmamın tüm aşamalarında bilgisini, desteğini ve emeğini esirgemeyen, varlığını hissettiğimde dahi motive olmamı sağlayan ve yüzümde tebessümler oluşturan, kendime örnek aldığım kıymetli hocam, doktora tez danışmanım Prof. Dr. Ayşe AYPAY'a verdiği tüm emeklerden dolayı sonsuz teşekkür ediyorum. Tez izleme süresince bilgi, deneyim ve geribildirimlerinden yararlandığım hocalarım Doç. Dr. Baki DUY ve Doç. Dr. Fatma SAPMAZ'a çok teşekkür ediyorum. Tez jürisinde yer alan Doç. Dr. Emine DURMUŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Tansu MUTLU ÇAYKUŞ'a geribildirimleri ve katkıları için çok teşekkür ediyorum. Bu ailenin her biri birbirinden kıymetli olan ve zor zamanlarımda desteklerini derinden hissettiğim tüm hocalarıma teşekkür ediyorum.

Hem akademik kimliği hem de naif kişiliğiyle desteğini hiçbir zaman esirgemeyen Dr. Öğr. Gör. Hatice KARAASLAN'a, desteğini derinden hissettiğim ve katkılarını asla unutmayacağım Arş. Gör. Gökhan KABACAOĞLU'na, doktora sürecinin başından itibaren her anlamda yanımda olan Öğr. Gör. Ahmet ALTINOK'a, birlikte ilerlediğimiz süreçte aynı duyguları yaşadığımız ve birbirimize destek olduğumuz değerli arkadaşlarım Fatma ALTINSOY'a, Safiye YILMAZ-DİNÇ'e, Maarif MAMMADOV'a, Öğr. Gör. Mehmet Enes SAĞAR'a ve Dr. Seda ÖNGER'e çok teşekkür ediyorum. Burada ismini saymadığım ancak bu süreci birlikte geçirdiğimiz tüm arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Hayatımdaki en kıymetli varlıklar olan ve kendimi bu ailenin bir parçası olduğum için çok şanslı hissettiğim bütün aile büyüklerime; canımdan çok sevdiğim, hiçbir zaman emeğini esirgemeyen ve görüşleriyle yolumu aydınlatan babam Mehmet Ümran KILIÇ'a; fedakârlığı, emekleri ve sonsuz desteğiyle hakkını asla ödeyemeyeceğim annem Nebahat KILIÇ'a; can yoldaşım, arkadaşım ve şefkatini her daim hissettiğim ablam Gülsüm KILIÇ-DAĞDELEN'e; kardeşten öte her şeyim olan, çok sevdiğim erkek kardeşim Muhammed Fatih KILIÇ'a ve bütün sevdiklerime tüm kalbimle teşekkür ediyorum.

Görüşlerini benimle paylaşarak bu tezin ortaya çıkmasını sağlayan ve isimlerini saymadığım tüm katılımcılara en içten duygularıyla teşekkürlerimi sunuyorum.

Bu tez çalışması TÜBİTAK 2228B Burs Programı ile desteklenmiştir. Finansal desteklerinden dolayı TÜBİTAK'a çok teşekkür ediyorum. Aynı zamanda, bu çalışmayı BAP Projesi olarak destekleyen ESOGU BAP birimine de teşekkürlerimi sunuyorum.

*Bu tez çalışmasını, akademik hayatın tüm zorlu aşamalarında yanımda olan,
gösterebilecekleri en büyük özveriyi ve sabrı gösteren canımdan öte aileme,
sevdiklerime ve dostlarıma ithaf ediyorum.*

İçindekiler

Teşekkür.....	i
İçindekiler	iii
Tablolar Listesi.....	vii
Şekiller Listesi.....	viii
Özet	1
Abstract	4
BİRİNCİ BÖLÜM	7
1. Giriş	7
1.1. Problem Durumu	7
1.2. Araştırmanın Amacı	9
1.3. Araştırmanın Önemi	10
1.4. Sayıtlılar	13
1.5. Sınırlılıklar.....	13
1.6. Tanımlar	13
1.7. Kısaltmalar	16
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
2. Kavramsal/Kuramsal Çerçeve.....	17
2.1. İlkeli Davranmanın Kavramsallaştırılması ve İlkeli Davranışa İlişkin Genel Kavramlar	17
2.1.1. İlkeli davranma ile ilişkili diğer kavramlar.....	37
2.1.1.1. Ahlak felsefesi, etik kuramlar ve ilkeli davranma eğilimi	38
2.1.1.2. Ahlak gelişimi kuramları ve ilkeli davranma eğilimi	40
2.1.1.2.1. Freud'a göre ahlak gelişimi	40
2.1.1.2.2. Piaget'nin ahlak gelişimi kuramı.....	42
2.1.1.2.3. Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı.....	43
2.1.1.3. Tutum gücü ve ilkeli davranma eğilimi	45
2.1.1.3.1. Tutum önemi ve ilkeli davranma eğilimi	48
2.1.1.3.2. Tutum kesinliği.....	50
2.1.1.3.3. Tutum kararsızlığı (ikilemi)	52
2.1.1.3.4. Ahlaki inanç.....	52
2.1.1.4. Planlı davranış kuramı.....	60
2.1.1.5. Tutum ve davranışlar arasındaki tutarlılık	64
2.1.2. İlkeli olma ve benlik	65

2.1.3. İlkeli olma ve özgünlük	66
2.1.4. İlkeli olma ve psikolojik ihtiyaçlar	69
2.2. Benlik Kavramı	71
2.2.1. Benlik nedir?.....	71
2.2.1.1. Benliğe ilişkin bilgilerin kaynakları.....	74
2.2.2. Kültür ve benlik	78
2.2.2.1. Bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırması	79
2.2.2.2. Kültür, benlik ve benlik kurguları.....	81
2.3. Özgünlük	88
2.4. Temel Psikolojik İhtiyaçlar	96
2.4.1. Clark Hull'un fizyolojik ihtiyaçlar kuramı (dürtü kuramı).....	97
2.4.2. Murray'ın psikolojik ihtiyaçlar kuramı.....	97
2.4.3. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi	98
2.4.4. Clayton Alderfer'in ERG kuramı	100
2.4.5. Glasser'in seçim kuramı	101
2.4.6. Öz belirleme kuramına göre temel psikolojik ihtiyaçlar	102
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	111
3. Yöntem.....	111
3.1. Araştırma Deseni	111
3.2. Çalışma Grubu.....	113
3.2.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin geliştirilmesine ilişkin çalışma grubu	114
3.2.2. Hipotetik model testlerine ilişkin çalışma grubu	117
3.3. Veri Toplama Araçları.....	121
3.3.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ)	122
3.3.2. İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği (İBTBÖ).....	128
3.3.3. Özgünlük Ölçeği	130
3.3.4. İhtiyaç Doyumu Ölçeği (İDÖ).....	132
3.3.5. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin ölçüt bağımlı geçerliği çalışmalarında kullanılan ölçekler.....	134
3.3.5.1. Sosyotropi-Otonomi Ölçeği (SOSOTÖ).....	134
3.3.5.2. Portre Değerler Anketi (PDA)	135
3.4. Verilerin Toplanması.....	136
3.4.1. Nitel verilerin toplanması	137
3.4.2. Nicel verilerin toplanması.....	138
3.5. Verilerin Çözümlemesi.....	139

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	141
4. Bulgular.....	141
4.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ): Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirliği.....	141
4.1.1. İDEÖ'nün kapsam geçerliğine ilişkin çalışmalardan elde edilen bulgular	141
4.1.1.1. İlkeli davranış kavramının tanımına ilişkin bulgular	143
4.1.1.2. İlkeli davranışa ilişkin kişisel özelliklere yönelik bulgular.....	147
4.1.1.3. İlkeli davranışı engelleyici / ilkeli davranışa yol açan faktörlere yönelik bulgular	150
4.1.1.4. İlkeli davranışa ilişkin duygu ve düşüncelere yönelik bulgular.....	156
4.1.1.5. İlkeli davranışa ilişkin toplumsal tepkilere yönelik bulgular	161
4.1.1.6. İlkeli davranışın sürdürülmesine yönelik bulgular.....	163
4.1.1.7. İlkeli davranma eğilimine yönelik bulguların yorumlanması ve ilkeli davranışa ilişkin genel kavram şemasının oluşturulması	168
4.1.2. İDEÖ'nün yapı geçerliğine ilişkin çalışmalardan elde edilen bulgular ...	169
4.1.2.1. İDEÖ'nün faktör analizi çalışmalarından elde edilen bulgular.....	169
4.1.2.1.1. İDEÖ'nün açıklayıcı faktör analizine ilişkin bulgular	170
4.1.2.1.2. İDEÖ'nün doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgular.....	174
4.1.2.1.3. İDEÖ'nün madde ayırt edicilik analizine ilişkin bulgular	179
4.1.3. İDEÖ'nün ölçüt bağımlı geçerliğine ilişkin çalışmalardan elde edilen bulgular	181
4.1.4. İDEÖ'nün güvenirliliğine ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular	183
4.1.4.1. İDEÖ'nün iç tutarlılığına (cronbach alpha katsayısı) ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular	183
4.1.4.2. İDEÖ'nün test-tekrar test güvenirliliğine ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular	184
4.1.5. İDEÖ'nün cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığına ilişkin bulgular..	184
4.2. Hipotetik Model Testleri	185
4.2.1. Örtük değişkenli model için ölçme modeli bilgisi.....	185
4.2.2. Modelde yer alan gözlenen değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler	186
4.2.3. Ölçme modelinin test edilmesi	190
4.2.4. Yapısal model testi.....	193
4.3. Gözlenen Değişkenler ile Oluşturulmuş Modelin Test Edilmesi	195
BEŞİNCİ BÖLÜM	200
5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler	200

5.1. Sonuç	200
5.1.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarına ilişkin sonuçlar	200
5.1.2. Hipotetik model testlerine ilişkin sonuçlar	204
5.2. Tartışma	206
5.2.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin sonuçların tartışılması	207
5.2.1.1. İlkeli davranma eğilimine ilişkin nitel bulguların tartışılması	207
5.2.1.2. İlkeli davranma eğiliminin sosyotropi-otonomi ile ilişkilerine yönelik sonuçların tartışılması	212
5.2.1.3. İlkeli davranma eğiliminin değerler ile ilişkilerine yönelik sonuçların tartışılması	214
5.2.2. İlkeli davranma eğilimi ile benlik kurguları arasındaki ilişkilere yönelik sonuçların tartışılması	216
5.2.3. İlkeli davranma eğilimi ile özgünlük arasındaki ilişkilere yönelik sonuçların tartışılması	219
5.2.4. İlkeli davranma eğilimi ile psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkilere yönelik sonuçların tartışılması	220
5.3. Öneriler	222
5.3.1. Araştırmacılara yönelik öneriler	222
5.3.2. Uygulayıcılara yönelik öneriler	223
KAYNAKÇA	225
EKLER	246
ÖZGEÇMİŞ	271

Tablolar Listesi

Tablo Numarası	Başlık	Sayfa Numarası
2.1	Temel Erdemlerin (6) ve Karakterin Güçlü Yönlerinin (24) Gruplandırılması	24
2.2	Güce İlişkin Tutum Özellikleri	47
3.1	Nitel Araştırma Kapsamındaki Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri	116
3.2	Katılımcıların Demografik Özellikleri	118
3.3	Katılımcıların Ebeveynlerinin Demografik Özellikleri	120
3.4	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar	125
3.5	İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar	129
3.6	Özgünlük Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar	132
3.7	İhtiyaç Doyumu Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar	133
3.8	PDA Ölçeklerinin Değer Tipi Ortalamaları ve Güvenirlik Katsayıları	136
4.1	Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Değerler	173
4.2	Uyum İyiliği İndeksleri ve Kabul Edilebilirlik Sınırları	175
4.3	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar	177
4.4	Alt-Üst Grup Ortalamalarına Dayalı Madde Analizine İlişkin Değerler	180
4.5	Ölçüt Olarak Ele Alınan Ölçekler ile Korelasyonlar	181
4.6	İDEÖ'nün Güvenirlik Analizine İlişkin Değerler	183
4.7	İDEÖ'den Alınan Puanların Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Farklılaşması Bağımsız Örneklem t Testi Sonuçları	184
4.8	Yapısal Modellerde Yer Alan Gözlenen Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler	187
4.9	Yapısal Modelde Yer Alan Gözlenen Değişkenler Arası İlişkiler Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları	189
4.10	Yapısal Modelde Yer Alan Örtük Değişkenlere İlişkin Korelasyonlar	192
4.11	Gözlenen Değişkenli Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları	195
5.1	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Öngörülen Alt Boyutları	201

Şekiller Listesi

Şekil Numarası	Başlık	Sayfa Numarası
1.1	Araştırma Modeli: Benlik Kurguları, Özgünlük ve Psikolojik İhtiyaçların İlkeli Davranma Eğilimi Üzerindeki Etkisi	10
2.1	Çembersel Değer Modeli	32
2.2	Tutumların Alan Kuramı	54
2.3	Planlı Davranış Kuramı Modeli	61
2.4	Yetkinlik, Kişilerarası Mesafe ve Bağlamında Benlikler	87
2.5	Birey Merkezli Özgünlük Kavramı	95
2.6	Maslow'un Temel İhtiyaçlar Hiyerarşisi	99
2.7	ERG Modeli ile İhtiyaçlar Hiyerarşisinin Karşılaştırılması	101
3.1	Örtük Değişkenlerle Oluşturulan Hipotez Model	112
3.2	Gözlenen Değişkenlerle Oluşturulan Hipotez Model	113
3.3	İlkeli Davranma Ölçeğine İlişkin İkinci Düzey DFA Sonucunda Elde Edilen Standardize Edilmiş Faktör Yükleri	127
4.1	İlkeli Davranışın Tanımına Yönelik Kavram Şeması	144
4.2	İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özelliklere Yönelik Kavram Şeması	147
4.3	İlkeli Davranışı Engelleyici Faktörlere Yönelik Kavram Şeması	151
4.4	İlkeli Davranmaya Yol Açan Faktörlere Yönelik Kavram Şeması	153
4.5	İlkeli Davranışa İlişkin Duygu ve Davranışlara Yönelik Kavram Şeması	157
4.6	İlkeli Davranışa İlişkin Toplumsal Tepkilere Yönelik Kavram Şeması	161
4.7	İlkeli Davranışı Sürdürmeye İlişkin Faktörlere Yönelik Kavram Şeması	164
4.8	İlkeli Davranışa İlişkin Genel Kavram Şeması	168
4.9	İDEÖ'nün Faktörlerini Gösteren Yamaç Birikinti Grafiği	172
4.10	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Birinci Düzey DFA Modeli	176

4.11	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli	178
4.12	Ölçme Modeline Ait Standardize Edilmiş Yol Katsayıları	191
4.13	Yapısal Modele Ait Standardize Edilmiş Yol katsayıları	194
4.14	Gözlenen Değişkenlerle Oluşturulan Modele İlişkin Standardize Edilmiş Yol Katsayıları	197
4.15	Gözlenen Değişkenlerle Oluşturulan Modele İlişkin t Değerleri	198

Özet

İlkeli Davranma Eğilimi Üzerine Bir Çalışma: Ölçek Geliştirilmesi ve İlkeli Davranışın Benlik Kurguları, Özgünlük ve Psikolojik İhtiyaçlar Açısından İncelenmesi

Nurseven KILIÇ

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ayşe AYPAY

2020

Amaç: Bu çalışmada ilkeli davranma kavramı yetişkinler açısından incelenmiştir. İlkeli olmanın hem bir eğilim (ilkeli davranma) hem de bir davranış biçimi (ilkeli davranış) olabileceği düşünülmüştür. Bu bağlamda, çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır. Birincisi ilkeli olma ile ilişkili bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeleri ve kişilik özelliklerini incelemek ve yetişkin bireylerin ilkeli davranma eğilimlerini ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektir. İkincisi ise bu tezin özelinde kavramsal tanımı yapılan ve alt boyutları oluşturulan ilkeli davranma olgusunun benlik kurguları, özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar ile ilişkilerini incelemektir. Bu çerçevede, çalışmanın değişkenleri arasındaki ilişkileri test etmek üzere bir hipotetik model oluşturulmuş ve modele ilişkin hipotezler incelenmiştir.

Yöntem: İlişkisel tarama modelinde yürütülen bu çalışmada öncelikle çalışmanın birinci amacına uygun şekilde ilkeli olmaya ilişkin bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeler ve kişilik özellikleri incelenmiş ve İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ) geliştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesinde ilk olarak ilkeli davranma eğilimine ilişkin yarı yapılandırılmış görüşme soruları aracılığıyla ilkeli davranışın bireyler tarafından nasıl açıklandığı incelenmiştir. Ardından, madde havuzu oluşturulan ölçek yaşları 18 ile 59 arasında değişen 327 yetişkin bireye uygulanmış ve elde edilen veriler açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuştur. İlk uygulamadan dört hafta sonra, 227 kişinin görüşlerine yeniden başvurulmuş ve ölçeğin test-tekrar test geçerliliği incelenmiştir. Daha sonra, yaşları 18 ile 64 arasında değişen 537 kişiden oluşan başka bir yetişkin gruba yeniden uygulama yapılmış ve ölçeğin faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Ayrıca, ölçeğin ölçüt-bağımlı geçerliğinin sınanması amacıyla Sosyotropi-Otonomi Ölçeği ve Portre Değerler Anketi'nden yararlanılmıştır.

Araştırmanın ikinci amacı doğrultusunda, ilkeli davranma kavramı ile benlik kurguları, özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkiler betimlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği, İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği, Özgünlük Ölçeği ve İhtiyaç Doyumu Ölçeği veri toplama araçları olarak kullanılmıştır. Yaşları 18 ile 80 arasında değişen 628 kişiden oluşan yeni bir yetişkin örneklem grubuna uygulama yapılmış ve araştırmanın hipotezlerinin desteklenip desteklenmediği Yapısal Eşitlik Modellemesi ile belirlenmeye çalışılmıştır.

Bulgular: Araştırmanın birinci amacı doğrultusunda elde edilen nitel verilere dayalı bulgular kavram haritalarıyla sunulmuş ve kavramların oluşturulmasına katkıda bulunan katılımcı görüşlerine yer verilmiştir. Ardından, geliştirilen ölçeğin faktör yapısının belirlenmesi amacıyla açımlayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiş ve dört alt boyutlu 44 maddeden oluşan beşli likert tipi bir ölçek elde edilmiştir. Ortaya çıkan faktörler sırasıyla “İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları”, “İlkeleri Koruma Gayreti”, “Kişisel İlkeler Oluşturma” ve “İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli” olarak adlandırılmıştır. Daha sonra, birinci ve ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizlerine başvurulmuş, elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiş ve ölçeğin faktör yapısı doğrulanmıştır. Ölçüt geçerliğine yönelik analizler sonucunda ise Sosyotropi-Otonomi Ölçeği’ ve Portre Değerler Anketi’nin İDEÖ’nün alt boyutlarıyla pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiği belirlenmiştir. İDEÖ’nün Cronbach Alpha güvenirlik katsayısı hesaplamalarında ve test-tekrar test analizlerinde ise ölçeğin güvenilir sonuçlar verdiği belirlenmiştir. Tüm bu analizlere ek olarak, araştırmanın ikinci amacına ilişkin hipotezleri test etmek amacıyla 628 kişiden toplanan nicel veriler üzerinde ölçeğin faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığı yeniden test edilmiş ve uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar dâhilinde olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, nitel ve nicel verilerin analizlerinden elde edilen bulgulardan hareketle, İDEÖ’nün yetişkinlerin ilkeli davranma eğilimlerini belirlemek için kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Araştırmanın ikinci amacına ilişkin hipotezlerin test edilmesi sonucu araştırmanın tüm hipotezlerinin doğrulandığı sonucuna ulaşılmıştır. İlk hipoteze yönelik analiz sonuçlarına göre, İDEÖ’nün tüm alt boyutlarının bireyci, ilişkisel ve toplulukçu benlik kurguları tarafından anlamlı düzeyde açıklandığı belirlenmiştir. Araştırmanın ikinci hipotezi sınıandığında, Özgünlük Ölçeği’nin Yansızlık dışındaki tüm alt boyutlarının bireylerin ilkeli davranma eğilimlerinin anlamlı birer yordayıcısı oldukları bulunmuştur.

Özgünlüğün Yansızlık alt boyutu İDEÖ'nün yalnızca 'Kişisel İlkeler Oluşturma' alt boyutunu anlamlı düzeyde açıklamıştır. Araştırmanın son hipotezi test edildiğinde ise psikolojik ihtiyaçların İDEÖ'nün 'İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları' ve 'İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli' alt boyutlarının anlamlı birer açıklayıcısı olmadıkları belirlenmiştir. Buna karşın, özerklik ihtiyacının doyurulması 'İlkeleri Koruma Gayreti' alt boyutunu anlamlı düzeyde açıklarken, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarının doyurulması İDEÖ'nün 'Kişisel İlkeler Oluşturma' alt boyutunu anlamlı düzeyde açıklamıştır.

Sonuç ve Öneriler: Araştırma kapsamında ilkeli olmaya ilişkin bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal ögelerin ve kişilik özelliklerinin olduğu belirlenmiş ve yetişkinlerin ilkeli davranma eğilimlerini ölçebilmek amacıyla bir ölçek geliştirilmiştir. Ölçeğin elde edilmesi ve gerçekleştirilen model testleri sonucunda ilkeli davranma eğiliminin benlik kurguları, özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar tarafından anlamlı bir şekilde açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada, nitel ve nicel verilere dayalı tüm bulgular bir arada değerlendirildiğinde, ilkeli davranma olgusunun hem bir eğilim (ilkeli davranma) hem de bir davranış biçimi (ilkeli davranış) olarak ele alınabileceğine ilişkin düşüncelerin desteklendiği söylenebilir. Elde edilen bulgular çerçevesinde hem uygulayıcılara hem de araştırmacılara yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: İlkeli davranma, İlkeli davranma eğilimi, Benlik kurguları, Özgünlük, Psikolojik ihtiyaçlar

Abstract

A Study of Principled Behavior Tendency: Scale Development and Investigating Principled Behavior Regarding Self-Construals, Authenticity and Psychological Needs

Nurseven KILIÇ

Eskisehir Osmangazi University Institute of Educational Sciences

Department of Educational Sciences

Advisor: Prof. Dr. Ayşe AYPAY

2020

Purpose: In this study, the concept of principled behavior was investigated for adults. Principled behavior was considered as both a tendency and a way of behavior. In this regard, the present study had two goals. The first goal was to examine some cognitive, emotional and behavioral factors, and personality traits related to principled behavior, and to develop a valid and reliable scale to evaluate adults' tendency of principled behavior. The second goal was to investigate the links between self-construals, authenticity and psychological needs and principled behavior of whose conceptual definition and subscales were constructed within the scope of this study. Within this frame, a hypothetical model was formed to test the relationships among the variables in this study and the hypotheses related to the model were examined.

Method: In the current study conducted following the correlational survey model, firstly, some cognitive, emotional and behavioral factors, and personality traits related to principled behavior were investigated, and the Principled Behavior Tendency Scale (PBTS) was developed in accordance with the primary goal of this study. In the development of the scale, first, how individuals describe principled behavior was examined through semi-structured interview questions. Subsequently, the item pool compiled for the scale was administered to 327 adults aged 18-59, and the data was subjected to exploratory factor analysis. Four weeks after the first implementation, the scale was administered to 227 participants from the same group to examine the test-retest reliability. Then the scale was implemented to a different adult group of 537 participants aged 18-64, and the factor structure of the scale was analyzed using confirmatory factor analysis tests. In addition, the Sociotropy-Autonomy Scale and the Portrait Values Questionnaire were used to test the criterion-related validity of the scale.

For the second aim of the study, the links between principled behavior and self-construals, authenticity and psychological needs were investigated. To this end, the Principled Behavior Tendency Scale, the Relational-Individual-Collective Self-Aspects Scale, the Authenticity Scale and the Psychological Needs Satisfaction Scale were employed as data collection tools. The scales were administered to a new study group consisting of 628 participants aged 18-80. Structural Equation Modelling analyses were then used to examine hypothesized structural model in order to test whether the hypotheses were supported.

Results: Regarding the first goal of the study, findings based on the qualitative data were illustrated using concept maps, and opinions of the participants contributing to the creation of the concepts were presented. Afterwards, exploratory factor analysis was performed to determine the factor structure of the scale, and a five-point Likert type scale consisting of 44 items with four factors was obtained. The factors revealed were labelled as “Personality Traits Associated with Principled Behavior and Motives behind Principled Behavior”, “Striving to Preserve Principles”, “Building Personal Principles” and “Cognitive Basis of Principles”. Subsequently, the first and second level confirmatory factor analyses were used. It was found that the goodness of fit values was optimal, and the factor structure was confirmed. As a result of the analyses regarding the criterion-related validity, it was revealed that the Sociotropy-Autonomy Scale and the Portrait Values Questionnaire demonstrated a positive relationship with all the subscales of PBTS. In addition to all these analyses, the factor structure was retested with the data gathered from the study group of 628 participants who were contacted to take part in the study to collect data for the second aim, and the goodness of fit values were found optimal. As a result of the Cronbach Alpha reliability tests, the scale was reliable. In brief, based on the findings obtained from the analysis of qualitative and quantitative data, it was concluded that the PBTS is a valid and reliable measurement tool to be used to determine the principled behavior tendency of adults.

The results of the analyses carried out for the second goal of the study revealed that all the hypotheses of the study were confirmed. As a result of the tests regarding the first hypothesis, it was found that all the subscales of PBTS were significantly predicted by individualistic, relational and collectivistic self-construals. Once the second hypothesis of the research was tested, it was determined that all the subscales of the Authenticity Scale were a significant predictor of principled behavior tendency except the Unbiased Processing. The Unbiased Processing subscale predicted only the Building

Personal Principles subscale of PBTS in a significant way. According to the results of the tests on the third hypothesis, the “Personality Traits Associated with Principled Behavior and Motives behind Principled Behavior” and the “Cognitive Basis of Principles” subscales of the PBTS were not significantly predicted by psychological needs. However, the autonomy subscale was a significant predictor of the “Striving to Preserve Principles” subscale while both the competency and relatedness subscales were a significant predictor of the “Building Personal Principles” subscale.

Conclusion and Suggestions: Within the context of this study, some cognitive, emotional and behavioral factors and personality traits related to principled behavior were revealed, and a scale was developed in order to measure the principled behavior tendency of adults. It was elucidated that the principled behavior tendency was predicted by individuals' self-construals, authenticity and psychological needs. In the current study, when all the findings based on qualitative and quantitative data are evaluated together, it can be concluded that the predictions regarding the principled behavior as both a tendency and a behavioral form are supported. In the light of the findings of the study, suggestions for both researchers and practitioners are presented.

Keywords: Principled behavior, Principled behavior tendency, Self-construals, Authenticity, Psychological needs

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Giriş

Bu bölümde araştırmaya konu olan problem durumu, bu problem durumu çerçevesinde oluşturan genel amaç ve hipotezler, araştırmanın önemi ve araştırmanın alanyazına yapacağı katkılar ve sınırlılıklara yer verilmiştir.

1.1. Problem Durumu

‘İlkeli olma’, ‘ilkeli davranma’ veya ‘ilkeli bir kişi’ gibi ifadeler hemen herkesin günlük hayatında karşılaştığı kavramları yansıtmaktadır. Bu bakımdan ilkeli davranışın ‘bilinen’ bir kavramı ifade ettiği söylenebilir. İnternet siteleri üzerinde yapılan araştırmalarda, ilkeli davranışa ilişkin pek çok erdemli kişilik özelliklerinin atfedildiği görülmektedir. İlkeli davranan bireylerin tipik özellikleri tanımlanmakta ve ilkeli düşünmenin karar verme süreçlerindeki etkililiğinden bahsedilmektedir. Psikoloji alanyazınında ise ahlak ve etik konular üzerine çokça araştırma yapılmasına rağmen, ilkeli davranma olgusu üzerine çok az çalışma yapıldığı görülmektedir. Oysaki bu konunun psikolojik açıdan incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir, çünkü ilkeli olmak bireyi ahlaki açıdan doğru seçimler yapmaya yönlendiren içsel bir varoluş halidir (Killinger, 2010).

Yetişkinlerin ilkeli davranışa ilişkin eğilimlerini açıklayabilecek etkenleri ve bunlar arasındaki ilişkileri belirlemek araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu tez çalışması kapsamında ilkeli davranma olgusunun yetişkinler üzerinde çalışılması özellikle tercih edilmiştir, çünkü ahlak gelişimi bilişsel gelişimle birlikte ortaya çıkmakta (Helwig ve Turiel, 2002, s. 476; Senemoğlu, 2015, s. 66) ve ilkeli ahlaki düşünme büyük oranda bilişe dayanmaktadır (Miller, 1997, s. 23; Trevino ve Youngblood, 1990, s. 378). İnsan gelişimi biyolojik olgunlaşmayla birlikte sosyalleşmeye dayalı olarak ortaya çıkmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 52). Bu gelişim sürecinde bireyler dolaylı veya doğrudan yaşantılarla edindikleri deneyimlerle doğru ve yanlışla ilişkin çıkarımlar yapabilirler. Dolayısıyla, ahlaki karar verme süreçlerinde seçimler büyük ölçüde kişinin olgunluk düzeyine bağlı olarak şekil alır (Killinger, 2010), çünkü olgunluk oturmuş kimliğin göstergesidir (Martens, 2005, s. 3). Tüm bu gerekçelerle bu tez konusunun yetişkinlerle çalışılmasının daha sağlıklı sonuçlar vereceği düşünülmüştür.

Kim olduğumuz hakkında sahip olduğumuz inançların tümü benlik kavramını oluşturmaktadır (Taylor, Peplau ve Sears, 2010, s. 105). Bireyin özüne yönelik farkındalığı ve benlik bilinci aynı zamanda özgünlüğün kavramsallaştırılmasında ve işleyişinde de temel göstergelerdir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 284-285) ve özgün benliğe sahip bireyler yaşamlarını gerçek benliklerine göre sürdürme eğilimindedir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 294). Bu bakımdan, benlik yalnızca düşünümsel değildir, benliğin aynı zamanda yürütücü bir işlevi vardır. Yürütücü işlev bir davranışın seçilmesi, başlatılması ve sürdürülmesindeki benliğin güdüsel özelliklerini ifade eder (Demirutku, 2007, s. 46). Benlik algıyı, hafızayı ve kişinin kendisi ve başkalarıyla ilişkili konulardaki çıkarımları yönetmektedir. Kişinin benlik tanımında merkezi ve önemli bir yeri olan bir nitelik söz konusu olduğunda kişinin bu bilgiye ilgisi artmakta ve bu bilgiyi daha iyi hatırlamaktadır. Benlik sistemlerinin netliği ve düzenliliği duyguları etkilemekte ve bu da durumlara karşı verilen tepkileri belirlemektedir (Cross ve Madson, 1997, s. 6). Bu nedenle, insanların davranışsal yönelimlerinde benlikle ilişkilendirdiği kavramların belirleyici olduğu söylenebilir. İlkeli etik ideolojiye kişisel bağlılığı ifade eden doğruluk, benlik sistemini etik ilkelerle ilişkilendirmekte, zihinde ahlaki yapılara kolay ulaşılabilir bir zemin hazırlamakta, ilkelerle tutarlı bir davranış sergileme gereksinimini hissettirmekte ve davranışların sorumluluğunu alma duygusu kazandırmaktadır (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker, Miller ve Johnson, 2009, s. 336). Dahası, kişinin benlik algısı ile doğrudan bir ilişki kurulmadığı sürece ahlaki muhakeme, ahlaki biliş ve hatta iyi niyet duygusu bile ahlaki bir eylemin gerçekleşmesi için yeterli değildir (Aquino ve Reed, 2002, s. 9-10), çünkü ahlak, ahlaki bilişin ötesinde bir kavramdır (Walker ve Pitts, 1998, s. 403).

Benlik kurguları ise bireyin benlik yöneliminin bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırmasındaki yerini gösteren kültürel göstergelerden biridir. Bir başka ifadeyle, kültürel bağlam içerisinde benlik ve sosyal davranışlar benlik kurguları kavramsallaştırılmasıyla sunulmaktadır. Örneğin, bu kavramsallaştırma içerisinde ilişkisel benlik kurgusu bireyin yakın ilişkilerinde sergilediği benlik sunumunu ifade eder (Harb ve Smith, 2008, s. 183). Öte yandan, bireyci kültürlerde benlik biricik ve diğerlerinden bağımsız bir yapı olarak tanımlanırken, toplulukçu kültürlerde benlik gruba muhtaçtır. Bu bakımdan, bireyci kültürlerde başarı, zevk ve rekabet gibi değerler baskınken, toplulukçu kültürlerde aile bütünlüğü, güvenlik, sadakat ve uyum gibi değerler daha ön plandadır (Triandis, McCusker ve Hui, 1990, s. 1007-1008). Dolayısıyla, toplulukçu kültürlerde normlar sosyal davranışların belirleyicileri iken, bireyci

kültürlerde kişisel tutumlar daha önemlidir. Bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, bireyin benlik yönelimlerinin ilkeli olma bağlamında incelenmesi alanyazına önemli ipuçları sağlayabilir. Ancak bu konuda alanyazın incelemeleri yapıldığında, konuya ilişkin bilgilerin yetersiz kaldığı görülmüştür. Bireyin benliğini nasıl konumlandığına ilişkin ilkeli davranışları açıklamada önemli bir etken olduğu ve bu nedenle alanyazındaki boşlukların giderilmesinin gerekli olduğu düşünülmüştür.

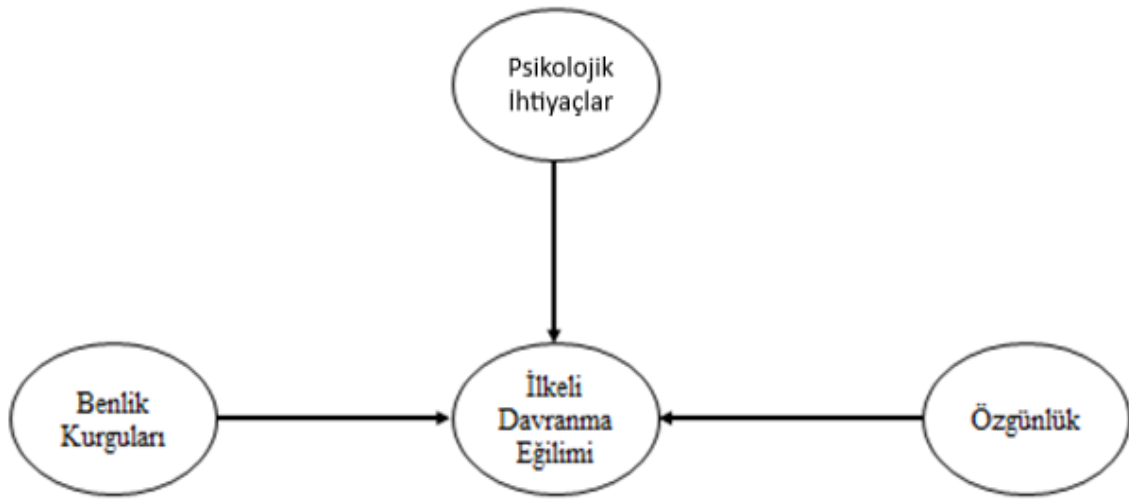
Bu tez kapsamında ilkeli olma ile ilişkisi incelenen bir diğer kavram da psikolojik ihtiyaçlardır. Öz belirleme kuramına göre psikolojik ihtiyaçların yeterince iyi desteklenmesi gelişim, büyüme ve bütünleşmeyi mümkün kılmaktadır (Ryan ve Deci, 2017, s. 9). Yeterlik ihtiyacı kişinin eylemlerinde yetenekli ve etkili hissedebilme ihtiyacını (Church vd., 2013, s. 5); özerklik ihtiyacı ise iradeyi kullanma, psikolojik özgürlük, özgünlük ve davranışların ve seçimlerin sorumluluğunu alma (Soenens vd., 2017, s. 2) ve dışsal baskının etkisinde kalmaksızın özgür iradeyi ve seçme hakkını kullanma ihtiyacını ifade eder (Church vd., 2013, s. 5; Ryan, Huta ve Deci, 2008, s. 153). Özerklik kişinin kendi benliğine veya kendine özgü ilgi alanları ve değerlerine uygun şekilde davranmasıdır (Ryan ve Deci, 2017, s. 10). İnsanlar özerk hissettiklerinde daha yüksek düzeyde psikolojik ve fiziksel iyilik hali yaşarlar ve daha mutlu ve sağlıklı hissederler (Moller ve Deci, 2009, s. 42). Son olarak, bireyin aidiyet duygusu, yakınlık ve başkalarıyla ilişkili olma ihtiyacı ilişkisellik ihtiyacı olarak tanımlanmaktadır (Church vd., 2013, s. 5). Temel psikolojik ihtiyaçlar gibi ilkeli olma da hem evrensel yönü olan hem de insanların gereksinim duyduğu bir olguyu ifade etmektedir. Bireylerin iyilik haline katkı sağlayan ve gelişim, büyüme ve bütünleşmeyi mümkün kılan psikolojik ihtiyaçların doyurulmasının ilkeli davranışı açıklayabileceği düşünülmüştür. Bu nedenle alanyazındaki çalışmalarda rastlanmayan bu ilişkilerin bu araştırma kapsamında incelenmesine gereksinim duyulmuştur. Tüm bu bilgiler doğrultusunda bu araştırma kapsamında ilkeli olma hem bir eğilim hem de bir davranış biçimi olarak yetişkinler açısından incelenmiştir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma kapsamında öncelikle ilkeli davranma olgusunun bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeleri ve kişilik özelliklerinin incelenmesi ve elde edilen bulgularla bir ölçek geliştirilmesi planlanmıştır. Bu çerçevede oluşturulan hipotez ise aşağıda sunulmuştur.

- İlkeli olma bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal ögelerin ve kişilik özelliklerinin birleşimidir.

Bu bağlamda, ilkeli olmanın bilişsel, duygusal ve davranışsal ögelerinin ve kişilik özelliklerinin incelenmesi ve yetişkinlerin ilkeli davranma eğilimlerini ölçmek amacıyla kullanılacak geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesi araştırmanın ilk amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın temel amacı ise araştırmacı tarafından geliştirilen ölçek aracılığıyla benlik kurgularının, özgünlüğün ve psikolojik ihtiyaçların ilkeli davranma eğilimi üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu temel hedef doğrultusunda oluşturulan ve araştırma kapsamında sınaması yapılacak olan araştırma modeli aşağıya çıkarılmıştır:

Şekil 1.1

Araştırma Modeli: Benlik Kurguları, Özgünlük ve Psikolojik İhtiyaçların İlkeli Davranma Eğilimi Üzerindeki Etkisi

Modelin görsel olarak sunduğu hipotezlerin ayrıntılı açılımı ise aşağıda yer almaktadır. Araştırmanın hipotezleri şu şekildedir:

- Benlik kurguları, ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir açıklayıcıdır.
- Özgünlük, ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir açıklayıcıdır.
- Psikolojik ihtiyaçlar, ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir açıklayıcıdır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Köklerini ahlaktan alan ve özünde doğruluğun yer aldığı ilkeli davranma olgusu bireyin inançları, değerleri, standartları ve doğru ve yanlış ile ilgili konulardaki yönelimini anlatan benlik imajlarının, kişilik özelliklerinin ve ahlaki kimliğinin

bütünleştigi bir sistemi ifade etmektedir (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3; Schlenker, 2008, s. 1079; Schlenker vd., 2009, s. 317). Öte yandan özellikle statü, prestij ve gücün başarı olarak algılandığı, narsisistik eğilimlerin arttığı ve değerlerin geri planda kaldığı toplumlarda ise ilkeli olmanın sosyal düzeydeki önemi artmakta (Killinger, 2010) ve değerler eğitimi her geçen gün daha büyük bir ihtiyaçla önemsenmektedir. Tüm bu gerekçelerle bu tez konusunun çalışılmasının ilkeli davranma olgusunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Her öğretim kademesinde, değerleri daha fazla içselleştirmiş bireyler yetiştirmek için, “ilkeli davranma eğiliminin” ne olduğunun ve ilişkili olduğu kavramların neler olduğunun incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Yaşamın erken dönemlerinde toplumsallaşma süreci ile yeni deneyimlerin kazanılması ve bu kazanımların sürekli hale gelmesi sonucu edinilen deneyimler zaman içerisinde benlik kavramının önemli yönleri olarak içselleştirilebilir (Taylor vd. 2010, s. 107). Ahlaki kimliğin temelinde yer alan benlik ilkeli bir ideoloji ile sıkı bir şekilde ilintili hale gelirse ve kişi kendini tanımlarken ilkeleri ve değerleri çerçevesinde tanımlama eğilimi gösterirse ilkeli davranışın ortaya çıkması daha tutarlı ve istikrarlı bir hale gelmektedir (Schlenker, 2008, s. 1087; Schlenker vd., 2009, s. 327; Walker ve Pitts, 1998, s. 414).

Ahlaki kimliğinin temelini oluşturduğunda ve benlikle ilişkili hale geldiğinde, kişi sahip olduğu ilkeleri, değerleri ve standartları hem dışsal bağlamda davranışsal rehberler olarak hem de içsel süreçlerinde vicdani açıdan kullanmayı sürdürebilir (Walker ve Pitts, 1998, s. 414). Bu nedenle, ilkeli olma, insan yetiştirme süreçlerinde dikkate alınması gereken çok önemli bir kavramdır. Örneğin, erken yaşlarda kazandırılan öz-denetim becerilerinin yaşamın ilerleyen yıllarında aktif bir şekilde kullanıldığını gösteren araştırma bulguları mevcuttur (ör. Hay ve Forrest, 2006, s. 761). Bu sonuçlardan da anlaşılabilir gibi, ilkeli davranmanın temellerini oluşturmak, bireylerde kısa ve uzun vadede içselleştirilmiş değerlerin ortaya çıkmasına olanak sağlayabilir. Öz-denetim becerilerinin kazandırılmasında olduğu gibi, ilkeli davranmayla ilgili temel değerlerin erken dönemlerde kazandırılmasıyla, bireylerin reddedilme veya cezalandırılma gibi dışsal baskılara karşı dirençli davranabilmeleri ve kendi içlerinde yaşadıkları duygusal çeldirmelere karşı da direnç geliştirmeleri mümkün olabilir (Hay ve Forrest, 2006, s. 761).

İlkeli olma, bedenin oksijene ihtiyaç duyması gibi ruhun da temel bir gereksinimidir (Killinger, 2010) ve ilkeli davranabilme hem toplumun iyi oluşuna ve kişilerarası iletişime hem de bireyin iyi oluşuna ve benliği hakkında olumlu inançlar geliştirmesine katkı sağlamaktadır (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3; Schlenker vd., 2009,

s. 327; Schlenker, Pontari ve Christopher, 2001, s. 21; Peterson ve Seligman, 2004). Bu nedenle, bireylerin ilkeli davranma eğilimlerini güçlendirici programların hazırlanmasının hem bireyin iyi oluşu hem de toplumun iyileştirilmesi açısından önemli olduğu ifade edilebilir. Küreselleşen dünyada, bireyci-toplulukçu benlik yönelimlerinin de değişen yapısı göz önünde bulundurulduğunda, ilkeli olma yoluyla temel değerlerin içselleştirilmesi ve sürdürülmesi toplumların değerlerinin ve standartlarının korunmasına da katkı sağlayabilir. Bu açıdan, ilkeli olma kavramının incelenmesi ve bilimsel verilerle desteklenmesinin yaygın bir etki alanına sahip olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, ilkeli olma evrensel bir kavram olduğundan, benlik ve kültürlerarası psikoloji alanında çalışma alanları oluşturabilecek bir konu özelliği taşımaktadır.

Bu konu aynı zamanda eğitim kurumları ile eşgüdüm içinde çalışılarak, değerlerle ilgili derslere ilkeli insan yetiştirme, farklı eğitim kademelerinde ilkeli olma eğilimini güçlendirici birtakım projeler geliştirme ve pilot uygulamalar gerçekleştirme gibi yaygın etki alanı oluşturma potansiyeline sahiptir. Tüm bunların yanı sıra, ilkeli davranma eğiliminin bu çalışma kapsamında ayrıntılı bir biçimde incelenmesi, ebeveynlere, ilkeli çocuk yetiştirmeyi mümkün kılacak programların geliştirilip test edilebileceği etkinlikler düzenleme fırsatı sunabilir. İlerleyen zamanlar için de ilkeli insan yetiştirme boyutu dikkate alınarak yapılacak eğitim-öğretim etkinliklerinin ilkeli insan sayısını artırmasıyla toplumun iyi oluşu desteklenebilir. Sonuç olarak, tüm bireylerin ve toplumların yaşamlarının merkezinde yer aldığı düşünülen ve ahlaki bir yapıyı temsil eden ilkeli davranma eğiliminin bu çalışma aracılığıyla diğer kavramlarla ilişkilerinin incelenmesinin, alanyazındaki boşluğun giderilmesinde ve yeni araştırmalara temel oluşturabilecek veriler sunmasında etkili olabileceği söylenebilir.

Özetle, ilkeli olma ile ilişkili bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerin ve kişilik özelliklerinin bu tez aracılığıyla incelenmesinin ilkeli davranma olgusunun anlaşılmasına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. İlkeli davranma eğiliminin neyi ifade ettiğinin açıklanması ve alanyazının temel kavramlarından olan benlik kurguları, kişinin olduğu gibi davranabilmesini ifade eden özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar gibi kavramlarla ilişkisinin ele alınması ise ilkeli olmayı etkileyen psikolojik süreçlerin belirlenmesine olanak sağlaması açısından önemlidir. Bu yönüyle bu araştırma bulgularının ilkeli davranma eğiliminin geliştirilmesi konularında zengin ipuçları sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu tez çalışması bu değişkenler arasındaki ilişkileri ilkeli olma bağlamında sistematik olarak incelemesiyle alanyazında ilk kez çalışılacak bir konu olma özelliğini taşımaktadır. Diğer taraftan, ilkeli olma kavramına yönelik bir

ölçme aracı geliştirmenin, kavramın diğer değişkenler açısından incelenmesine fırsat sunacağı ve bu alanda özgün araştırmaların ortaya konulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Sayıtlar

- Araştırmanın tüm katılımcıları öz bildirimine dayalı ölçekleri yanıtlarken maddeleri dikkatle okumuş ve dürüst ve samimi cevaplar vermişlerdir.

1.5. Sınırlılıklar

- Ölçek uygulamalarının kişinin öz bildirimine dayanmasından ötürü ölçekten alınan yüksek ve düşük puanlar denildiğinde ölçeğin puanlamasından bahsedilmektedir ancak kişinin içsel karakteristik düzeyini gözleme şansı bulunmamaktadır. Bu nedenle araştırmanın öz bildirimine dayalı bir ölçek bataryası ile gerçekleştirilmesi bir sınırlılık olarak düşünülebilir.
- Araştırma içerisinde sunulan bilgilerin kapsamı, alan uzmanlarının görüş ve önerileri ile araştırmacının alanyazın incelemelerinden elde ettiği bilgilerle sınırlıdır.
- Araştırmada elde edilen veriler 2018-2020 yılları arasında araştırmaya gönüllü olarak katılmayı kabul eden yetişkinlerle sınırlıdır.
- Araştırma sürecinde elde edilen veriler araştırmacının katılımcılara yönelttiği görüşme soruları ve uyguladığı ölçek maddelerinin sunduğu içerikle sınırlı kalmıştır.

1.6. Tanımlar

Araştırmada yer alan bazı kavramlara açıklık getirmek amacıyla ilgili kavramların tanımları aşağıda sunulmuştur.

Benlik Kurguları: Benlik kurguları, bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırmasında, bireyin benlik gelişimi ve sosyal davranışlarının açıklanmasında en çok kullanılan kültürel göstergelerden biridir. Alanyazında farklı şekillerde ifade edilen benlik kurguları bu tez kapsamında Kashima ve Hardie'nin (2000) önerdiği şekilde bireyci-ilişkisel-toplulukçu benlik kurguları olarak tanımlanmıştır.

Bireyci Benlik Kurgusu: Bireyci benlik kurgusu, bireyin özerk ve biricik olduğunu, toplumsal bağlamdan ve diğerlerinden bağımsız olduğunu ve benliğin diğerlerinden ayrıştığını ifade eder (Kashima ve Hardie, 2000, s. 20).

İlişkisel Benlik Kurgusu: İlişkisel benlik kurgusu, bireyin yakın çevresindeki önemli kişilerle oluşturduğu ilişkiler, karşılıklı roller ve paylaştıkları belirli karakteristik özelliklerden türettiği benlik tanımını ifade eder (Kashima ve Hardie, 2000, s. 20).

Toplulukçu Benlik Kurgusu: Toplulukçu benlik kurgusu, bireyin bir gruba veya sosyal sınıfa üyeliğine dayalı olarak oluşturduğu benliği ifade eder (Kashima ve Hardie, 2000, s. 20).

İlkeli Davranma Eğilimi: İlkeli olma, özünde ‘doğruluk’ kavramını barındıran ve bireyin inançları, değerleri, standartları ve doğru ve yanlış ile ilgili konulardaki yönelimini anlatan benlik imajlarının, kişilik özelliklerinin ve ahlaki kimliğinin bütünleştiği bir sistemdir (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3; Schlenker, 2008, s. 1079; Schlenker, Miller ve Johnson, 2009, s. 317). İlkeli olmanın özünü oluşturan doğruluk bireyi ahlaki açıdan doğru seçimler yapmaya yönlendiren içsel varoluşun temsilidir. Doğruluk, kişisel bir seçimi; ahlaka, etiğe, maneviyata, değerlere ve ilkelere içsel ve dışsal bir tutarlılıkla bağlı kalmayı ifade eder (Killinger, 2010). İlkeli davranma eğilimi ise doğruluğun davranışsal yönüdür ve yaşamın genelinde karşılaşılan herhangi bir duruma yönelik olarak farklı zamanlarda ve farklı bağlamlarda ahlaki standartlara göre seçim yapabilmeyi ifade eder.

Özgünlük: Özgünlük, kişinin değerleri, hedefleri ve karakter özellikleri gibi kendi benliğin farklı yönlerini rahatlıkla ifade edebilmesini (Kraus, Chen ve Keltner, 2011, s. 975) ve günlük hayatını herhangi bir engelle karşılaşmaksızın gerçek (öz) benliğine göre sürdürebilmesini ifade eder (Kernis ve Goldman, 2006, s. 294). Bireyler maske takmadan davrandıklarında ilişkilerine özgün benlikleriyle dâhil olmaktadır (Kapıkıran, 2015, s. 2). Bu tez kapsamında özgünlüğün açıklanmasında Kernis ve Goldman’ın (2006) farkındalık, ilişkisel özgünlük, özgün davranış ve yansızlık boyutlarından oluşan “çok boyutlu özgünlük modeli” kullanılmıştır.

Farkındalık: Farkındalık bireyin hem olumlu hem de olumsuz özellikleri hakkında bilgi sahibi olmasını, kendini bilmesini ya da tanımasını ve kabul etmesini ifade eder (İmamoğlu, Günaydın ve Selçuk, 2011, s. 29). Farkındalık kişinin kendisine ilişkin hedefleri, istekleri, duygu durumu, inanç eğilimleri, güçlü ve zayıf yönleri hakkındaki

şeyleri öğrenme arzusunu kapsar ve sağlıklı işleyişin temel bir ögesidir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 295).

İlişkisel Özgünlük: İlişkisel özgünlük, bireyin ilişkilerinde sahte olmamasını, açık, içten ve gerçek benliğine uygun hareket etmesini ifade eder (İmamoğlu vd., 2011, s. 30).

Özgün Davranış: Özgün davranış, bireyin cezadan kaçınmak, ödül kazanmak ya da başkalarını memnun etmek amacıyla 'sahte' davranmamasını, aksine kendi değerleri, ihtiyaçları ve seçimleri doğrultusunda davranmasını ifade eder (Kernis ve Goldman, 2006, s. 298; İmamoğlu vd., 2011, s. 29-30). Özgün davranış, farkındalık ve yansızlık öğelerini kullanarak benliğin farklı yönlerine ilişkin değerlendirmeleri dürüst bir şekilde yapmayı ifade eder (Kernis ve Goldman, 2006, s. 299).

Yansızlık: Yansızlık, bireyin kendisi ile ilgili olumlu ve olumsuz özellikleri gözardı etmeden, çarpıtmadan, reddetmeden ya da abartmadan objektif bir şekilde ele alabilmesini ve kendini kabulünü ifade eder. Bu noktada birey benlik bilgilerini tarafsız bir şekilde işler (İmamoğlu vd., 2011, s. 29). Yansızlık ögesinin en büyük katkısı doğru benlik algısını oluşturmasıdır (Kernis ve Goldman, 2006, s. 296-297).

Psikolojik İhtiyaçlar: Özerklik ihtiyacı, yeterlik ihtiyacı ve ilişkisellik ihtiyacı üç temel evrensel ihtiyacı ifade eder (Deci ve Ryan, 2000, s. 229).

Özerklik İhtiyacı: Kişinin yaşamında karar verme, duygu ve düşüncelerini ifade etme özgürlüğüne sahip olduğunu hissetme, özgür seçimler yapabilme ve gerçek benliğini yansıtabilmeye duyduğu ihtiyacı ifade eder (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 10). Özerklik ihtiyacının doyurulması, iradeyi kullanma, psikolojik özgürlük, özgünlük ve davranışların ve seçimlerin sorumluluğunun alınması anlamındadır (Soenens, Deci ve Vansteenkiste, 2017, s. 2).

Yeterlik İhtiyacı: Kişinin bir işi yapmak için gerekli olan güce, yeteneğe ve yeterliğe sahip olduğunu hissetmeye, başarılı olacağına ve yapabileceğine inanmaya duyduğu ihtiyacı ifade eder (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 10). Yeterlik ihtiyacı, kişinin eylemlerinde yetenekli ve etkili hissedebilme ihtiyacını (Church vd., 2013, s. 5) ve yeterlik duygusunu hem iç hem de dış dünyasında hissedebilme ihtiyacını ifade eder (Ryan vd., 2008, s. 153).

İlişkisellik İhtiyacı: Kişinin çevresindeki insanlarla iletişim kurma, onlara yakın ve özenli davranma ve bu sayede ait olma duygusunu yaşama ihtiyacını ifade eder (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 10). Ayrıca ilişkisellik ihtiyacı, başkalarıyla ilişkili olma ve

başkalarından önem görmeye duyulan ihtiyaç olarak da tanımlanır (Ryan vd., 2008, s. 153).

1.7. Kısaltmalar

AFA: Açımlayıcı Faktör Analizi

DFA: Doğrulayıcı Faktör Analizi

İBTBÖ: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği

İDEÖ: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği

İDÖ: İhtiyaç Doyumu Ölçeği

PDA: Portre Değerler Anketi

SOSOTÖ: Sosyotropi-Otonomi Ölçeği

YEM: Yapısal Eşitlik Modellemesi

İKİNCİ BÖLÜM

2. Kavramsal/Kuramsal Çerçeve

Bu kısımda ilkeli davranmanın nasıl bir yapıyı ifade ettiğine, nasıl geliştiğine, ne gibi psikolojik kavramlarla ilişkili olduğuna ve insan üzerinde nasıl bir etkiye ve psikolojik doğurgulara sahip olduğuna dair konulara yer verilmiştir. Ayrıca, benlik kavramının kısa bir tanımı yapılmış, benlik ile kültür arasındaki ilişkinin önemine ve gerekliliğine değinilmiş, sınırları geçirgen olan ve durumsal bir niteliğe sahip olan benlik kavramının özgünlük bağlamında ne anlama geldiği açıklanmıştır. Bunların yanı sıra, ilkeli davranma eğiliminin ortaya çıkmasında etkili olabilecek olan ve kuramsal temellere sahip olan temel psikolojik ihtiyaçlar da ele alınmıştır.

2.1. İlkeli Davranmanın Kavramsallaştırılması ve İlkeli Davranışa İlişkin Genel Kavramlar

“Ahlak her şeyin temelini oluşturmakta, doğruluk ise ahlakın özünü
oluşturmaktadır”

Mahatma Gandhi

“Cümleler doğrudur sen doğru isen, doğruluk bulunmaz sen eğri isen”

Yunus Emre

“Doğruluk bizim yazgımız, yolumuzu aydınlatan ışıktır”

Platon

“Doğruluk koşula bağlı bir söz değildir. Rüzgâr ile uçmaz, hava ile değişmez. O
senin içinin resmidir. Ona baktığında ihanet etmeyen birini görürsen bilirsin ki o kişi
ihamet etmez”

John D. MacDonald

Köklerini ahlaktan alan ilkeli davranmanın özü ‘doğruluktur’. American Heritage sözlüğünde (2020) ilke (principle) kavramına baktığımızda şu anlamlara geldiği söylenebilir: iyi davranış için kullanılan bir kural ya da standart; ahlaki ya da etik standartlar ya da yargıların tümü; iç dünyayı/öz yaradılışı ya da karakteristik davranışı belirleyen esas ve temel nitelik. Yine aynı sözlükte, doğruluğun (integrity) anlamına bakıldığında çıkan ilk anlamın ‘mutlak bir ahlaki veya etik koda sıkı sıkıya bağlı olmak’ ikinci anlamının ise ‘bütün ya da bölünmemiş olma durumu ya da özelliği’ anlamında

kullanıldığı görülmektedir. Benzer şekilde Oxford İngilizce sözlük (2020) ilkeli olma (principled) sözcüğünü ‘neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair güçlü inançlara sahip olma; güçlü inançlara dayalı olma ve gerçekler ve doğrulara dayalı olma’ şeklinde açıklamıştır. Bu sözlükte doğruluk (integrity) sözcüğüne bakıldığında ise ‘dürüst olma ve güçlü ahlaki ilkelere sahip olma özelliği’ olarak tanımlandığı görülmektedir. Dolayısıyla, bu tez kapsamında ilkeli davranmanın ve doğruluğun iç içe geçmiş ve birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olduğu söylenebilir. İlkeli davranış doğruluğun davranışsal yönünü temsil eder. İlkeli olma denildiğinde doğruluktan, ilkeli davranma denildiğinde doğruluğun gözlenebilir yönünden ve ilkeli davranma eğilimi denildiğinde ise kişinin tercihlerini içselleştirdiği ahlaki ölçütler ve değerler yönünde yapma eğiliminden bahsetmek mümkündür. Bu nedenle, doğruluk ekseninde davranan bir kişi için ilkeli bir kişi, ilkeli bir lider, ilkeli bir eğitimci vb. gibi ifadeler kullanılabilir.

Doğruluğun ve ilkeli davranma olgusunun etik ideolojiler kapsamında incelenmesi gerekir. Etik bir ideoloji inançlar, değerler, standartlar ve bireyin doğru ve yanlış ile ilgili konulardaki yönelimini anlatan benlik imajlarının bütünleştiği bir sistemdir. Bu sistem hem durumlar ve davranışlar hakkında değerlendirmeler yapmayı sağlayan ahlaki şemalar ve kodları, hem de kişinin etik karakterini açıklayan ahlaki bir kimlik sağlar. Bu ideolojilerin, kimlik, öz düzenleme ve ahlaki davranışa yönelik doğurguları vardır. Etik ideolojileri birbirinden ayıran nokta, menfaat ile ilkelilik arasında kalındığında ahlaki ilkelere ne düzeyde bağlı kalındığıdır. Bu nedenle, etik ideolojiler ilkeli (principled) ideoloji ve menfaate dayanan (expedient) ideoloji olmak üzere iki grupta ele alınmaktadır (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3; Schlenker, 2008, s. 1079; Schlenker vd., 2009, s. 317).

İlkeli ideolojiler, ahlaki ilkelerin var olduğu ve bu ilkelerin davranışa rehberlik etmesi gerektiği düşüncesini savunur. Bu ilkeler durumların ötesinde bir niteliğe sahiptir. Bu ideolojiye göre, kişi bir durumun kendine hizmet etmeyeceğini bilse bile, kişisel bedeller ödemeyi göze alıp ilkelere uymalıdır. İlkeli ideolojiye dayalı olarak kişinin ilkelerine istikrarlı bir şekilde bağlı kalmasıyla ortaya çıkan ‘doğruluk’, kişinin kimliğini tanımlayan değerli bir niteliktir. Doğruluğun istenen ve değerli bir nitelik olduğunu gösteren pek çok gösterge vardır. Basit bir örnekle, ilkeli olmakla alakalı ‘hangi ilkelerin takip edilmesi gerekir’ veya ‘hangisi önceliklidir’ gibi sorular sorulur ancak hiç kimse ilkesiz olduğunu iddia etmez (Schlenker, 2008, s. 1079; Schlenker vd., 2009, s. 317; Schlenker, Weigold ve Schlenker, 2008, s. 324).

Menfaati gözeten ideolojiler, ilkelerin duruma göre ayarlanabilir olduğunu, kârlı bir fırsattan kazançlı çıkmanın önemli olduğunu, fırsatı değerlendirmemenin akılsızlık olduğunu ve ilkelilikten sapmanın gerekçelerinin bulunabileceğini savunur. Buna karşın, ilkeli ideolojiye kişisel bağlılık ahlaki inançlar ile davranış arasındaki ilişkiyi güçlendirmektedir. Bu bağlılık benlik sistemini etik ilkelerle ilişki hale getirmektedir. Bu da sonuç olarak ilkelere bağlılık konusunda tutarlılık sergilemenin bir gereklilik olduğunu hissettirmekte, benzer eylemler için sorumluluk hissini artırmakta ve etik ihlalin mantığa bürünmesine ve göz yumulmasına direnmeyi sağlamaktadır (Schlenker, 2008, s. 1080; Schlenker vd., 2009, s. 316). Menfaat ideolojisini benimseyenler ise kısa vadede belirli hedeflere ulaşabilmekte ancak uzun vadede bu yaklaşım başkalarına karşı sömürücü bir yönelime dönüşmekte, yaşamdaki anlam hissini azaltmakta ve kişinin öz-değerini düşürmektedir (Schlenker vd., 2009, s. 329).

İlkeli ideoloji doğruluk yolunda ilerlerken, menfaat ideolojisi kazançlar yolunu takip eder (Schlenker vd., 2008, s. 323-324). İlkeli ve menfaate dayalı ideolojilerin dünya görüşü ve benliğe ilişkin görüşleri farklıdır ve bu ideolojiler kişiler arası ilişkileri etkiler (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14). Etik ikilemler ilkeler ile menfaatleri karşı karşıya getirir (Schlenker vd., 2008, s. 323). İlkeli ideolojiyi benimseyenlerin doğru ve yanlışla ilişkin daha belirgin ölçütlerinin olması beklenir. İlkeleri hafızada daha belirgin bir yere sahip olduğundan, karar verme süreçlerinde bu ilkeleri daha etkin kullanırlar. Kuralları çiğnemenin olumsuz sonuçlarından etkilenmemek için mazeretlere sığınmayı kabul etmezler. Dolayısıyla, ilkeli bireylerin sonuçta başarılı da olursa başarısız da olursa etik kararlar veren kişilere daha çok saygı duymaları olasıdır (Schlenker vd., 2009, s. 325). Buna karşın, menfaate dayanan ideolojide bireyler ilkeleri bilirler ancak ilkelere bağlı olma zorunluluğunu hissetmez ve davranışlarının sorumluluğunu almazlar. Menfaatçi bireyler genellikle toplumsal kontroller söz konusu olduğunda kuralları takip ederler (Schlenker vd., 2009, s. 333). Doğruluğun en çok bozulmaya uğradığı nokta ise ‘her ne işe yarıyorsa’ onun kabul edilmesidir (Killinger, 2010).

İlkeli bir ideolojiye sahip olmak kişisel doğruluğu sembolize eder (Schlenker vd., 2009, s. 317). Doğruluk ise genel bir ifadeyle dürüstlüğü, güvenilirliği, sözüne ve yükümlülüklerine sadık kalmayı, rüşvet yememeyi ve başkalarının eğilimleri ve tercihleri ne olursa olsun ilkeleri çiğnememekten yana olmayı ifade eder. İnsanlar ilkeli ahlaki benimseyip buna uygun bir biçimde davranabildiklerinde yüksek doğruluk seviyesine ulaşabilmektedirler (Schlenker, 2008, s. 1081; Schlenker vd., 2009, s. 317). Kişinin yaptığı ile söylediği tutarlı olmadığında doğruluktan söz edilemez. Hem kişinin kendisine

karşı tutarlı olması hem de başkaları açısından tutarlı olduğunun öngörülebilmesi için söyledikleri ve yazdıklarıyla tutarlı bir şekilde davranıyor olması gerekir. Doğruluk, içsel veya dışsal çeldiricilere, kendi çıkarlarına hizmet etmeye ve hilekarlığa karşı koyabilecek irade gücünü ve öz-disiplini gerektirir. Doğruluk içsel mücadeleler ve dışsal çatışmalar halinde tıpkı fırtına anında kullanılan bir fener gibi yolu aydınlatır ve davranışa rehberlik eder. Doğruluğun ödülü ise iç rahatlığı ve gerçek bir saygınlıktır. Doğruluk kişisel ve toplumsal anlamda bir karakter gücü ve erdemidir. Doğruluğun karakterle bütünleşmesi seçimin ötesinde bir gerekliliktir. Doğruluğu karakter ile bütünleştirmek üst düzey değerlerimize saygı gösterme, çeldiricilere karşı direnme, daha dengeli bir beden-ruh sağlığı oluşturma ve sahip olduklarımıza daha çok şükretme anlamına gelmektedir (Killinger, 2010).

İlkeli etik ideolojiye kişisel bağlılığı ifade eden doğruluk, etik inançlar ve davranış arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Kişisel bağlılık benlik sistemini etik ilkelerle ilişkilendirmekte, zihinde ahlaki yapılara kolay ulaşılabilir bir zemin hazırlamakta, ilkelerle tutarlı bir davranış sergileme gereksinimi hissettirmekte, davranışların sorumluluğunu alma duygusu kazandırmakta ve ilkelerden sapmaya ilişkin gerekçeleri mantığa bürümeyi engellemektedir (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker vd., 2009, s. 336). Ayrıca, doğruluk tüm toplumlarda desteklenir ve ödüllendirilir. Bir grubun etkili bir şekilde işlevde bulunabilmesi ve refahı için o gruptaki üyelerin dürüst olması ve birbirine güvenebilmesi, verilen sözlerin tutulması, yapacağım denilen şeylerin yapılması, kişinin nasıl olduğunu iddia ediyorsa o şekilde davranabilmesi ve toplumsal iyi oluş için grubun kurallarına riayet edilmesi gerekir (Schlenker vd., 2009, s. 332; Schlenker vd., 2001, s. 21).

Ahlak gelişimi kuramcısı Kohlberg de ilkeli davranma olgusuna kuramında yer vermiştir. Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramında ceza ve itaat evresi ile başlayan ahlaki gelişim aşamalı bir seyir izledikten sonra gelenek sonrası düzeye ulaşmaktadır. Hukuk sistemi ve kanunlara ilişkin görüşlerin hâkim olduğu gelenek sonrası düzeyin ilk aşamasından sonra "ilkeli" (principled) bir evre olan evrensel ahlak ilkeleri aşamasında bireylerin haklar ve adalete ilişkin ahlaki ilkeleri tam anlamıyla oluşturduğu görülmektedir ancak çok az sayıda yetişkin bu aşamaya ulaşabilmektedir (Helwig ve Turiel, 2002, s. 477). Kohlberg (1981) gelenek sonrası düzeyi, ahlaki düşünmenin 'ilkeli olma' düzeyi olarak tanımlamaktadır. İlgili araştırmalarda bu düzeye "ilkeli ahlaki muhakeme" (principled moral reasoning) olarak yer verildiği görülmektedir (ör. Rest, 1986; Trevino ve Youngblood, 1990; Weber ve Green, 1991).

İlkeli ahlaki düşünme Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramında beşinci aşama ile başlamaktadır. Bu aşamanın temel sayılıması bireylerin değerlerinin ve kurallarının kendi gruplarına özgü olması ve uygun olmayan değerlerin ve kuralların topluma bakılmaksızın kaldırılmasıdır. Kararların verilmesinde kullanılan temel kriterler sosyal sözleşmeler, güven ve sadakattir. İlkeli ahlaki karar verme yeteneğinin temelinde ise neyin doğru neyin yanlış olduğuna yönelik oluşturulan birtakım ilkeler seti yer alır. İlkeli ahlaki karar verme yeteneğini kullanabilen bir kişi toplumun kural ve kanunlarının ötesini görebilir ve kanun ve kuralların temelinde ilkelerin olduğunu vurgular (Bakken ve Romig, 1994, s. 443).

Kohlberg'in ahlak gelişimi anlayışında, ahlaki düşünme büyük oranda bilişsel dayanmaktadır (Miller, 1997, s. 23). Diğer bir ifadeyle, ahlaki muhakeme insanların etik kararlar vermede kullandıkları bilişsel süreçleri ifade eder (Trevino ve Youngblood, 1990, s. 378). İlkeli ahlaki muhakeme yetisi ise kişinin ahlaki ikilemler veya değere dayalı ikilemler arasında kaldığında ilkeli bir ahlaki değerlendirme sürecini ne denli işlevsel kullanabildiğini temsil eder (Rest, 1986, s. 134). Kohlberg yaklaşımında Kant'ın ahlaki bakış açısını benimsediği için ahlakın 'deontik' (ödev) yönünü ön plana taşımış ve erdemlerin ve karakter özelliklerinin önemini göz ardı etmiştir. Bu nedenle kuramındaki temel vurgu 'Nasıl bir insan olmam gerekir?' olmak yerine 'Ne yapmam gerekir' sorgusu üzerine olmuştur. Aynı zamanda, Piaget'nin aşamalı ahlak gelişiminde ileri sürdüğü adalet anlayışına ilişkin görüşlerden esinlenerek kuramını oluşturduğu için karakter psikolojisi de dahil olmak üzere ahlakın diğer unsurlarını gözden kaçırmıştır (Hardy ve Carlo, 2005, s. 2; Lapsley ve Lasky, 2001, s. 345). Oysaki kişinin benlik algısı ile doğrudan bir ilişki kurulmadığı sürece ahlaki muhakeme, ahlaki biliş ve hatta iyi niyet duygusu bile ahlaki bir eylemin gerçekleşmesi için yeterli değildir (Aquino ve Reed, 2002, s. 9-10), çünkü ahlak, ahlaki bilişin ötesinde bir kavramdır (Walker ve Pitts, 1998, s. 403).

Kohlberg'in ahlaki gelişimde belirli evrelerin son aşamasında yer verdiği ilkeli olma düzeyinde, evrensel değerleri, hak, adalet, eşitlik ve insan hakları gibi konuları ele almasından, bilişsel gelişimin ahlaki gelişimle paralel bir yol izlediğini savunmasından ötürü bu tez kapsamındaki ilkeli davranma olgusuyla örtüşmektedir. Ahlaki davranışın ortaya çıkmasında bilişsel muhakeme yeteneğinin önemine değinmesinden dolayı, ilkeli davranışın kavramsallaştırıldığı ve açıklandığı bu bölümde Kohlberg'in yaklaşımına özellikle yer verilmiştir. Ancak bu tez kapsamında sözü edilen ilkeli davranma olgusunun bazı farklılıklarının olduğunu altını çizmekte yarar vardır. Kohlberg'in yaklaşımında bilişsel dayandırılan ilkeli davranma olgusu bu tezin özelinde benlik, ahlaki kimlik ve

kişilik özellikleriyle de ilişkilendirilmiştir. Benliğin ve ahlaki ilkelerin birbirine kenetlenmesi, kişinin ahlaki bağlılık oluşturmada motivasyonel güç sağlamaktadır. Benlik ile ilkeler arasında güçlü bir bağ olduğunda, ilkeler hem içselleştirilmekte hem de kişinin kimliğinin bir parçası olmaktadır. Bu noktada, ahlaki kurallar dışsal kurallardan olmaktan çıkmakta, benlik tarafından 'sahip olunan' ve davranışa rehberlik eden ahlaki inançlara (moral convictions) dönüşmektedir (Schlenker vd., 2009, s. 319). Blasi'ye (1995, s. 233-234) göre, ahlaki kimlik içerisindeki ahlaki ilkeler, amaçlar, bağlılıklar gibi ahlaki konular ile duygusal ve motivasyonel sistemler iç içedir. Bu ahlaki konular benlik algısının ve kimliğin temelini oluşturur. Yani benlik ve kimlik ahlaki konular ile yoğurulmuştur.

Schlenker (2008) doğruluk kavramını çeşitli değişkenler açısından inceleyebilmek amacıyla doğruluk ölçeğini geliştirmiştir. Ölçeğin maddeleri menfaat ideolojisi ve ilkeli ideoloji yelpazesinde dağılmıştır. İlkeli ideolojiye ilişkin maddelerden yüksek puan alanların doğruluğa daha yakın olduğu, menfaat ideolojisi maddelerinden yüksek puan alanların ise doğruluktan daha çok uzaklaştıkları ifade edilmiştir. Bu ölçümler kapsamında, Schlenker (2008, s. 1087), daha yüksek düzeyde doğruluk puanlarına sahip bireylerin ilkeli olmayı benlik algılarının bir parçası olarak görmeye daha fazla eğilimli olduklarını, kendilerini ilkeleriyle daha çok tutarlı davranan bireyler olarak tanımladıklarını, insanların yaşamlarına ilkeli olmayı daha fazla katabileceklerine inandıklarını ve menfaate dayalı olan karakter tiplerinden çok, prototipik ilkeli karakter tiplerini daha fazla tercih ettiklerini ifade etmiştir. Daha da önemlisi, bu insanların doğruluk düzeyleri arkadaşları tarafından da doğrulanmıştır. Arkadaşlarının onlar için oluşturdukları puanlar ile kişilerin kendi puanları arasında yüksek korelasyon bulunmuştur. Kısacası, doğruluk kişinin sadece kendi zihninde olan bir şey değil, aynı zamanda kişinin günlük davranışlarından edinilen bilgilerle başkalarının onlar hakkındaki görüşlerine de tutarlılık olarak yansıyan bir olgudur (Schlenker vd., 2009, s. 324).

Schlenker vd. (2009, s. 331) göre, ilkeli ideoloji insanları bazı niteliklerle donatmakta ve bu nitelikler faydalı davranışlara rehberlik ederken olumsuz davranışlardan bireyleri uzaklaştırmaktadır. Nasıl ki güçlü tutumlar davranışın daha güçlü bir yordayıcısıysa, güçlü bir doğruluk düzeyi de ahlaki ilkeleri yansıtan davranışların yordayıcısıdır. Özellikle, bireyin davranışsal örüntülerinin gözlenebilir yönlerinin altında kişilik özellikleri yatar, çünkü kişilik evrensel olan, davranışlarımızda kalıcı, sürekli ve tutarlı olan, bağlamdan bağımsız bireysel özelliklerden oluşmaktadır (Lapsley ve Lasky,

2001, s. 346). Bu bakımdan temelinde doğruluğun olduğu bir ahlaki kimlik herhangi bir kişilik özelliği gibi ifade edilemeyecek kadar önemli bir yapıdır (Hart, 2005, s. 258). Her ne kadar ahlak algısı kişiden kişiye değişkenlik gösterse de ortak olarak paylaşılan bazı temel nitelikler vardır (Miller ve Schlenker, 2011, s. 2). Ahlaklı kişilere atfedilen bu nitelikler şu şekilde sıralanabilir: ilkeli olmak (bir şeyi doğru yapıp yapmadığına dair düşünme, net değerlere ve inançlara sahip olma), dürüst olmak (içten, gerçek, sözünü tutan), başkalarına önem vermek (saygılı, ilgi gösteren, nazik, şefkatli, bencil olmayan) ve güvenilir olmak (itimat edilir, sorumluluk sahibi, çalışkan) (Aquino ve Reed, 2002, s. 1426; Lapsley ve Lasky, 2001, s. 356; Walker ve Pitts, 1998, s. 414). Killinger ise (2010) doğruluğun içinde barındırdığı kişilik özelliklerini şöyle sıralamıştır: Dürüstlük, gerçeklik, sempati, empati, şefkatli olma, adaletli olma, iş birliği, eşitlik, yansızlık, öz-kontrol ve görev bilincine sahip olma. Doğruluğun günlük hayattaki yansımalarını da nezaket, sabır, görgü, kanunlara uyma davranışı, adalet ve kişiler arası dürüstlük olarak tanımlamıştır.

İlkeli davranışlar sergileyen bireylerin dürüstlük, mücadele ruhu, risk alma cesareti, empatik düşünme, tutarlılık, duyarlılık, iyilikseverlik, sevgi ve saygı/saygınlık, adalet duygusu, değerlere önem verme, iyi niyet taşıma, içtenlik, içsel denetim ve öz düzenleme sağlayabilme, merak duygusuna sahip olma, amaçlı yaşama ve amaçlara bağlı kalma gibi çeşitli özelliklere sahip oldukları söylenebilir. İlkeli davranışa ilişkin bu kişilik özelliklerinin pozitif psikoloji yaklaşımıyla örtüştüğü görülmektedir. Peterson ve Seligman (2004), pozitif psikoloji yaklaşımına dayanarak oluşturdukları kitaplarında kişilerin karakter özelliklerinin güçlü yönlerini ve erdemlerini ele almışlardır. Peterson ve Seligman, bireylerin sahip olduğu temel erdemleri altı grupta ve karakterin güçlü yönlerini ise bu temel çatı altında 24 grupta açıklamıştır. Her bir erdemın edinilebilmesi için o erdemın altında yer alan karakterin güçlü yönlerinin geliştirilmiş olması gerekmektedir. Ruch vd. (2010, s. 139) ise bu gruplandırmayı tablo haline getirerek özetlemiş ve aşağıdaki şekilde sunmuştur:

Tablo 2.1

Temel Erdemlerin (6) ve Karakterin Güçlü Yönlerinin (24) Gruplandırılması

Erdem 1. Mantık ve bilgi: Bilginin edinilmesini ve kullanılmasını sağlayan bilişsel güçler
(1) Yaratıcılık: Bir şeyler yapmanın yeni ve üretken yollarını düşünme
(2) Merak: Devam etmekte olan tüm tecrübelerle ilgi göstermek
(3) Açık fikirlilik: Bir şeyi enine boyuna düşünmek ve her yönden incelemek
(4) Öğrenmeyi sevmek: Yeni beceriler, konular ve bilgi birikiminde uzmanlaşma
(5) Bakış açısı: Başkalarına mantıklı tavsiyeler verebilmek
Erdem 2. Cesaret: İçsel veya dışsal her türlü karşı çıkma karşısında hedeflere ulaşma isteğini içeren duygusal güçler
(6) Cesurluk: Tehdit, meydan okuma, zorluk veya acıdan çekinmemek
(7) İstikrarlılık: Başlanan işi bitirebilmek
(8) Doğruluk: Gerçeği söylemek ve kendini gerçek bir şekilde sunmak
(9) Haz: Hayata heyecan ve enerji ile yaklaşmak
Erdem 3. İnsanlık: Başkalarına eğilimi ve arkadaşlık kurmayı içeren kişilerarası güçler
(10) Sevgi: Başkalarıyla yakın ilişkilere değer vermek
(11) Nezaket: Başkaları için iyilik yapmak ve iyi niyetli olmak
(12) Sosyal zekâ: Kendinin ve başkalarının motivasyon ve duygularının farkında olmak
Erdem 4. Adalet: Sağlıklı toplum yaşamının altında yatan toplumsal güçler
(13) Ekip çalışması: Bir grubun veya ekibin bir üyesi olarak çalışmak
(14) Adil olmak: Adalet ve adil olmak kavramlarına uygun bir şekilde bütün insanlara eşit davranmak
(15) Liderlik: Grup etkinlikleri düzenlemek ve takibini yapmak
Erdem 5. Ölçülülük: Aşırıya kaçma karşı koruyucu güçler
(16) Affetmek: Yanlış yapanları affetmek
(17) Alçakgönüllülük: Başarılarını sözlü olarak dile getirmek yerine davranışla göstermek
(18) Tedbirlilik: Yapılan seçimler konusunda dikkatli olmak ve pişman olabilecek şeyleri söylememek ya da yapmamak
(19) Öz düzenleme: Hissettiği ve yaptığı şeyleri düzenlemek
Erdem 6. Aşkınlık: Daha geniş bir evrene bağlantı kuran ve anlam sağlayan güçler
(20) Güzelliği ve mükemmelliği takdir etme: Hayatın tüm alanlarında güzelliği, mükemmelliği ve/veya beceri temelli performansı fark etmek ve takdir etmek
(21) Minnettarlık: Gerçekleşen iyi şeylerin farkında olmak ve şükretmek
(22) Umut: En iyisini beklemek ve başarmak için çalışmak
(23) Mizah: Gülmeyi ve şaka yapmayı sevmek; başkalarının gülümsemesini sağlamak
(24) Dindarlık: Yaşamın nihai amacı ve anlamı hakkında tutarlı inançlara sahip olmak

Not. W. Ruch, R. T. Proyer, C. Harzer, N. Park, C. Peterson ve M. E. Seligman'ın "Values in action inventory of strengths (VIA-IS)" (2010, Journal of Individual Differences, 31, s. 139) adlı çalışmasından yararlanmıştır. Telif hakkı Hogrefe Publishing'e (2010) aittir.

Pozitif psikoloji yaklaşımına benzer şekilde pozitif psikoterapi yaklaşımı da ilkeli bireylerin sahip olduğu bazı kişilik özelliklerine değinmektedir. Pozitif psikoterapi yaklaşımı kişilik özelliklerini 'yetenekler' olarak ele almaktadır. Yetenekler birincil ve ikincil yetenekler olarak tanımlanmaktadır. Birincil yetenekler (sevme yeteneği) bireyin daha çok duygusal yönlerini yansıtırken ikincil yetenekler (bilme yeteneği) bireyin davranışsal yönleri ile ilgilidir (Kılıç ve Eryılmaz, 2019, s. 40). Birinci dereceden bakım veren kişilerle kurulan bağ yoluyla şekillenen ve gelişen birincil yetenekler sabır, örnek olma, zaman, ilişki, güven, umut, cinsellik, sevgi, inanç, kuşku, vefa, kesinlik ve birlik olarak sıralanmaktadır. Neden sonuç ilişkisini sorgulayan insanların ne olduğunu ve nereden geldiğini sorgulaması bilme ihtiyacını doğurur. Deneyimleri arttıkça bilme yeteneği gelişen insanlar bu yeteneği temel yeteneklere dönüştürmektedir. Bu bağlamda, ikincil yetenekler olan bilme yeteneğinde düzen, temizlik, dakiklik, itaat, nezaket, dürüstlük, tutumluluk, adalet, hırs, başarı, güvenilirlik, kesinlik, çalışkanlık ve sadakat gibi yetenekler yer alır (Peseschkian, 2002, s. 39-40).

İlkeli davranan bireylerin kişilik özellikleri toplumsal olarak en çok istenen özelliklerdir (Miller ve Schlenker, 2011, s. 2; Schlenker vd., 2009, s. 321). Schlenker vd. (2001, s. 21) göre, karakter üç şeyden oluşur: Doğruluk (dürüst ve içten olmak, verilen sözleri tutmak ve yerine getirmek), etkin olmak (öz kontrole sahip olmak, bir işi başarmak için çalışmak) ve kendi çıkarlarının ötesinde bütünün menfaatini gözetmek (davranışlarıyla başkalarını önemseydiğini gösterebilmek). Wilson'a (1995, s. 5) göre karakter kişinin başkalarının haklarını ve ihtiyaçlarını hesaba katabilme arzusu ile sergilenir. Bu nitelikler olmadığında ilişkiler ön görülemez ve toplumun iyi oluşunu tehdit edici hale gelir. Doğruluklarıyla bilinen kişiler ise grubun güvenilir ve değerli bir üyesi olarak muamele görürler (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3). Doğru bir şey yapmak kişiye iyi hissettirirken, aksini yapmak kişide kötü hisler uyandırır. Bu nedenle doğru şeyi yapma bilişsel ve duygusal olarak daha güçlü hale gelir. Doğruluk kişiye zaman zaman bedeller ödetsen de kişinin benlik imajı, tanınırlığı ve gelecek başarısı gibi konularda kısa ve uzun vadeli faydalar sağlar (Schlenker, 2008, s. 1083). Ayrıca, doğruluk duyarlı davranmayı da beraberinde getirir (Killinger, 2010). Krebs ve Denton'a (2005, s. 646)

göre altın kural gibi işlev gösteren ahlaki ilkeler insanları kendilerine hizmet eden yanlılıktan alıkoyar.

Peterson ve Seligman'a (2004, s. 250) göre, doğruluk karakterine sahip bireylerin şu sözleri sarf etmesi beklenir: Kendim olmak popüler olmaktan daha önemlidir; insanlar doğruyu söylediklerinde işler yolunda gider; sırf birinden istediğim bir şeyi almak için asla yalan söylemezdim; yaşamım değerlerimle anlam bulur ve yaşamıma değerlerim rehberlik eder; duygularım hakkında açık ve dürüst olmak benim için önemlidir; bedellerini ödemek pahasına da olsa sözlerime sadık kalırım.

Walker ve Pitts (1998, s. 414) yüksek ahlaki düzeye sahip bireylerin prototipik özelliklerini şu şekilde sıralamışlardır: Doğru olanı yapma düşüncesi olan, eşine sadık, belirgin değerleri olan, kurallara itaat eden, güçlü inançlara sahip olan, dürüst, doğru ile yanlışı ayırt edebilen, yüksek düzeyde gelişmiş vicdana sahip olan, etik ve ilkeli bireyler. Öte yandan, Hoffman (2000, s. 239), bir ders gibi öğrenilen ahlaki ilkelerin motivasyondan yoksun olduğunu belirtmiştir. Bu bakımdan, empatinin katkısıyla ahlaki ilkelerin bilişsel temsillerinin oluşabileceğini ve ahlaki davranmanın motive edilebileceğini dile getirmiştir. Böylelikle, ilkeli bireylerin empatik düşünme becerisine sahip oldukları ifade edilebilir. Aynı zamanda, ahlaki bir davranış biçimi olan empati kişinin yalnızca kendi iyiliğini değil başkalarının iyiliğini de düşünme kaygısıyla motive edilen bir davranıştır (Schlenker ve Pontari, 2000, s. 223). Ahlaki kimlik içerisinde başkalarına saygı gösterme, başkalarının haklarını gözetme ve iyiliğini düşünme vardır (Moshman, 2005, s. 121). Ayrıca, McFerran, Aquino ve Duffy (2010, s. 43) beş faktör kişilik özelliklerinden gelişime açıklık, uyumluluk ve özdisiplin kişilik özelliklerine sahip bireylerin ilkeli ideolojiyi daha yüksek düzeyde benimsediklerini bulmuştur. Bu bulgu ilkeli davranma olgusunun ahlaki kimlik ve benlik ile ilişkili olduğu kadar diğer kişilik özellikleriyle de ilişkili olabileceğini göstermiştir.

Doğruluğun öz düzenleme üzerinde de önemli bir etkisi vardır (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker vd., 2009, s. 336). Öz düzenlemede kişi kendi içsel kaynaklarına dayalı hareket eder ve davranışa yönelik içsel düzenlemeler yapar (Ryan ve Deci, 2000, s. 68). Eğer öz düzenleme mekanizmaları olmazsa kişinin karmaşık ahlaki düşünme gerektiren durumlarda sahip olduğu bilişi davranışa yansıtma etkisi azalır (Aquino ve Reed, 2002, s. 1423). İnsanlar ahlaklı karakteri tanımlarken öz-kontrol niteliğinden de bahsederler. Doğruluk ile içsel kontrol arasında anlamlı bir ilişki vardır (Schlenker, 2008, s. 1111). Ancak gelişimsel açıdan bakıldığında bireyler doğruluk ile dünya gelmezler. Doğruluğu karaktere uygun bir şekilde yerleştirebilmek, kişilik

özelliklerinin sağlıklı bir şekilde gelişmesine ve özellikle erken dönem çocukluk yaşantılarına bağlıdır (Killinger, 2010). Hay ve Forrest (2006, s. 761) gerçekleştirdikleri boylamsal çalışmada 7-15 yaş arasındaki dönemde çocukların özdenetim düzeylerindeki sürekliliği incelemişlerdir. Katılımcıların %84'ünün özdenetim düzeylerinde sürekliliğe sahip olduklarını ve sadece %16 kadarının istikrarlı bir seyir izlemediklerini bulmuşlardır. İlk ölçüm izleme ölçümleri ve son ölçüm arasında çok yüksek düzeyde tutarlılık bulduklarını belirtmişlerdir. Bu örnekten hareketle, erken dönemde kazanılan öz denetim becerisinin ve içselleştirilmiş ahlaki ölçütlerin ilkeli davranışların görülmesinde etkili olabileceği söylenebilir.

İlkeli idelojiyi benimseyen insanların iyiliksever olduklarını söylemek de mümkündür. Örneğin, Schlenker (2008, s. 1102) araştırmasında, katılımcıların doğruluk ve yardım etme puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulmuştur. Ancak yardım ölçeğindeki kişisel ödüller, kazanma ve bedel ödemekten kaçma anlamına gelen bencilce yardım ile doğruluk arasında negatif yönde ilişki bulunmuştur. Benzer biçimde, doğruluk bir değer olarak görülen gönüllülük ile pozitif korelasyon gösterirken, kariyerine katkı sağlama, sosyal ün veya ödüller kazanma ya da kendini daha iyi hissetme gibi bencilce güdülerle negatif korelasyon göstermiştir. Diğer tüm değişkenler kontrol altında tutulduğunda bile ilkeli bireyler ilkeleri, değerleri ve başkalarını önemsedikleri için yardım etme ve gönüllü olma davranışı göstermişlerdir.

İnsanların etik ideolojileri başkaları hakkında düşünürken ve değerlendirmelerde bulunurken daha belirgin hale gelmektedir. Etik ideolojiler oluştuğunda insanlar başkalarını edindikleri ilkelere göre değerlendirirler ve değerlendirilen kişiler içerisinde önemli gördükleri kişiler de vardır (Schlenker vd., 2009, s. 326). Örneğin, Schlenker vd. (2008, s. 323), doğruluk puanları yüksek çıkan kişilerin kahramanlarını tanımlarken bu kişilerin daha ilkeli, dürüst, iyiliksever, başkalarını önemseyen, nazik, şefkatli, özgün ve maneviyata önem veren şeklinde ifadeler kullandıklarını rapor etmişlerdir. Ayrıca, kişilerin kariyer gelişimlerinde etik kararlar mı yoksa etik olmayan kararlar mı verdiklerine bakıldığında, ilkeli insanların etik davranmayan kişilere kıyasla etik davranan kişileri çok daha fazla tercih ettikleri bulunmuştur. Üstelik bu ilkeli bireyler etik davranan kişilerin kariyer ilerlemelerinde başarılı olup olmadıklarına bakmaksızın bu tercihi yapmışlardır. Menfaat temelinde hareket eden bireyler ise etik karakterleri çok fazla tercih etmemişler ve başarısız olanlara kıyasla başarılı olanları tercih etmişlerdir.

İlkeli davranan bireylerin rol model olma özellikleri de vardır. Colby ve Damon (1992, s. 27) ahlaklı kişilerin özelliklerini ahlaki açıdan model olan kişilerin özellikleri

üzerinden açıklamıştır. Burada bahsi geçen model kişilerin özellikleri mükemmel veya ideal olan özellikler değil, ahlaklı kişilerin paylaştıkları ortak özelliklerdir. Bir başka ifadeyle, genel yaşam hikayeleriyle ön plana çıkan, istikrarlı bağlılıkları ve yetenekleriyle bilinen ve dünyanın daha iyi bir yer olması için çabalayan ve takdir edilen kişiler örnek alınmıştır. Sonuç olarak ahlaki açıdan örnek kişilerin ortak özelliklerinin şu şekilde olduğu görülmüştür:

- Ahlaki ideallere veya insanlığın genelini kapsayan ilkelere istikrarlı bir bağlılık ya da ahlaki erdeme sahip olmanın göstergesi
- Ahlaki ideallere veya ilkelere göre davranma eğilimi, davranışlar ile niyetler arasındaki tutarlılık ve kişinin davranışsal yaklaşımı ve sonuçları arasındaki tutarlılık
- Ahlaki değerler uğruna kişinin kendi çıkarlarını riske atmaya gönüllü olması
- Başkalarına ilham verici bir eğilime sahip olmak ve onları da ahlaki davranışa sevk etme
- Kişinin kendi öneminden çok dünyanın önemini öne çıkarması ve bunu yaparken gerçek bir alçak gönüllülük göstermesi ve kişinin kendi egosuyla daha az ilgilenmesi (Colby ve Damon, 1992, s. 29).

Bu ifadeleri tek tek ele almak gerekirse, ilk ifadedeki istikrarlı bir bağlılık ve erdemli olmak kişinin uzun soluklu olarak ahlaki yönde davranması ve duruma özgü olmaması anlamına gelmektedir. Ayrıca, model olan kişilerin ilkeleri insanlığın geneli için geçerlidir ve özel bir grup için diğer grupların feda edilmemesi anlamındadır. Bazı insanlara zarar verme veya haksızlık yapma ne ahlaki bir eylemdir ne de ilkeliliktir. Ahlaki ilkeler insanların geneli için uygun olan olguları kapsar. Bu anlamda, ahlaki olmayan amaçlara sıkı sıkıya bağlılık fanatikliği yansıtır ve ilkeli davranıştan tamamen ayırır (Colby ve Damon, 1992, s. 30).

İkinci ifadede görüldüğü gibi, model olan kişilerin sahip oldukları değerleri yansıtmak yönünde davranışsal hedefleri vardır. Örneğin, bazı kişiler görünüşte üst düzey amaçlara sahiptir ancak kullandıkları yöntemler nedeniyle iyilik yapmaktan çok zarar verirler. Bu yönden model kişiler tamamen farklıdır, çünkü bu bireyler sadece hedefleri konusunda değil, hedeflerine ulaşmaya çalışırken kullandıkları yöntemler konusunda da ilkelidirler (Colby ve Damon, 1992, s. 30).

Üçüncü ifadeden anlaşılacağı gibi, kişinin ahlaki hedeflere ulaşma yolunda ödediği bedeller veya karşılaştığı riskler kişinin yaşam koşullarına göre çok yüksek de olabilir, çok düşük de olabilir. Pek çok kişi bunun bedel ödemekten çok ödüllendirici yönüne değinmiştir. Yine pek çok kişi de çok fazla özveride bulunmaları gerektiğini, ancak yine de bunu bir zorluk olarak algılamadıklarını belirtmişlerdir (Colby ve Damon, 1992, s. 30). Ayrıca, ahlaki değerler uğruna kişinin kendi çıkarlarını riske atması kendi iyiliğini önemsemiyor olması anlamına gelmez. Kişi fedakârlık yapması gerektiğinde, ekonomik riskler, fiziksel zorluklar, tehlikeye düşme, zaman kaybı yaşama ve aile doyumundan mahrum kalma gibi durumlarla karşılaşabilir. Kişisel çıkarlar ile ahlak çakıştığında, model kişi istikrarlılığını korur. Bu özellik, kişinin ahlaki bağlılığı hayatının ne kadar merkezine koyduğuna dair bir göstergedir. Bazıları ise kariyerlerinde ilerleyebilmek için görünüşte ahlaki yolları kullanır. Model kişiler ise ahlaki kaygıyı temel alır, buna gereksinim duyar ve kişisel ilerlemesini zaten feda etmiştir (Colby ve Damon, 1992, s. 31). Ayrıca son ifadeye bakılacak olursa model insanların çevresindeki insanlar üzerinde etkisinin olduğu söylenebilir. Bu etki aile, arkadaşlar ve iş arkadaşları gibi küçük bir ölçekte de olabilir, uluslararası manevi liderler gibi dünya çapında bir ölçekte de olabilir.

Doğruluk, kişinin kendisiyle ilgili olumlu inançlar geliştirmesini sağlar. Özünü doğruluktan alan ilkeli davranış biçiminin bireylerin ruh sağlığı, kendini kabulü, psikolojik iyi oluşu ve kişilerarası ilişkilerin kalitesi açısından katkıları vardır (Schlenker vd., 2009, s. 327; Peterson ve Seligman, 2004). Örneğin, Schlenker (2008, s. 1111) doğruluk ile özsaygı arasında (sevilmekten çok saygı duyulması) ve içsel kontrol arasında anlamlı bir ilişki bulmuş ancak narsisizm ile negatif yönde ilişki bir bulmuştur. Bu bulgular kişiliğe ilişkin olumlu inançların geliştirilmesine örnek verilebilir. Ayrıca, ilkeli insanlar onuru sosyal kabulden daha çok önemserler. Dolayısıyla, ilkeli bireyler sevilmekten çok saygı duyulmayı tercih ederler. İlkeli bir ideolojiye sahip olmak daha yüksek düzeyde öz değerle, içsel kontrolle, saygı duyulma arzusuyla ve daha düşük düzeyde sadece kendisiyle ilgilenme ve gösterişle ilişkilidir (Schlenker vd., 2009, s. 327).

Tüm bu olumlu ifadelerle rağmen ilkeli olmanın bazı güçlüklerinin olduğunu belirtmekte de yarar vardır. İlkeli bireyler, adaletsizlik karşısında aldıkları pozisyonu açık bir şekilde gösterirler. Bu ise genellikle baskı görme, reddedilme, tehdit ve hatta cezalandırılma riskini ortaya çıkarır (Killinger, 2010). Eğer bazı ilkeler kişinin kimliğinin önemli bir parçası değilse, dışsal baskılar, kazançlı fırsatlardan yararlanma ve reddedilme korkusu gibi sebepler daha baskın gelebilir ve kişi ilkelerden sapma gösterebilir.

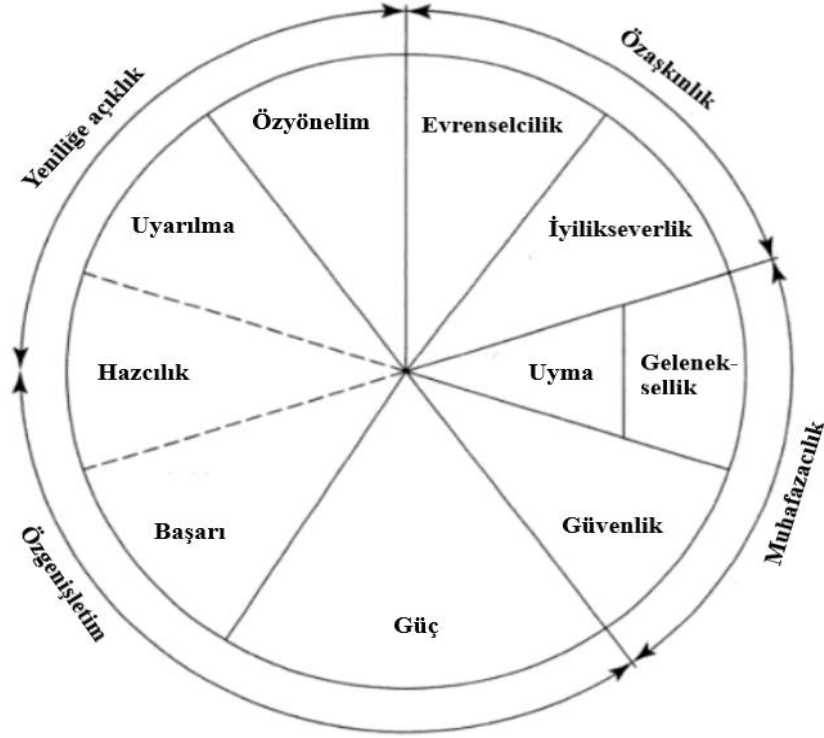
Menfaate dayalı ideolojiyi benimseyen kişilerde görülen daha uç örneklere yer vermek gerekirse, hilekâr (machiavellian) kişiler kendi çıkarlarını elde edebilmek için ellerinden geleni yaparlar ve bir yandan toplum içerisinde doğru olduklarına dair imaj oluşturmaya çalışırlar. Bu bakımdan ilkeler, seçenekleri sınırlandıran, esnek olmayan ve katı olarak algılanabilir ve deli gömleği giymek gibi görülebilir. Bu nedenle herkes ilkelere sıkı bir şekilde bağlı olmayı aynı şekilde çekici bulmaz (Schlenker vd., 2009, s. 321-322).

Güvenilir olmak tüm sosyal gruplarda çok önem verilen bir niteliktir. Güvenilir olmak demek başkalarının o kişiye bağlı hareket edebilmesi demektir. Başkaları bu kişinin sözlerine güvenebilir, onunla güven içerisinde iş yapabilir, çünkü bu kişi kendinden beklendiği şekilde davranır, sözlerini tutar ve görevini en iyi şekilde yerine getirmeye çalışır. Tabi ki güvenilir olmanın bazı bedelleri de vardır. Örneğin, kişinin sözünden dönmesi aslında onun için daha kazançlı sonuçlar getirebilir veya sert eleştirilere maruz kalmak ve bazı çeldiricilere karşı direnmek zorunda kalabilir (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3). Bu durumda, karşılaştığı engeller karşısında hedeflere ulaşmak için çabalamak yerine o işten kolaylıkla vazgeçebilir. Grubun iyiliğini düşünmek yerine kendi iyiliğini gözetebilir (Schlenker vd., 2001, s. 21). Ancak ilkeli davranmak bir seçimdir. Şunu da unutmamak gerekir ki, eğer kişiler doğru ve güvenilir olarak tanınmazlarsa, başkaları onlarla ilişki kuracak güveni bulamazlar (Schlenker, 2008, s. 1082) ve bu da uzun vadede seçtikleri yolun daha farklı bedeller ödetmesine sebep olabilir. Ancak kişide benlikle iç içe geçmiş ahlaki inançlar varsa, seçimini doğal seyrinde ahlaki yönde yapması beklenir. Öte yandan, ilkeler ve menfaat arasındaki çatışma bazen etik ikilemler ortaya çıkarabilir. Bunu çözmek için de kişi davranışını rasyonalize ederek çıkarına dayalı hareket etme yolunu seçebilir. Doğruluğun değerinin bilinmesine rağmen yalan söyleme, kopya çekme ve sadakatsizlik gibi davranışların sergilenebildiğini aktaran çalışmalar mevcuttur (ör. Schlenker, 2008).

Kişi belli bir erdeme eriştiğinde, bu onun dünya görüşünü etkiler ve etik açıdan sorunlu durumları anlamasına ve uygun bir yol izlemesine katkı sağlar ve onun karakterini şekillendirir (McKinnon, 1999, s. 33). Doğruluk, bağlılığı ifade eder ama bu dar görüşlülük anlamına gelmez. Doğruluk ile dogmatiklik ve yeni fikirlere açık olmamak (dar görüşlülük) arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Buna karşın, doğruluk, yaşamın anlamı ölçeğinden alınan puanlarla anlamlı pozitif ilişki göstermiştir (Schlenker, 2008, s. 1110). İnsanlar etik ilkelere bağlı olduklarında, hedefleri, kuralları ve neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair standartları daha belirgindir. Bu standartlar, kişiye nasıl ve ne sebeple öyle davranması gerektiğine dair rehberlik eder. Bu nedenle ilkeli bireylerin

yaşamın anlamı ve amacına ilişkin yüksek puanlar almaları beklenen bir sonuçtur (Schlenker vd., 2009, s. 327). Diğer taraftan normsuzluk ölçeği ile doğruluk negatif yönde ilişki göstermiştir (Schlenker, 2008, s. 1110).

Tıpkı diğer kimlikler gibi ahlaki kimlik de tutumlar, değerler, davranışsal eğilimler ve kişilik özelliklerini kapsar (Aquino ve Reed, 2002, s. 1423; Hardy ve Carlo, 2005, s. 17). Bu bakımdan, ahlaki bir bağlama sahip olan ilkeli davranma olgusunun değerlerle ilişkisine de değinmek gerekir, çünkü kişi benliğini tanımlarken değerleri merkeze koyarsa, değerler kimliğin önemli bir yönünü ifade eder (Verplanken ve Holland, 2002, s. 435). Eğer kişi doğru olanı doğru sebeple yaparsa, güdü kaynağını dayandığı inançlar ve toplumsal değerlerden alır, başkalarını etkilemek ve kendi çıkarları için kullanmak amaçlı yapmaz (Killinger, 2010). Toplumsallaşma sürecinde edinilen değerler kişinin tercihlerini, tutumlarını ve davranışlarını belirlerken kullandığı bir rehberdir (Grusec ve Hastings, 2007, s. 13,23; Schwartz, 1992, s. 4). Değerler, hangi amaçların ya da davranışların bireysel ya da toplumsal düzeyde istendik olduğunu ifade eden inançlardır (Gardner, Cairns ve Lawton, 2012). Güdüleyici bir niteliğe sahip olan değerler insanların hayatlarında önem atfettikleri şeylerdir. Değerler ve davranışlar birbiriyle yakından ilişkilidir ve insanlar değerleriyle tutarlı davranışsal eğilimler sergileyebilirler (Bardi ve Schwartz, 2001, s. 1208-1209). Kişilerin benimsedikleri değerler tutumlarına, duygu, düşünce ve davranışlarına büyük ölçüde yön vermektedir (Kublay ve Oktan, 2015, s. 26), çünkü değerler bireylerin veya sosyal oluşumların yol gösteren ilkelerini temsil eder (Schwartz, 1994, s. 21). Schwartz (1994, s. 24) değerlerin açıklanması amacıyla aşağıdaki çembersel modeli tasarlamıştır:

Şekil 2.1

Çembersel Değer Modeli

Not. S. Schwartz'ın "Are there universal aspects in the structure and contents of human values?" (1994, Journal of Social Issues, 50, s. 24) adlı çalışmasından uyarlanmıştır. Telif hakkı The Society for the Psychological Study of Social Issues'a (1994) aittir.

Schwartz (1992, 1996) değer kuramında, değerleri üç evrensel ihtiyacın bilişsel temsilleri olarak tanımlamıştır. Bu ihtiyaçlar kişinin fizyolojik ihtiyaçları, sosyal etkileşimlerine ilişkin ihtiyaçları ve grubun ya da toplumun refahı için gereklilikleri yerini getirmeye yönelik ihtiyaçlardır (Schwartz, 1992, s. 4; 1996, s. 122). Schwartz (1992, 1996), üç evrensel ihtiyaca dayalı olarak, dinamik bir özelliğe sahip ve birbiriyle ilişkili on değer tipi sunmuştur. Bu değerler; güç, başarı, hazcılık, uyarılım, öz-yönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik, uyma ve güvenlik değerleridir (Schwartz, 1992, s. 23; 1996, s. 122).

Son olarak, kişilerin ilkeli davranma eğilimleri ile dini eğilimleri arasında bir ilişki olduğundan söz etmek mümkündür. Birey ahlaki kimliğini oluştururken dini değerleri de içselleştirebilir. Örneğin, İslam dininin kutsal kitabında geçen 'Emrolunduğun gibi dosdoğru ol' ayetini benliği ile ilişkilendiren bir kişinin buna uygun şekilde davranma eğilimi göstermesi söz konusu olabilir. Nitekim, doğruluk ile dindarlık ve içsel dini eğilimler (dini öğretilerin değerine ve özündeki doğruluğa olan inanç) arasında güçlü pozitif ilişkiler bulunduğu çalışmalar mevcuttur (ör. Schlenker, 2008, s. 1114). Buna

karşın, bu çalışmada dinin sağlayacağı kişisel ve sosyal ödüller ve materyalizm ile doğruluk arasında negatif korelasyon bulunmuştur (Schlenker, 2008, s. 1114).

Daha önce de değinildiği gibi, Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramında ilkeli davranış bilişsel bir zeminde açıklanmaktadır. Bu tezin özelinde ilkeli davranma eğiliminin bilişsel bir boyutu da kapsadığı düşünöldüğünden Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramına da yer verilmiştir. Kohlberg'e göre (1963, 2008), ahlaki çatışmalar genelde toplumun standartları ve bireyin dürtüleri arasındaki çatışmalardan kaynaklanmaktadır. Oysaki Kohlberg'in araştırmalarında, ahlaki gelişimde beşinci ve altıncı aşamadaki ahlaki özellikleri sergileyen çocuklar, bu çatışmaların normlar arasındaki çatışmalardan kaynaklanabileceğini düşünmüşler ve bu çatışmaları çözmeye çalışmışlardır. Altıncı aşamadaki çocuklar ahlaki kurallar yerine ahlaki ilkeler temelinde hareket etmeyi seçmişlerdir. Altın kural olarak tanımlanan bu ahlaki ilkelere örnek olarak en büyük sayıdaki kişi için en büyük iyiliği sunmak anlamındaki 'faydacılık' ve Kant'ın etik yaklaşımı sunulabilir. Bu bakımdan, ahlaki bir ilke, tanımı yapılmış somut bir eylemi değil mantıklı alternatifler arasında ideal seçimi yapmayı yansıtmaktadır. Felsefi olarak bu ilkeler bazı somut kurallarında temel hammaddesini oluşturmaktadır. Ahlaki ilkeler yasal ya da sosyal olarak tanımlanmış ve yaptırımı olan ilkeler değildir ve sosyal gerçeklerden çok sosyal idealleri ifade eder (Kohlberg, 1963, s. 28; 2008, s. 17).

Ahlaki gelişimde gelenek sonrası düzeye örnek vermek amacıyla Kohlberg (1963, 2008) bir katılımcıya daha çok sayıda kişinin hayatını kurtarmak için az sayıda kişinin hayatını feda etmesi üzerine bir senaryo sunmuştur. Katılımcı, her bir bireyin hayatının eşit derecede değerli olduğunu ve adaletin gereği olarak bütün yaşamlara eşit muamele edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Kohlberg altıncı aşamadaki çocukların ahlaki ilkeleri 'vicdan' ilkeleri bağlamında tanımladıklarını ve bu çocuklara 'Vicdan nedir?' diye sorulduğunda, çocukların vicdanı 'suçluluk hissetme veya korkudan çok bir seçim ve öz-muhakeme' olarak tanımladıklarını belirtmiştir (Kohlberg, 1963, s. 18; 2008, s. 18).

İlkeli ahlaki muhakemenin aynı zamanda mesleki etik bağlamında ve hukuk alanında kullanılan bir kavram olduğu da görölmektedir. Örneğin, Weber ve Green (1991) etik olmayan yönetici davranışlarının iyileştirilmesi amacıyla üniversitelerde işletme yönetimi ders müfredatına ilkeli ahlaki muhakemenin eklenmesini ve öğretilmesini değerlendirmişlerdir. İlkeli ahlaki muhakemenin öğretilmesi sayesinde gelecekte yönetici pozisyonunda yer alacak kişilerin etik olmayan davranışlarının azaltılabileceğine dair bilim insanlarının ortak bir kanısının olduğunu rapor etmişlerdir. İlkeli ahlaki muhakeme ile ahlaki davranış arasında pozitif ilişkinin olduğunu öne süren

araştırma bulgularına dayalı olarak, ilkeli ahlaki muhakemenin derslerde öğretilmesinin hem değerleri öğrenme hem kişisel gelişimi sağlama hem de ahlaki ikilemler karşısında uygun seçimi yapabilme niteliği kazandırabileceğini dile getirmişlerdir (Weber ve Green, 1991, s. 325). Ancak tüm bu avantajlarına rağmen üniversite öğrencilerinin buldukları yaş itibariyle ve içinde buldukları ortamın yapısı gereği ilkeli ahlaki muhakemeye ilişkin kavramları anlama kapasitesine tam olarak sahip olamadıklarına ve bu nedenle az sayıda öğrencinin üst düzeye ulaşabildiğine dikkat çekmişlerdir (Weber ve Green, 1991, s. 330).

Bir diğer çalışmada Cummings, Dyas, Maddux ve Kochman (2001), devlet okullarında hizmet verecek olan anaokulu öğretmen adaylarının ilkeli ahlaki düşünme becerisine sahip olmasının önemini vurgulamışlardır (s. 145). Öğretmen adaylarının ilkeli ahlaki düşünme becerisi ile etik olmayan davranışlar arasında küçük ama anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Daha yüksek düzeyde ilkeli ahlaki düşünme özelliği gösteren öğrencilerin daha az etik olmayan davranışlarda bulunabilecekleri belirtilmiştir (Cummings vd., 2001, s. 154). Öğretim, ahlaki eylemin yansıtıldığı bir alanı temsil ettiğinden, öğretmenlerin öğrencilerini ahlaki açıdan farklı bakış açıları geliştirmeleri ve uygulamaları için desteklemeleri beklenir (Beyer, 1997, s. 248).

İlkeli ahlaki düşünme üzerinde aile etmenlerini inceleyen araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Bakken ve Romig (1994), ergenlerinin özerkliklerinin gelişmesinde ve değerler sisteminin oluşmasında ailelerin önemine dikkat çektikleri çalışmalarında çocukların ahlak gelişiminde ailelerin rolünü incelemişlerdir (s. 443-444). Daha yüksek düzeyde ilkeli ahlaki düşünme özelliği gösteren erkek katılımcılar aile içi uyum yeteneğini daha sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmiş ve ilkeli ahlaki düşünme ile aile içi uyuma ilişkin puanları daha yüksek çıkmıştır. Diğer katılımcıların puanlarında ise anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Bakken ve Romig, 1994, s. 451). Ergenlerle yürütülen bir diğer çalışmada ise ilkeli ahlaki düşünme ile aile içi geçimsizlik arasında negatif yönde bir ilişki bulunmuştur (Miller, 1997, s. 30).

Posner (1998, s. 1186-1187) ilkeli davranışı ele aldığı araştırmasında, ilkeli davranışa ilişkin farklı açıklamalar getirmiştir. Posner'a göre, insanlar dürüstlükleriyle ün yapmak için eylemlerde bulunurlar ve ilkeli olduklarına dair ifadeler kullanırlar. Oysaki kendi çıkarlarına hizmet etmeleri gerektiğinde ilkelerini geride bırakırlar ancak başkalarına bu ilkelere bağlı oldukları mesajını vermeye çalışırlar. Bir satıcı ve alıcı arasındaki pazarlık örneğinde alıcı ürünü satın almak ister ancak ürünün zamanında gelmemesinden endişe eder. Satıcı alıcıya güven vermek için evcil hayvanını ona rehin

verebileceğini söyler, ancak evcil hayvan satıcı için önemli olsa da alıcı için değildir. Bu durumda ona güvenmesi için yeterli ortam sağlanmamıştır. Bu noktada Posner ‘ün’ kavramının önemine vurgu yapmaktadır. Eğer satıcı çevresinde dürüstlüğüyle bilinen bir satıcı ise ilkeli olarak tanınır ve alıcının otomatik olarak güven duymasını sağlayabilir. Aynı şekilde alıcı da çevresinde sıkı pazarlıkçı olarak tanınıyorsa ilkeli, tutarlı davranışlar sergileyen ve istediği fiyattan vazgeçmeyecek biri olarak görülür. Bu nedenle üne sahip olmak bir bakıma ‘ilkelik’ olarak tanımlanabilir (s. 1190). İlkeli davranmanın bir diğer tanımı da geleceğe atfedilen önemle ilgilidir. Örneğin bazı işçiler gelecekteki gelirlerine zarar vereceğini bilseler de uyuyakalma veya işi yapmama gibi davranışlar sergilerler. Buna karşın diğer işçiler hatalı davranışlardan kaçınırlar, çünkü ilerleyen zamanlardaki gelirlerini önemserler. Bazı ilişkilerde çiftlerden biri evliliğine zarar geleceğini bile bile diğerini aldatırken bazı ilişkilerde çiftler ilişkilerine zarar gelme riskini göze alamadıklarından bunu yapmazlar. Bazı üreticiler sektörde uzun süreli kalamayacaklarını düşündüklerinden kusurlu ürün çıkarmakta sakınca görmezken, diğer üreticiler gelecekte de sektörde aktif olarak yer almak istediklerinden normal standartların bile üzerinde ürün kalitesi sunabilirler. İşte bu şekilde gelecek yönelimli hareket eden ve hata yapmaktan çekinen insanlar ‘ilkeli’ olarak tanınırlar. Ancak bu daha çok mantıklı seçim kuramı ile ilgilidir (s. 1192). Bu araştırmadaki gelecek beklentisiyle mantıklı seçim yapma eğilimi bu tezin özelindeki ilkeli davranmanın tanımına uymazken, ün kavramına atfedilen önemin ilişkili olduğu söylenebilir. Ün kavramı burada bahsi geçen ilkeli davranma olgusunda bireyin çevresine karşı oluşturduğu “tutarlılık izlenimini” yansıtmaktadır. İlkeli bireylerin belli durumlar karşısında ne gibi davranışlar sergileyebileceğinin, başkaları tarafından ön görülebilmesinin ilkeli davranışın tutarlık yönüyle ilişkili olduğu söylenebilir.

Öte yandan, Kohlberg’in ‘insanlar yalnızca ilkeleri doğrultusunda yargıda bulunur’ iddiasını değerlendiren Schaffer (1997) aynı kişilerin durumdan duruma değişen ahlaki davranışlar sergileyebildiklerini ve ahlaki ilkelerine uymayan davranış biçimlerini ilkeler çerçevesinde açıklamakta güçlük çektiklerini belirtmiştir. Örneğin, bireyler bazı durumlar karşısında yakınlarını aldatmaktadır veya imkân bulduklarında vergi ödemekten kaçınılmaktadırlar. İşte böylesi durumlarda bu davranışları ‘ahlaki ilkeler’ bağlamında açıklamak güçtür (Schaffer, 1997, Akt. Çam, Çavdar, Seydooğulları ve Çok, 2012, s. 1213). Bu bilgilerden hareketle, ilkeli davranış biçiminin bazı bireylerce daha sık kullanılan bir davranış biçimi olduğu, bazı bireyler içinse davranışların daha çok değişkenlik gösterdiği ve bahsi geçen kişinin nasıl bir davranış sergileyebileceğine dair

ön görümlerin daha zayıf olabileceğini söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle, bazı bireylerin seçimler yaparken daha fazla ilkeli ahlaki düşünmeye dayalı hareket ettiği, bazı bireylerin ise bu çerçevenin dışında hareket ettiği söylenebilir. Buna istinaden, bu tez kapsamında ilkeli davranma olgusu bir davranışsal eğilim olarak ele alınmıştır, çünkü ilkeli davranma davranışsal bir eğilimi yansıtmaktadır.

Köklerini ahlaki düşünmeden alan ilkeli davranma olgusunun, yaşamın geneline atfedilebilecek bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Ahlak, yaşamın hemen her alanının düzenlenmesinde işe vuruş bir kavram olmasından ötürü, bu kavramdan köklerini alan ilkeli davranma olgusunun da aile yaşamı, sosyal gruplar, yakın arkadaşlar ve iş ortamları gibi pek çok farklı alanda yer alması doğal bir sonuçtur. Örneğin, Pennino'ya göre (2002, s. 219), iş ortamlarında farklı grupların sorunlarının çözümünde ilkeli düşünme biçimi bir zorunluluktur. Her ne kadar bu her yöneticide eşit düzeyde görülmesi de ilkeli düşünme biçimi tüm yöneticilerin karakterinin olmazsa olmaz bir parçasıdır. Ayrıca, ahlaki olarak ilkeli bir birey takdir edilir (Golding, 1963, s. 247).

Golding (1963, s. 247), ilkeli karar vermenin yargı ve hukuk alanındaki yerine değinmiştir. Golding'e göre ilkeli adli karar vermede vicdan muhasebesi (casuistry) önemli bir yere sahiptir. Bir ilkede olması beklenen temel şey bir şeye onay verirken veya vermezken içsel süreçlerimize uygun olup olmadığını değerlendirmektedir. Bu değerlendirme sürecinin ne denli ilkeli işlediği önemlidir. İki seçenek arasında kaldığında en yüksek sayıda kişinin en yüksek düzeyde mutluluğu veya faydayı elde etmesi yönünde bir karar verilmesi beklenebilir; ancak bu fayda veya mutluluk işçi sınıfı yerine asil sınıf lehine ya da tam tersi şekilde olmaması gerekir. Bu noktada kişinin 'yansız olması' ilke kavramının temel ögesini oluşturur. Kant'ın ahlak kuramında olduğu gibi, kişinin istek ve arzularından bağımsız ve kendi iradesine dayalı olarak hareket etmesinin eyleme ahlaki değer kattığı ifade edilir (Golding, 1963, s. 248; L'etang, 1991, s. 11). Bu yönüyle katı bulunan bu yaklaşımın aslında bir yandan da önemli bir noktaya temas ettiği söylenebilir, çünkü bu ifade ilke kavramının 'tutarlılık' yönünü ön plana çıkarmaktadır. Her ahlaki kararın evrensel bir iddiası vardır: eğer bir şey benim için doğruysa, bu benimle benzer durumda olan herkes için doğrudur. Bu özellikler minimum düzeyde de olsa yetkili kişinin ilkeli adli karar vermesinde etkili olacaktır (Golding, 1963, s. 248).

İlkeli davranmanın, kendi-diğeri değişmezliği yaklaşımını benimseyen bir davranış biçimi olduğu ifade edilebilir. Örneğin, bir hâkimin bir konuda karar vermesi gerektiğinde buna benzer diğer konularda nasıl kararlar verdiğini gözden geçirmesi

ilkeliğin temsilinde önemlidir (Golding, 1963, s. 252), çünkü doğruluk yaşamın tüm alanlarında ve yaşam boyu doğruluğu ve adaleti aramayı gerektirir (Killinger, 2010). Evrensel bir ahlak anlayışında bir şey benim için doğruysa başkası için de doğrudur veya yanlış olan bir şey bir başkası için de yanlıştır. İlkeli davranan bir bireyin başkası yaptığında eleştirdiği bir davranışı, kendisi aynı koşullara sahip olduğunda kendisinin de yapmaması beklenir. İlkeli ahlaki karar verme yeteneğini kullanabilen bir kişi toplumun kural ve kanunlarının ötesini görebilir ve kanun ve kuralların temelini ilkelere dayandığını düşünür (Bakken ve Romig, 1994, s. 443). Ahlaki karar verme noktasında ise birey içselleştirdiği ahlaki ölçütlere göre hareket eder ancak Piaget'nin (1932) de ifade ettiği gibi bu ölçütler kültürün yaptırımı ile otomatik olarak zihne yerleştirilmez, aksine bilişsel gelişimle birlikte birey toplumun kurallarını ve kavramlarını dönüştürür ve o şekilde içselleştirir (Kohlberg, 2008, s. 8).

İlkeli davranma olgusunun alanyazında ayrıntılı araştırmaların yürütüldüğü bir konu alanı olmadığını söylemek mümkündür. Bu nedenle, araştırmacı alanyazında karşılaşılan ve benzer olduğu düşünülen bazı kavramları ilkeli davranış bağlamında açıklamaya, kavramlar arası benzerlik ve farklılıkları ortaya çıkarmaya gereksinim duymuştur. Sonuç olarak, aşağıdaki kısımda bu kavramlara ayrı bir başlık altında yer vermiştir.

2.1.1. İlkeli davranma ile ilişkili diğer kavramlar

Bu araştırmada ilkeli davranma eğiliminin daha net bir şekilde anlaşılabilmesi için disiplinler arası araştırma alanlarına da yer verilmiştir. Bu açıdan psikoloji alanında yapılan çalışmalara ek olarak ahlak felsefesi bağlamında ahlaki davranış ve karar verme yazınında ön plana çıkan etik kuramlara yer verilmiş ve ilkeli davranma eğiliminin benzerlik ve farklılıkları tartışılmıştır. Bu kapsamda etik kuramlar olarak bahsi geçen kuramlar sonuççuluk yaklaşımı (egoizm ve faydacılık yaklaşımı), deontolojik yaklaşım (Kant'ın ödev etiği yaklaşımı ve adalet yaklaşımı) olarak sıralanmaktadır.

İlkeli davranma eğilimi aynı zamanda ahlak gelişimi bağlamında da ele alınmıştır. Bu çerçevede Piaget'nin ve Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramları, Freud'un ahlak gelişimine ilişkin görüşleri ve ilgili araştırmalarda ahlaki düşünme ve karar verme üzerine yürütülen araştırmalar incelenmiştir. İlkeli davranma eğilimi konusunda yapılan bu tez çalışması planlanırken, ilkeli davranmanın kavramsal tanımının ortaya konmasında bu kavramın hangi psikolojik kavramlarla ilişkili olabileceği düşünülmüştür. Bu araştırma çerçevesinde incelenebilecek olan psikolojik kavramlar seçilirken, psikolojik kavramlara

ilişkin kuramsal açıklamalar ve ilkeli davranma eğilimine yakın olabilecek kavramlar arasındaki ilişkilerin ele alındığı araştırma bulgularından yararlanılmıştır. Psikoloji alanında özellikle, ahlak gelişimi kuramları, tutum gücü altında yer alan ahlaki inanç kavramı, tutum önemi, tutum kesinliği ve tutum kararsızlığı gibi kavramlara yönelik araştırma bulguları araştırmacıya bu kavramların ilkeli davranma eğilimiyle ilişkili olabileceğini düşündürmüştür. Bu nedenle, ilkeli davranma eğilimi ile ilişkili olabileceği düşünülen psikolojik kavramlar ve bu kavramların ilkeli davranma ile ilişkileri hem kuramsal açıklamaları hem de ilgili araştırma bulguları dikkate alınarak aşağıda tartışılmıştır.

2.1.1.1. Ahlak felsefesi, etik kuramlar ve ilkeli davranma eğilimi

Etik konular ve ahlak duygusu üzerine yüzyıllar boyunca Sokrates, Plato, Aristoteles, Hobbes, Locke, Kant, J.S. Mill ve Adam Smith ve daha pek çok felsefi düşünür farklı açılardan aktarımlarda bulunmuştur. Aristoteles'ten bu yana bir felsefe disiplinin adı olarak ifade edilen etik sözcüğü Yunancadaki 'Ethos' sözcüğünden gelmektedir. Birbirinden farklı anlamlara gelen etik kavramının anlamlarının arasında töresel veya ahlaki bilinç, tutum, inanç ve davranışlar anlamlarının olduğu belirtilmektedir. Felsefe ve bilimin önemli bir parçası ve konu alanlarından biri olan etik, eylem ve yargılar ile ilişkilidir. Diğer taraftan ahlak, iyi-kötü-yanlış-doğru ve davranışların sonuçlarını değerlendirme ile ilgilidir. Ahlak kavramı görecelidir. Yani, ahlaki değer ve kabuller bireyden bireye ve toplumdaki topluma değişkenlik gösterebilir. Etik veya ahlak felsefesi ise ahlakı konu edinen bir felsefe dalıdır (Aydın, 2001, s. 4). Etiğin konu alanı, insan eylemlerinin ahlaki açıdan neyi değerli ya da değersiz kıldığını araştırmaktır (Aydın, 2001, s. 5). Etiğin nihai hedefi, insan davranışlarını ahlaki bakımdan açıklama ve ahlaki eylemlerin keyfiyete dayalı olmadığını, aksine varoluşsal bir amaca hizmet ettiğini gösterebilmektir. Etiğin temel dayanağı iyi niyettir. İyi niyetten kasıt, iyi olarak kabul edilen bir şeyi kişinin kendi eylemlerinin ilkesi haline getirmesidir (Pieper, 1999, s. 16-19).

Etik kuramlara bakıldığında iki ana yaklaşımın ön plana çıktığı görülmektedir: Deontoloji (deontology) ve sonuççuluk (consequentialism) yaklaşımları. Aslında her iki yaklaşımda da bir eylemin sonuçlarının iyi olması önemsenir ancak sonuççuluk yaklaşımında tek hedef sonucun kendisidir. Sonuççuluk yaklaşımında bir eylemin iyiliğini-kötülüğünü-doğruluğunu-yanlışlığını değerlendirmede direkt olarak eylemin sonuçlarına bakılır. Eğer eylem istenen sonucu ortaya çıkarıyorsa, ahlaki açıdan doğru

veya iyi olarak kabul edilir. Bu yaklaşım içerisinde egoizm ve faydacılık yaklaşımları yer almaktadır. Egoizm yaklaşımında birey için en yüksek fayda ne ise o doğru kabul edilirken, faydacılık yaklaşımında mümkün olduğunca en fazla kişinin fayda gördüğü sonuçlar doğru veya iyi olarak kabul edilir. Örneğin, faydacılık anlayışında yaşamsal bir durum söz konusu olduğunda en çok sayıda kişinin kurtulabileceği yolun ne olacağı değerlendirilir ve ona göre seçim yapılır. Ne kadar çok kişinin hayatı kurtulursa faydacılıkla o kadar tutarlı bir seçim yapılmış demektir (Bartels, 2008, s. 382).

Kant'ın ödev etiği ve adalet yaklaşımı şeklinde ikiye ayrılan deontolojik yaklaşımda ise eylemler sonuçlarına göre değerlendirilmezler. Kant'a göre etik, bir zorunluluktur ve etiğin değeri sonuca göre belirlenmez. Eylemler ya ahlaka uygundur ya da ahlak dışıdır ve bu ahlaki muhakemeyi yürütürken evrensel ahlak kuralları temel alınır. Ahlaki ilkelerin istisnası yoktur (Schlenker ve Forsyth, 1977, s. 371-372). Tıpkı tabiattaki mutlakiyet anlayışı gibi determinist bir anlayış söz konusudur. Kant'a (1873/1973, s. 256) göre, etik yasalar koşulsuz emirlerdir ve bu emirler tüm istek ve arzuların ve mutluluk arayışlarından bağımsız olarak koşulsuz şartsız insanların uymaları gereken kuralları ifade eder. İstisnalar evrenselliği bozar ve ilkelerin sadece adı kalır (s. 258). Örneğin yalan söylemek her ne kadar sonuçları iyi de olsa özünde ahlaka uygun bir davranış değildir. Her soru mutlaka doğru cevabı almalı ve her söz mutlaka doğru olmalıdır (Schlenker ve Forsyth, 1977, s. 372). Ayrıca Kant, ahlak yasalarına mutlak surette uyması gerektiği bilincinde olduğu için insan iradesinin gerçekten özgür olabileceğini ve iradenin sadece özgür kalabildiğinde bu ahlak yasası bilincine sahip olabileceğini anlatmaya çalışmıştır (Duran, 2017, s. 65-66).

Görüldüğü üzere, deontolojik yaklaşımda bir mutlakiyet söz konusudur. Oysaki ilkeli davranmada bireyler kendi seçimlerinin bir sonucu olarak ahlaki standartlara göre davranma eğilimindedirler. İlkeli davranma yaşamın genelinde karşılaşılan herhangi bir duruma yönelik olarak farklı zamanlarda ve farklı bağlamlarda ahlaki standartlara göre seçim yapabilmeyi ifade eder. Burada üzerinde durulması gereken konu, ahlaki davranışı tercih etmenin bir zorunluluk mu olduğu yoksa bu davranış biçiminin farklı bir motivasyona mı sahip olduğudur. İlkeli davranan bireyin gerçekleştirdiği eylem sonrasında elde ettiği vicdani rahatlama duygusu, iyi oluş, mutluluk ve huzur gibi faktörler davranışın motive edilmesinde etkili olabilir. Aynı zamanda, bazen doğru ve yanlış arasında gri bölgeler vardır. Böylesi durumlarda karar vermek gerektiğinde seçimler büyük ölçüde kişinin olgunluk düzeyine ve sorumluluk, öz-kontrol, adalet

duygusu, şefkat, empati ve dürüstlük gibi karakter özellikleriyle ne kadar bütünleştiğine bağlı olarak şekil alır (Killinger, 2010).

Ayrıca, sonuççuluk yaklaşımı içindeki egoizm yaklaşımında olduğu gibi bireyin kendi çıkarlarının en iyi şekilde desteklenmesi ilkeli davranma ile tamamen ters yöndedir. Bu yönde bir davranışın kişinin sahip olduğu etik ideolojinin bir göstergesidir. İlkeli ideoloji doğruluk yolunda ilerlerken, menfaat ideolojisi kazançlar yolunu takip eder (Schlenker vd., 2008, s. 323-324). İlkeli olmak, kendi çıkarlarını gözetmek yerine toplum yanlısı davranışlarda bulunma ve kanuna aykırı eylemlere karşı güçlü bir duruş sergileyebilme gibi özellikleri içinde barındırır (Schlenker, 2008, s. 1078).

2.1.1.2. Ahlak gelişimi kuramları ve ilkeli davranma eğilimi

Toplumun, gerekli işlevleri yerine getirebilmesi için o toplumu oluşturan bireylerin bazı kuralları içselleştirmesi gerekmektedir. Bu kurallardan bazıları bireyin çevresine nasıl etkili bir uyum sağlayacağı ile ilgilidir. Buradaki uyum ifadesi, toplum tarafından belirlenen bazı kuralların içselleştirilmesinin yanı sıra geçerliğini yitiren kuralların atılması ve gerekli olanların yeniden düzenlenmesine yönelik katkıyı da içermektedir. Ahlak gelişiminde kişinin toplumdaki tüm değerlere kayıtsız şartsız uyması değil, topluma etkin bir uyum sağlamak için değerler sistemi oluşturması söz konusudur. Bu bakımdan ahlak gelişimi belli aşamalar izler. Bu aşamalar kişinin bilişsel gelişiminden bağımsız olarak değil aksine paralel bir şekilde gerçekleşir (Senemoğlu, 2015, s. 66). Aşağıda Freud'un, Piaget'nin ve Kohlberg'in ahlak gelişimine ilişkin görüşlerine yer verilmiştir.

2.1.1.2.1. Freud'a göre ahlak gelişimi

Freud'un temel ilgi alanı ahlak gelişimi değildir. Buna rağmen, Freud'un psikoseksüel gelişim kuramlarına bakıldığında hem kişiliğin oluşumu hem de cinselliğin gelişimi açısından 'iyi-kötü', 'vicdan', 'suçluluk' gibi ahlaka ilişkin konulara önemli açıklamalar getirdiği görülmektedir. Bu nedenle bu kuramsal yaklaşımın ahlak gelişimine yönelik önemli doğurguları vardır. Özellikle çocuklukta fiziksel cezanın etkisi, vicdan ve kuralların gelişimi gibi konularda psikanalitik kuram temelinde önemli bilgiler sunmaktadır (Çam vd., 2012, s. 1212).

İnsanın zihin yapısının üç bölümden oluştuğunu ileri süren Freud bu bölümleri id, ego ve süperego olarak adlandırmıştır. Doğuştan getirdiğimiz zihin yapısını ifade eden id, o anda ve bütünüyle doyurulması gereken tümüyle bencil arzular ve dürtülerle hareket

eder. İhtiyaçların doyurulması ve hazza ulaşma temel ilke olarak işlev görür. Çocuk büyüdükçe id'in geride bırakılması beklenir ancak bireyler hiçbir zaman tam olarak id'i geride bırakamazlar. Ego ise zihnin mantıklı yönünü temsil eder ve gerçeklik ilkesi ile hareket eder. İd'den doğan ego id üzerinde kontrol sağlamaya çalışır. İd'in içgüdüsel isteklerini ne zaman ne şekilde ve nasıl doyurabileceğini gözden geçirir ve muhakeme süreci yürütür. Benmerkezciliği, dünyayı kendi ekseninde dönen ve kendini evrenin merkezinde gören küçük bir çocuğa benzeten Freud zamanla çocuğun büyüdüğünü ve gerçek dünya ile diğer insanlara uyum sağlamayı öğrendiğini belirtir. Bu gelişim esnasında ego kısmı gelişen zihnin egoyu kontrol eden süperegö kısmı da oluşmaktadır. Temel olarak süperegö ebeveynlerin, bakım veren kişilerin ya da kurallar ve düzenlemeler yapan toplumun içselleştirilmiş sesini temsil eder (Rennison, 2001, s. 38-40).

Freud'a göre çocuk dünyaya ahlak ile ilgisi olmayan bir şekilde gelir. Ancak hem çevrenin hem de genetik faktörlerin etkisiyle çocuk iki farklı niteliksel ahlaki aşama geliştirir. İlk aşamada yer alan çocuk, yiyecek gereksinimi ve korunma için yetişkinlere bağımlıdır. Bundan dolayı ebeveynlerin sevgisini kazanmaya çalışır ve cezadan kaçınır (Freud, 1929/1961c, s. 128). Bu çaresizce birilerine bağımlı olma hali, bütün ahlaki güdülerin kaynağını oluşturmaktadır. Ahlaki niteliklere sahip olmayan çocuk büyüdükçe anne babasının bazı şeylere izin vermediğini ve direktiflerde bulunduğunu görür ve eğer bunlara itaat etmezse sevgiden mahrum kalma ve cezalandırılma tehdidi ile karşı karşıya kalır. Bu durumda, ebeveyni tarafından kontrol edilen bir yasak varsa ve bu da kendisi için gerçek bir tehditse çocuk o yasağa uyar (Freud, 1929/1961c, s. 124). Eğer yasağa uymadığı fark edilmeyecekse ya da sevgiden yoksun kalma gibi bir risk yoksa çocuk yasağa uymayabilir. İşte bu ahlaki gelişimin ilk aşamasıdır (Tellings ve Haaften, 2001, s. 558). Süperegönün gelişimi ise çocuğun gelişiminde çok büyük bir aşamayı ifade eder ve ahlaki gelişimde birinci aşamadan ikinci aşamaya geçişi sağlar. Otorite artık içselleştirilmiştir ve sadece kötü eylemleri değil aynı zamanda kötü niyetleri de cezalandıran vicdan devreye girmiştir. Artık düşünceler de dahil hiçbir şey egodan saklanamaz (Freud, 1929/1961c, s. 124-125). Bu aşamada şöyle bir işleyiş vardır: eğer vicdanıma uygun hareket etmezsem utanç ve vicdan azabı yaşarım ve bu da hoşnutsuzluk vermeyen bir duygu; bu sebeple kendimi bu duygudan alıkoymalıyım (Tellings ve Haaften, 2001, s. 559).

Freud (1923, 1930) sosyal yaşamın ahlaki yaptırımları ile kişinin biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları arasındaki çatışmaya dikkat çekmiştir. Buna ek olarak, kuramda

korku ve kaygının süperegonun işlevselliğindeki etkin rolüne de dikkat çekmiştir. Ayrıca, insanların başa çıkamaz biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarından ötürü saldırgan davranışlar sergileyebildiklerini belirtmiştir. Toplumun ise bireylerin yaşamını sürdürmesini sağlayan ve insanların birbirlerine karşı saldırganlık eğiliminden koruyan bir işlevinin olduğunu savunmuştur. Psikanalitik yaklaşım içerisinde ahlak gelişimini temel kimlik yapılarından biri olarak tanımladığı ‘süperego’nun bir işlevi olarak yorumlamış ve süperegonun içerisinde barındırdığı ‘vicdan’ı ahlak gelişiminin bir sonucu olarak görmüştür (Turiel, 2002. s. 95). Süperegonun aynı zamanda ahlaki vicdanı temsil etmek, ideal ego’ya aracılık etmek, rüyaları denetim altına almak, cinsel arzuları ve agresif içsel dürtüleri bastırmak gibi çeşitli işlevleri vardır (Freud, 1921/1961a, s. 75; 1926/1961b, s. 223).

2.1.1.2.2. Piaget’in ahlak gelişimi kuramı

Piaget (1932), çocukların bilişsel gelişimi ile ahlaki yargıları arasında ilişki olduğunu savunmuştur. Ayrıca çocukların bilişsel ve kişilik gelişimleri gibi ahlaki düşünme gücü de yetişkinlerinkinden farklıdır (Piaget, 1932/1965, s. 85). Piaget’ye göre çocukların ahlak gelişimlerini anlayabilmek için kuralları nasıl yorumladıklarını görmek gerekmektedir. Bu sebeple çocukların ahlak gelişimini onların oyunlarını gözlemleyerek anlamaya çalışmıştır. Piaget (1932) insanların içselleştirilmiş ahlaki standartlarının olduğunu ancak bu standartların kültürün yaptırımı ile otomatik olarak zihne yerleştirilmediğini, aksine bilişsel gelişimle birlikte bireyin toplumun kuralları ve kavramlarını dönüştürdüğünü ve o şekilde içselleştirdiğini belirtmiştir (Kohlberg, 2008, s. 8).

Piaget’ye göre çocuğun ahlak gelişimi aşamalı bir seyir izler. Çocuk öncelikle kuralların değişmez olduğuna inanır ve ahlaki gereklilikleri otoritenin emir ve buyruklarına sıkı sıkıya bağlı olmak şeklinde kavramsallaştırır. İlerleyen zamanlarda ise ahlak kavramı karşılıklı saygı ve iş birliği temeline oturtulur. Bu ilerleme çocuğun bilişsel gelişimiyle beraber ortaya çıkmaktadır (Helwig ve Turiel, 2002, s. 476). Ahlaki gelişimin bilişsel gelişimle birlikte ortaya çıkmasından ötürü çocuğun ahlak gelişimi altı yaşına kadar başlamaz. Altı yaşın altındaki çocukların kuralları yoktur. İki yaş civarı çocuklar kural olmaksızın sadece oynarken iki-altı yaş arası çocuklar kuralların farkındadır ancak kuralların neden konduğunu veya neden uymak zorunda olduklarını anlayamazlar. Piaget altı yaş öncesi bu dönemi ahlak öncesi dönem olarak yorumlarken, ahlak gelişimini iki

dönemde incelemektedir: 1-dışsal kurallara bağlılık dönemi (6-12 yaş arası) ve 2-ahlaki özerklik dönemi (12-üstü).

Dışsal kurallara bağlılık döneminde çocuk kuralların değişmezliğine inanmakla beraber kurallara uymayanların cezalandırılması gerektiğini düşünür. Kayıtsız şartsız otoriteye uymak gerektiğine inanır. Çocuğa göre davranışın gerisindeki nedenler dikkate alınmaksızın gözlenen gerçekler üzerinden kural ihlallerinin cezası verilmelidir. Ahlaki özerklik döneminde ise çocuk sosyal etkileşim sürecinin de desteğiyle, kuralların değişmezliğine dair inancını değiştirmeye başlar. Bu dönemde ahlak ilkeleri değişmeye başlar ve insanlar tarafından konulan kuralların gerektiğinde değiştirilebileceği bilinci oluşur. Kuralların ihlali halinde cezanın otomatik olarak uygulanması yerine nedenlerin öğrenilmesi önem kazanır. Kuralı ihlal eden bireylerin niyetleri ve içinde buldukları durum yargıda bulunurken göz önünde bulundurulur (Kohlberg, 2008, s. 8-19; Senemoğlu, 2015, s. 67-68).

2.1.1.2.3. Kohlberg'in ahlak gelişimi kuramı

Kohlberg 1958 yılında Şikago Üniversitesinde yazdığı '10-16 yaşları arasında ahlaki düşünme ve seçim modlarının gelişimi' başlıklı doktora teziyle çocukların ve ergenlerin ahlaki gelişimlerini incelemiştir (Turiel, 2008, s. 21). Kohlberg ahlak gelişimi kuramını oluştururken Piaget'nin (1960) bilişsel gelişim kuramını gözden geçirmiş ve aşamalar halinde sunduğu gelişim düzeylerinden esinlenmiştir (Carpendale, 2000, s. 182). Kohlberg de Piaget gibi çocuk ve yetişkinlerin kuralları nasıl yorumladıklarını incelemiştir. Ancak Kohlberg gözleme dayalı bir araştırma yapmak yerine çocuklara ahlaki ikilemleri içinde barındıran belli durumlar vererek bu durumlar karşısında nasıl tepkiler verebileceklerini sorgulamıştır. Bu sorgulamalar sonrasında elde ettiği cevaplara dayalı olarak, insanların altı yargı aşaması geçirdiklerini rapor etmiştir. Bu altı aşamayı ise 1) gelenek öncesi düzey, 2) geleneksel düzey ve 3) gelenek sonrası olmak üzere altı düzeye özetlemiştir. Düzeylerin temelinde adalet kavramı yer almaktadır (Miller, 1997, s. 20). Bu üç düzeyi çocukların veya yetişkinlerin 'doğru' veya 'ahlaki' olarak neyi algıladıklarına ve buna nasıl karar verdiklerine bakarak belirlemiştir. Bu dönemlerin her biri kendinden önceki döneme dayanmakta ve kendinden sonraki döneme zemin hazırlamaktadır. Bu düzeyler arasında ilerlerken aşamalar değişmez bir sırayla devam etmektedir (Carpendale, 2000, s. 183). Kültürel faktörler bu sıralamayı hızlandırırsa da yavaşlatsa da ya da gelişimi durdursa da sıralama sabit kalır. Üst düzeydekiler alt düzeylerin yerini alır veya onlarla bütünleşir (Colby ve Kohlberg, 1987, s. 6-7). Ancak

kişiler bazı durum veya zamanlarda bir aşamada davranışlar sergilerken, bir başka durumda veya zamanda başka bir aşamada davranış sergileyebilmektedir (Senemoğlu, 2015, s. 69).

Gelenek öncesi düzey ‘dışsal kurallara bağlılık’ dönemine karşılık gelmekte ve ‘ceza ve itaat eğilimi’ ile ‘araçsal ilişkiler eğilimi’ aşamalarından oluşmaktadır. Ceza ve itaat eğilimi aşamasında çocuklar yalnızca otoriteye uyarlar. Olayın gerisindeki nedene bakmaksızın olayların dış görünüşüne ve meydana gelen zararın büyüklüğüne odaklanırlar. Ceza almaktan ise kaçınırlar. Araçsal ilişkiler eğilimi aşamasında çocuğun kendi istek ve ihtiyaçlarının karşılanması önceliklidir. Başkalarının ihtiyaçlarını da dikkate almasına rağmen, ahlaki yargıda bulunurken öncelikli olan kendisidir (Senemoğlu, 2015, s. 69-70).

Geleneksel düzeyde ahlak gelişiminin üçüncü ve dördüncü aşamaları yer alır. Bu aşamalar ‘kişiler arası uyum eğilimi’ ve ‘kanun ve düzen eğilimi’ olarak adlandırılır. Kişiler arası uyum eğilimi aşamasında somut işlemler dönemine giren çocuk ben merkeziliğinden uzaklaşır ve olaylara başkaları açısından bakabilme özelliği kazanır. Ahlaki yargıda bulunurken başkalarının hissettiklerini de göz önünde bulundurur. Başkalarına yardım etme, onları mutlu etme, başkaları tarafından onay görme ve iyi çocuk olma önemli hale gelir. Artık birinci aşamada olduğu gibi sadece ceza almamak için ya da ikinci aşamadaki gibi kendisi için değil, başkalarını mutlu etmek için davranışta bulunur. Kanun ve düzen eğilimi aşamasında otoriteye ve sosyal düzene uygun davranmak kişinin görevini yerine getirmesini ifade eder. Kanunlar sorgulanmaz ve kanunlara uymayanlar asla kabul görmezler. Pek çok yetişkin bu dönemde kalır (Senemoğlu, 2015, s. 70).

Gelenek sonrası düzey ise beşinci aşama ‘sosyal sözleşme eğilimi’ ve altıncı aşama ‘evrensel ahlak ilkeleri eğilimini’ kapsar. Sosyal sözleşme eğilimi aşamasında kanunlar temel yaşam ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve sosyal düzenin korunması gibi konular açısından bir gereklilik olarak görülür. Kanunların uygulanması ve kişisel haklar eleştirel bir gözle değerlendirilir ve kanunlar ve değerlerin topluma özgü ve görel olduğu kabul edilir. Ayrıca az sayıda yetişkin bu düzeye gelebilmektedir (Carpendale, 2000, s. 184; Weber ve Green, 1991, s. 327). Son aşama olan evrensel ahlak ilkeleri eğiliminde ise birey kendi ahlak ilkelerini oluşturur. Bu ilkelerin temelini adalet, eşitlik, insan hakları gibi kavramlar oluşturur. Bu ilkelerin ihlal edildiği kanunlar geçersiz sayılmalıdır, çünkü adalet yasanın üstündedir ve kişinin haklarına saygı esastır (Kohlberg, 2008, s. 8-19; Senemoğlu, 2015, s. 71). Bu aşamada doğrunun tanımı vicdanla ve kişinin

kendi oluşturduğu akla uygun evrensel ve tutarlı ahlaki ilkelerle yapılır (Weber ve Green, 1991, s. 327).

Hem Piaget'nin hem de Kohlberg'in ahlak kuramından çıkarılan sonuçlar özetle şöyledir: Piaget ve Kohlberg çocukların sadece toplumsal standartlara uyum sağlama, kurallara uyma, ebeveyn ve toplumun beklentilerini karşılama gibi bir yol izlemediklerini göstermiştir. Çocuklar aynı zamanda sosyal ilişkileri anlama, doğru veya yanlışla yönelik muhakeme geliştirme ve insanların birbirine karşı nasıl davranması gerektiğini öğrenme gibi yollar izlemektedirler. Hem Piaget'in hem de Kohlberg'in yaklaşımlarında açıkça görülmektedir ki çocuklar eylemlerini, sosyal ilişkilerini ve gelişimlerini ahlaki bağlamda geliştirdikleri neyin doğru neyin yanlış olduğuna ilişkin muhakeme gücü temeline dayandırmaktadırlar. Aynı zamanda her iki kuramcı da adalet ve haklar gibi kavramların çocukluğun ilerleyen dönemlerine ya da ergenliğe kadar oluşmadığını belirtmişlerdir (Helwig ve Turiel, 2002, s. 476). Bu tezin özelinde ilkeli davranma eğiliminin bilişsel yönünü açıkladığı düşünülen Kohlberg'in ahlak gelişimi gelenek sonrası düzeye yönelik araştırma bulgularına 'İlkeli Davranmanın Kavramsallaştırılması ve İlkeli Davranışa İlişkin Genel Kavramlar' başlığı altında detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Bu araştırma sonuçlarında da anlaşılabilceği gibi, ilkeli ahlaki düşünme genel olarak içinde bulunulan toplumdaki kanun ve kuralların ötesinde adalet, eşitlik, insan haklarının korunması gibi evrensel ahlaki ilkeler çerçevesinde hareket edebilmeyi ifade etmektedir.

İlkeli davranma köklerini ahlaktan alan bir kavramdır. Bu nedenle, ahlak gelişimi kuramlarına bu kısımda özel bir yer ayrılmış ve gelişim psikolojisi bağlamında ahlaki gelişimin kuramlarla nasıl açıklandığı ortaya konulmuştur. Aşağıdaki kısımda ise diğer psikolojik kavramlar tanımlanmış ve ilkeli davranma ile aralarındaki benzerlik ve farklılıklar tartışılmıştır.

2.1.1.3. Tutum gücü ve ilkeli davranma eğilimi

Alanyazında yer alan araştırmalar ayrıntılı biçimde incelendiğinde, tutumların pek çok şekilde tanımlandığı görülmektedir. Ancak, tanımlarda farklılıklar söz konusu olsa da tutumların merkezinde yer alan 'değerlendirme' kavramının aynı kaldığı gözlenmektedir. Bu nedenle, tutumlar genellikle nesnelere (kendisi, diğerleri ve durumlar gibi) değerlendirilmesinin bir özeti gibi görülmektedir (Petty, Wheeler ve Tormala, 2003, s. 2). Tutum konusunda uzun yıllardır süregelen çalışmalardan sonra oluşan ortak kanı ise tüm tutumların aynı özelliklere sahip olmadığıdır (Krosnick ve Smith, 1994, s. 279). Tutumların temelleri ve yapısı üzerine yapılan çalışmaların çoğu

“tutum gücü” etiketini taşımaktadır, çünkü tutumların temelindeki farklılıkların tutum gücünde de farklılıkları doğuracağı düşünülmektedir (Petty, Wegener ve Fabrigar, 1997, s. 611). Tutumların farklı özelliklere sahip olması, zayıf ve güçlü tutumlar olarak tanımlanabilmelerine dayanak oluşturmaktadır. Güçlü tutumların tam bir kavramsal tanımını olmasa da doğurduğu sonuçlar bakımından seçici bilgi işleme sürecine ve bu nedenle de dirence yol açan, zamana karşı kalıcılık gösteren ve davranışların öngörülmesini sağlayan tutumlar olarak ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle, güçlü tutumlar zamana karşı değişkenlik göstermeyen, karşıt ikna gücüne karşı dirençli ve muhakeme yetisi ve davranışlar üzerinde etkiye sahip tutumları ifade eder (Krosnick ve Petty, 1995). Kolaylıkla değişebilen tutumlar zayıfken ve davranışı etkilemeyebilirken, davranışı güçlü bir biçimde şekillendiren tutumlar en zor değişen tutumlardır (Howe ve Krosnick, 2017, s. 328). Tutum gücü, zayıf ve güçlü tutumların ayırt edilmesini sağlayan, farklı ancak birbiriyle pozitif ilişkili kaynaklardan doğan ve pek çok farklı özelliğin bir araya gelmesiyle oluşan çok boyutlu bir kavram olarak ele alınmaktadır. Güçlü tutumlar dört temel özelliğe sahiptir: (1) değişime dirençlidirler, (2) zamana karşı dayanıklıdır, (3) biliş üzerinde etkilidirler ve (4) davranış (eylem) üzerinde etkilidirler (Krosnick ve Petty, 1995).

Alanyazında üzerinde en çok çalışılan 10 tutum gücü boyutunu Krosnick, Boninger, Chuang, Berent ve Carnot (1993, s. 1132-1133) şu şekilde tanımlamışlardır: derece (sınır/ekstremité), yoğunluk, kesinlik, önem, ilgi, bilgi, ulaşılabilirlik, doğrudan deneyim, reddetme ve kararsızlık genişliği ve duygusal-bilişsel tutarlılıktır. Bu yüklemeler sağlam ve önemli tutumları diğerlerinden ayırmaktadır. Bu boyutların her biri birbirine yakın gibi görünse de aslında farklı oldukları ifade edilmektedir. Bu boyutları tek tek tanımlayacak olursak; derece (sınır/ekstremité), kişinin bir nesneyi sevmeye veya sevmeme derecesini göstermektedir. Yoğunluk, tutum nesnesi tarafından aktive edilen duygusal reaksiyonun gücünü ifade etmektedir. Kesinlik, kişinin bir nesneye karşı var olan tutumunun doğruluğundan emin olma derecesini yansıtmaktadır. Önem, kişinin bir tutuma ne kadar kişisel yatırım yaptığının ve ona ne kadar önem verdiğinin derecesini ifade etmektedir. İlgi, kişinin tutumu ve tutum nesnesi hakkında bilgi toplamaya yönelik istekliliğinin derecesini göstermektedir. Bilgi boyutu, hafızada tutum nesnesine yönelik var olan ve tutuma temel oluşturan bilginin miktarını temsil etmektedir. Ulaşılabilirlik, kişinin hafızasında tutum nesnesi ile tutum nesnesine ilişkin değerlendirme arasında kurulan bağın gücünü ve tutumun ne kadar çabuk hatırlanabildiğinin derecesini göstermektedir. Doğrudan deneyim ise, kişinin tutum nesnesi ile doğrudan ilişkisini ve

bu doğrudan ilişkinin miktarını tanımlamaktadır. Reddetme genişliği, kişinin bir tutumu kabul edilemez bulurken; kararsızlık genişliği, bir tutumun ne reddedilebilir ne de kabul edilebilir olmasını ifade etmektedir. Son olarak bilişsel-duygusal tutarlılık ise kişinin duygu ve inançları arasındaki tutarlılığı ifade etmektedir (s. 1132-1133).

Krosnick vd. (1993) tanımlamalarına benzer şekilde, son 30 yılı aşkın bir zamandır diğer araştırmacılar da güçle ilişkili olan tutumların farklı özelliklerinin olduğunu ifade etmektedirler. Howe ve Krosnick (2017, s. 330) bu özelliklere aşağıdaki tabloda şu şekilde yer vermişlerdir:

Tablo 2.2

Güce İlişkin Tutum Özellikleri

Özellik	Tanımı
Önem	Bireyin bir tutuma yüklediği önemin derecesi
Kesinlik	Bireyin, tutum nesnesinin doğruluğunu ve kendisine açık olmasını değerlendirmesinde emin olma derecesi
Kararsızlık (ikilem)	Tutum nesnesine karşı bireyin aynı anda hem olumlu hem de olumsuz değerlendirmelere sahip olma derecesi
Ulaşılabilirlik	İlişkili bir durumla karşılaşıldığında bir tutumun otomatik olarak akla gelme olasılığı
Bilgi düzeyi	Tutum nesnesi hakkında kişinin sahip olduğu bilgi düzeyi
Derecesi (sınır/ekstremit)	Kişinin tutum nesnesinden hoşlanma ya da hoşlanmama derecesi
Duygusal-bilişsel tutarlılık	Kişinin tutum nesnesi hakkındaki duygularının düşünceleri ile tutarlılık derecesi
Yoğunluk	Kişinin tutum nesnesi hakkındaki değerlendirmesinin güçlü duyguları aktive etme derecesi
Ahlaki inanç	Bir tutumun doğru veya yanlış olduğuna, ahlaki olduğuna veya ahlaka aykırı olduğuna, ya da temel ahlaki değerleri ve görüşleri tam yansıtıp yansıtmadığına yönelik tam ve güçlü inancın derecesi
Detaylandırma	Kişinin tutum nesnesinin iyi yönlerini ve eksikliklerini düşünme derecesi
Menfaat (Çıkar)	Tutum nesnesinin kişisel çıkar olarak algılanma derecesi

Not. L. C. Howe ve J. A. Krosnick'in "Attitude strength" (2017, Annual Review of Psychology, 68, s. 330) adlı çalışmasından uyarlanmıştır. Telif hakkı Annual Reviews'e (2017) aittir.

Yukarıda özetlenen araştırma bulguları, genel bir ifadeyle 'tutum gücünün' ilkeli davranma ile ilişkili olduğunu düşündürmektedir, çünkü bu kavramın temel savı güçlü

tutumların zamana karşı değişkenlik göstermemesi, karşıt ikna gücüne karşı dirençli olması ve muhakeme yetisi ve davranışlar üzerinde etkiye sahip olmasıdır. İlkeli davranma eğiliminde de zamana karşı dayanıklılık, biliş ve davranış üzerinde etkili olma gibi durumlar söz konusudur. Bu bakımdan, tutum gücü, genel tanımıyla ilkeli davranma eğilimiyle ilişkili ve benzer gibi görünmektedir, fakat bu iki kavram arasında bazı temel farklılıkların olduğu tutum gücü alt boyutları detaylı incelendiğinde ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, yukarıda verilen tablonun kısa özetinden hareketle, alanyazında özellikle ön plana çıkan alt boyutların ne şekilde ele alındığını ve ilişkili değişkenlerle ne anlam ifade ettiğini incelemek konunun daha detaylı ve anlaşılır olmasını ve ilkeli davranma ile arasındaki benzerliklerin ve farklılıkların somutlaştırılmasını sağlayacaktır.

2.1.1.3.1. Tutum önemi ve ilkeli davranma eğilimi

Tutum önemi, tutum gücünün özellikleri arasında en çok araştırılan konulardan biridir. Tanım olarak tutum önemi, bireyin bir tutuma yüklediği anlamın kişisel değerlendirmesini ifade etmektedir. Bir tutuma önem atfetmek demek, kişinin kendisini tutum nesnesini düşünmeye adanmasını, onun hakkında bilgi edinmesini ve davranışını tutuma göre düzenlemesini ifade etmektedir. Bu bakımdan, bir tutuma kişisel önem atfetmek güçlü bir özveriye yansıtmaktadır. Böylesine güçlü bir psikolojik yatırımın motive edilmesinde ancak açık ve itekleyici sebepler rol oynayabilir gibi görünmektedir. Ayrıca, kişinin bir tutuma yüklediği önemin miktarı zamana karşı da yüksek bir tutarlılık göstermektedir (Howe ve Krosnick, 2017, s. 330). Boninger, Krosnick ve Berent (1995, s. 63) insanların neden bazı davranışlara önem yüklerken bazılarına yüklemediklerini incelemiş ve üç etken üzerinde durmuşlardır: kişisel çıkarlar, sosyal özdeşleşme ve değerler. Katılımcılara, bir tutuma ne düzeyde önem verdikleri sorulduğunda açıklamaların %63'ünün kişisel çıkarlar, %19'unun sosyal özdeşleşme ve %18'inin değerlerle ilgili olduğu bulunmuştur. Kişisel çıkarlar, kişinin kendi hayatı söz konusu olduğunda tutuma yüklenen önemin daha da önem kazanmasını ifade etmektedir. Örneğin, nükleer santrallere yakın bir muhitte yaşayan bir bireyin geliştirdiği tutum, o bölgede yaşamayan bir bireyin geliştirdiği tutumdan farklı olacaktır. Böylesi siyasi veya yönetsel durumların dışında tamamen kişiyle alakalı durumlar da söz konusu olabilir. Örneğin, seyahatten elde edilen dinlenme, daha sağlıklı olma ve keyifli zaman geçirme gibi avantajlar söz konusu olduğunda bireylerin seyahate yönelik tutumlarının önem derecesi daha yüksek olabilmektedir (Chen ve Petrick, 2014, s. 509). Sosyal özdeşleşme boyutunda ise, eğer bir durumun önemli bir grubun çıkarlarıyla ilişkili olduğu

düşünülyorsa veya bu grubun bir konudaki tutumu çok katıysa, o tutuma önem verme olasılığının artmasını ifade etmektedir (Lavine vd., 2000, çalışma 1, Akt. Howe ve Krosnick, 2017, s. 333). Son olarak, değerler açısından bakıldığında, bireylerin temel kişisel ve sosyal değerleri ile ilişkili olan bir durum söz konusu olduğunda tutuma atfettikleri öneminin artması anlamına gelmektedir (Boninger vd., 1995, s. 63).

Yukarıda verilen araştırma bulgularından da anlaşılacağı üzere, tutum önemi ile anlatılmak istenen, bireyin bir tutumla ilgili göz önünde bulundurduğu bazı ölçütlerin olduğudur. Örneğin, bu ölçütlerden birisi kişisel çıkarlardır. Kişiler, kişisel çıkarları zedelendiğinde veya bir şey elde etmek istediklerinde tutuma daha fazla önem atfetmektedirler. Oysaki ilkeli bireyler, kişisel çıkarları zedelenecek de olsa, bedel ödemek durumunda da kalsalar veya elde edecekleri avantajlardan ödün vermeleri gerekse de bir davranış nasıl yapılırsa doğru olur diye düşünerek davranmayı tercih ederler (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3). Doğru olan davranışı doğru şekilde yapma eğilimleri vardır. Doğruluğa en çok zarar veren şey ise 'işe yarayan şeyin her ne olursa olsun' kabul edilmesidir (Killinger, 2010). Bu kişisel tercih noktasında ön planda olan yaklaşım ahlaki bakımdan iyiyi ve doğruyu aramak yönündedir, kişisel çıkarlar geri plandadır. Ayrıca, durumun direkt olarak kişiyi etkiliyor olması gerekmez, başkaları için de benzer bir durum söz konusu olduğunda yine aynı davranışı sergileme eğilimi gösterirler. Bu bağlamda ilkeli davranışın hem kendi-diğeri değişmezliği (Golding, 1963, s. 248) hem de bütünü haklarının korunması yönü vardır (Schlenker vd., 2009, s. 330). Örneğin, ilkeli bir kişi, bir yöneticinin kurum içerisindeki davranışlarını yanlış veya gayri ahlaki olarak değerlendiriyorsa, kendisi aynı mevkiye sahip olduğunda sırf kişisel çıkarlarına uyuyor diye davranışı değerlendirme şeklinin değişmemesi beklenir. Bahsi geçen yöneticinin sergilemiş olduğu davranışları veya benzeri davranışları kendisi de sergilemekten kaçınır. Bu bakımdan, kendi düşünce ve davranışları arasında bir tutarlılık oluşturduğu gibi, başkaları üzerinde de bir tutarlılık izlenimi oluşturmaktadır. Aynı zamanda, sergilediği davranışların diğer bağlamlardaki tutarlılığı, bireyin iç dünyasında da bir tutarlılık hissi ve vicdani rahatlama duygusu oluşturur. İlkeli bireyler, tutarlı davranışlarından ötürü bir iç huzura sahiptirler ve toplum nazarında tutarlı bireyler olarak kabul edilirler (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker vd., 2009, s. 336; Walker ve Pitts, 1998, s. 414).

Tutum öneminin bir diğer ölçütüne bakıldığında, bireylerin tutuma önem atfetme motivasyonlarının sosyal özdeşleşme olduğu görülmektedir. Sosyal özdeşleşmede bir durum önemli bir grubun çıkarlarıyla ilişkili olarak algılanıyorsa ya da önem verilen

grubun üyelerinin bu konudaki tutumu katıysa, kişilerde tutuma önem verme motivasyonu artmaktadır. Oysaki ilkeli davranışta, söz konusu durumun bir ahlaki muhakeme süzgecinden geçirilmesi söz konusudur. İlkeli bir birey, bu noktada, eleştirel düşünme becerileriyle hareket eder ve söz konusu durumun kendi içsel değerlerine ve ahlaki standartlara ters düşüp düşmediğini değerlendirir. Eğer söz konusu durum değerler ve ahlaki standartlara ters düşüyorsa, kişi öz denetim/düzenleme becerilerini kullanarak karar sorumluluğunu alır (Colby ve Damon, 1992, s. 29; Schlenker, 2008, s. 1079; Walker ve Pitts, 1998, s. 414).

Bir başka örnekle, özellikle ergenlik dönemi gibi belirli gelişim dönemlerindeki kişiler üzerinde akran etkisi büyüktür. Bu yaş grubu bireyleri, yakın sistemlerinde yer alan ve önemli olan gruplarca dışlanmak, eleştirilmek ya da aşağılanmak gibi durumlarla karşılaşmamak ve grup aidiyetini korumak amacıyla grubun dinamiklerine göre hareket etme eğilimi gösterebilirler. Bu bireylere, gruba ait olmanın ön koşulu olarak sigara içme, alkol veya madde kullanımı gibi alışkanlıkların kazandırılmasına yönelik teklifler sunulduğunda, bireyler hayır deme kabiliyeti sergileyemeyebilirler. Oysaki bu yaş grubunda yer alan bireylere ilkeli davranmayla ilgili temel değerler erken dönemlerde kazandırılırsa, bu bireylerin reddedilme veya cezalandırılma gibi dışsal baskılara karşı dirençli davranabilmeleri ve kendi içlerinde yaşadıkları duygusal çeldirmelere karşı da direnç geliştirmeleri mümkün olabilir (Hay ve Forrest, 2006, s. 761).

2.1.1.3.2. Tutum kesinliği

Tutum kesinliği, tutum gücünün altında yer alan yapılardan biridir ve tutum gücüyle ilişkili olan derece (sınır-ekstremite), ulaşılabilirlik, önem, yoğunluk gibi boyutlarla ilişkili olmakla birlikte bağımsız bir yapıyı ifade etmektedir. Tutum kararlılığı bilişötesi bir tutumdur (Petrocelli, Tormala ve Rucker, 2007, s. 31). Örnek vermek gerekirse, “X”in değerlendirilmesi birinci düzey bilişi anlatırken, “X”i değerlendirmemden eminim ifadesi ikinci düzey bilişi yansıtmaktadır. Petrocelli vd. (2007, s. 30) tutum kesinliğinin de altında yer alan bazı boyutların olabileceğini ve bunları incelemenin konuya daha çok açıklık getireceğini ve var olan alanyazını zenginleştireceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda, tutum kesinliğinin “tutum netliği” ve “tutum doğruluğu” olmak üzere iki alt boyutunun olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kavramların ne anlama geldiğini açacak olursak; tutum netliği, bir konuda bir kişinin tutumunun ne olduğunu bilmesine dair öznel algısını anlatmaktadır. Tutum doğruluğu ise kişinin tutumunun doğru ve geçerli olduğuna dair öznel algısını ifade etmektedir.

Petrocelli vd. (2007), netlik ve doğruluğun birbirleriyle ilişkili olmasına rağmen, tek bir kökene sahip farklı tutumsal yapılar olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcıların tutum doğruluğunun, diğer insanların onlarla aynı fikirde olduğunu öğrendiklerinde arttığı gözlenmiştir. Benzer şekilde, katılımcılar bir konu hakkındaki tutumlarını tekrar tekrar ifade ettiklerinde tutum netliklerinin arttığı görülmüştür. Doğruluk seviyesi yüksek olduğunda, kişi tutumunun geçerli ve doğru olduğundan emin hisseder ve başkalarının da aynı tutuma sahip olması gerektiğini düşünür. Netlik seviyesi yüksek olduğunda ise, kişi bir konu hakkındaki tutumunun ne olduğunu ve nasıl hissettiğini bilir, doğruluk çok ön planda değildir ve başkaları ona bu konuda katılabilir veya katılmayabilirler (Cheatham ve Tormala, 2015, s. 1538). Diğer taraftan, netlik ve doğruluk alt boyutlarından oluşan tutum kesinliğinin tutumsal savunma ile aynı olmadığını belirtmekte yarar vardır. Tutumsal savunmada iki amaç vardır: ikna amacı ve paylaşma amacı. İkna amacıyla kişi kendi tutumunun ve duruşunun başkaları tarafından da benimsenmesi ister. Paylaşma amacıyla ise kişinin başkalarının fikrini değiştirme gibi bir gayreti yoktur, sadece dinlenmek ve dikkate alınmak koşuluyla sohbetin bir parçası olması söz konusudur (Cheatham ve Tormala, 2015, s. 1538).

Yukarıda özetlenen tutum kesinliği ile ilgili açıklamalardan hareketle, tutum kesinliği ve ilkeli davranışın bazı açılardan ilişkili olabileceği düşünülebilir. İlkeli davranışlar sergileyen bireyler, tıpkı tutum netliğinde olduğu gibi, bir konu hakkındaki tutumunun ne olduğunu ve nasıl hissettiğini bilir ve onaylanma kaygısı taşımaz (Killinger, 2010; Schlenker, 2008, s. 1112). Ancak tutum doğruluğu söz konusu olduğunda, yukarıdaki açıklamada da görülebileceği gibi, diğer insanların onlarla aynı fikirde olma beklentileri vardır ve bu karşılandığında tutum doğruluğunun arttığı gözlenmiştir. Oysaki ilkeli bireylerin başkalarının eğilimleri ve tercihleri ne olursa olsun doğru olanı yapma yönelimleri vardır (Schlenker, 2008, s. 1081; Schlenker vd., 2009, s. 317). İlkeli kişi eylemlerini değerler ve ahlaki standartlar üzerine inşa eder ve hem dışsal rehberler olarak hem de içsel süreçlerinde vicdani açıdan kullandığı bu değer ve standartları farklı bağlamlarda ve farklı zamanlarda sürdürme eğilimindedir (Walker ve Pitts, 1998, s. 414). İlkeli davranma eğiliminde olan bireyler, temel içselleştirilmiş değerlerine ve ahlaki standartlara bağlı olarak hareket etmelerinin yanı sıra, doğru davranışı merak duygusuna da sahiptirler. Kendi hatalarından ve başkalarının deneyimlerinden iyi de olsa kötü de olsa çıkarım yapmayı tercih ederler (Killinger, 2010).

2.1.1.3.3. Tutum kararsızlığı (ikilemi)

Tutumlar genellikle sanki artı ve eksi iki kutuptan oluşan tek boyutlu bir yapı gibi düşünülür ve kişilerin tutum nesnesine karşı ya olumlu ya tarafsız ya da olumsuz tutumlara sahip olduğu varsayılır. Oysaki bireyler aynı tutum nesnesine karşı hem olumlu hem de olumsuz tutumlara sahip olabilirler. Örneğin, bireyler düşük yağlı beslenme biçimine yönelik hem olumlu (az yağlı yiyecekler yemek sağlıklıdır) hem olumsuz (az yağlı yiyecekler tüketmek tatsızdır) tutumlar sergileyebilirler (Cooke ve Sheeran, 2004, s. 163). Cooke ve Sheeran (2004) kararsızlığın yüksek düzeyde olması durumunda tutum ile niyet ve tutum ile davranış arasındaki tutarlılığının da azaldığını gösteren çalışmaların olduğunu ifade etmişlerdir. Bir zıtlık söz konusu olduğunda tutumlardaki istikrarın azalacağını belirtmişlerdir. Bununla birlikte bütün araştırmaların aynı sonucu vermediğini, kararsızlığın yüksek olduğu durumlarda tutum-niyet tutarlılığının daha da arttığını ifade eden çalışmaların olduğunu vurgulamışlardır (s. 163). Diğer taraftan, tutum kararsızlığı (ikilemi) ‘nesnel’ ve ‘öznel’ kararsızlık olarak ikiye ayrılmaktadır. Nesnel kararsızlık, bir konuya karşı gösterilen olumlu ve olumsuz tepkilerden oluşan bütünlük bir değerlendirmeyi ifade etmektedir. Öznel kararsızlık ise, genellikle bu bütünlük değerlendirmeye ilişkili olarak ortaya çıkan ve zıtlıktan kaynaklanan huzursuzluk hissidir (Luttrell, Petty ve Briñol, 2016, s. 57). Bu rahatsız edici duygu, insanların kararsız tutumlarını ya daha olumlu ya da daha olumsuz tutumlarla değiştirerek bu tutarsızlığı çözme yönünde motive etmektedir. Sonuç olarak kararsız tutumlar, kararsız olmayan tutumlara kıyasla değişime daha açıktır (Ng, Hynie ve MacDonald, 2012, s. 1314). Buna karşın, ilkeli davranan bireylerin karakterlerinde istikrarlılık ve tutarlılık vardır (Colby ve Damon, 1992, s. 29; Schlenker, 2008, s. 1079; Schlenker vd., 2009, s. 317; Schlenker vd., 2008, s. 324). Ayrıca ilkeli davranışlar ahlaki seçimlerle ilişkilidir. Etik ikilemler söz konusu olduğunda ilkeler ile menfaatler karşı karşıya gelir (Schlenker vd., 2008, s. 323).

2.1.1.3.4. Ahlaki inanç

‘Ahlaki inanç’ kavramı, tutum gücü alanyazınında yer almaktadır ve ilkeli olma ile yakından ilişkili olduğu düşünüldüğünden, bu boyutla ilişkili yapılan çalışmalara bu kısımda detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Ahlaki inanç oldukça güçlü bir kavramı ifade etmektedir. Yabancı alanyazınında ahlaki inanç “moral conviction” olarak yer bulmaktadır. Bazı çalışmalarda da “moral mandates” olarak ifade edildiği görülmektedir. Oysaki ahlaki inancın anlatımında “moral belief” kavramı da kullanılabilir ancak bu kullanım daha zayıf bir yapıyı yansıtmaktadır. “Conviction” kelimesinin Türkçe karşılığına

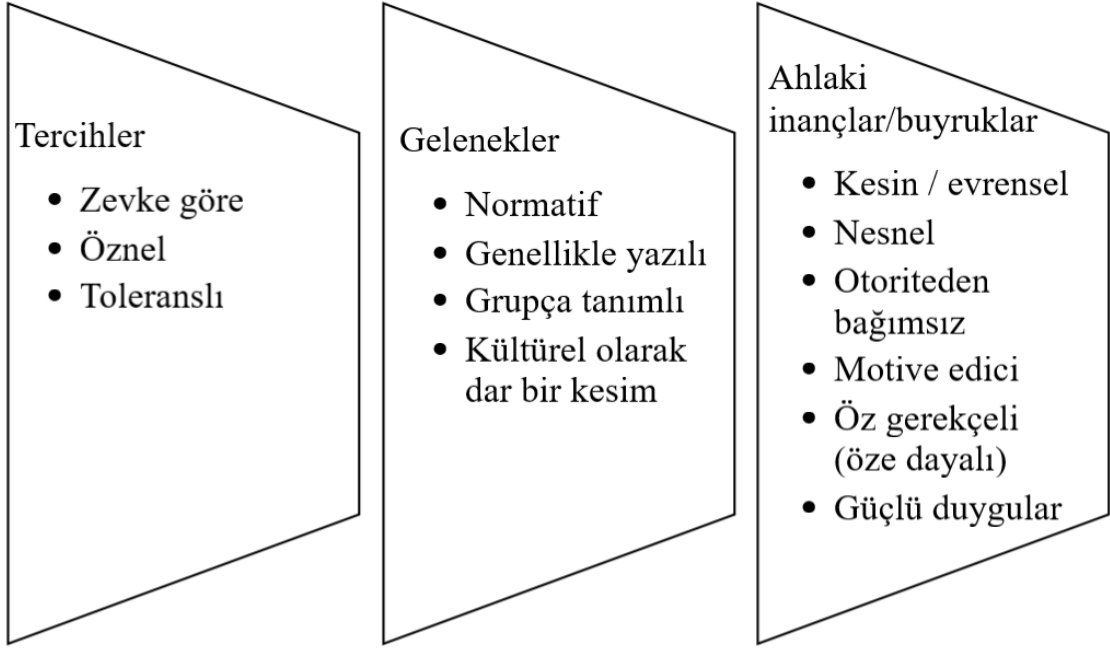
bakıldığında “çok güçlü düşünce/inanç, bağlılık, itikat, sağlam ve içten inanç, kanaat, görüş, kanı, kesinlik, katiyet ve bir konudan tereddütsüz bir şekilde emin olmak” gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir (<https://www.ldoconline.com/dictionary/conviction>; <https://www.seslisozluk.net/conviction-nedir-ne-demek/>). Öte yandan; ahlaki inanç, tutum gücü altında yer almasına rağmen alanyazında kendine özel bir yer edinmiştir.

Ahlaki inancın yapı ve sonuçlar bakımından güçlü olan ama ahlaki olmayan tutumlardan nasıl farklılaştığına dair araştırmalar vardır. Bu araştırmalar incelendiğinde ise, özellikle Skitka ve meslektaşlarının yaptığı çalışmalar ön plana çıkmaktadır (örn., Skitka, 2010; 2014; Skitka, Hanson, Washburn ve Mueller, 2018). Örneğin, Skitka (2014, s. 148) ahlaki inancın psikolojik temelleri adlı makalesinde ahlaki inançla ilişkili yapıları detaylı bir şekilde ele almıştır. Bu çalışmada, bir okuyucunun The Mercury News adlı forum sitesinin editörüne yazdığı mektuba yer verilmiştir. Okuyucu mektubunda, ölüm cezası hakkındaki görüşlerini şöyle açıklamıştır: “Ölüm cezasını kaldırmak için oy kullanacağım, çünkü bu uygulama ahlaki açıdan yanlıştır. Katillerin ölüm cezasına çarptırılması “iki yanlış bir doğru eder” demektir ve tamamıyla mantıksızdır” (Mercury News, 2012). Kısacası, bu mektubun yazarı ister bireysel olsun ister devlet eylemi olsun cinayetin yanlış olduğunu düşünmektedir, çünkü her ne sebeple olursa olsun cinayet işlemek yanlıştır. Mektubu yazan kişinin ölüm cezası konusundaki tutumunda da görüldüğü gibi, kökünü ahlaki inançlardan (veya “ahlaki emirlerden/buyruklardan”) alan tutumlar, tutum gücü içerisinde eşsiz bir sınıflı temsil etmektedir.

Güçlü tutumlar daha ekstrem, önemli, merkezi, kesin ve/veya erişilebilir tutumlardır ve zayıf tutumlara kıyasla daha istikrarlı, kalıcı ve davranışı yordayıcıdır (Krosnick ve Petty, 1995, s. 1-7). Ahlaki inançtan gücünü alan tutumlar, güçlü tutumlarla pek çok açıdan ortak özellik taşısa da bazı yönlerden farklılaşırlar. Örneğin, yoğun istek ve arzular karşısında bile uzlaşmacı bir yol izlememesi yönüyle farklılaşırlar. Daha somut bir örnek verilecek olursa, bir kişinin çikolata konusundaki tutumları aşırı, önemli, kesin ve merkezi bir yapıda olabilir, ancak yine de bir lokantada içerdiği kalori nedeniyle çikolatalı kek sipariş etmemeye karar verebilir. Çeşitli nedenlerden ötürü insanlar çok güçlü tercihlerini bile geri planda bırakabilir; ancak, ahlaki inanca dayanan tutumlar kolay kolay riske atılmaz ve bir şey uğruna feda edilmezler (Skitka, 2014, s. 148).

Ahlaki inancın temellerini anlatabilmek için Skitka (2014, s. 150) alan kategorilerini kullanmış ve kategorileri şekil halinde aşağıdaki biçimde sunmuştur:

Şekil 2.2

Tutumların Alan Kuramı

Not. L. J. Skitka'nın "The psychological foundations of moral conviction" (s. 150) 2014, Bloomsbury Publishing, Advances in Experimental Moral Psychology by H. Sarkissian, J. C. Wrigth ve Contributors adlı çalışmasından uyarlanmıştır. Telif hakkı H. Sarkissian, J. C. Wrigth ve katkıda bulunanlara (2014) aittir.

Şekil 2.2'de görülebileceği gibi, tutum alanlarından bir tanesi "kişisel tercihtir". Kişisel tercihler, kişilerin kişisel takdirine tabi olarak gördükleri, sosyal düzenlemelerden veya yorumlardan muaf tutulan davranışları temsil eder. Örneğin, bir kişi yasal kürtağı destekleyebilir, çünkü bunu doğum kontrol yöntemi olarak kullanmak isteyebilir ve bu konuyla ilgili normatif ya da ahlaki bir gerekçe sunmaz. Başkalarının kürtağıyla ilgili tercihlerini ne doğru ne de yanlış olarak değerlendirir, sadece kendininkinden farklı olarak düşünür. Bu konudaki görüşü aşırı derecede uçlarda, kişisel olarak önemli, kesin, merkezi vb. olabilir, ancak temel ahlaki inanç olarak deneyimlediği bir durum değildir. Ya da bir başka örnek, bir ailenin tatil tercihi doğa gezisine katılmak değil de deniz kenarına gitmek olabilir, bu tamamen kişinin nelerden keyif aldığıyla alakalıdır. Başkalarının bu konudaki tercihleri "doğru" ya da "yanlış" olarak değerlendirilmez, sadece "farklı" olarak tanımlanır. İkincisi "geleneklerle" ilişkilidir. Bu noktada otoriteler, kanunlar ve kurallar belirleyici rol oynar. Örneğin, bir kişinin komşusu yasal kürtağı karşı çıkabilir, çünkü bu uygulama dini doktrinine aykırıdır veya çevresindeki insanların çoğu

bu uygulamaya karşı çıkıyordu. Din görevlileri veya çevresindeki insanların kürtajla ilgili görüşleri değişirse bu kişinin de görüşü değişebilir. Bu tür normatif inançları yansıtan tutumlar, tipik olarak “benim veya bizim gibi insanların” neye inandığını tanımlar, uygulamada nispeten dar bir kitleye hitap eder ve genelde evrensel boyutta değil de grup veya kültüre bağlı olarak uygulanır. Bu grup içinde bulunan bireyler geleneği anlamak ve uymak durumundayken, bu grupta yer almayan bireylerin böyle bir zorunluluğu bulunmamaktadır. Oysa üçüncü bir kişi kürtaj meselesini “ahlaki açıdan” değerlendirebilir. Bu kişi kürtajı (veya kürtaja erişimi kısıtlamayı), çok net bir şekilde yanlış, hatta çok acımasızca bir yanlış olarak algılar. İlgili makamlar veya çevresindeki insanlar bu konuyla ilgili fikirlerini değiştirseler bile, bu kişi kürtaj konusundaki ahlaki inancını sürdürür. Özetle, ahlaki inançların, teorik olarak otorite ve çevreden bağımsız bir niteliğe sahiptir, nesnel olarak doğru ve evrensel olarak algılanabilir ve özellikle duygular ile güçlü bağları olabilir (Skitka, 2010, s. 268; Skitka, 2014, s. 149).

Ahlaki inançların kendine özgü bir yapısı vardır ve ön plana çıkan ve incelenmesi gereken bazı kavramları içinde barındırır. Örneğin, ahlaki inançların evrensel bir yönünün olduğu ifade edilmektedir. İnsanlar ahlaki inançları tıpkı bilimsel bir yargı veya olgu gibi dünya hakkında nesnel gerçekler olarak algılamaktadırlar. Ahlaki inanca dayanan inançlar, işlevsel olarak doğru algılandığından, evrensel olarak da uygulanabilir olarak görülmektedir. Örneğin, Merkür dergisine yazılan mektubun yazarı, ölüm cezasının yalnızca Kaliforniya eyaletinde değil, diğer eyaletlerde ve ülkelerde de yasaklanması gerektiğine inanıyor olabilir (Skitka, 2014, s. 153). Sonuç olarak, insanlar bazı ahlaki kuralları evrensel ya da nesnel olarak doğru görürler ve belirli ahlaki ihlallerin evrensel olarak yasaklanması gerektiğini düşünürler.

Morgan, Skitka ve Lytle (2013) ahlaki inanca dayalı olarak bir tutum hakkında düşünmenin, insanların evrensel bir ahlaki felsefeyi benimsemesinde durumsal bir artışa yol açıp açmadığını test etmişlerdir (örneğin, evrensel doğrulara karşın, insanların ahlaki ilkeleri ne derece bireysel veya göreceli olarak değerlendirdikleri). Bu çalışmada, katılımcıların evrensel bir ahlaki felsefeyi benimsemeleri, yasallaştırılmış kürtaj konusundaki tutumları ve ahlaki inançları, deney oturumundan en az 24 saat önce ölçülmüştür. Laboratuvara girdikten sonra, katılımcılardan kürtaja yönelik tutumları hakkında bir yazı yazmaları istenmiştir ve bu yazının “başka bir katılımcı” ile paylaşılacağı bilgisi verilmiştir. Daha sonra, kendilerine başka bir katılımcı tarafından yazılan ya kürtaj taraftarı ya da kürtaj yanlısı bir yazı verilmiştir (sunulan yazılar, bu konuyla ilgili gerçek katılımcıların yazılarına göre modellenmiştir). Yazıyı okuduktan

sonra, katılımcılar, önceden belirttikleri evrensel felsefe ne ise aynı felsefeyi sürdürmeye devam etmişlerdir. Kürtajla ilgili sahip oldukları ahlaki inancın gücü sayesinde sahip oldukları evrensel felsefeye olan bağlılıkları da artmıştır ve katılımcılara sunulan yazı örnekleri kürtaj konusunda kendi felsefelerine ters mi düştü yoksa örtüştü mü, buna önem vermemişlerdir. Çalışmanın ikinci kısmında objektiflik ve evrensellik hipotezlerini test etmek için katılımcılara çeşitli sorular sorulmuştur. Örneğin, algılanan objektifliği ölçmek amacıyla: Birinin kürtaj, eşcinsel evliliği vb. konularda sizinle aynı fikirde olmadığını görürseniz bu kişinin ne dereceye kadar tamamıyla yanlış düşündüğünü düşünürdünüz? gibi sorular yöneltilmiştir. Evrensellik için ise: Sizin kürtaj, eşcinsel evliliği gibi konulardaki görüşünüz bir başka kültürde ne derece eşit düzeyde doğru kabul edilir? gibi sorular sorulmuştur. Bu tutumların ahlaki inancı ne derece yansıttığına dair de puanlamalar alınmıştır. Ahlaki inancın güçlü olması, daha yüksek düzeyde algılanan objektiflik ve evrensellekle ilişkili bulunmuştur (2013, Akt. Skitka, 2014, s. 153). Kısacası, eğer bir tutumun ahlaki inançla bir ilişkisi varsa, insanlar ahlaki kuralları genelde evrensel boyutta uygulanabilir ve objektif olarak görmektedirler.

Ahlaki inanca dayanan tutumların içsel olarak da motive edici olduğu tahmin edilmektedir. Örneğin, suyun hidrojen ve oksijenden oluştuğunu bilmek herhangi bir motivasyon gerektirmez, çünkü gerçeği ifade etmektedir. Oysaki, bir konuyla ilgili muhakeme yeteneği devreye girdiğinde, içsel bir motivasyon süreci de devreye girecektir. Doğal bir sonuç olarak, ahlaki inanca dayalı tutumların davranışla daha güçlü bağlara sahip olması gerekir. Örneğin, hamileliği gönüllü olarak sonlandırmak kesinlikle yanlıştır demek (veya alternatif olarak, bir kadının hamileliği sürdürüp sürdürmeyeceğini seçme hakkına müdahale edilmesi) ahlaki inancı yansıtır, içsel bir motivasyonu gösterir ve kişinin “olmalı” veya “olmamalı” tarzındaki düşüncelerle ortaya koyduğu davranışları tetikler. Dolayısıyla ahlaki inançlar, insanların ne düşündüğünü ne hissettiğini veya ne yaptığını yönlendirebilecek güdüler sağlamaya yeterlidir. Ayrıca, ahlaki inançlar ‘gerçek bir inanç, itekleyici bir motivasyon gücü ve bir davranışın sergilenmesinde gerekçe sunması’ şeklinde üç etmenin kombinasyonundan oluşur (Skitka, Bauman ve Sargis, 2005, s. 897; Skitka, 2014, s. 154).

Bir çalışmada, Cole-Wright, Cullum ve Schwab (2008, Çalışma 2), insanların kişisel çıkarlarını ahlaki inançlarıyla doğrudan çatışmaya sokmuşlardır. Katılımcılara, çeşitli konularda ahlaki inançları hakkında ön-test yapılmıştır. Katılımcılara, çalışmanın laboratuvar bölümünde, bir konuyla ilgili “başka katılımcıların” yazdıkları bir yazı gösterilmiştir (gerçek katılımcıların tutumlarıyla tutarsızlık oluşması için yazı manipüle

edilmiştir). Daha sonra, katılımcıların ekonomiyle ilgili davranışları ölçülmüştür. Bunun için katılımcılara içerisinde 10 tane çekiliş bileti bulunan bir zarf verilmiştir ve bu biletlerin istedikleri kadarını alabilecekleri ve kalanını diğer bir katılımcıya verebilecekleri söylenmiştir. Deney öncesinde sunulan yazıda yer alan konuyla ilgili daha güçlü ahlaki inançları olan insanlar, biletleri kendisi ve karşıt fikirli bir katılımcı arasında bölüştürürken, kendilerine ortalama 10 biletten 8,5'ini almışlardır. Meseleyi ahlaki bir mesele olarak görmeyen kişilerin ise aksine biletleri kendisi ve karşıt fikirli katılımcı arasında eşit olarak paylaştırdıkları görülmüştür (Cole-Wright vd., 2008, s. 1469). Özetle, insanlar bu tür ekonomik konularda genellikle adaletle motive edilirler, ancak ahlaki görüşlerini paylaşmayan birine karşı adil davranmamaktadırlar.

Ahlaki inançlar ve duygular arasında da güçlü bir ilişki vardır. Örneğin, A kişisi düşük vergileri tercih edebilir. Vergiler artarsa, öfkelenmekten çok hayal kırıklığına uğraması muhtemeldir. Bunun yerine, vergilerin düşük tutulması gerektiğine dair güçlü bir ahlaki inanca sahip olan B kişisini düşündüğümüzde, vergi oranlarındaki aynı artışa öfke, nefret ve hakaret ile tepki vermesi olasıdır. Kısacası, ahlaki inanca dayanan tutumlarla ilişkili duygusal reaksiyonların gücü ve içeriği, güçlü fakat ahlaki olmayan tutumlarla ilişkili duygusal reaksiyonlardan oldukça farklı olabilir. Durumlara verilen duygusal tepkiler, insanların bir tutumu nasıl ahlaki bir inanç olarak algıladıklarında veya ahlaki inançların güçlendirilmesinde anahtar rol oynayabilir (Skitka, 2014, s. 155). Olumlu veya olumsuz duygular ahlaki inançlara dayalı olarak ortaya çıkabilir. Öte yandan, duygular ahlaki inancı tetikleyen bir değişken olabilir.

Diğer taraftan, ahlaki inançların otoriteden bağımsız olduğu hipotezi öne sürülmektedir. Bir başka deyişle, insanlar ahlaki bir yaptırımın tanımını yaparken sözleşmelere veya otoritelere bağlı değillerdir; daha çok, insanlar otorite veya geleneksel diktelere bakmaksızın ahlaki olarak doğru ve yanlış olanı algırlar. Ahlaki inançlar, düzen karşıtı veya otorite karşıtı olmak anlamında değildir; yalnızca, sözleşmelere, kurallara veya otoritelere bağlı olmamak anlamındadır. İnsanlar ahlaki bir bakış açısı edindiklerinde, ideallerine ve bir şeyin nasıl yapılması gerektiğine odaklanırlar, otoritelere veya normatif geleneklere bakmazlar (Skitka, 2014, s. 158).

Ahlaki inanca yönelik sunulan bir diğer hipotez ise uyumsuzluk/uymayı reddetme hipotezidir (Skitka, 2014, s. 158). Genelde insanlar çoğunluğun kabul ettiği veya reddettiği şeye uymaktadır. Eğer çoğunluğa karşı çıkılırsa, alay edilme ve haklarından mahrum bırakılma gibi çeşitli bedeller ödeme riski ortaya çıkmaktadır, oysa uyum sağlama durumunda kabul görme söz konusudur. Ek olarak, insanlar hangi şekilde

düşünmenin veya davranmanın uygun olduğunu bilmediklerinde uyum gösterebilirler, çünkü çoğunluk muhtemelen doğru olanı yapacaktır (Chaiken ve Stangor, 1987, s. 603-613; Hornsey, Smith ve Begg, 2007, s. 244-245). Bu nedenle, insanlar hem diğerlerinden kabul görmek hem de “doğru” olabilmek için uyum sağlarlar.

Belirli bir konu hakkında güçlü ahlaki inançları hissetmek, uyum sağlama motivasyonunu azaltır ve insanları çoğunluğun etkisine karşın daha dirençli hale getirir. Bu düşünceyi test etmek için Hornsey, Majkut, Terry ve McKimmie (2003, s. 319-334), öğrencilere eşcinsel evlilik konusundaki görüşlerinin kampüsteki çoğunluk veya azınlık görüşünü yansıttığına dair geribildirimlerde bulunmuştur. Şaşırtıcı bir şekilde, bu konuyla ilgili güçlü ahlaki inançları olan öğrencilerin, azınlık grupta olduklarına inandıklarında eylemciliğe katılmaya daha fazla istekli oldukları görülmüştür – (karşıt-uyumluluk örneği) (Hornsey vd., 2007, s. 244-266).

‘Ahlaki inancın psikolojisi’ isimli bir diğer çalışmada Skitka (2010, s. 267), güçlü ahlaki inançlarla (“ahlaki emirler”) ilişkili tutumların, tutum gücü, partizanlık ya da dindarlık gibi diğer yapılardan psikolojik olarak farklı bir şeyi temsil ettiğini gösteren çalışmaların derlemesini sunmuştur. Çalışmada özetle ahlaki inancın ne gibi doğurguları olabildiğinden bahsedilmiştir. Örneğin, diğer kavramlardan ayrılan ahlaki inanç kavramının, kendimize benzemeyenlere karşı daha fazla hoşgörüsüz davranmak, çatışmaların çözümünde yaşanan zorluklar, politik katılımın tarafsızlık veya muhaliflik yönünde artması, istenilen sonuca ulaşmada şiddeti araç olarak kullanma gibi önemli sosyal ve politik doğurguları vardır. Ayrıca, ahlaki inancın olumlu ve olumsuz duygularla güçlü bağları vardır. Otoriteye itaat etmek, yasalara veya çoğunluk grubun etkisine uymak gibi olağan toplumsal baskılara karşı da kişileri kışkırtan bir yöne sahiptir. Bu nedenlerden ötürü, bu çalışmada, bu bulguların normatif sonuçlarının hem güven verici olduğu hem de ürkütücü olduğu vurgulanmıştır, çünkü ahlaki inanç, bireyleri potansiyel olarak kötü niyetli otoriteye itaat etmekten koruyabildiği gibi, hukukun üstünlüğünü reddetmekle ilişkili olmasından ötürü, şiddetli protesto ve terör eylemleri için motive edici bir temel sağlayabilir.

Ahlaki inancın nasıl bir yapıyı ifade ettiğini ve doğurgularını aktaran araştırmaların yanı sıra, bu kavramın hangi kavramlarla birbirinin yerine kullanıldığını inceleyen araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Skitka vd. (2018, s. 1) ahlaki inancın dini inançla aynı şey mi yoksa fark şeyler mi olduğunu ele aldıkları araştırmalarında, çeşitli hipotezleri tartışarak bu benzerlik ve farklılıklara açıklık getirmeye çalışmışlardır, çünkü insanlar genellikle ahlaki ve dini inançların işlevsel olarak aynı şey olduğunu

varsaymaktadır. Peki, aynı şey midir? Bu soruya cevap olarak araştırmacılar 30 farklı konu hakkında insanların tutumlarının ahlaki inanç olarak mı yoksa dini inanç olarak mı algılandığını gösteren 19 çalışmanın derlemesini sunmuştur. İnceledikleri çalışmaların yedisi (N = 5,561 ve 22 konu) daha dindar insanlar için ahlaki ve dini inançların birbiriyle yakından ilişkili kavramlar olduğunu göstermiştir. Yani, ahlaki ve dini inançlar yalnızca dini muhafazakârlar için birbirine sıkı sıkıya bağlı yapıları ifade etmektedir.

Yukarıdaki kapsamlı araştırma bulguları göz önünde bulundurulduğunda, ahlaki inançla ilkeli davranma arasında çeşitli yönlerden benzerlik olduğu düşünölmektedir ancak temelde birbirinden farklı kavramlardır. Örneğin, yukarıda değinildiği gibi ahlaki inanç kürtaj, idam cezası, eşcinsel evliliği, kök hücre tedavisi, hekim gözetiminde yaşamın sonlandırılması gibi konularla ilişkilendirilmektedir. Ahlaki inanca dayanarak bu konularda görüş bildiren kişilerin tutumlarında son derece katı ve kesin yargılarla hareket ettikleri görölmektedir. İlkeli davranmak ise duruma özgü bir kavram değildir, durumların ötesinde bir niteliğe sahiptir (Schlenker, 2008, s. 1079; Schlenker vd., 2009, s. 317; Schlenker vd., 2008, s. 324). İlkeli davranmak yaşamın geneline yayılmış bir davranış eğilimidir. Belirli konularda belirli görüşlerin katı bir şekilde savunulmasını ifade etmez. İlkeli davranmak, yaşamın genelinde karşılaşılan herhangi bir duruma yönelik olarak farklı zamanlarda ve farklı bağlamlarda ahlaki standartlara göre seçim yapabilmeyi ifade eder. Dolayısıyla, duruma özgü örneklerle açıklanan ahlaki inanç ile ilkeli davranma arasında temel bir farklılığın olduğu söylenebilir.

Diğer taraftan, ahlaki inanca dayalı hareket eden bireylerin, kendi fikirlerine uymayan kişilere karşı hoşgörüsüzlük ve uzlaşmacı olmayan tavırlar sergiledikleri ifade edilmektedir. Oysaki ilkeli davranan bireyler farklı toplumsal tepkilerle karşılaşsalar da adalet ve hakkaniyet yönünde hareket ettikleri için karşıt tepki geliştirme yoluna başvurmazlar (Killinger, 2010). İlkeli davranışın bir doğurgusu olan tutarlılık hissi ve vicdani rahatlık duygusundan ötürü, içsel süreçlerle motive edilirler ve olumlu duygulanım yaşarlar. Öte yandan, ahlaki inanç kavramının partizanlık, dindarlık, otoriteye karşı çıkma gibi konularla ilişkili olduğu ve şiddetli protesto ve terör eylemlerine yönelim gibi sonuçlarının olabileceği ifade edilmektedir. İlkeli davranan bireyler, tüm bunların aksine, toplumsal bazda olumsuz ve yıkıcı olan herhangi bir şeyle ilişkilendirilmezler, çünkü bu bireylerin yönelimi, doğru ve yararlı olanı seçmek ve ahlaka uygunluğunu değerlendirmek yönündedir (Killinger, 2010). İlkeli ideolojiye göre fanatikler başkalarına zarar vermek pahasına ve hatta amaçlarına ulaşmak için özellikle zarar vererek amaçlarını gerçekleştirirler. Oysaki ilkeli olmak empatiyle ve başkalarını

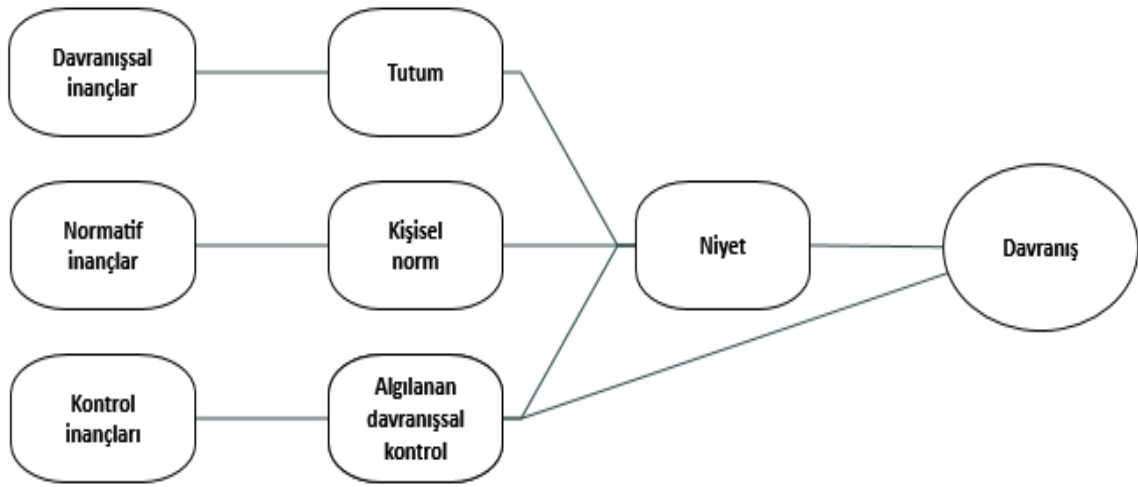
önemsemeye pozitif ilişki göstermektedir (Schlenker, 2008, s. 1113). İlkeli insanlar rol model olarak görülürler ve kendi çıkarları için masumları bile öldürebilecek olan fanatiklerden ayrışır, çünkü ilkeli bireyler için ahlaki ilkeler bütünü iyiliğinin korunmasını savunur. Hem ilkeli insanlar hem de fanatikler yüksek düzeyde bağlılık gösterebilir ancak ilkeli bireyler bütünü refahını ve haklarını gözetirler (Schlenker vd., 2009, s. 330). İlkeli bir kişilik yapısında başkalarına saygı gösterme, başkalarının haklarını gözetme ve iyiliğini düşünme vardır (Moshman, 2005, s. 121).

Diğer taraftan, ahlaki inancın duyguyla ilişkisini anlatan araştırmalar, olumlu duyguların yanı sıra, öfke, hakaret, nefret söylemleri gibi duyguların deneyimlenmesinden de bahsetmektedir. Hatta bir çalışmada, verilen ödülün kişinin kendisiyle aynı fikirde olmayan kişilerle eşit miktarda paylaşılmadığına değinilmiştir. İlkeli davranan bir birey, aksine, tercihini temel erdemlerin bir gereği olarak eşitlik, adil paylaşım, doğruluk ve dürüstlükten yana kullanırlar.

2.1.1.4. Planlı davranış kuramı

Tutum ve davranışlar arasındaki ilişkiler uzun yıllardır araştırmalara konu olmuştur. Son yıllarda ise, davranışın ortaya çıkmasında başka belirleyicilerin de olabileceği fikri ağırlık kazanmış ve bununla ilgili modeller ortaya konulmuştur. Bu modellerden biri gerekçeli eylem kuramı (Ajzen ve Fishbein, 1980; Fishbein ve Ajzen, 1975) ve diğeri ise planlı davranış kuramıdır (Ajzen, 1985, 1988, 1991). Gerekçeli eylem kuramı, farklı alanlarda (kilo verme, aile planlaması ve oy verme vb.) davranış ve niyeti yordamada tutumun yapısına yönelik bir model sunmaktadır. Gerekçeli eylem kuramı, pek çok durumda, davranışsal niyetin davranışın gerçekleştirilmesinde en iyi yordayıcı olabileceğini öne sürmektedir. Davranışsal niyet iki faktörle belirlenmektedir: davranışa yönelik tutum ve kişisel norm. Davranışa yönelik tutum, sergilenen davranışın sonuçları hakkındaki inançlarla (davranışsal inançlar) ortaya çıkmaktadır ve bu sonuçların değerlendirilmesiyle (sonuç değerlendirmeleri) önem kazanmaktadır. Benzer şekilde, kişisel norm, bireyin önemli gördüğü kişilerin bireyin sergilediği davranışa yönelik olası tepkileri hakkındaki inançlarının (normatif inançlar) bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir ve bireylerin bu kişilerin isteklerini yerine getirmek için motive olmaları (yerine getirme motivasyonu) ile ön plana çıkmaktadır (Parker, Manstead ve Stradling, 1995, s. 127-128). Planlı davranış kuramı (Ajzen, 1985, 1988, 1991) gerekçeli eylem kuramına 'kontrol inançları' ve 'algılanan davranışsal kontrol' isimleriyle üçüncü bir yordayıcı boyut katarak gerekçeli davranış kuramını genişletmiştir. Algılanan davranışsal

kontrol, söz konusu davranışın sergilenmesi hakkında bireyin algıladığı kontrolün düzeyini/derecesini ifade etmektedir (Ajzen, 1985 Akt. Parker vd., 1995, s. 128). Bireylerin, bu kontrolün ne düzeyde olduğu hakkındaki algıları net olabilir veya olmayabilir ancak niyetler söz konusu olduğunda algılanan davranışsal kontrol bu algıların netliğinden etkilenmemektedir. Olumlu olarak değerlendirilen bir davranışa yönelik algılanan davranışsal kontrol düzeyinin yüksek olması ile davranışı sergilemeye yönelik niyet arasında genellikle daha güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Armitage ve Conner (2001, s. 472) planlı davranış kuramını şu şekilde sunmuşlardır:

Şekil 2.3

Planlı Davranış Kuramı Modeli

Not. C. J. Armitage ve M. Conner'ın "Efficacy of the theory of planned behaviour: A meta-analytic review" (2001, British Journal of Social Psychology, 40, s. 472) adlı çalışmasından uyarlanmıştır. Telif hakkı The British Psychological Society'e (2001) aittir.

Şekil 2.3'te görüldüğü gibi, algılanan davranışsal kontrol hem niyeti hem de davranışın kendisini etkilemektedir. Algılanan davranışsal kontrolün modele dâhil edilmesinin temel gerekçesi ise tamamen iradeye dayalı kontrolün olmadığı durumlarda bu değişkenin davranışı yordayacak bir değişken olarak düşünülmesidir (Armitage ve Conner, 2001, s. 472). Gerekçeli eylem kuramında bu boyut yer almamaktadır ve sadece iradeye dayalı kontrol söz konusudur. Ancak bazı durumlarda gerçekleştirilen eylem üzerinde sınırlandırmalar olabilmekte ve niyet davranışı yordamayabilmektedir. Ajzen'e (1991, s. 188) göre bazı durumlarda tutum güçlüdür, bazı durumlarda ise normatif etkiler güçlüdür ve böylesi durumlarda algılanan davranışsal kontrolün niyeti yordama düzeyi

daha düşük olabilir. Bu nedenle, algılanan davranışsal kontrol ile niyet arasındaki ilişkinin büyüklüğü davranışın türüne ve durumun özelliğine bağlıdır. Diğer taraftan, bireylerin başarılabilir olduğuna inandığı davranışları sergileme olasılıkları da daha yüksektir. Ancak her koşulda, bir eylem üzerinde sınırlılıklar söz konusuysa, algılanan davranışsal kontrol önem kazanmakta ve sonuç olarak davranış etkilenmektedir. Örneğin, Parker vd. (1995, s. 128) hız yapma ve öndeki araçla arasında takip mesafesi bırakmama gibi anti-sosyal davranışlar üzerinde algılanan kontrol daha düşük olduğunda bu tür trafik suçlarını işlemeye yönelik niyetin daha yüksek olduğunu ifade etmişlerdir. Yani anti-sosyal davranış üzerinde algılanan kontrolün daha düşük olması, suç işlemeye olan niyetin daha fazla olmasıyla ilişkili bulunmuştur. Bu noktada, davranış üzerinde bir kontrol faktörünün olmasının davranış eğilimini ve davranışı etkileyeceği vurgulanmaktadır.

Planlı davranış kuramı neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kişisel inançları dikkate almamaktadır. Bu kurama göre kişisel normlar içselleştirilmiş ahlaki kuralları ifade ederken, sosyal normlar başkalarının ne yapıp ne yapmamamız gerektiğine dair algılarımızı yansıtır. Özellikle ahlaki unsurları da içinde barındıran davranışlar söz konusu olduğundan, iki normun birbirinden ayrı tutulması gerektiği vurgulanmaktadır. Trafik suçları neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair konuları içerdiğinden, ahlaki normları içeren bir ölçümün yapılmasının böylesi suç davranışlarını işleme eğilimlerini açıklamada etkili olabileceği dile getirilmektedir. Burada bahsi geçen ahlaki normlar da içselleştirilmiş ahlaki kuralları yansıtmaktadır. Trafik suçlarıyla ilgili olabilecek bir diğer değişken de öngörülen pişmanlık duygusudur. Öngörülen pişmanlıkla anlatılmak istenen bir kuralı ihlal etmenin sonucunda ortaya çıkabilecek duygusal sonuçlardır. Bahsi geçen araştırmacılar, trafik suçlarına yönelik bir çalışma yürütmüşler ve diğer araştırmalardan elde ettikleri bulgulardan hareketle, trafik suçlarının işlenmesinde söz konusu davranışın sergilenmesini hem kolaylaştıran hem de engelleyen durumların bir arada verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Çalışmada katılımcılara güzel ve yağışsız bir günde trafik kurallarının ihlal edildiği videolar izletilmiştir. Katılımcılara direkt olarak fikirlerini sormak verilen cevapların güvenilirliğini etkileyebileceğinden bu yol izlenmiştir. Bu ihlallere ilişkin olarak da “gece saatleriyken, yağışlı yolda, aceleniz varken ve ruh haliniz kötüyken vb.” şeklinde kontrol inançları barındıran durumlar oluşturulmuştur. Bu amaçla katılımcılara kontrol inançlarının olduğu şu tür sorular yöneltilmişlerdir: “Gerçekten aceleniz olsaydı bu manevra hareketini yapma olasılığınız ne kadar olurdu?” ve bu soruyu diğer yönden ölçümlemek amacıyla “Trafikte ne kadar sıklıkla gerçekten aceleniz

oluyor?” şeklinde sorular yöneltilmişlerdir. Trafik suçlarında, kontrol faktörü eğer engelleyici bir unsur olarak görülüyorsa sergilenen davranış üzerindeki kontrol düzeyinin daha yüksek düzeyde olacağı ileri sürülmüştür. Ayrıca ahlaki normu ölçmek amacıyla “Aracı bu şekilde sollamak benim için oldukça yanlış olurdu” gibi ifadelere yer verilirken, yaşanabilecek pişmanlık duyguları için de “Bu ihlali yapmak beni üzerdi” gibi ifadelere yer verilmiştir. Bu çalışmada, bu iki yapının kişisel norm olarak bir arada kullanılması, trafik suçları işlemeyi ahlaki olarak yanlış değerlendirenler ve sonrasında yaşayacakları pişmanlık duygusunu düşünerek daha az suç işleme eğilim gösterenleri bir arada ele alma fırsatı sunmuştur.

Armitage ve Conner, (2001, s. 473) Ajzen’in görüşlerini aktarırken, algılanan davranışsal kontrolün, davranışın sergilenmesi için ihtiyaç duyulan çabayı da artırabileceğini ifade etmişlerdir. Yani, kontrol hissi arttıkça, davranışı doğru düzgün yapabilmek için ek bir çabanın da devreye girebileceğini vurgulamışlardır. Oysaki iradeye dayalı koşullar söz konusu olduğunda, davranışsal niyet davranışın tek yordayıcısı olacaktır ve gerçek performansa yönelik ek bir çabaya ihtiyaç duyulmayacaktır. Ayrıca öz yeterliğin davranış üzerinde algılanan davranışsal kontrolden daha etkili olduğunu ifade eden çalışmalar da mevcuttur (ör. Armitage ve Conner, 2001, s. 484). Diğer bir deyişle, davranışın sergilenmesinde belirleyici rolü olan başka etmenler de bulunmaktadır.

Yukarıda özetlenen planlı davranış kuramına yönelik araştırma bulgularından da görüleceği gibi, planlı davranış kuramı neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair kişisel inançları dikkate almamaktadır ve algılanan dışsal kontrolün davranışı yordayan niyet üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir. İlkeli davranışta ise, başkalarının beklentileri veya dış denetim doğrultusunda hareket etmek yerine kişinin öz-belirleyici doğası doğrultusuna kendi eylem ve kararlarının sorumluluğunu alması söz konusudur (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker vd., 2009, s. 336). İlkeli davranışlar, kontrol inancına yönelik yüklemeyi kişisel çabaları üzerine yapmaktadırlar. Yani, bir davranışın sergilenmesinde, kendi öz denetim mekanizmalarını kullanırlar (Killinger, 2010; Schlenker vd., 2001, s. 21). Ayrıca, bir davranışın sonuçlarını değerlendirirken, yaşanacak pişmanlık duygusu gibi bedelleri değil, kuralların işlevselliğine olan inançlarını göz önünde bulundururlar. Bir kurala uyma söz konusu olduğunda, kuralların herkes kadar kendisi için de geçerli olduğuna ve kurallara uymanın ilkeli bir yaşamda temel gereksinimlerden biri olduğuna inanırlar. Kurallı yaşamak aynı zamanda bir seçimi ifade eder. Bu noktada, dışsal baskılardan dolayı kurallı yaşamayı benimsemekten çok,

kuralların işlevselliğine ve gerekliliğine olan inancından ötürü kurallı davranış biçimleri motive edilir. Bu bakımdan, öz-belirleyici ve öz-denetime dayalı bir nitelik temelinde gelişebilen ve korunabilen ilkeli davranmada, sağlıklı bir ahlaki bir gelişim temel bir gereksinimdir.

2.1.1.5. Tutum ve davranışlar arasındaki tutarlılık

Glasman ve Albarracin (2006, s. 778-779) gelecekteki davranışları yordayan tutumları incelemek amacıyla bir meta-analiz çalışması yürütmüşlerdir. İnsanların tutumlarının gelecek davranışları nasıl yordadığını incelenmesi için yapılan araştırmada, katılımcılar daha önce bilmedikleri gerçek yaşam ortamlarındaki bir konu veya nesne hakkında önce bilgi edinmişler, daha sonra bu nesne veya durum hakkındaki tutumlarını açıklamışlar ve son olarak da bunlarla ilgili bir davranışta bulunmuşlardır. Bu sayede katılımcılara bilmedikleri bir konu hakkında yeni tutumlar kazandırılmıştır. Farklı değişkenlerin tutumları nasıl etkilediğini incelemek amacıyla da tutum ifadelerinin sayısı, tutum öğeleri arasındaki tutarlılık, dikkat ve kişiyle ilişkisi vb. konularda manipülasyonların yapıldığı çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Yani araştırma kapsamında birkaç çalışma bir arada yürütülmüştür. Bulgular, kolay hatırlanabilen (ulaşılabilir) ve zamana karşı dayanıklı olan tutumların gelecek davranışlarla daha güçlü ilişki gösterdiğini göstermiştir. Katılımcıların tutum nesnesiyle olan deneyimleri arttıkça ve tutumlardan daha sık bahsettikçe tutumlar gelecek davranışı daha güçlü bir şekilde yordamıştır. Katılımcılar tutumlarını davranışla ilişkili bilgi temelinde oluşturduklarında ve tutumlar güvenilir olduğunda tutum ve davranış arasındaki ilişki en güçlü halini almaktadır. Bu araştırmacılara göre, başlangıçta bir davranışla ilgili bir tutum belirten bireyler bu tutumu davranış için kolaylıkla kullanabilirler. Benzer şekilde, toplum içerisinde bir tutum belirten bireyler bu tutumu toplum davranışı olarak kolaylıkla kullanabilirler. Ayrıca, bir davranışın sonuçları hakkındaki inançları tutumlarla ilişkilendirmek, davranışın sergilenme anında sonuçların düşünülme olasılığını arttırmaktadır. Sonuç olarak, davranışlarla ilişkili tutumlar daha yüksek düzeyde tutum-davranış ilişkisi ortaya çıkarabilir (s. 782).

Cooke ve Sheeran (2004, s. 159) 44 çalışmayı içeren derleme çalışmalarında, tutum ulaşılabilirliği, sürekliliği (istikrarı), kesinliği, ikilemi, doğrudan deneyim ve duygusal-bilişsel tutarlılık faktörlerinin tutum-davranış ilişkisini etkilediğini belirtmişlerdir. Yine benzer şekilde, Kraus (1995, s. 2) meta-analiz çalışmasında, tutum ulaşılabilir, istikrarlı ve kesin olduğunda, bilişsel-duygusal tutarlılığı olduğunda ve tutum

nesnesiyle doğrudan deneyim fazla olduğunda tutumların davranışı etkilediğini bulmuştur.

Tutum ve davranışlar arasındaki ilişkilerde bireyin bir ideolojiye, değerlere, ölçütlere ve ilkelere kişisel bağlılığı da rol oynayabilir. Örneğin, ilkeli ideolojiye kişisel bağlılığı ifade eden doğruluk, bireyin davranışsal eğilimini belirlemektedir, çünkü kişisel bağlılık benlik sistemini etik ilkelerle ilişkilendirmekte, zihinde ahlaki yapılara kolay ulaşılabilir bir zemin hazırlamakta, ilkelerle tutarlı bir davranış sergileme gereksinimi hissettirmekte, davranışlarının sorumluluğunu alma duygusu kazandırmaktadır (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker vd., 2009, s. 336). Doğruluk kavramını benliği ile ilişkilendiren kişi, kendini doğruluğa ilişkin kavramlarla tanıtmakta ve kendini bu yönde tanıttıkça ilkelerle daha ilişkili hale gelmektedir. Dolayısıyla yukarıda verilen tutum davranış ilişkisine yönelik bilgiler, ilkeli davranışın açıklanmasına ilişkin bilgilerle tutarlılık göstermektedir.

2.1.2. İlkeli olma ve benlik

Kim olduğumuz hakkında sahip olduğumuz inançların tümü 'benlik kavramını' yansıtır (Taylor vd., 2010, s. 105). Sosyal etkileşimlerin bir ürünü olan benlik, kişinin kendini algılama şekli ve kendisiyle ilgili farkındalığı bağlamında düşünömseldir. Ayrıca, benlik kavramı oldukça sabit, sürekliliği olan ve sosyal ortamlardan pek etkilenmeyen özellikleri içeren 'kişiliği' de kapsayan bir kavramdır (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 112). Bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırması ise benlik gelişimi ve sosyal davranışların açıklanmasında en çok kullanılan kültürel göstergelerden biridir. Bu araştırmada bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırması içerisindeki benlik kurguları Kashima ve Hardie'nin (2000) önerdiği şekilde bireyci, ilişkisel ve toplulukçu olmak üzere üç grupta ele alınmıştır.

Bireyci benlik bireyin özerk ve biricik olduğunu, toplumsal bağlamdan ve başkalarından bağımsız olduğunu ve benliğin başkalarından ayrıştığını gösterir. İlişkisel benlik bireyin yakın çevresindeki önemli kişilerle oluşturduğu ilişkiler, karşılıklı roller ve paylaştıkları belirli karakteristik özelliklerden türettiği benlik tanımını yansıtır. Son olarak, toplulukçu benlik, bireyin bir gruba veya sosyal sınıfa üyeliğine dayalı olarak oluşturduğu benlik tanımlamalarıdır (Kashima ve Hardie, 2000, s. 20). Bu tez kapsamında benlik kavramı temel kavramlardan birini ifade etmektedir, çünkü bireyin ilkeli davranışlar sergilemesinde benliğini nasıl konumlandığına bilinmesi önemlidir. Damon ve Hart'a (1992, s. 455) göre, ahlak benliğin merkezinde yer aldığına, ahlaki

muhakeme ve davranış arasındaki uyumun çok güçlü bir belirleyicisi olarak işlev görebilir. İnsanların benlik algıları ahlaki inançlar çerçevesinde düzenlenirse, bu inançları yaşamları boyunca tutarlı bir şekilde eyleme dönüştürürler. Hardy ve Carlo (2005, s. 12), ahlaki amaçlara daha çok bağlı kalan bireylerin kendilerini ahlaki terimlerle tanımladıklarını, ahlaki değerleri benlik algılarında önemli bir yere konumlandıklarını, ahlaki amaçlar ile kişisel amaçları arasında tutarlılık olduğunu ve daha çok ahlaki davranışlar sergilediklerini belirtmişlerdir. Bu aşamada özerk, ilişkisel veya toplulukçu olabilen benlik yöneliminin nasıl bir fonksiyona sahip olabileceğinin incelenmesi gerekir.

İlkeli olma benlik algısıyla, toplumsal kimlikle ve başkalarıyla ilişkilerle ilişkili bir kavramdır. Schlenker (2008, s. 1087) ilkeli bireylerin ilkeli olmayı benlik algılarının bir parçası olarak görmeye daha fazla eğilimli olduklarını, kendilerini ilkeleriyle daha çok tutarlı davranan bireyler olarak tanımladıklarını, insanların yaşamlarına ilkeli olmayı daha fazla katabileceklerine inandıklarını ve menfaate dayalı olan karakter tiplerinden çok, prototipik ilkeli karakter tiplerini daha fazla tercih ettiklerini ifade etmiştir. İlkeli olmanın sadece kişinin özerkliği ile ilişkili olmadığını, toplumsal ve ilişkisel yönünün de önemli olduğunu belirtmekte fayda vardır. Örneğin Goffman (1959, s. 13), toplumun şu ilke temelinde düzenlenebileceğini ifade etmektedir: İnsanlar değer ve düzgün muamele görmek istiyorlarsa, öncelikle ahlaki doğruluğa sahip olmaları, görevlerini düzgün bir şekilde yerine getirmeleri ve iddia ettikleri şekilde davranmaları gerekir. Eğer hilekarlığa tahammül edilirse, toplum işleyişini sürdüremez. Bu bakımdan, dürüstlikle anılmak, insanlar arası ilişkilerde önemli bir niteliktir (Schlenker ve Pontari, 2000, s. 220). Yüksek ahlaki gelişim düzeyindeki bir bireyin sıkı sıkıya bağlı olduğu değerleri ve ilkeleri vardır. Bu güçlü ahlaki anlayış benlik algısı ile güçlü bir şekilde bağlantılıdır ve ikisi birlikte bireyin ilkeli olmasına katkı sağlar. İlkeli bir kişi eylemlerini bu değerler ve standartlar üzerine inşa eder (Walker ve Pitts, 1998, s. 414). Özetle, ahlaki kimlikle iç içe geçen benliği kültürel göstergelerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Benlik, içerisinde yaşanan toplumun kültüründen doğrudan etkilenmektedir. Bu nedenle ilkeli davranma eğilimini açıklayan kavramlardan biri olan benliğin, benlik yönelimleri çerçevesinde incelenmesinin gerekli olduğu düşünülmektedir.

2.1.3. İlkeli olma ve özgünlük

Kişinin kendisine karşı sahte değil de dürüst olması anlamına gelen özgünlük evrensel bir kavramı yansıtmaktadır. Benliğe karşı dürüst olmak, içsel durumlara ilişkin farkındalığı ve içsel süreçler ile eylemler arasındaki tutarlılık eğilimini yansıtabilir.

Doğrulukta yana olan ilkeli insanlar kendi benliklerine karşı daha dürüstler. Bu bakımdan ilkeli olma özgünlükle örtüşmektedir ancak ikisi farklı kavramlardır (Peterson ve Seligman, 2004, s. 250; Schlenker, 2008, s. 1112). Peterson ve Seligman'a (2004, s. 249) göre doğruluk, özgünlük ve dürüstlük özelliklerine sahip kişiler, kendilerine karşı dürüstlerdir ve bağlı oldukları şeyleri, içsel durumlarını ve niyetlerini hem kendilerine hem de başkalarına doğru biçimde yansıtırlar. Ayrıca bu özellikteki kişiler duygu ve davranışlarının sorumluluğunu alırlar.

Kişi gerçek (öz) benliğini yansıtabildiğinde özgün olabilmektedir. Bir başka ifadeyle, bireyler maskesiz bir davranış bir biçimiyle ilişkiye dahil olduklarında özgün benliklerini yansıtırlar (Kapıkıran, 2015, s. 2) İnsanlar değerleri, hedefleri ve karakter özellikleri gibi benliğin çeşitli yönlerini rahat bir şekilde ifade edebildiklerinde kendilerini özgün hissederler (Kraus vd., 2011, s. 975). Öte yandan, insanlar belli inançlara sahip ve belli bir tip olduklarını iddia ettiklerinde, o inançlara ve kimliğe uygun şekilde davranma gereksinimi duyarlar. Toplumsallaşma süreci insanların ne iseler o şekilde davranmaları gerektiğini aksi halde kişilerarası ilişkilerde ciddi risklerle karşılaşabileceklerine işaret eder. İlkeli olmak pek çok kişinin kimliğinin önemli bir parçasıdır ve ilkeliyim iddiasında bulunulduğunda tutarlı davranışlar sergileme zorunluluğu ve ihtiyacı ortaya çıkmaktadır (Schlenker vd., 2009, s. 318). Dolayısıyla, kendi özüne karşı dürüst olması ve benliğine uygun şekilde davranması anlamındaki özgünlük ile ahlaki kimliğin bir temsili olan ilkeli olmanın birbiriyle örtüşen kavramlar olduğunu söylemek mümkündür.

İlkeli davranışın temelinde yer alan doğruluk özgünlükle ve öze yönelimle ilişkilidir. Doğruluğun bir diğer kelime anlamı bütünlük-bölünmemiş olmaktır ki bu da özgünlüğü ve özüne karşı doğru olmayı ifade eder. Yüksek düzeydeki özgünlük, kişinin toplumsal rollerini benlik algısıyla sıkı bir şekilde bütünleştirmesiyle, içsel süreçleriyle davranışları arasında tutarlılık olmasıyla ve kişiler ve durumlar karşısında tutarlı davranışlar sergilemesiyle açığa çıkar (Schlenker vd., 2009, s. 327). Doğruluk, özgünlük ve dürüstlük özellikle yakın ilişkilerde çok değerli olan temel karakter özellikleridir (Peterson ve Seligman, 2004, s. 206). Doğruluk: ahlaki doğruluğu ve benlik bütünlüğünü, özgünlük: duygusal gerçekliği ve psikolojik derinliği, dürüstlük: gerçek doğruluğu ve kişiler arası samimiyeti ifade eder (Peterson ve Seligman, 2004, s. 250). Ayrıca, özgünlük ve dürüstlüğün bütünleşmesi karakterin güçlü yönlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu iki kavramı bir arada açıklamanın amacı, kişinin öncelikle kendisine karşı dürüst olması, içsel süreçlerini, niyetlerini ve yükümlülüklerini olduğu

gibi ve doğru bir şekilde yansıtması ve duygularının ve davranışlarının sorumluluğunu almasıdır (Park, Peterson ve Seligman, 2004, s. 606; Peterson ve Seligman, 2004, s. 205; Sheldon, 2004, s. 249).

Kernis ve Goldman (2006), özgünlüğü bireyin günlük hayatını herhangi bir engelle karşılaşmaksızın gerçek (öz) benliğine göre sürdürmesi olarak tanımlarken, özgünlüğün açıklanmasında farkındalık, yansızlık, özgün davranış ve ilişkisel özgünlük alt boyutlarıyla çok boyutlu özgünlük modelini önermişlerdir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 294). Farkındalık, kişinin olumlu veya olumsuz özelliklerini bilmesini ve kendisini kabul etmesini ifade eder. Ayrıca, farkındalık kişinin kendisine ilişkin hedeflerini, isteklerini, duygu durumunu, inanç eğilimlerini ve güçlü ve zayıf yönlerini öğrenme isteğini de kapsar (Kernis ve Goldman, 2006, s. 295). Benzer biçimde, özünü doğruluktan alan ilkeli davranma olgusunun bireylerin ruh sağlığı, kendini kabulü, psikolojik iyi oluşu ve kişilerarası ilişkilerin kalitesi açısından katkıları vardır (Peterson ve Seligman, 2004; Schlenker vd., 2009, s. 327).

Yansızlık ögesi, bireyin kendisi ile ilgili duyguları, düşünceleri, davranışları ve benliğin olumlu veya olumsuz yönlerini nesnel olarak değerlendirmesini ifade eder. Kişi bu bilgileri inkâr etmeden, çarpıtmadan, göz ardı etmeden ya da abartmadan objektif bir şekilde, dışarıdan bir gözlemci gibi değerlendirir ve kabullenir. Yansızlık ögesinin en büyük katkısı doğru benlik algısını oluşturmasıdır. Kısa veya uzun vadeli sonuçlara sebep olan davranışsal seçimler yaparken olumlu benlik algısının varlığı fayda sağlar (Kernis ve Goldman, 2006, s. 296-297). Yansızlık ögesi bireyin kendi özelliklerine ilişkin objektifliğini yansıtırken, ilkeli bireylerin benliklerine ve ahlaki kimliklerine uygun davranışlarda bulunmalarının dışarıdan gözlemlenebilir sonuçlarının olduğunu söylemek mümkündür, çünkü ilkelere bağlı olan kişiler için doğruluk kimliğinin merkezi ve önemli bir unsurudur (Schlenker vd., 2009, s. 323). Doğruluk temelinde hareket eden kişilerin başkalarıyla ilişkilerine doğruluğu dahil etmeleri ve başkalarından gelecek olan geri bildirimleri önemsemeleri beklenir. Eğer başkaları tarafından yeterince ilkeli tanımlanmıyorlarsa bu durumun bu kişileri hayal kırıklığına uğratması olasıdır. Oysaki, ilkelere daha az bağlılık gösteren kişiler kimliklerindeki ahlaki özelliklere daha az önem vermektedirler. Buna karşın, etik olmayan yollarla elde edilse de menfaate dayalı niteliklere daha çok önem atfederler (Schlenker vd., 2009, s. 324).

Davranışsal boyuttaki özgünlük, kişinin kendi değerleri, gereksinimleri ve tercihleri doğrultusunda davranmasıyla ilgilidir. Bir başka ifadeyle, özgünlüğün davranışsal boyutu, bireyin ödül kazanmak, cezadan kaçınmak ya da sırf birilerinin

hoşuna gitsin diye sahte şekilde değil, kendi değerleri, ihtiyaçları ve tercihleri doğrultusunda davranmasını ifade etmektedir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 298). İlkeli davranan bireyler açısından bakılacak olursa, Walker ve Pitts'e (1998, s. 414) göre, yüksek ahlaki gelişim düzeyinde bir kişinin sıkı sıkıya bağlı olduğu değerleri ve ilkeleri vardır. Kişi hem dışsal ahlaki rehberler olarak hem de içsel süreçlerinde vicdani açıdan kullandığı bu yüksek idealleri ve standartları sürdürme eğilimindedir. Bu güçlü ahlaki anlayış benlik algısı ile güçlü bir şekilde ilintilidir ve ikisi birlikte üst düzey bir ahlaki gösteren doğruluğa katkı sağlar. Kişi eylemlerini bu değerler ve standartlar üzerine inşa eder.

Son öge olan ilişkisel özgünlük ise kişinin ilişkilerinde sahte değil, gerçek benliğine uygun, açık ve içten olmasıyla ilgilidir. İlişkisel şeffaflık olarak da tanımlanabileceği öne sürülen bu boyut özgün bireyin ilişkilerindeki açıklığı ve şeffaflığı yansıtmaktadır. Farkındalık, yansızlık ve özgün davranış öğelerinin aktif ve işlevsel bir şekilde kullanımı ilişkisel özgünlük için bir gereksinimdir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 300-301). Özgünlüğün bu boyutunda da ilkeli bireylerin kişilik özelliklerinden olan dürüstlük ve içtenliğe değinilmektedir. Ahlaki kişilik özellikleri içerisinde ilkeli davranışlar sergileme, bir şeyin doğruluğunu ve yanlışlığını sorgulama, net değerlere ve inançlara sahip olma, dürüst olma, içten, gerçek, sözünü tutan bir birey olma gibi özellikler yer almaktadır (Aquino ve Reed, 2002, s. 1426; Lapsley ve Lasky, 2001, s. 356; Walker ve Pitts, 1998, s. 414). Bu özellikler kişiler arası ilişkilerin yönünü de belirlemektedir.

Yukarıda yer alan tüm bu görüşlere rağmen, bireylerin ilkeli davranma eğilimleri ile özgünlüğün incelendiği çalışma sayısı çok azdır. Yalnızca bir çalışmada, etik ilkelere bağlılık anlamına gelen doğruluk ile kişinin kendisine karşı dürüst olması anlamına gelen özgünlük arasında orta düzeyde pozitif ilişki bulunmuştur (Schlenker, 2008, s. 1105). Bahsi geçen çalışmada, kişilerin doğruluk ölçeğinden aldıkları puanlar daha yüksek düzeyde özgünlük, kişisel farkındalık, tutarlılığı daha çok tercih etme, kişisel (içsel) kimliğe daha fazla önem verme ile ilişkili bulunmuştur. Ayrıca bu katılımcıların sosyal kimliğe önem verme, sosyal kaygı ve olumsuz değerlendirilme korkusu gibi dışsal yönelimli puanları düşük çıkmıştır (Schlenker, 2008, s. 1112).

2.1.4. İlkeli olma ve psikolojik ihtiyaçlar

Öz belirleme kuramında; özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyacı doğuştan gelen, gerekli ve evrensel üç temel psikolojik ihtiyaç olarak tanımlanır (Ryan ve Deci, 2000, s.

74). Özerklik ihtiyacı iradeyi kullanma, psikolojik özgürlük, özgünlük ve davranışların ve seçimlerin sorumluluğunun alınması anlamındadır (Soenens vd., 2017, s. 2). Dış baskıların etkisinde kalmadan kişinin kendi özgür seçimini yapmasını (Church vd., 2013, s. 5), davranışını düzenlerken kendi özgün iradesini ve seçme hakkını kullanmasını ifade eder (Ryan vd., 2008, s. 153). Özerklik, kişinin kendi benliğine veya kendine özgü ilgi alanları ve değerlerine uygun şekilde davranmasıdır. Özerk davranıldığında, davranışların sergilenmesi tam isteklilikle gerçekleşir (Ryan ve Deci, 2017, s. 10) ve insanlar özerk hissettiklerinde daha yüksek düzeyde psikolojik ve fiziksel iyilik hali yaşarlar (Moller ve Deci, 2009 s. 42).

Yeterlik ihtiyacı, kişinin eylemlerinde yetenekli ve etkili hissedebilme ihtiyacıdır (Church vd., 2013, s. 5). Yeterlik aynı zamanda bireyin iç ve dış dünyasında hissettiği yeterlik duygusudur (Ryan vd., 2008, s. 153). Yeterlik ihtiyacının doyurulması psikolojik sağlık için gereklidir. Yeterlik bireyin çevreyle etkileşimini kolaylaştıran, bir alanda uzmanlaşmasını sağlayan bir eğilimi ifade eder (Deci ve Ryan, 2000, s. 231).

Son olarak, aidiyet duygusu, yakınlık kurma, başkalarıyla ilişkili olma ve başkalarından önem görme ihtiyacı öz belirleme kuramında ilişkisellik olarak tanımlanmaktadır (Church vd., 2013, s. 5). Bireyler sosyal grupların önemli bir üyesi olduklarında hem gruba katkı sağlar veya yardımda bulunur hem de ilişkisellik ve aidiyet duygusunu deneyimler (Ryan ve Deci, 2017, s. 10-11). Öz belirleme kuramına göre, çevre bu psikolojik ihtiyaçları yeterince iyi destekleyebilirse gelişim, büyüme ve bütünleşme mümkün olabilmektedir. Aksine, bireyler aşırı derecede kontrol eden, reddeden, eleştiren, ihtiyaçlarını engelleyen bir çevrede bulunursa özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarına ket vurulur ve bireyler ben odaklı, savunmacı, güdülenememiş, saldırgan ve antisosyal olabilirler (Ryan ve Deci, 2017, s. 9).

Üç temel psikolojik ihtiyaç, özgünlüğün de temel öğelerini oluşturmaktadır (Goldman ve Kernis, 2002). Temel psikolojik ihtiyaçları karşılanan bireyler daha özgün olabilir ve gerçek benliklerini daha rahatlıkla ortaya koyabilirler. Kapıkıran (2015, s. 7) psikolojik ihtiyaçların doyuma ulaşması ile özgünlük arasında anlamlı düzeyde ilişki bulmuştur. Özgün bir benliğe sahip olma ve ihtiyaçların doyurulması ise bireyin benlik algısını netleştirmesini ve kimliğini güçlendirmesini sağlayabilir (Heppner vd., 2008, s. 1142-1143). Ayrıca, temel psikolojik ihtiyaçların sağlıklı bir şekilde doyurulması kişilerin psikolojik iyi oluşuna katkı sağlamaktadır. Blasi'ye (1995, s. 233-234) göre, ahlaki kimlik içerisindeki ahlaki ilkeler, amaçlar, bağlılıklar gibi ahlaki konular ile duygusal ve güdüsel sistemler iç içedir. Bu ahlaki konular ilkeli bireylerde benlik

algısının ve kimliğin temelini oluşturur. Öz belirleme ise bireylerin kendi davranışlarını başlatmaları, devam etmeleri ve düzenlemelerinde seçim duygusunu yaşamaları olarak tanımlanmaktadır (Deci, Connell ve Ryan, 1989, s. 580). Bir başka ifadeyle, insanların davranışlarını düzenlemelerinde ve davranışta bulunmalarında grup baskısı veya toplumsal normlar gibi dış etmenlerin etkisinde kalmaktan çok, kendi içsel değerleri ve kişisel inançlarıyla hareket etmeleri, yaşamlarının sorumluluğunu almaları ve kendi kararlarını kendilerinin vermesi olarak tanımlanmaktadır (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 11-14; 2009, s. 693-694). Dolayısıyla ilkeli bireylerin öz belirleyici bir doğayla kimlik örüntülerini geliştirdikleri, itici güçler, baskı veya zorlamadan çok kendi eylemlerinin belirlenmesinde seçim yapabilme ve bu seçimlere sahip olma kapasitelerini kullandıkları ifade edilebilir, çünkü ahlaki kimliklerinin temelinde benlikle ilişkilendirdikleri ilkeli ideoloji vardır. Benzer biçimde, etik ikilemler karşısında ilkeli bireyin izleyeceği yol doğrudur (Schlenker vd. 2008, s. 323-324) ve bu da davranışsal bir seçimi yansıtmaktadır. Ancak psikolojik ihtiyaçların doyumu ile özgünlük arasındaki ilişkiler incelenmiş olsa da psikolojik ihtiyaçlar ile ilkeli olma arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmaya rastlanamamıştır. Bu nedenle, evrensel kavramların birlikte değerlendirildiği bu tez çalışması ile alanyazına önemli bir katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, bu kısımda ilkeli davranmanın tanımı, ilkeli davranışa ilişkin kişisel özellikler, ilkeli davranışın bilişsel yönü, ahlak gelişimi açısından düzeyi, ilkeli davranışa yönelik toplumsal tepkiler, ilkeli bireylerin ilkeli davranışı sürdürmelerindeki motivasyon kaynakları, ilkeli davranışın ruh sağlığı ile ilişkisi ve ilkeli davranışın benlik kavramıyla, özgünlükle ve temel psikolojik ihtiyaçlarla ilişkileri ele alınmıştır. Aşağıdaki kısımda ise araştırmanın bir diğer değişkeni olan benlik kavramı ilgili alanyazın çerçevesinde sunulmuştur.

2.2. Benlik Kavramı

2.2.1. Benlik nedir?

Benlik konusuna dair psikoloji alanında yapılan açıklamalar psikolog William James'a (1890) kadar dayanmaktadır. James'e göre benlik en geniş tanımıyla kişinin kendisinin ne olduğunu söyleyebileceği her şeyin toplamıdır. Düşündüğüm her ne olursa olsun, her zaman az çok kendimin ve kendi varlığımın farkındayım (Akt. Özen ve Gülaçtı, 2010, s. 22). James benlik kavramlaştırmasını "I=bilen benlik" ve "me=bilinen benlik" şeklinde yapmıştır. Bu noktada ön plana çıkması gereken boyutun "bilinen

benlik” olduğunu ileri sürmüştür, çünkü ele alınan konu bilginin nesnesidir. Bunların yanı sıra James benliğin maddi, sosyal, manevi ve saf benlik olarak farklı benliklere ayrıldığını ifade etmiştir. Bu görüşlere karşılık Immanuel Kant ise benliğin algılanan bir şey olamayacağını, kişinin direkt kendisini algılamasının mümkün olmadığını, ancak algılananları algılama şeklinde gelişebileceğini ve bunun da durumsal bir özelliğe sahip olduğunu ileri sürmüştür. (Baumeister, 1998, s. 683). Benliğin tanımı konusunda alanyazın incelendiğinde, farklı alt disiplinlerin konuya farklı bakış açıları geliştirdikleri ve uzun tartışmaların yapıldığına rastlanmaktadır. Bu bakımdan konunun daha anlaşılır hale getirilebilmesi ve benlik ile ilgili psikolojik olguların daha bütünsel bir çerçeveden ele alınabilmesi için konuyu psikoloji alanında yapılan çalışmalarla sınırlı tutmakta yarar vardır.

Basit bir ifadeyle ele almak gerekirse, kim olduğumuz hakkında sahip olduğumuz inançların tümü ‘benlik kavramı’ olarak adlandırılmaktadır (Taylor vd., 2010, s. 105). Sosyal etkileşimlerin bir ürünü olan benlik, kişinin kendini algılama şekli ve kendisiyle ilgili farkındalığı bağlamında düşünömseldir. Benlik kavramı, oldukça sabit, sürekliliği olan ve sosyal ortamlardan pek etkilenmeyen özellikleri içeren ‘kişiliği’ de kapsayan bir kavramdır (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 112). Ben nasıl bir insanım? Nelerde iyiyim veya zayıfım? Önemli özelliklerim neler? Şeklindeki sorulara verilen cevaplar benlik kavramını yansıtmaktadır. Bu sorulara cevap verirken, bazen kim olduğumuzdan eminiken bazen belirsiz olmamız benlik kavramının açıklık ve belirginliğiyle ilgilidir ve bu noktada bireysel veya çevresel etkenler olabilmektedir (Taylor vd. 2010, s. 105).

Baumeister (1998, s. 680) benliğin açıklanmasında benliğin üç yönünden bahsetmiştir. Bu üç yönün ilki benliğimizin temelini oluşturan döngüsel (reflexive) bilinçlilik halidir. Geçmişteki başarı ve başarısızlıklarımızı düşündüğümüzde, başkalarının başarı hikâyelerini dinleyip kendimizin bu tür başarıları elde edip edemeyeceğimizi değerlendirdiğimizde ya da düşüncelerimiz, karakterimiz, yeteneklerimiz, alışkanlıklarımız ve geçmiş deneyimlerimiz hakkında verebileceğimiz dürüst cevaplar aradığımızda kendimizin farkında olabilir ve kendimiz hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Kişinin böylesi bir döngü içerisinde sorgulama ve arayış sergilemesi sayesinde benlik kavramının önemi ve anlamı ortaya çıkmaktadır. Benliğimize ilişkin diğer bir yönü ise kişiler arası ilişkilerimiz oluşturmaktadır. Nitekim benlik iç dünyamızda kendiliğinden değil ilişkilerimiz yoluyla oluşur, diğerleriyle kurmuş olduğumuz bağlantılarla tanımlanır ve bu ilişkileri güçlü ve doyum verici hale getirmek için çabalayan bir yapıyı barındırır. Üçüncü yön ise benliğin yürütücü işlevini ifade

etmektedir. Bu bakımdan benlik, basitten karmaşığa hayatımızdaki tüm olaylar ve durumlarda karar verme ve seçim yapma sürecinde aktiftir ve davranışlarımız üzerine kontrol sahibidir. Buradaki tanımdan da anlaşılacağı gibi benlik sadece algısal boyutta pasif bir kavramı ifade etmemekte, aynı zamanda bilginin işlenmesinde yönlendirici bir yapısının olduğu, karar verme ve kontrol gibi özelliklere de sahip olduğu görülmektedir.

Higgins (1987, s. 320-321) de benliğin üç boyutun olduğunu ifade etmiştir. Birincisi, başkalarının veya kişinin kendisinin gerçekten sahip olduğuna inandığı özelliklerin bir sunumu olan “gerçek benliktir”. İkincisi, kişinin istediği veya sahip olmayı arzu ettiği imaj biçimini gösteren “ideal benliktir”. Sonuncu boyut ise kişinin olması istenen veya kişinin kendisinin olması gerektiğini düşündüğü (görev, yükümlülükler, sorumluluklar vb.) benliği ifade eden “zorunlu benliktir”. Benlik çelişmesi kuramını (self discrepancy theory) ortaya koyan Higgins’e göre, kişi kendi gerçek durumunu, ideal ve zorunlu benlikleriyle karşılaştırır ve buna göre benlik düzenlemesi yapar. Birey kendi gerçek benliği ile bu varsayımsal benlikler arasındaki çelişkileri gidermeye çalışır, çünkü bu çelişkiler duygusal rahatsızlıklara sebep olur.

Markus (1977, s. 63), bireylerin geçmişteki sosyal deneyimlerinden elde ettikleri benlik ile ilişkili bilgilerin düzenlenmesinde ve yönlendirilmesinde etkili olan bilişsel genellemelere; bir başka ifadeyle “benlik şemalarına” dikkat çekmektedir. Bu benlik şemalarının, kişilerin benlikleriyle ilgili yargılama veya karar verme süreçlerini kolaylaştırdığı, şemalara aykırı olan benlik bilgisine karşı ise bireylerin direnç gösterdiklerini belirtmektedir. Bu yönüyle, bireyin benlik ile ilgili algılarında sosyal etkileşimin ve yaşam deneyimlerinin önemine dikkat çekmekle beraber bu benlik algılarının bilişsel bir boyutunun olduğunu da “benlik şemaları” ile açıklamaktadır. Benlik şeması kişinin kendisi hakkındaki biliş, düşünce ve inançların tümünü ifade eder. Bu şema sosyal kimliğimizle beraber kendimizle ilgili algılarımızdan ve deneyimlerimizden türettiğimiz genellemelerimizden oluşur.

Benlik insan davranışlarının pek çok yönünün de güçlü bir düzenleyicisi olarak tanımlanmaktadır (Cross ve Madson, 1997, s. 6). Baumeister (1998, s. 681), sosyal psikolojide benlik ile benlik algısının birbirleri yerine rastgele kullanıldığını ve bir karmaşanın oluştuğunu söylemektedir. Eğer benlik yalnızca bir algıdan ibaret ise, nasıl karar verme süreçlerinde ve insanlarla ilişkilerimizi düzenlemede bir role sahip olabilir? Oysaki benliğin yürütücü bir işlevi vardır. Yürütücü işlevle anlatılmak istenen şey bir davranışın seçilmesi, başlatılması ve sürdürülmesindeki benliğin güdüsel özellikleridir

(Demirutku, 2007, s. 46). Benlik algıyı, hafızayı ve kişinin kendisi ve diğerleriyle ilişkili konulardaki çıkarımları yönetmektedir. Kişinin benlik tanımında merkezi veya önemli bir yeri olan bir yetenek veya nitelik söz konusu olduğunda kişinin bu bilgiye ilgisi daha fazla olacak, benlikle ilişkisi olmayan kavramdan daha iyi hatırlayacak veya bu yetenek veya nitelikle ilgili tutarsız geribildirimleri görmezden gelecektir. Aynı zamanda, diğerlerini algımlarken kişi kendi benlik merceklelerini kullanacak ve kendi benlik bakış açısı süzgecinden geçirecektir. Bilgiyi işleme sürecinde bu bahsedilenlere ek olarak, benlik bakış açıları kişinin duygusal deneyimlerinde de önemli bir yere sahiptir. Benlik sistemlerinin netliği ve düzenliliği duyguları etkilemekte ve bu da durumlara karşı verilen tepkileri belirlemektedir. Örneğin insanlar güçlü yönlerini ve yeteneklerini eşsiz ve kendilerine özgü gibi görerek öz saygılarını artırabilir, hatalarını ve zayıf yönlerini ise diğer insanların da yaptığı basit şeyler olarak görebilir ve tüm bunlar da davranışları üzerinde etkili olur (Cross ve Madson, 1997, s. 6). Kişiler kendileri hakkında genel olarak olumsuz düşünebilir fakat bazı konularda yetenekli ve iyi olduğunu bilirler; ya da tam tersi, kendileri hakkında genelde olumlu düşünürken diğer yandan zayıf ve eksik yönlerinin de farkında olabilirler. İşte bu kendimize ilişkin özgül görüşlere yüklediğimiz anlam ve verdiğimiz önem genel benlik değerimizi etkiler (Taylor vd. 2010, s. 106).

Yukarıda ifade edilen benlik kavramının genel olarak tanımlanması ve farklı bakış açılarıyla ele alınmasının yanı sıra, benliğin gelişimi ve hangi kaynaklardan ve faktörlerden etkilendiğini ele almak önem taşımaktadır. Bu konular ayrı bir başlık altında aşağıda açıklanmıştır.

2.2.1.1. Benliğe ilişkin bilgilerin kaynakları

Kağıtçıbaşı'nın (2017, s. 112) "sosyal bir ürün" olarak tanımladığı benliğin oluşumunda çeşitli kaynaklar rol oynamaktadır. Benliğe ilişkin bilgilerin çoğu ise toplumsallaşma yoluyla gelmektedir. Diğer bir deyişle, kendimize ilişkin inançlarımızın kaynakları deneyim ve yaşantılarımızda mevcuttur. Toplumsallaşma erken deneyim ve yaşantılarımızın özünü oluşturur ve bu deneyimlerin düzenliliği en sonunda benlik kavramının önemli yönleri olarak içselleştirilebilir (Taylor vd. 2010, s. 107). Benzer şekilde, Rogers (1959) da kişinin kendisi hakkındaki düzenli ve tutarlı algılar ve inançlar olarak tanımladığı benlik kavramının oluşumunda dış dünyayı deneyimlemenin etkisine ve diğerleriyle kurulan iletişimin rolüne vurgu yapmaktadır. Bu sebeple benlik kavramı toplumsallaşma yoluyla elde edilen sosyal bir ürün olarak tanımlanmakta ve bağlamsal yapısına dikkat çekilmektedir.

Cooley (2011, s. 38-39) benliğin oluşumunu insan ilişkilerinin bir sonucu olarak değerlendirmiş ve bu gelişimin sosyal yönüne dikkat çekmiştir. Çocuğun çevresinde belirleyici rol oynayan anne, baba, öğretmen veya diğer bakım veren kişilerle girilen etkileşimler sonucunda benlik oluşmaktadır. Cooley'e göre çocuk için önemli olan kişiler, kendi benlikleriyle ilgili bilgi almakta kullandıkları referans kaynaklarıdır.

Benzer biçimde, benliği gerçek benlik, ideal benlik ve zorunlu benlik şeklinde üç boyutta ele alan Higgins (1987, s. 321) de, benliğin oluşumundaki kaynakların başlıca iki bakış açısında toplandığını ifade etmektedir: a) kişinin kendi bakış açısı, b) anne, baba, kardeş, eş ve yakın arkadaş gibi önemli kişilerin bakış açıları. Kişi benlik sunumunu oluştururken işte bu kaynaklardan yararlanmaktadır. İnsanların benlik sunumlarında yer alan benliğin boyutlarına ilişkin bakış açılarını ise altı türe ayırmaktadır: gerçek/kendisi, gerçek/diğerleri, ideal/kendisi, ideal/diğerleri, zorunlu/kendisi/ zorunlu/diğerleri. İlk iki benlik sunumu (özellikle gerçek/kendisi) tipik olarak bireyin benlik algısını ifade etmektedir. Diğer dördü ise benliği yöneten standartlar, yani benlik rehberleridir.

Cooley (2011) bireyin kendisini başkalarının onu algıladığı ve ona tepkide bulunduğu şekilde algıladığını ifade etmek için 'ayna benlik' (looking-glass self) kavramını kullanmıştır. Cooley bireyin benlik kavramının içinde yaşadığı toplumdan ayrı tutulamayacağını ifade etmiştir. Ayna benlik kavramı, bireyin toplumdaki diğer insanlarla etkileşimde bulunurken oluşan benliğini açıklamaktadır. Yani, kişi kendisi hakkında bildiği şeylerin çoğunu başkalarından edinmektedir (Baumeister, 1998, s. 701). Taylor vd. (2010, s. 107) göre, başkalarının bize tepki veriş biçimlerine ilişkin algılarımıza yansıtılmış benlik algısı adı verilmektedir.

Epstein (1973, s. 2) ayna benlik kavramına ilişkin olarak Cooley'nin, kişinin birinci tekil şahıs zamirleri ile 'ben (I)', 'beni-bana (me)', 'benimki (mine)' ve 'kendim (myself)' ifade ettiği şeyleri benlik olarak tanımladığını belirtmektedir. Ayna benlik, kişinin etkileşim kurduğu diğer insanların kendisini nasıl algıladıklarını ve nasıl değerlendirdiklerini yansıtmaktadır. Ayna benlik kavramı üç temel ögeyi içermektedir. Bunların ilki, benliğin toplumsal anlamını yansıtan yönü de denen, kişinin başkalarınca nasıl algılandığına ilişkin tasarımıdır. İkinci öge, başkalarının kişinin davranışı hakkındaki yargılarının kişide oluşturduğu tepkidir. Bu aynı zamanda bireyin toplum içinde aldığı değeri de ifade eder. Son öge ise gurur duyma, utanma vb. benliğe ait olan duygulardır. İnsan kendini değerlendirirken başkalarından aldığı tepkileri baz alır. İnsan bir davranışın karşısındaki kişide uyandırdığı yargıyı algıladığında, yargının türüne göre çeşitli duygular

belirir. Benlik duygusunun kapsamında her zaman başkaları da vardır (Özen ve Gülaçtı, 2010, s. 33).

Gecas (1982) ise bazı araştırmacıların benliğin oluşumunda başkalarından alınan geribildirimlerin bu kadar önemli bir yere sahip olup olmadığını incelediklerini ve sonuçların çok da tutarlı olmadığını bildirdiklerini raporlamıştır. Gecas'ın aktarımına göre, Shrauger ve Schoeneman (1979) ayna benlik kavramının deneysel kanıtlarını bulmak amacıyla 50'nin üzerinde araştırma yapmış ve sonuç olarak şu gözlemlerini bildirmiştir: insanların benlik algıları, 'başkaları bizi şu şekilde algıliyordur' şeklindeki düşünceleriyle uyuşmaktadır. Ancak, insanların benlik algıları onları 'başkalarının gerçek anlamda nasıl algıladıklarıyla' çok az uyuşmaktadır. Dahası Gecas, başkalarının verdiği geribildirimlerin dürüstlüğünün veya dürüst olmayışının da benlik oluşumunda etkili olabildiğini rapor etmiştir. Diğer taraftan, insanlar için her başkası aynı derecede önemli değildir ve benlik oluşumunda etkili olabilmesi için daha çok çocukluk dönemindeki anne-baba veya bakım verenler vb. dikkate alınmalıdır, çünkü onlar diğer sosyal çevreden daha önemlidir (Gecas, 1982, s. 5-6).

Higgins ve May (2001) benliği bireyci benlik ve toplulukçu benlik olmak üzere iki kategoride incelemiştir. Bireyci benlik, benlik bilgisini kendi bakış açısından elde ederken ilişkisel benlik, benlik bilgisini kendisi için önemli olan başkalarının bakış açısından edinir. Her iki benlik kurgusunda da hedef "beni, bana" (me) oluşturmaktır. Toplulukçu benlik ise "bizim" (our) bakış açımızdan beslenir ve hedef kavramlar "beni, bana" ya da "biz" (we) olabilmektedir. Bireyci benlik, diğerleriyle ilişkili bilgi sunmaz. Bireyci, ilişkisel ve toplulukçu benlik arası ilişkiler benlik sunumunun spesifik içeriğine ve düzenleyici fonksiyonuna dayanmaktadır.

Benliğin oluşumundaki faktörleri kapsamlı bir biçimde ele alan Taylor vd. (2010, s. 108-110) insanların kendi özelliklerini kendi davranışlarına bakarak çıkarsadıklarını ifade etmektedir. Benliğin önemli birçok yönünün kalıcı inançlar, tutumlar ve duygusal tercihler şeklinde açık içsel dayanakları vardır. Örneğin bir şeyi sevip sevmediğimizi anlamak için denemeye ihtiyaç duymayız, çünkü zaten isteklerimizle tutarlı bir tercihimiz vardır. Ayrıca sık sık içsel durumumuzu ve kişisel özelliklerimizi kendi fizyolojik durumlarımıza bakarak çıkarırız. Algıladığımız şeylere (tehdit edici bir köpek vb.) tepkide bulunur ve bilişsel ve fizyolojik tepkilerimize bakarak hangi duyguyu yaşadığımızı çıkarırız. Bunların yanı sıra, benlik kavramı bizi farklı kılan etmenlerden de büyük ölçüde etkilenir. Örneğin kendimize benzeyen insanlardan oluşan bir grup içindeyssek kendimiz hakkında kişisel kimliğimiz açısından düşünmek eğilimindeyizdir.

Diğer bir ifadeyle, kendimizi bize benzer olan insanlardan ayıran özellikler açısından düşünürüz. Ayrıca, bazen kişisel nitelik veya özelliklerimizi, kendimizi başkalarıyla karşılaştırarak da değerlendiririz. Bu sürece ise toplumsal karşılaştırma adı verilir. Özetle, benliğe ilişkin bilgilerin nereden geldiğine geniş bir perspektiften bakıldığında, benliğin pek çok farklı kaynaktan beslendiği ve benliğin psikolojik yapıların merkezinde bir kavram olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir. Sosyal psikoloji ana akımı içinde benlik kavramının özellikle yansıyan değerlendirmeler ve sosyal karşılaştırmalar yoluyla kazanıldığı görüşü hâkimdir.

Psikoloji alanına James tarafından kazandırılan benlik kavramı, pek çok önemli kuramcı ve araştırmacının üzerinde durduğu kavramlar arasında yer almıştır. Benliğin karmaşık ve anlaşılması kolay olmayan yapısından ötürü alanyazında farklı biçimlerde ele alındığı görülmektedir. Örneğin, benlik kavramı ile benlik algısı, benlik tasarımı ile benlik imgesi ve benlik bilinci ile benlik farkındalığı kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldıkları görülmektedir. Son yıllarda ise benlik kurguları kavramının kaynaklarda sıkça kullanılan bir kavram olduğu dikkat çekmektedir. Benlik kurgusu bireyin kültürel yönelimlerini ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır ve bu bakımdan sosyo-kültürel boyutu ön plana çıkarmaktadır. Benlik kurgusunun yanı sıra benlik sunumu ve benlik ayarlaması kavramları da sosyo-kültürel boyutta ele alınmaktadır. Öte yandan, benlik yeterliliği ve benlik saygısı ağırlıklı olarak duygu boyutunu yansıtırken, benlik kapasitesinin tamamına ulaşmayı ifade eden kendini gerçekleştirme ve benlik karmaşıklığı kavramları da stresle başa çıkma bağlamında sıklıkla ele alınmaktadır. Bu çalışma kapsamında, benlik kurgularının ne anlam ifade ettiği detaylı ele alınmış ve birey-kültür arasındaki ilişkiye yaptığı vurguya değinilmiştir.

Kağıtçıbaşı'nın (2017, s. 52) ifade ettiği gibi insan gelişimi biyolojik olgunlaşmayla birlikte sosyalleşmedir. Sosyalleşme yaşam boyudur ve bu nedenle insan gelişimini ele alan her çalışma bağlamsal ve zamansal boyutlar içermelidir. Kültürel ve kültürlerarası psikolojide kültür psikolojik işleyişin bağlamıdır. Bağlam kültür olarak kavramsallaştırılır, çünkü kültür anlamın örgütlenmesinde öncü bir rol oynar. Kültüre yoğunlaşarak kişi-çevre ilişkilerini inceleyen bağlamsal bir yaklaşım kültürü 'anlamın kaynağı' olarak ele alır. Kültürel bağlam, gözlemlenen davranışlara ve bunun nedensel bağlantılarına, bu davranışların altında yatan etmenleri ortaya çıkarabilecek önemli anlamlar yükler. Bu sebepten ötürü, aynı davranış farklı bağlamlarda farklı anlamlar ifade edebilir. Dolayısıyla, benlik kavramı da farklı kültürlerde farklı şekillerde anlaşılabilir. Kültürler benliğin sunumunda önemli ölçüde farklılıklar

göstermektedir (Liddell vd., 2017, s. 62). Ayrıca, temel bir psikolojik yapıyı ifade eden benlik kavramı, tüm toplumlarda önemini hiçbir zaman kaybetmeyecek evrensel bir kavramdır. Bu bakımdan, benlik konusunu ayrı bir mekanizma olarak incelemekten çok kültürel bağlam içerisinde incelenmenin gerekliliği göz ardı edilemez. Bu nedenle, kültür ve benlik konusu ayrı bir başlık altında incelenecek, Türkiye’de ve dünyada benliğe ilişkin sunulan modeller ayrıntılı incelenecektir.

2.2.2. Kültür ve benlik

Kağıtçıbaşı’nın (2017, s. 35) ifade ettiği gibi, kültürle ilgili çalışmalar çok eskilere dayanmaktadır. Kültüre ilişkin yapılan çalışmaların sonucunda kültürün tanımına yönelik çok sayıda fikir ortaya atılmıştır. Kültürlerarası psikologlar tarafından kültürün en iyi nasıl kavramsallaştırılabileceğine dair başlatılan tartışmalar hala sürmekle beraber hepsinin birleştiği ortak bir nokta vardır: Kültürün her şeyi içinde barındıran engin yapısı. Bu nedenle, kültür için şu tanımlar ileri sürülmüştür: “Geleneksel fikirler ve bunlara bağlı olan değerler”, “öğrenilmiş davranışların bir bütün olarak nesilden nesile aktarılması”, “paylaşılan öğrenilmiş davranışlar ve yaşam etkinlik alanlarından sosyal olarak aktarılan anlamlar”, “paylaşılan semboller ve anlamlar”, “bir grubun davranışlarında önceden tahmin edilebilir ve belirli farklılıklara yol açan deneyimler”, “davranışları bir sisteme oturtan fikir, uygulama, norm ve anlamlar bütünü”, “kendini oluşturan parçaları üzerinde kapsamlı bir etkiye sahip olan bir üst düzen”, birbirleriyle ilişki içinde ve birbirlerine karmaşık bir biçimde bağlı parçalardan oluşmuş sistem” ve “aklın zihinsel açıdan programlanması ve yazılımı” (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 35).

Kültürün kavramsallaştırılmasında tek veya belirli bir toplum üzerinden gitmek söz konusu değildir, çünkü bir toplumda gruplar arasında ve hatta gruplar içerisinde bile farklılıklar gözlenmektedir. Bu yüzden kültürün tanımının yapılması oldukça güçtür ve toplumların değişen yapıları da göz önünde bulundurulduğunda antropologların bu konudaki çalışmaları uzun yıllardır sürmektedir. Diğer taraftan, kültürün kaçınılmaz etkisinden dolayı insanları çevreden bağımsız olarak düşünmek ve genelleyci araştırma bulguları sunmak yanıltıcı olabilir, çünkü bireyler kendi kültürlerinin beklentileri, alışkanlıkları ve değerleriyle bütünleşmektedir.

Kültürel bağlam içerisinde benlik ve sosyal davranışlar temel olarak bireycilik-toplulukçuluk (individualism-collectivism) kavramsallaştırmasıyla sunulmaktadır. Kültür bağlamında benliğin açıklanmasında ise benlik kurguları (self-construals) kavramı kullanılmakta ve alanyazında farklı benlik kurgularının mevcut olduğu görülmektedir.

Kültürel çözümler, genel anlamda, Batı kültürlerinin benliği bağımsız, eşsiz, önemli ve özgür olarak kavramsallaştırırken toplulukçu kültürlerin benliği kuşatıcı bir toplumsal ilişki ağının bir parçası olarak karşılıklı-bağımlı bir şekilde kavramsallaştırdıklarına işaret etmektedir (Taylor vd., 2010, s. 137). Ancak, kültürlerarası ve kültürel psikolojide bu kavramların tam olarak nasıl ele alındığını ve ne amaçla kullanıldıklarını göstermek amacıyla kavramların nasıl ortaya çıktıkları ve günümüzdeki konumuna bakmak yararlı olacaktır. Bu nedenle, ilk olarak Hofstede'in (1980) ortaya koymuş olduğu bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırmasını, ilerleyen dönemlerdeki bu kavramsallaştırmanın yeni açılımlarını ve daha sonra da Markus ve Kitayama'nın (1991) bu kavramsallaştırma üzerine inşa ettikleri benlik kurguları teorisine değinmek yerinde olacaktır. Bu konuya geniş bir çerçeveden bakabilmek adına, kültür içerisinde benliğin nasıl bir yer edindiğine aşağıda ayrı bir başlık altında yer verilmiştir.

2.2.2.1. Bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırması

Hofstede'in (1980) bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırmasındaki "bireyciliğin" kökleri aslında Batı dünyasında çok eskilere kadar uzanmaktadır. Bireyciliğin köklerinin izlerine, Batı düşünce tarihinde, politik ve ekonomik tarihte, dinsel tarihte ve psikolojinin tarihçesinde rastlanır (Kağıtçıbaşı, 1997, s. 3; Kağıtçıbaşı, 2017, s. 123). Hatta bireycilik, 16. yüzyılın başlarındaki modern dönemden bu yana Avrupa'nın sosyal ve düşünce tarihine damgasını vurmuştur (Kağıtçıbaşı, 1997, s. 4). Ayrıca, Kuzey Amerika'da sanayi öncesi döneme kadar giden bireycilik kavramının Batı dünyasındaki bu tarihsel yerinin, Batı dünyasını diğer kültürlerden ayırdığı unutulmamalıdır (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 123). Triandis vd. (1990, s. 1008) dünyanın pek çok yerindeki toplulukçu yapıdan bireyci yapıya kayışın temel belirleyicisinin Hofstede'nin araştırma bulgularına dayanarak 'refah' olduğunu belirtmektedir. İnsanların refah düzeyi arttıkça, finansal olarak daha bağımsız hale gelmiştir ve gruplardan da bağımsızlaşmışlardır. Refah, genellikle sanayileşmeyle ve kültürel karmaşayla ilişkilendirilmektedir. Karmaşık kültürler basit kültürlere göre daha bireyci olma eğilimindedirler, çünkü bu toplumlarda daha fazla potansiyel grup vardır ve insanların grupta kalma veya ayrılmayı tercih etme şansları vardır.

20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ise, sosyoloji ve antropoloji çalışmalarında bireycilik-toplulukçuluk ayrışması Parsons ve Shills'in (1951, s. 81) yazılarında "benliğe yönelme" ve "topluluğa yönelme" kavramlarına yer vermiştir. Benliğe yönelme, kişisel çıkarları gözetmek (pursuit of private interests) ve topluluğa yönelme ise, topluluğun

ortak çıkarlarını gözetmek (pursuit of the common interests of the collectivity) ifade etmektedir. Bu kavramsallaştırmalardan ortaya çıkan bireycilik-toplulukçuluk fikri 1980 yılında Hofstede'in "Culture's Consequences" Kültürün Sonuçları adlı kitabıyla kültürlerarası psikolojiye girmiş ve kültürlere atfen kullanılan en yaygın kavramlar haline gelmiştir (Oyserman, Coon ve Kimmelmeier, 2002, s. 3).

Hofstede'in (1980) sunmuş olduğu kültürel çerçeve içerisinde bireycilik kültürel düzeyde tek boyutludur (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 127) ve bireycilik Hofstede'in odak merkezidir (Oyserman vd., 2002, s. 5). Bireyciliğin temel ögesi bireylerin diğerlerinden bağımsız olduğu varsayımdır. Hofstede bireyciliği kişinin kendisiyle ve ailesiyle ilgilenmesi, kendini gerçekleştirmeye ve kişisel özerkliğe odaklanma ve kişinin kimliğini kişisel özellikleri üzerine inşa etmesi olarak tanımlamıştır (Oyserman vd., 2002, s. 4). Waterman (1984) normatif bireyciliği, kişinin sorumluluklarına odaklanması, seçme özgürlüğü, kişisel potansiyellerine uygun hareket etme ve diğerleriyle entegre olmaya saygı gösterme olarak tanımlamıştır (Akt. Oyserman vd., 2002, s. 4). Schwartz (1990, s. 140) bireyciliğin temel anlamını kişisel hedefleri grubun hedeflerinin üzerinde tutmak olarak tanımlamıştır. Bireyci kültürlerin de kişinin kendisini iyi, farklılaşmış ve bağımsız hissetmesini sağlayan, benliğe hizmet eden değerlere vurgu yaptığını ifade etmektedir.

Triandis vd. (1990, s. 1007-1008) bireycilik ve toplulukçu kültürleri karşılaştırmalı olarak tanımlamıştır. Triandis vd. göre, bireyci kültürlerde benlik ayrı ve farklı bir yapı olarak alınırken, toplulukçu kültürlerde benlik gruba muhtaçtır. Bireyci kültürlerde başarı, zevk ve rekabet gibi değerler baskınken, toplulukçu kültürlerde aile bütünlüğü, güvenlik, sadakat ve uyum gibi değerler daha ön plandadır. Toplulukçu kültürlerde gruba ve grup üyelerine ne olduğu çok önemlidir. Bu durum, bireyci kültürler için de geçerlidir ancak bu kültürlerde grup sadece birinci derece akrabalar ve yakın arkadaşlardan oluşur ve büyük gruplardan duygusal anlamda kopukluk vardır. Ayrıca kişisel hedefler ile grubun hedefleri çakıştığında, toplulukçu yapıda grubun hedeflerine önem verilirken diğerinde bireyin hedefleri ön plandadır. Ayrıca, toplulukçu kültürlerde davranışlar grup normlarıyla düzenlenirken, bireyci kültürlerde bireyin sevdiği-sevmedikleri veya kazanç-bedel analizleriyle düzenlenir. Bu nedenle, toplulukçu kültürlerde normlar sosyal davranışların belirleyicileriyken, bireyci kültürlerde tutumlar daha önemlidir.

2.2.2.2. *Kültür, benlik ve benlik kurguları*

Bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırması benlik gelişimi ve sosyal davranışların açıklanmasında en yaygın kullanılan kültürel göstergelerden biridir. Bu kavramlar temelde bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürel özelliğini yansıtmak amacıyla kullanılmaktadır. Bu bireycilik-toplulukçuluk sınıflamasında bireylerin dünyayı algılama ve yorumlama tarzlarındaki kültürel farklılıkları kavramsal açıdan ortaya koyabilmek için Markus ve Kitayama (1991, s. 224-226) ‘bağımsız benlik kurgusu’ (independent) ve ‘karşılıklı-bağımlı benlik kurgusu’ (interdependent) olarak tanımladıkları iki farklı benlik kurgusu öne sürmüşlerdir. Bağımsız benlik kurgusu olarak nitelendirilen kavram bireyin başkalarından ve kültürel bağlamdan ayrılmış olarak algıladığı benliği ifade ederken; karşılıklı-bağımlı benlik kurgusu bireyin başkaları ve kültürel çevresiyle ilişkili olarak algıladığı benliği ifade eder. Bağımsız benlik kurgusu Amerika ve Batı Avrupa gibi kültürlerde yaygın görülen benlik yapısını yansıtırken, karşılıklı-bağımlı benlik kurgusu Japonya ve Asya kültürleri gibi ilişkilerin önemli olduğu topluluklarda yaygın olduğu düşünülen benlik yapısıdır. Yüksek düzeyde bağımsız benlik kurgusu sergileyen bireyler benliklerini biricik ve özerk olarak algırlar; kişisel başarılarına, yeteneklerine ve özerkliklerine önem verirler. Karşılıklı-bağımlı benlik kurgusuna sahip bireyler ise kendilerini ilişkileri aracılığıyla tanımlamaya meyillidirler ve var olan ilişkilerini sürdürmeyi ve başkaları ile uyum içerisinde olmayı öncelikli görürler. Markus ve Kitayama benlik kurgularını iki grupta ele alarak bireylerin benlik yönelimlerinin biliş, duygu ve güdülenme üzerinde ne gibi etkilerinin olabileceğini incelemişlerdir.

Markus ve Kitayama’nın (1991) ifade ettiği gibi bağımsız benlik kurgusu bireyci kültürlerle, karşılıklı-bağımlı benlik kurgusu ise toplulukçu kültürlerle atfedilse de, bir kültürde yaşayan bireyin bu benlik kurgularını kendisinde farklı düzeylerde barındırabildiğine ya da aynı anda her ikisini de benzer düzeyde geliştirebilmesinin mümkün olduğuna dikkat çeken çalışmalar da mevcuttur (ör. Brewer ve Chen, 2007; İmamoğlu, vd., 2011; Kağıtçıbaşı, 2005, 2007, 2017; Santamaria, De la Mata, Hansen ve Ruiz, 2010). Öte yandan, benlik kurgularının durumsal bir niteliğe sahip olduğunu ve bir kültürdeki etkileşimlerin ya da olayların bu benlik kurgularını aktive etme ve mevcut durum karşısında hangi benlik kurgusunun daha baskın olacağını belirleme potansiyeline sahip olduğunu belirten çalışmalar da vardır (Oyserman ve Lee, 2008).

Benliğin deneyimlenmesinde durumsal ipuçlarının ve bireysel farklılıkların belirleyici rolüne dikkat çeken ve benlik kurgularının sadece iki grupta ele alınmasını

desteklemeyen pek çok araştırma bulgusu mevcuttur. Örneğin, Santamaria vd. (2010, s. 475), Danimarkalı, İspanyol ve Meksikalı üniversite öğrencileriyle gerçekleştirdikleri çalışmada benlik kurgularına yönelik beklenmedik bulgularla karşılaşmışlardır. Danimarkalı öğrenciler sanılanın aksine düşük düzeyde bağımsız benlik özelliği sunmuşlar ve daha yüksek düzeyde toplulukçu benlik tanımlamaları yapmışlardır. Bu bulgu Markus ve Kitayama'nın görüşlerine tamamen ters düşmektedir. Buna karşın toplulukçu kültür özelliği sergilemesi beklenen Meksikalı öğrenciler diğer iki gruba kıyasla daha olumlu öz değerlendirmelerde bulunmuşlardır. İspanyol öğrenciler ise önemli düzeyde daha olumsuz öz değerlendirmelere yer vermişlerdir. Benzer şekilde, Kwak (2003, s. 131), Amerika'daki göçmenlere ilişkin yürütülen pek çok araştırmayı incelemiş ve hem özerkliği hem de ilişkiselliği tercih ettiklerini rapor etmiştir. Bu tür araştırmalar özerklik ve ilişkiselliğin belirgin şekilde birbirinden ayrılmadığını, birbirlerinin yerine geçmediğini ve her iki kurgunun da aynı anda var olabileceğini gösteren çalışmalardır. Bu araştırmalarda batı veya doğu fark etmeksizin özerkliğin ve ilişkiselliğin aynı anda var olabileceği ve fonksiyonelliği vurgulanmaktadır.

Bir diğer çalışmada Oyserman vd. (2002, s. 3), Avrupalı Amerikalıların bireysel bağımsızlığa daha çok önem veren, daha bireyci ve gruba karşı daha az yükümlülük hisseden grup olduklarını belirtmişlerdir. Ancak Avrupalı Amerikalılar Afrikalı Amerikanlar veya Latinlerden daha fazla bireyci bir yapıda veya Japon ya da Korelilere kıyasla daha az toplulukçu bulunmamıştır. Asyalılar arasında yalnızca Çinliler hem daha az bireyci hem daha fazla toplulukçu bir yapı sunmuşlardır. Buna ek olarak, Oyserman ve Lee (2008, s. 329-330), benlik kurguları üzerine yapılan çalışmaları incelemişler ve bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırmasının belirli sosyal bağlamlara sınırlandırmanın mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Örneğin, Avrupa kültüründe yürütülen çalışmaların çoğunlukla Almanya ve Hollanda'da gerçekleştirildiğini, oysaki güney veya doğu Avrupa'nın veya eşitlikçi toplum anlayışına önem veren İskandinav ülkelerinin farklı kültürel özelliklerle farklı veriler sunabileceğini rapor etmişlerdir. Aynı zamanda, bireylerin bireyci veya toplulukçu benlik davranışları sergilemesinde karşılaşılan durumun niteliği de belirleyici olmaktadır. Bireylerin karar verme ve davranışsal seçimler yapma süreçleri karşılaşılan duruma özgü olarak şekillenebilmektedir.

Fiske, Kitayama, Markus ve Nisbett (1998, s. 927) sınırlı belirgin ve istikrarlı bir benlik kurgusu varsayımı üzerine benlik tanımlaması yapılmasını aslında bir sınırlılık olarak tanımlamışlardır. Bağımsız benlik kurgusunu tanımlayan ölçüm araçlarıyla

yürütülen araştırmaların doğu Asya kùltürlerindeki gibi değişkenlik gösteren, ilişkilere dayalı ve bağlama duyarlı bir benlik kurgusunda gereğli olmayabileceğini belirtmişlerdir. Pek çok doğu Asya toplumunda ayrışmış, değişkenlik göstermeyen ve bağlamdan bağımsız bir benlik yapısı ile karşılaşmanın yaygın bir durum olmadığını vurgulamışlardır.

Triandis (1995, s. 44) bireycilik ve toplulukçuluk isimli kitabında benlik kurgularına bağımsız, karşılıklı bağımlı, eşit ve farklı olmak üzere dört grupta yer vermiştir. Bu dört benlik türünün kombinasyonunu şu şekilde sunmuştur: yatay bireycilik (bağımsız/eşit), yatay toplulukçuluk (karşılıklı bağımlı/eşit), dikey bireycilik (bağımsız/farklı), dikey toplulukçuluk (karşılıklı bağımlı/farklı). Toplulukçu kùltürlerde ‘yatay’ kavramı toplumsal uyum ve grubun üyesi olmayı işaret etmektedir. ‘Dikey’ kavramı ise içinde bulunan gruba hizmet, grubun menfaati için fedakârlık yapmak ve görev bilincini yerine getirmek söz konusudur. Hem bireyci hem de toplulukçu kùltürlerde dikey boyut eşit olmamayı ve önceliklerin sıralanmasını benimser. Bu ‘farklı benliği’ yansıtır. Aksine yatay boyut insanların pek çok özellikte ve özellikle de statüde benzer olması gerektiğini vurgular. Bu ise ‘eşit benliği’ yansıtır. Bu görüşler doğrultusunda Triandis benlik kurgularını incelerken içinde yaşanan toplumun yapısına ve bu yapı içerisinde durumsal nitelik taşıyan olaylara karşı çok duyarlı olunması gerektiğini vurgulamıştır.

Kashima ve Hardie (2000, s. 20) benlik kurgularını bireyci, ilişkisel ve toplulukçu olmak üzere üç grupta ele almıştır. Bireyci benlik bireyin özerk ve biricik olduğunu, toplumsal bağlamdan ve diğerlerinden bağımsız olduğunu ve benliğin diğerlerinden ayrıştığını gösterir. İlişkisel benlik bireyin yakın çevresindeki önemli kişilerle oluşturduğu ilişkiler, karşılıklı roller ve paylaştıkları belirli karakteristik özelliklerden türettiği benlik tanımını ifade eder. Son olarak, toplulukçu benlik, bireyin bir gruba veya sosyal sınıfa üyeliğine dayalı olarak oluşturduğu benlik tanımlamalarıdır. Bu görüşler doğrultusunda geliştirmiş oldukları bireyci, ilişkisel ve toplulukçu benlik ölçeği ile yürüttükleri çalışmada cinsiyete dayalı farklılıklar olduğu bulgusuna da ulaşmışlardır. Buna göre, kadınlar erkeklere kıyasla daha ilişkisel benlik kurgusu sergilerken, erkeklerin daha toplulukçu bir benlik yapısı sundukları bulunmuştur (Kashima ve Hardie, 2000, s. 41). Hardie (2009, s. 67) daha önce geliştirmiş oldukları 30 maddelik bireyci, ilişkisel ve toplulukçu benlik ölçeğinin her bir alt boyutunda üçer madde olacak şekilde kısa formunu oluşturmuştur. Bu araştırmada da bulguların yaşa göre değişkenlik gösterdiği bulgusuna

ulaşmıştır. Yaş ilerledikçe bireyci benlik kurgusunda azalma ve toplulukçu benlik kurgusunda artış görüldüğü bildirilmiştir.

Harb ve Smith (2008, s. 179) bağımsız benlik kurgusunu sınırları belirlenmiş, tutarlı, istikrarlı ve özgür bir oluşum olarak tanımlamış ve odak noktasının bireyin ait olduğu grup değil bireyin kendisi olduğunu belirtmişlerdir. Buna karşın karşılıklı bağımlı benlik kurgusunun ilişkili, sınırları geçirgen, esnek ve diğerlerine bağımlı benlik yapısını ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Markus ve Kitayama'nın bu konuyla ilgili pek çok sayıda araştırmaya yer verdiklerini ancak bu kavramlara yönelik herhangi bir ölçme aracı geliştirmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca bu araştırmacılar da karşılıklı-bağımlı benlik kurgusuna sahip bireylerin durumsal ve bağlamsal faktörlerden ötürü kendilerini tam anlamıyla tanımlayamayacaklarını ifade etmişlerdir.

Harb ve Smith (2008, s. 183), benlik kurgularını, kültürlerarası psikolojide benlik üzerine yapılan çalışmalar ve benlik sınıflaması teorisine dayalı olarak odak benlik, ilişkisel benlik, toplulukçu benlik ve insanlık olmak üzere dört kategoride ele almıştır. Bu kategorilerde kişisel, yatay ve dikey ilişkisel, yatay ve dikey toplulukçu ve insanlık temelli benlik kurguları incelenmiştir. Bu bağlamda, odak benlik ne kadar özerk ve biricik olursa o kadar bağımsız bir benlik kurgusu ortaya çıkar. Benlik yapısının ilişkisel mi yoksa toplulukçu bir yönelim mi sergilediğini anlamak için ise benliğin ilişkili olduğu grubun ne olduğuna bakmak gerekmektedir. Grubun büyüklüğü ve yakınlığı bireyin ilişkisel benlik mi yoksa toplulukçu bir benlik mi sunduğu bilgisini vermektedir. Örneğin, arkadaş grubu küçük ve yakın ilişkileri içinde barındıran bir grubu nitelerken, dini bir gruba üyelik toplulukçu bir yapıyı içinde barındırır. Aile ve arkadaşlar gibi yakın ilişkilerin yer aldığı grupta kişi karşılıklı ilişki dinamiklerine göre etkileşim sağlar ve ilişkisel benliğini ortaya koyar. Buna karşın daha büyük grupları ifade eden toplulukçu yapıda daha esnek bir ilişki ağı vardır, karşılıklı ilişkilerde dinamikler daha farklıdır ve grubun özellikleri, kuralları ve rolleri çıkarıma dayalıdır.

Benzer biçimde, Brewer ve Chen (2007, s. 139, 147) de bireyci benlik kurgusunun kültürel ayrımların yapılmasında geçerli ve önemli bir kavram olabileceğini, ancak toplulukçuluk ile ifade edilen şeyin ilişkisel toplulukçuluk ve grup toplulukçuluğu olarak iki grupta ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Toplulukçu yönelimlerden ilki olan ilişkisel toplulukçuluk bireyin içerisinde yer aldığı gruptaki (ingroup) kişilerle karşılıklı etkileşimini ifade ederken, grup toplulukçuluğu toplumsal düzeydeki daha büyük gruplarla (outgroup) etkileşimi ifade etmektedir. Bireyci, ilişkisel toplulukçu ve grup toplulukçuluğu kavramlarının daha iyi anlaşılabilmesi için benlik sunumları, inançlar ve

değerlerin de iyi anlaşılması gerekmektedir. Kişinin bir durum karşısında hangi benlik kurgusunu benimseyip sergilediği kişinin benlik sunumunu yansıtırken, menfaatler / çıkarlar söz konusu olduğunda bireyin seçimini bireylerden mi, ilişkilerden mi yoksa gruplardan yana mı yaptığı değerlerini yansıtmaktadır. Dolayısıyla toplulukçuluk kavramını bir bütün olarak kullanmak bu kavramı anlatmakta yetersiz kalmaktadır.

Bir başka çalışmada Chirkov, Ryan, Kim ve Kaplan (2003, s. 108), ABD, Güney Kore, Rusya ve Türkiye'den 559 üniversite öğrencisiyle farklı kültürlerde özerkliğin aynı şekilde anlaşıldığını ve iyilik hali ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Özerkliğin yalnızca Batılı toplumlara atfedilmemesi ve sadece bireyci topluluklardaki iyi olma haline ilişkilendirilmemesi gerektiğine değinmişlerdir. Ayrıca özerkliğin bir ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Tüm bu çalışmalar Batılı veya Doğulu kültür fark etmeksizin özerklik ve ilişkiselliğin aynı anda bulunabildiğini ve benlik sunumunun durumsal bir niteliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Bu araştırmaların yanı sıra özerklik ve ilişkisellik konusuna kuramsal dayanak sağlayan öz belirleme kuramı özerklik ve ilişkisellik boyutlarına yeterliği de eklemiş ve bu üç temel kavramı evrensel ihtiyaçlar olarak tanımlamıştır. Kişilerin bu ihtiyaçları kültürden bağımsız olarak doyurulmalıdır (Ryan ve Deci, 2000, s. 75). Kuramda bu ihtiyaçların evrensel olduğu iddia edilse de batılı toplumlarda kavramsallaştırılmış olmasından ötürü daha çok batılı toplumlarda sınanmıştır. Bu tezin özelinde öz belirleme kuramı esas alınan değişkenlerden biri olduğu için ilerleyen kısımda ayrıca değinilmiş ve burada kısaca bahsedilmiştir.

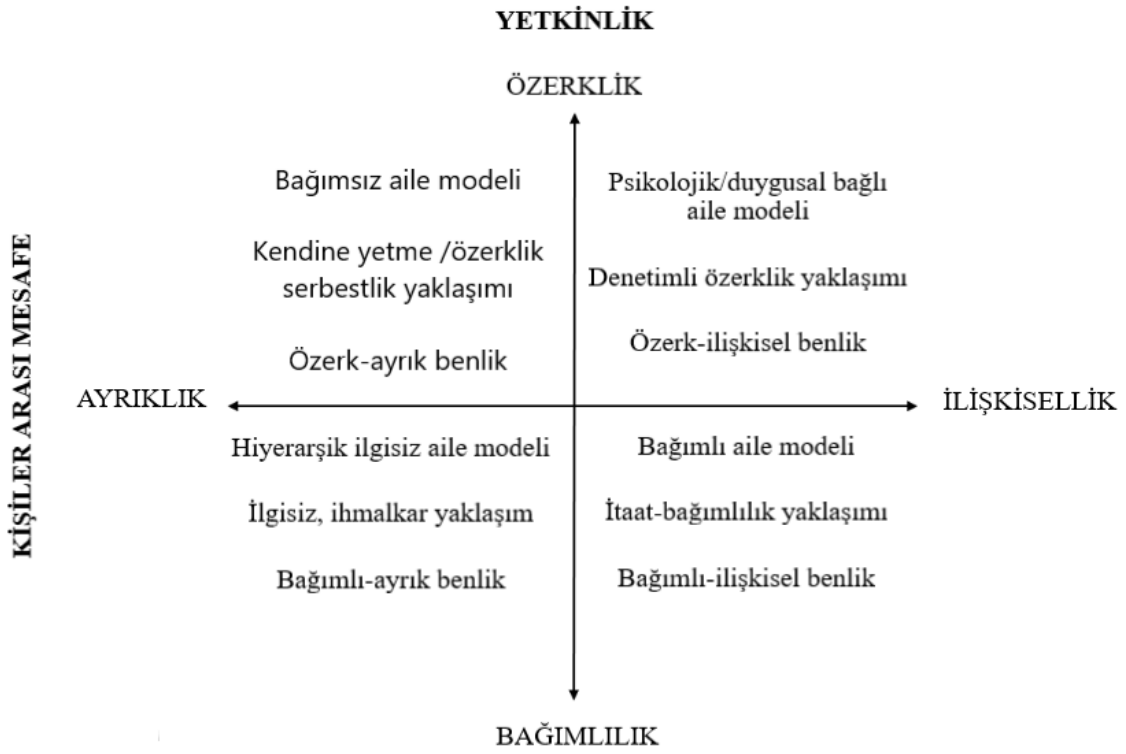
Yukarıdaki araştırma bulgularında da görüldüğü gibi benlik kurgularına yönelik uzun yıllar çok sayıda araştırma gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de yapılan çalışmalar ve benlik kurgularına yönelik kavramsal tanımlara baktığımızda ise Kağıtçıbaşı'nın çok sayıda araştırma ile konuya ilişkin detaylı açıklamalar, araştırma bulguları ve modeller sunduğu görülmektedir. Bu bakımdan Kağıtçıbaşı'nın 'Çocuğun Değeri Araştırması' ve 'benlik modeli' oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Kağıtçıbaşı'nın Çocuğun Değeri Araştırması (ÇDA) Türk toplumunun modernleşme ve içinde bulunduğu durumu aktarması açısından önemli bilgiler sunmaktadır. ÇDA aile dinamiklerini, bu dinamiklerin zaman içindeki değişimini ve toplumsal sosyoekonomik gelişimi anlamayı sağlayan en önemli araştırmalardan biridir. İlk olarak 1970'lerde yürütülen ÇDA Kore, Filipinler, Singapur, Tayvan, Tayland, Türkiye, Endonezya (Java ve Sudan), ABD ve Almanya'da büyük bölümü doğurgan yaşlarda kadından oluşan 20.000'den fazla evli kişiyle gerçekleştirilmiştir. Türkiye'deki örneklem ise yaklaşık 2300 kişiden

oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında ebeveynlerin çocuk sahibi olma konusundaki istekleri, çocuklarına attıkları değerler ve doğurganlık tercihleri gibi konular ele alınmıştır. Çalışmada çocuklara anne babalar tarafından atfedilen birtakım değerler faktör analizine tabi tutulmuş ve L. W. Hoffman ve Hoffman'ın (1973, Akt. Kağıtçıbaşı, 2017, s. 150) kavramsal şemasına dayanan üç ana değer bulunmuştur: faydacıl, psikolojik ve sosyal. Faydacıl değerler temel olarak çocukların hem küçükken hem de yetişkinliklerinde sağladığı ekonomik yararları dayanır. Bu noktada yetişkin evladın yaşlı ebeveynine sağladığı yaşlılık güvencesi en önemli faktördür. Psikolojik değerler çocuğun ebeveynine sağladığı gurur, mutluluk, sevgi ve birliktelik gibi doyumlardır. Son olarak sosyal değerler ise evli bireylerin çocuk sahibi olduklarında edindiği genel sosyal kabuldür, çünkü geleneksel toplumlarda kişiler evlendiklerinde değil çocuk sahibi olduklarında yetişkin sayılırlar. Kırsal kesimlerde çocuğun ekonomik/faydacıl değeri ön planda tutulurken kentte ve gelişmiş kesimlerde çocuğun psikolojik değeri ön plandadır (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 149-150).

Orijinal ÇDA'dan yaklaşık 30 yıl sonra (2003) tekrar edilen ÇDA'da en göze çarpan bulgu ise çocukların ekonomik değerindeki düşüş ve psikolojik değerindeki artış olmuştur. Çocuğun yaşlılık güvencesi ve ekonomik değeri daha önemsiz hale gelirken, çocuk sahibi olma nedenleri olarak neşe, zevk ve sevgi değerler ön plana çıkmıştır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005, s. 333-336). ÇDA hem farklı topluluklardaki hem de Türkiye'deki değişik sosyal tabakalarda çocuklara ilişkin değerlerde ve beklentilerde görülen kayda değer farklılıklar ve aile değişimine yönelik farklı bir anlayış sağlamıştır. ÇDA bulgularını temel alarak Kağıtçıbaşı aile gelişim kuramını geliştirmiş ve içerisinde üç farklı aile modeli sunmuştur (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 152).

Kağıtçıbaşı (2005, s. 412; 2017, s. 201) dört farklı prototip benlik gelişimi sunmuştur: özerklik, ilişkisellik, bağımlılık ve ayrıklık. Özerklik ve bağımlılık yetkinlik kutuplarında yer alırken, ilişkisellik ve ayrıklık kişilerarası mesafenin kutuplarında yer almaktadır. Benlik tipleri aşağıda Şekil 2.4'te sunulmuştur.

Şekil 2.4

Yetkinlik, Kişilerarası Mesafe ve Bağlamında Benlikler

Not. Ç. Kağıtçıbaşı'nın "Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family" (2005, Journal of Cross-cultural Psychology, 36, s. 412) adlı çalışmasından uyarlanmıştır. Telif hakkı Sage Publications'a (2005) aittir.

Bu kuramsal kavramsallaştırma farklı aile modellerini, farklı ebeveynlik yönelimlerini ve ortaya çıkan benlikleri birleştirmeyi sağlamıştır. Bu dört farklı prototipik benlik özerklik ve ilişkisellik boyutlarında değişkenlik göstermekle beraber sistematik olarak belirgin aile ve çocuk yetiştirme ortamlarıyla ilişkilidir. Bu modeldeki dördüncü örüntü olan bağımlı-ayrık benlik modeli patolojik bir durumu yansıtabilir. Bu model kayıtsız veya ihmalkâr ebeveynlik nedeniyle ortaya çıkabilir. Bu tip bir aile ortamında hem ilişkiselliğin hem de özerkliğin gelişimi engellenir (Kağıtçıbaşı, 2017, s. 200-201).

Kişinin kendileşmesinin ve başkalarıyla ilişkide olmasının Batı alanyazınında çoğunlukla varsayıldığı gibi birbirine zıt değil, tam tersine birbirini tamamlayıcı özellikte bağımsız iki yönelim olduğunu açıklayan bir diğer model ise İmamoğlu'nun (1995, 1998, 2003) denge modelidir. Denge modelinde temel olarak ayrılmış öğelerin karşılıklı bağımlı bir ilişki içerisinde bütünleşmesiyle ortaya çıkan bir denge sistemi olduğu varsayımına dayanır (İmamoğlu, 1995, s. 48). Bu varsayımına dayanarak denge modelinde, bireylerin hem sahip oldukları özü fark etmelerini ve ortaya çıkarmalarını sağlayan

'kişisel ayırt etme-ayırışma' (intrapersonal differentiation), hem de 'kişilerarası bütünleşme' (interpersonal integration) ihtiyaçlarının olduğu ifade edilir (İmamoğlu, 2003, s. 372). Bireyin benlik gelişiminde özü ayırt etme ve diğerleriyle ilişkili olma yönelimleri dengeli bir benlik sisteminin birbirini tamamlayan farklı alt-süreçlerini oluşturur. Kişisel ayırt etme yöneliminin üst ve alt uçları kendileşme ve kalıplaşma olarak nitelendirilir. Diğer yandan, kişilerarası bütünleşme yöneliminin üst ve alt uçları ise sırasıyla ilişkili ve kopuk olarak adlandırılır. Kendileşme, kişinin özünü ayırt edici şekilde kendi iradesiyle öze-odaklı olarak gelişim sağlanmasını ve buna uygun şekilde davranmasını ifade ederken kalıplaşma, dış odaklı beklentiler, kontroller ya da kalıplar doğrultusunda gelişme ve davranma eğilimini yansıtır. Bu boyutlara dayalı olarak modelde dört benlik tipi ve onlara paralel dört aile tipi önerilir: 1) kopuk-kalıplaşmış veya dengesiz tip, 2) kopuk-kendileşmiş veya ayırışık tip, 3) ilişkili- kalıplaşmış veya bütünleşik tip ve 4) ilişkili-kendileşmiş veya dengeli tip. Bu benlik tipleri içerisinde yalnızca ilişkili-kendileşmeye dayalı benlik tipi dengeli kabul edilir, çünkü bu iki temel gereksinimin doyurulması optimal psikolojik işleyiş için gereklidir (İmamoğlu, 2003, s. 372; İmamoğlu ve Güler-Edwards, 2007, s. 118; İmamoğlu vd., 2011, s. 30-31). Sonuç olarak, denge modelinde, benliğin özerk ve ilişkisel yönelimleri bireycilik-toplulukçuluk kavramsallaştırmasında ifade edildiği gibi birbirine karşıt kavramlar olarak değil, aksine birbirini tamamlayıcı olarak nitelendirilmektedir.

Özetle, bu kısımda öncelikle benlik kavramı tanıtılmış, benliğe ilişkin bilgilerin kaynakları ve kültür bağlamında benlik incelenmiş, benlik kavramının kültürel bağlamda nasıl kavramsallaştırıldığına ve bu kavramların hangi benlik kurgularını nasıl açıkladığına yer verilmiştir. Aşağıdaki kısımda ise özgünlük kavramına ilişkin alanyazın bilgileri aktarılmıştır.

2.3. Özgünlük

Kişinin kendisine karşı sahte değil de dürüst olmasını ifade etmesinden ötürü özgünlüğün evrensel bir yönünün olduğu söylenebilir. Kişinin kendisi olması veya gerçek benlik olarak tanımlanan özgünlüğün alanyazında psikodinamik (Horney, 1951; Fromm, 1965), varoluşçu (Yalom, 1980), insancıl (Rogers, 1959, 1961) ve pozitif psikoloji (Deci ve Ryan, 2000; Ryan, LaGuardia ve Rawsthorne, 2005) gibi pek çok yaklaşımın üzerinde durduğu bir kavram olduğu görülmektedir. Tüm bu yaklaşımlar içerisinde bireysel farklılıkları içinde barındıran özgünlük, bireylerin iyilik halinde önemli bir unsur olarak yer bulur (Rogers, 1980; Yalom, 1980). Yabancı kaynaklarda 'authenticity' olarak ifade

edilen özgünlük kavramı Türkçe alanyazında otantiklik (Akbaş, 2015; Elmas-Çelebi, 2018; İlhan ve Özdemir, 2013), özgün benlik (İmamoğlu vd., 2011; Kapıkıran, 2015), ve özgünlük (Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk, 2017) olarak farklı ifade biçimleriyle yer bulmaktadır ve bu çalışmada özgünlük olarak ifade edilmiştir.

Özgünlük kavramına tarihsel bir perspektiften bakılacak olursa köklerinin Yunan felsefesine kadar dayandığı ve ilk çağ düşünürlerinin kendi felsefeleri içerisinde yer aldığı görülebilir. Örneğin, Sokrates “İncelenmeyen bir yaşam yaşamaya değer değildir” sözüyle, kişinin yaşamının sorgulamasının ve özüne yönelik keşfinin önemi üzerinde durulmaktadır. Sokrates öze yönelik sorgulamaya büyük önem atfederken, Aristotle eylemlerin önemi üzerinde durmuştur. Ona göre etik, kişinin hayatı boyunca yüksek bir erdem anlayışıyla eylemlerine yön vermesidir ve bu da kişinin iyi oluş haliyle ilişkili olmakla birlikte kişinin kendini gerçekleştirilmesiyle mümkün olabilir. Bu noktada, Aristotle’in özgünlük kavramına yaptığı en önemli katkı, benliğe yönelik bilginin ve davranışa ilişkin benlik düzenlemesinin önemini vurgulamasıdır. Öte yandan, özgünlüğün kavramsallaştırılmasına katkı sağlayan bir diğer felsefeci Descartes olmuştur. Descartes’e göre örneğin bir kişi ‘ben kimim’ diye sorguladığında zihinsel bir süreç devreye girer ve bu süreçte kişinin sübjektif değerlendirmeleri rol oynar. Bu bağlamda, bireyin özüne yönelik farkındalığı ve benlik bilinci ön plana çıkmaktadır ve bu kavramlar özgünlüğün kavramsallaştırılmasında ve işleyişinde temel göstergelerdir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 284-285).

İlk çağ düşünürlerinin yanı sıra on dokuzuncu yüzyılda Heidegger, Kierkegaard ve Sartre gibi varoluşçu filozoflar da özgünlüğün kavramsal tanımının yapılmasına önemli katkı sağlamışlardır. Örneğin Heidegger’e (1962) göre, kişinin kendi varlığını ve kimliğini anlayabilmesi özgün yönünü yansıtmaktadır. Heidegger, günlük hayatımızdaki alışkanlıkları ve olguları benimserken yaşadığımız toplumun standartları ve değerlerini temel aldığımızı ancak bunun aynı zamanda bir çeşit baskı olduğunu dile getirmiştir. Eğer toplumun standartları ve değerleriyle körü körüne bir bütünleşme yaşıyorsak ve bu da varoluşumuzun temel yapısını oluşturuyorsa bu durum bir tehlike arz etmektedir, çünkü özgün olmayan bir durumu simgelemektedir. Bu noktada, Heidegger, bireyin özgünlük yöneliminin artmasının ve kendi özüne yaklaşmasının önemine vurgu yapmaktadır (Chessick, 1996, s. 211). Kierkegaard (2004) ise kişinin kendi hedeflerine uygun seçimler yapabilme kapasitesini özgünlüğü olarak görmektedir. Benzer şekilde Sartre da (2005), kişinin seçimleri ve davranışlarının sorumluluğunu alması ile özgünlüğü arasında bir ilişkinin varlığına dikkat çekmiştir. Bu görüşler doğrultusunda, özgün bireylerin kendi

içsel deneyimleriyle hareket eden, davranışlarının sorumluluğunu alabilen, özgür, yaratıcı ve seçim yapabilen bireyler oldukları söylenebilir.

Özgünlüğün Türk kültüründeki tarihsel gelişimine bakıldığında ise “İçi dışı bir olmak / özü sözü bir olmak; dışı kalaylı, içi alaylı; dışı seni içi beni yakar; kalıp kıyafetle adam adam olmaz” gibi deyimlerin yanı sıra önemli düşünürlerin ve tasavvuf felsefesinin öncülerinin de özgünlüğe ithafen sözlere yer verdikleri görülmektedir. Bunun için Mevlâna Celaleddin Rumi'nin “Ya olduğun gibi görün ya görüdüğün gibi ol” sözü örnek gösterilebilir. Öte yandan, onbirinci yüzyıl Doğu düşünürlerinden biri Ömer Hayyam da kendini bilmenin önemine şiirlerinde şu şekilde değinmiştir:

“Sen sofusun, hem dinden dem vurursun;

Bana sapık, dinsiz der durursun.

Peki, ben ne görünüyorsam oyum;

Ya sen? Ne görünüyorsan o musun?”

(Hayyam, 2010, s. 30, Akt. İmamoğlu vd., 2011, s. 28)

Psikoloji alanındaki bazı kuramların özgünlüğün kavramsallaştırılmasındaki yerine bakılacak olursa yirminci yüzyılın ortalarında Carl Rogers (1959, 1961) ve Abraham Maslow (1968, 1970) gibi psikologların rolünün olduğu görülmektedir. Örneğin, Rogers özgünlüğü tam işlevsel olmanın bir boyutu olarak değerlendirirken, Maslow özgünlüğü kendine gerçekleştirme bağlamında ele almıştır (Aydoğan, Özbay ve Büyüköztürk, 2017, s. 39). Rogers'a (1961) göre, insanların olumlu tek motivasyonu kendini gerçekleştirme eğilimidir. Bu güç organizmanın kendi kapasitesi doğrultusunda gelişmesi, gelişimini sürdürmesi ve üretebilmesi için doğuştan getirdiği aktif bir süreci ifade eder (Rogers, 1959). Bu bağlamda özgünlük benlikle ilgili bazı şeyleri yapmayı ve yapılan şeyi dürüstlikle ve içtenlikle yapmayı ifade eder (Bowens, 1999, s. 227). Maslow ise kendini gerçekleştirmeyi bir ihtiyaç olarak tanımlamış ve ihtiyaçlar hiyerarşisinde bu kavramı en üst düzeye yerleştirmiştir. Maslow'a göre bu ihtiyaç kişinin kendine özgü doğuştan getirdiği potansiyelini ve kapasitesini keşfetmesini ve hayata geçirmesini içerir (İnanç ve Yerlikaya, 2013, s. 319).

Varoluşçu yaklaşımıcılardan Yalom (1980) ve May (1981) ise özellikle kendine yabancılaşmanın önemi üzerinde durmuşlardır, çünkü bu özgünlüğün merkezinde yer alan bir kavramdır ve ruh sağlığı bozukluklarına neden olmaktadır. Bir diğer deyişle, kendine yabancılaşma psikopatolojinin kaynağını oluşturmaktadır (Wood, Linley, Maltby, Banioussis ve Joseph, 2008, s. 386).

Psikanalitik yaklaşım ise özgünlüğün dört alt boyutunu ya da bireyin kimliğini oluşturmasını tutarlılık, canlılık, derinlik ve olgunluk kavramlarıyla birlikte açıklamaktadır. Tutarlılık ile ifade edilmek istenen parçalanmaya karşı bütünlük, süreksizliğe karşı süreklilik ve belirsizliğe karşı belirliliktir. Canlılık ise kişinin temel ihtiyaçlarını yerine getirmesinden kaynaklı mutluluktur. Öte yandan, derinlik, kişinin kendi ruhunun derinliklerine ulaşabilmesini ifade ederken, olgunluk oturmuş bir kimliğin sahip olduğu niteliği yansıtmaktadır (Martens, 2005, s. 3).

Özgünlüğe yönelik bir diğer kuramsal yaklaşım olarak pozitif psikolojinin, hümanist psikolojinin devamı niteliğinde bir rol üstlendiği görülmektedir. Pozitif psikolojinin temel hedefi, bireylerin niteliklerini geliştirebilecek faktörleri ve daha üretken ve mutlu olmalarını sağlayabilecek unsurları anlama ve bu alanlarda pozitif yönde desteklenmelerini sağlamaktır (Harter, 2002; Park vd., 2004; Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Bu bağlamda, pozitif psikolojinin işlevi sadece yaşamdaki olumsuz şeyleri düzenlemek değil, olumlu olabilecek nitelikleri de oluşturmaktır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000, s. 5). Ayrıca, özgünlük ve dürüstlüğün bütünleşmesi karakterin güçlü yönlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu iki kavramın bir arada açıklanmasındaki kasıt, kişinin öncelikle kendisine karşı dürüst olması, içsel süreçlerini, niyetlerini ve yükümlülüklerini olduğu gibi ve doğru bir şekilde yansıtması ve duygularının ve davranışlarının sorumluluğunu almasıdır (Park vd., 2004, s. 606; Peterson ve Seligman, 2004, s. 205; Sheldon, 2004, s. 249). Bu bütünlüğe sahip bir bireyin, şu tarz ifadeleri kullanması beklenir: ‘Popüler olmaktan daha önemlisi kendim olmaktır’, ‘Birinden istediğim bir şeyi alabilmek için asla yalan söylemezdim’, ‘Bedeli ne olursa olsun, yükümlülüklerimi her zaman yerine getiririm’ (Sheldon, 2004, s. 250). Öte yandan, pozitif psikolojinin temel kavramlarından olan iyilik halinin özgünlükle ilişkilerini ortaya koyan pek çok çalışma vardır (Goldman ve Kernis, 2002; Harter, 2002; Kernis ve Goldman, 2005, 2006; Sheldon, Ryan, Rawsthorne ve Iardi, 1997; Wood vd., 2008).

Özgünlüğe kuramsal yapısında önemli bir yer verdiği görülen bir diğer kuram ise öz belirleme kuramıdır. Öz belirleme kuramına göre, kişi gerçek (öz) benliğini yansıttığında özgün olabilmektedir. Bir olay karşısında, bireyler kendilerine özgü ve özgün bir şekilde kendilerini ifade ederler ve duygularını yaşarlar. Bireyler maske takmadan davrandıklarında ilişkilerine özgün benlikleriyle dâhil olurlar (Kapıkıran, 2015, s. 2) İnsanlar değerleri, hedefleri ve karakter özellikleri gibi benliğin farklı yönlerini rahatlıkla ifade edebildiklerinde kendilerini özgün hissederler (Kraus vd., 2011, s. 975).

Öz belirleme kuramına göre, bireyin yaşamında yer alan ve dengeli bir şekilde karşılanması gereken bir takım doğuştan gelen temel ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar yetkinlik, özerklik ve ilişkili değildir. Öz belirleme kuramının sunduğu bu üç temel ihtiyaç her kültürden tüm insanlara hitap eden evrensel bir yapıya sahiptir (Deci vd., 2001, s. 932). Bu üç temel psikolojik ihtiyaç, aynı zamanda özgün olabilmenin temel öğelerini oluşturmaktadır (Goldman ve Kernis, 2002). Özerklik, yetkinlik ve ilişkili olma ihtiyaçlarının karşılanması bireylerin hedeflerine ulaşmasını, işlevselliğini tam olarak yerine getirebilmesini ve iyi oluş düzeylerinin artmasını sağlarken (Deci ve Ryan, 2000, s. 227), ihtiyaçların karşılanamaması kendine yabancılaşmayı ve psikopatolojiyi beraberinde getirmektedir (Ryan ve Deci, 2000, s. 74-75). Öte yandan, özgün bir benlik yapısına sahip olma ve ihtiyaçların doyurulması, bireyin benlik algısını netleştirmesini ve kimliğini güçlendirmesini sağlayabilir (Heppner vd., 2008, s. 1142-1143).

Alanyazında, ruh sağlığına ilişkin birtakım kavramlar ve özgünlük arasında ilişkilerin olduğunu belirten çeşitli araştırmalar da mevcuttur. Örnek verilecek olursa, özgünlüğün özsaygı (Goldman ve Kernis, 2002; Heppner vd., 2008, s. 1140), iyi oluş (Neff ve Suizzo, 2006, s. 452), yaşam doyumu (Goldman ve Kernis, 2002), mutluluk (Wood vd., 2008, s. 389), bağlanma stilleri (Gillath, Sesko, Shaver ve Chun, 2010, s. 841), başa çıkma türleri (Kernis ve Goldman, 2006, s. 315), farklı bağlamlarda sergilenen tutarlı benlik yapısı (Kraus vd., 2011, s. 974) ve benlik kurguları (İmamoğlu vd., 2011) ile ilişkili bir yapı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda özgünlüğün yalnızca bireysel bağlamda değil yakın ilişkiler içerisinde de incelenen bir kavram olduğu da dikkat çekmektedir (Gillath vd., 2010; Lopez ve Rice, 2006; Neff ve Suizzo, 2006). Örneğin, Lopez ve Rice (2006, s. 369) özgünlük ile yakın ilişkiden alınan doyum arasındaki pozitif ilişkinin cinsiyet, benlik saygısı, kaygı ve bağlılık düzeyi gibi değişkenler kontrol altında tutulduğunda da geçerli olduğunu rapor etmişlerdir. Bireyin öğrenci, arkadaş, çalışan veya partner gibi farklı sosyal rollerde sahip olduğu güç ve özgünlük arasındaki ilişkilere yer veren çalışmalar da vardır. Bu araştırmalara göre güç olgusu bireyin sosyal ilişkilerinde özgünlük hissini artırırken (Kraus vd., 2011, s. 281), özgünlüğün güç ile iyi oluş arasında aracı bir rol üstlendiği de görülmektedir (Neff ve Suizzo, 2006, s. 452). Bu bulgulara ek olarak, kişinin sahip olduğu farklı rollerde kendi gibi hissedebilmesinin sadece psikolojik uyumu ile değil aynı zamanda fiziksel sağlığıyla da ilişkisi vardır (Sheldon vd., 1997, s. 1380). Özgün benlik yapısı aynı zamanda dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, açıklık ve düşük nevrozizm gibi kişilik özellikleriyle de ilişkilidir (Wood vd., 2008, s. 395).

Özgünlüğün kavramsallaştırılmasındaki tarihsel süreçte yer alan felsefi akımlar ve günümüz psikoloji kuramlarının yanı sıra bu kavramın açıklanmasına yönelik çeşitli modeller ve yaklaşımlar da bulunmaktadır. Örneğin, Kernis ve Goldman (2006, s. 294) özgünlüğü bireyin günlük hayatını herhangi bir engelle karşılaşmaksızın gerçek (öz) benliğine göre sürdürmesi olarak tanımlarken özgünlüğün açıklanmasında “çok boyutlu özgünlük modelini” önermişlerdir. Birbiriyle bağlantılı olan ancak birbirinden ayırt edilebilen dört temel ögeden oluşan model farkındalık (awareness), yansızlık (unbiased processing), özgün davranış (authentic behavior) ve ilişkisel özgünlük (relational authenticity) alt boyutlarını kapsar.

Farkındalık, kişinin olumlu ya da olumsuz özellikleri hakkında bilgi sahibi olmasını ve kendisini kabul etmesini ifade etmektedir. Kernis ve Goldman (2006, s. 295) benliğin birçok yönü olduğunu ve bireyin benliğinin çeşitli yönleri hakkında farkındalık kazanmasının özgünlük için gerekli olduğunu belirtmektedir. Kişinin çelişkili bazı özelliklerinin bilincinde olması onun tutarsız bir benlik yapısına sahip olduğunu göstermez; tam tersine çok yönlü bir benlik yapısını temsil eder. Öte yandan farkındalık kişinin kendisine ilişkin hedefleri, istekleri, duygu durumu, inanç eğilimleri, güçlü ve zayıf yönleri hakkındaki şeyleri öğrenme arzusunu da kapsar. Sonuç olarak, farkındalık sağlıklı işleyişin temel bir ögesidir.

Yansızlık ögesi, bireyin kendisi ile ilgili bilgileri objektif bir şekilde değerlendirmesini ifade eder. Bireyin kendisi ile ilgili bilgiler duygu, düşünce, davranışlar ve benliğin olumlu veya olumsuz yönlerini kapsamaktadır. Yansızlık ögesinde kişi bu bilgileri inkâr etmeden, çarpıtmadan, göz ardı etmeden ya da abartmadan objektif bir şekilde, dışarıdan bir gözlemci gibi ele alır ve kabullenir. Yansızlığı daha yüksek oranda kullanan bireyler benliklerinin hem güçlü hem de zayıf yönlerini objektif bir şekilde değerlendirmeye daha isteklidirler. Dolayısıyla, yansızlık ögesi kişiyi kendine yönelik yanlı tutumlardan ve illüzyonlardan korurken kişinin savunma mekanizmalarına başvurması yansızlığı engellemektedir. Yansızlık ögesinin en büyük katkısı doğru benlik algısını oluşturmasıdır. Uzun veya kısa vadeli sonuçları içinde barındıran davranışsal seçimler yaparken olumlu benlik algısının varlığı fayda sağlar (Kernis ve Goldman, 2006, s. 296-297). Ayrıca, olumlu benlik illüzyonlarının iyilik hali, başarı ve yüksek güdülenme gibi olumlu psikolojik sonuçlarla ilişkili olduğu bazı çalışmalarca ifade edilse de (ör. Taylor ve Brown, 1988), Kernis ve Goldman (2006, s. 297) benliğe ilişkin gerçekçi bir anlayışa sahip olmanın, olumlu ancak doğru olmayan benlik illüzyonlarına kıyasla daha sağlıklı olduğunu savunmaktadırlar. Buna ek olarak, benlik bilgilerini yansız bir şekilde

işlemeye çalışan kişilerin kendilerine karşı aşırı katı ve eleştirel olmadıklarına, aksine kendilerine karşı Neff'in (2003, s. 298) tabiriyle 'öz-şefkatle' ve dengeli yaklaştıklarına dikkat çekerler.

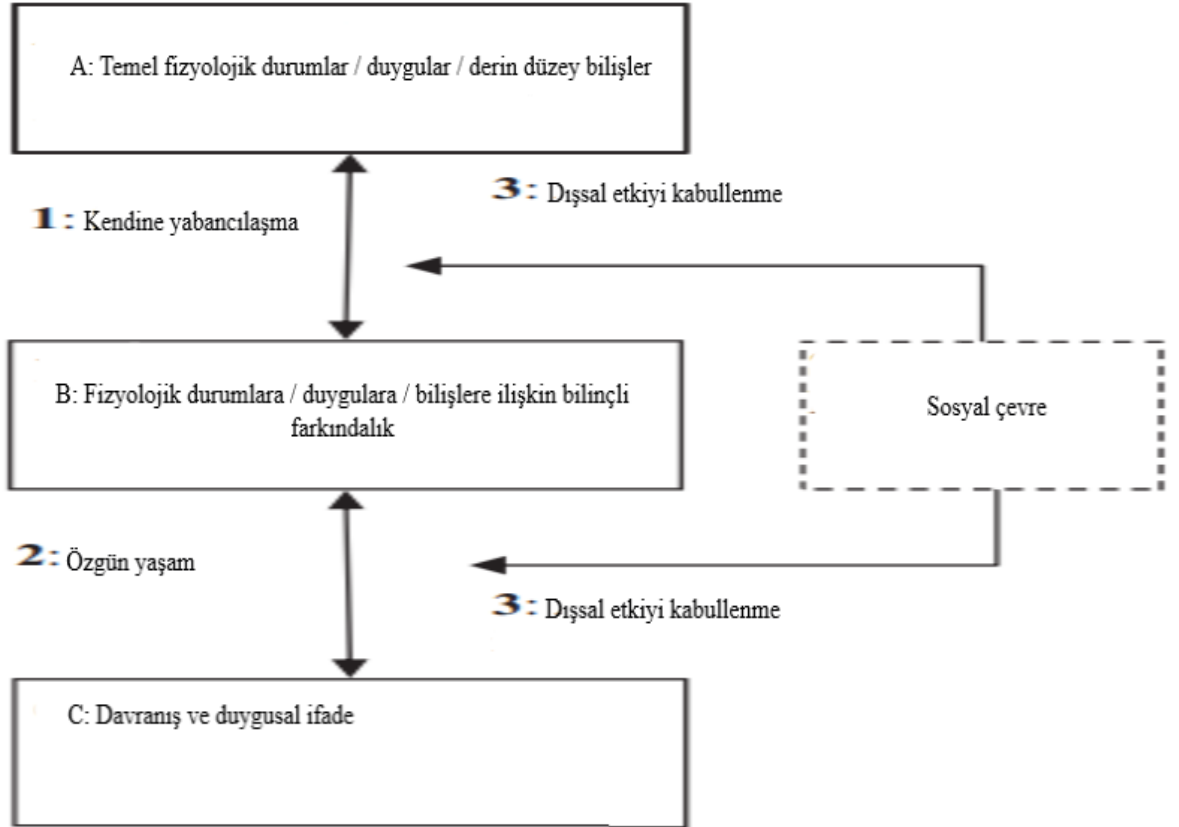
Davranışsal boyuttaki özgünlük, kişinin kendi değerleri, gereksinimleri ve tercihleri doğrultusunda davranmasıyla ilgilidir. Bir başka ifadeyle, özgünlüğün davranışsal boyutu, bireyin ödül kazanmak, cezadan kaçınmak ya da sırf birilerinin hoşuna gitsin diye sahte şekilde değil, kendi değerleri, ihtiyaçları ve tercihleri doğrultusunda davranmasını ifade etmektedir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 298). Kernis ve Goldman (2006, s. 299) kişinin kendisini içinden geldiği gibi ifade etmesinin bazı ciddi sonuçlarının olabileceğini vurgulamış ve böylesi durumlarda çevreye körü körüne itaat etmek yerine kişinin gerçek benliği ile içinde bulunduğu çevrenin gerekleri arasındaki uygunsuzluğun farkında olmasının gerekli olduğuna dikkat çekmişlerdir. Özgün davranış, farkındalık ve yansızlık öğelerini kullanarak benliğin farklı yönlerine ilişkin değerlendirmeleri dürüst bir şekilde yapmayı ifade eder.

Son öge ilişkisel özgünlük ise, kişinin ilişkilerinde sahte değil, gerçek benliğine uygun, açık ve içten olmasıyla ilgilidir. İlişkisel şeffaflık (relational transparency) olarak da tanımlanabileceği öne sürülen bu boyut özgün bireyin ilişkilerindeki açıklığı ve şeffaflığı anlatmaktadır. Farkındalık, yansızlık ve özgün davranış öğelerinin aktif ve işlevsel bir şekilde kullanımı ilişkisel özgünlük bir gereksinimdir. İlişkisel özgünlük aynı zamanda 'güvenli bağlanmayı' içinde barındırır. Bu nedenle, yüksek düzeyde ilişkisel özgünlüğe sahip bireylerin diğerlerine kıyasla daha sağlıklı, doyurucu ve tam fonksiyonelliğe sahip ilişki yaşamaları beklenebilir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 300-301).

Kernis ve Goldman'ın (2006, s. 283-344) sunmuş olduğu bu modelde özellikle üzerinde durdukları konu özgünlüğün öğelerinin birbiriyle hem bağlantılı hem de ayrı nitelikte olmasıdır. Bu bağlamda, bireyin bazı öğelerde özgün olabilirken bazılarında olmayabileceğine dikkat çekmişlerdir. Ayrıca, ilgili makalelerin taranmasıyla elde edilen bulgularda özgünlüğün farkındalık (mindfulness), kendine değer verme, benlik kavramı netliği (self-concept clarity), daha uyumlu başetme stratejilerini kullanma, kimlik bütünleşmesi, psikolojik gelişmeye ve hazza dayalı iyilik hali, düşük sözel savunmacılık, özsaygı ve yüksek ilişki doyumu gibi birtakım değişkenlerle pozitif yönde anlamlı ilişkiler gösterdiğini rapor etmişlerdir.

Özgünlük kavramının Wood vd. (2008, s. 386) tarafından da 'birey merkezli özgünlük modeli' ile ortaya konulduğu görülmektedir. Birey merkezli özgünlük

modelinin temel dayanağını Rogers'ın birey merkezli yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu modelde birey merkezli bir yaklaşım benimsenmekle beraber üç temel boyuta yer verilmiştir. Bu yaklaşımdaki temel vurgu 'kendin olma' üzerinedir ve bireyin zihinsel ve duygusal bağlamlardaki deneyimleri, bunlara yönelik farkındalığı ve bu farkındalığın kendi duygu ve davranışları üzerindeki etkisine önem verilmektedir. Modelin birey merkezli özgünlük kavramına ilişkin alt boyutlarının görsel anlatımı aşağıdaki gibidir:

Şekil 2.5

Birey Merkezli Özgünlük Kavramı

Not. A. M. Wood, P. A. Linley, J. Maltby, M. Baliasis ve S. Joseph'in "The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the authenticity scale" (2008, Journal of Counselling Psychology, 55, s. 386) adlı çalışmasından uyarlanmıştır. Telif hakkı The American Psychological Association'a (2008) aittir.

Modelin ilk alt boyutunda 'kendine (öz) yabancılaşma' yer almaktadır. Kendine yabancılaşmada kişi kendinin farkında değildir ve gerçek benliğine uzak hisseder. Bu nedenle kişinin bilinçli farkındalığı ile gerçek benliği arasında bir tutarsızlık söz konusudur. Daha genel bir açıklamayla, kendine yabancılaşma boyutunda bireyin fiziksel, duygusal ve zihinsel süreçlerine dair anlık deneyimler ve gerçek benliğinin

bilinçli farkındalığı ile ne kadar örtüşüp örtüşmediği tanımlanır. Ayrıca, kişide kendine yabancılaşma arttıkça psikopatolojik eğilimler de artmaktadır. Modelin ikinci boyutu ise 'özgün yaşam'dır. Bu boyutta, bir önceki boyutun aksine kişinin içsel süreçlerine yönelik bilinçli farkındalığı ve sergilediği davranışlar arasında bir tutarlılık söz konusudur. Diğer bir deyişle, kişi kendi değer ve inançlarına göre bir yaşam sürer. Modelin son boyutunu ise 'dış etkiyi kabullenme' oluşturmaktadır. Bu boyut hem kendine yabancılaşmayı hem de özgün yaşamı etkilemektedir. Dış etkiyi kabullenme boyutu, kişinin diğerlerinin etkisini kabullenme ve beklentilerine uyma eğilimini ve diğerlerinin inanç ve beklentilerinden etkilenme düzeyini yansıtır. Genel olarak bu model iyi oluşun temelini özgünlük olduğunu ve özgün olmamanın patoloji ile bağlantılı olduğunu savunmaktadır (Wood vd., 2008, s. 385-397).

Sonuç olarak, bu kısımda özgünlüğün kuramsal temelleri, genel tanımı, özgünlüğe yönelik geliştirilen modeller, özgünlük kavramının içinde barındırdığı alt boyutlar, özgünlük kavramının ruh sağlığı ve diğer psikolojik kavramlarla ilişkisi ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Aşağıdaki kısımda ise öncelikle temel psikolojik ihtiyaçların farklı kuramlar temelindeki açıklamalarına yer verilmiş, ardından öz belirleme kuramı tanıtılmış ve bu kuram çerçevesindeki üç temel psikolojik ihtiyaç ilgili araştırmalar ile sunulmuştur.

2.4. Temel Psikolojik İhtiyaçlar

İhtiyaç genel olarak bireyin fizyolojik veya psikolojik anlamda eksikliği olarak tanımlanmaktadır. İhtiyaç kuramları ise temel ihtiyaçları fizyolojik veya psikolojik oluşuna göre ya da doğuştan veya sonradan kazanılmasına göre farklı biçimlerde ele almışlardır. Kuramcıların bazıları ihtiyaçları yalnızca fizyolojik açıdan ele alırken, diğer kuramcılar psikolojik açıdan değerlendirmiş ve bazıları da her ikisini birden ele almışlardır. Örneğin, Hull (1943) fizyolojik ihtiyaçların önemine değinirken, Murray (1938, 1959) daha çok psikolojik ihtiyaçlara vurgu yapmıştır. İhtiyaçlara yönelik en kapsamlı açıklamalar ise Maslow'un (1943, 1968, 1970) ihtiyaçlar hiyerarşisi kuramı, Alderfer'in (1969) ERG kuramı, Glasser'in (1965) seçim kuramı ve öz belirleme kuramının temel psikolojik ihtiyaçlara ilişkin açıklamalarında yer bulmaktadır. Aşağıda bu kuramlara kısaca yer verilmiş ve devamında temel ihtiyaçlar öz belirleme kuramına göre açıklanmıştır.

2.4.1. Clark Hull'un fizyolojik ihtiyaçlar kuramı (dürtü kuramı)

Hull (1943), motivasyonu sistematik anlamda ilk açıklayan kuramcılardan olmakla beraber, kuramını biyoloji kavramlarından olan homeostasis kavramına dayandırmaktadır. Hull motivasyonun bilimsel olarak anlaşılmasında homeostatik mekanizmanın katkısına değinmiş ve bu yönde araştırmalar yapmıştır. Hull'a göre tüm motivasyonların temelinde biyolojik dengesizlikler veya ihtiyaçlar yer almaktadır. (İlhan, 2009, s. 52). Hull, dürtü kuramında temel ihtiyaçları fizyolojik açıdan ele almış ve kişilerin su, yiyecek, cinsellik, acıdan kaçınma ve hazza ulaşma gibi temel fizyolojik ihtiyaçları olduğunu ileri sürmektedir. Fiziksel anlamda sağlıklı kalabilmek için bu ihtiyaçların organizma tarafından doyurulması gerekmektedir. Bu ihtiyaçlar doğuştan gelmektedir ve eksikliğinde dürtüler uyarılmakta, organizma harekete geçmekte ve canlılığın ve sağlıklılığın devamını sağlanmaktadır (Deci ve Ryan, 2000, s. 228; Patrick, Knee, Canevello ve Lonsbary, 2007, s. 434).

2.4.2. Murray'ın psikolojik ihtiyaçlar kuramı

Hull'un aksine Murray (1938, 1959) temel ihtiyaçların yalnızca fizyolojik olmadığını, aynı zamanda psikolojik olduğunu ve doğuştan getirilmediğini aksine edinildiğini ileri sürmüştür (Deci ve Ryan, 2000, s. 228; Patrick vd., 2007, s. 434). Murray ihtiyacı fizyolojik veya psikolojik olabilen ve giderilmesi gereken bir gerginlik hali olarak tanımlamıştır (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 19). Murray temel psikolojik ihtiyaçları geniş bir yelpazede ele almış ve organizmayı harekete geçiren ihtiyaçların pek çok şey olabileceğini ifade etmiştir. Temel ihtiyaçların fizyolojik (viscerogenic) ve psikolojik (psychogenic) ihtiyaçlar olarak iki grupta sınıflanması gerektiğini savunmuş ve her bir kategoriye ait ihtiyaçlar listesi oluşturmuştur. İlk grupta yer alan 12 fizyolojik ihtiyacı (ör. vücudun ihtiyaç duyduğu hava-su-yiyecek vb.) yetersizliğinden mi; (ör. kişinin mesanesinin dolmasından ötürü) yaşadığı gerginlikten mi yoksa acıdan kaçınma gibi durumlardan mı kaynaklandığına bakarak gruplamıştır. Diğer taraftan psikolojik (ikincil) ihtiyaçları olumlu ve olumsuz olarak iki gruba ayırmış ve bu gruplara yönelik 28 psikolojik ihtiyaç belirlemiştir. Ayrıca, ihtiyaçların sıklıkla çatışma içerisinde olduğunu ve bu çatışmaların nevrotik rahatsızlıkların çoğunun kaynağını oluşturduğunu dile getirmiştir (Lesser, 1995, s. 32-33).

Murray ihtiyacın tanımını çok geniş bir perspektiften ele almıştır. Murray'a göre ihtiyaç beynin ilgili bölgesini teyakkuza geçiren ve kişinin algılarını, kavrayışını, arzularını ve eylemlerini bu rahatsızlık verici durumdan kurtarmak için düzenleyen bir

yapıdır (Murray, 1938, s. 123-124). Bu açıdan bakıldığında ihtiyaçlar listesi küçük düşmesi, açgözlülüğü, üstün olma isteği gibi bireyin uyumunu olumsuz yönde etkileyen ihtiyaçlar kadar, başarı, güç, ilişkide olma gibi kişinin sağlıklı fonksiyonelliğini artıran ve uyumunu destekleyen ihtiyaçlar da olabilir (Deci ve Ryan, 2000, s. 228; İlhan, 2009, s. 53).

Murray ihtiyaçları tanımlarken Freud'un psikanalitik yaklaşımında kullandığı kateksis kavramını farklı bir şekilde kullanmıştır. Olumlu uyarılmaya neden olan nesnelere olumlu kateksis olarak adlandırırken olumsuz uyarılmayı sağlayan uyarıcıları olumsuz kateksis olarak tanımlamıştır. Diğer taraftan Murray çevresel olayları sağladığı fayda ve sebep olduğu zarara göre sınıflamış ve Alpha/beta baskı (press) kavramına değinmiştir. Alpha baskısı gerçekte var olan bir baskıyı ifade ederken beta baskısı kişinin çevresel olayları yorumlama şekline bağlı olarak ortaya çıkar ve özel gerçekliği yansıtır. Murray'ın ihtiyaçları bu şekilde sınıflamasının herhangi bir kuramsal dayanağı bulunmamaktadır (Lesser, 1995, s. 32-33).

Özetle, fizyolojik ve psikolojik olarak iki sınıfta yer alan ihtiyaçlar davranışlar aracılığıyla doyurulur ve ihtiyaç doyumunda çevre önemli bir rol oynar, çünkü çevre ihtiyaçların doyumunu kolaylaştırır veya zorlaştırır. Murray'a göre kişinin doyurulmayan ihtiyaçları öncelik kazanmaktadır ve davranışları yönlendirmektedir (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 20).

2.4.3. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi

Temel ihtiyaçları hiyerarşik şekilde ele alan ve buna yönelik açıklamalar getiren bir diğer kuramcı da Abraham Maslow'dur. Maslow'a göre insanlar doyurulmamış ihtiyaçları tarafından güdülenmektedir ve insan davranışlarına yön veren iki temel ihtiyaç/güdü vardır: yetersizlik ve büyüme/gelişme güdüleridir. Yetersizlik güdüsü fizyolojik güvenlik, sevgi-ait olma, saygı-saygınlık gibi ihtiyaçların doyurulmaması ile ortaya çıkar. İhtiyaç duyulan nesneye ulaşıldığında yetersizlik güdüsü doyurulur. Büyüme/gelişme güdüsü ise kendine gerçekleştirme olarak tanımlanır ve ikinci tür ihtiyacı ifade eder. Yetersizlik güdüsünün aksine nesneye ulaşıldığında ihtiyaç azalmaz aksine ihtiyaç karşılandıkça ihtiyaç hissi artar. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde ihtiyaçlar karşılanma önceliğine göre beş gruba ayrılır. Hiyerarşik yapıda piramidin üst basamağına ilerleyebilmek için alt basamaktaki ihtiyacın belli bir miktar karşılanması gerekmektedir (Boeree, 2006; İlhan, 2009, s. 54; Maslow, 1943, s. 370-396; Maslow, 1970, s. 72-75). Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi şu şekildedir:

Şekil 2.6

Maslow'un Temel İhtiyaçlar Hiyerarşisi

(<https://medium.com/türkiye/maslowun-ihitiyaçlar-hiyerarşisi-d3b99924c49b>)

Maslow'un (1943) kuramına göre, birinci basamakta en temel ihtiyaçlar olan yeme, içme, barınma gibi fiziksel nitelikteki ihtiyaçlar yer almaktadır. İnsanların diğer ihtiyaçlarından bu temel ihtiyaçların asgari düzeyde karşılanması gerekmektedir. Bir üst basamakta ise güvenlik ihtiyacı yer almakta ve bireylerin çatışmalardan ve kargaşadan uzak olacak şekilde ve emniyet, korunma, yapı ve düzen içerisinde bir yaşam sürmesi bir ihtiyaç olarak sunulmaktadır. Güvenlik ihtiyacının karşılanmaması halinde insanlarda korku ve kaygı baş gösterir. Üçüncü basamakta ise aidiyet ve sevgi temelli ihtiyaçlar bulunmaktadır ve ihtiyaçların sosyal yönü ön plandadır. Bu ihtiyaçlar sağlıklı karşılanmazsa kişide yalnızlık ve sosyal kaygı durumu ortaya çıkabilir. Bir sonraki basamakta kişinin bir şeyleri başarabilmesinin, takdir edilmesinin ve saygı görmesinin bir ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Maslow bu basamakta başkalarından saygı görme, statü, tanınma, onur, ün, takdir edilme gibi ihtiyaçları alt düzey, bağımsızlık ve özgürlük, öz güven, yeterlik, ustalık, başarı gibi ihtiyaçları üst düzey saygı ihtiyaçları olarak değerlendirmiştir. Bu ihtiyaçların karşılanmaması durumunda kişinin kendini yetersiz görmesi ve aşağılık duygusuna kapılması mümkün olabilir. Beşinci ve son basamakta ise bireyin kendi kapasitesinin farkına varması ve bununla birlikte başarının elde edilmesi

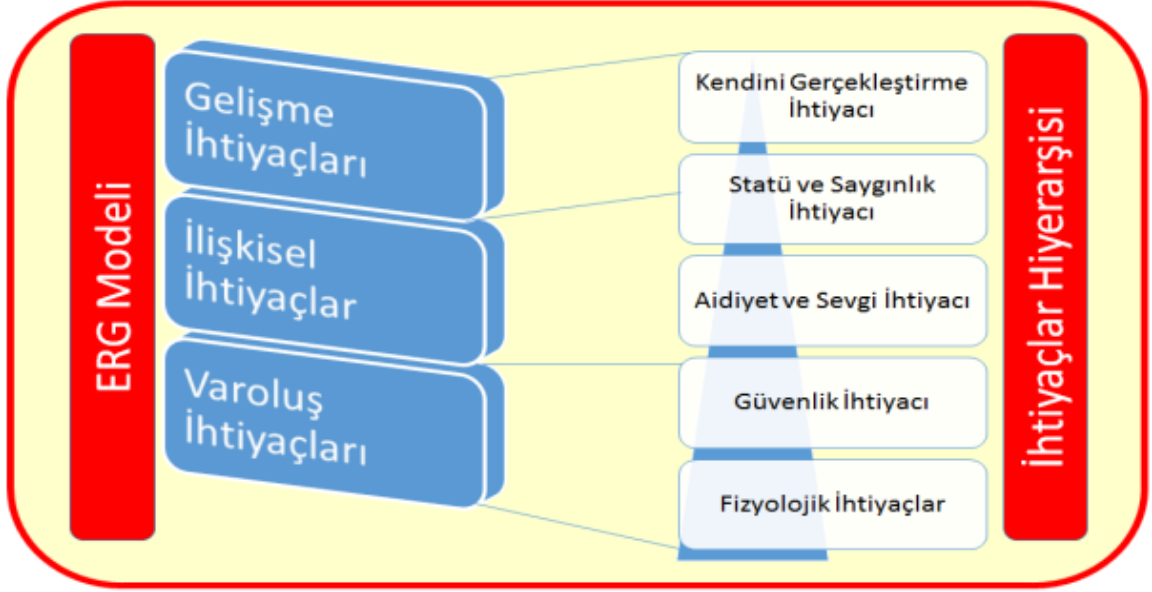
vurgulanmaktadır. Bu aşamada kişinin potansiyeli tam olarak açığa çıkar. Diğer ihtiyaçların aksine bu basamaktaki ihtiyaçlar hiçbir zaman tam olarak karşılanamaz (Cao vd., 2013, s. 171; Coy, 2011, s. 14; İlhan, 2009, s. 54-55; Maslow, 1943, 1970).

Maslow (1968), bütün insanların buldukları çevrenin onlara sağlayacağı güvenliğe, sevgiye ve statüye ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Bireyin yalnızca çevresindeki kişilerce doyurulması bireyin o kişilere bağımlılığını ve onlar tarafından yönlendirilmesini beraberinde getirir. Diğer taraftan, temel ihtiyaçlarını doğal olarak doyurabilen ve kendini gerçekleştiren bireyler ise çevrelerine daha az bağımlılık geliştirir ve bireyleri daha özerk kılar. Bireyin gelişimi için çevrenin sağladığı en büyük katkı bireyin kendini gerçekleştirmesinde yardımcı olmak ve onu bu konuda özgür bırakmaktır. Bireyi birey yapan şey çevre ya da kültür değildir. Birey türüne özgü bir şekilde yaratıcılık, özgünlük, kişisellik, başkalarına önem verme ve sevme gibi özelliklere sahiptir. Çevre sadece var olan potansiyeli ortaya çıkarır, bireyi destekler ve cesaretlendirir.

Özetlemek gerekirse; Maslow'un hiyerarşik modeline göre, üst düzeydeki bir ihtiyacın doyurulması için alt düzeydeki ihtiyaçların bir miktar doyurulması yeterlidir. İhtiyaçların düzeyleri kişiden kişiye değişkenlik gösterebilir. Örneğin, kişi için sevgi ve ait olma ihtiyacı güvenlik ihtiyacından daha önemli olabilir. Kişinin içinde bulunduğu çevre ve ait olduğu kültür hangi ihtiyacın önemli olduğunun belirlenmesinde etkili olabilmektedir (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 17).

2.4.4. Clayton Alderfer'in ERG kuramı

Alderfer (1969) Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisini gözden geçirmiş ve basitleştirilmiş bir biçimde "var olma ihtiyaçları (Existence needs), ilişki ihtiyaçları (Relatedness needs) ve gelişim/büyüme ihtiyaçları (Growth needs)" kavramlarından oluşan ERG kuramını oluşturmuştur. ERG kuramının Maslow'un hiyerarşik modeli ile kıyaslanması aşağıdaki gibidir:

Şekil 2.7

ERG Modeli ile İhtiyaçlar Hiyerarşisinin Karşılaştırılması (Tekin ve Görgülü, 2018, s. 1562)

Bu sınıflamaya göre var olma ihtiyacı Maslow'un güvenlik ve fizyolojik ihtiyaçlar sınıflamasına karşılık gelmektedir. İlişki ihtiyacı ise hiyerarşik modeldeki sosyal bağlama karşılık gelmekte ve öz saygı, duygusal destek, sevgi, ait olma ve kişiler arası ilişkileri kapsamaktadır. Son ihtiyaç olarak gelişim ihtiyacı ise saygı görme, statü, takdir edilme, tanınma ve kendini gerçekleştirmeyi ifade etmektedir. Alderfer'in kuramı ile Maslow'un hiyerarşisi sınıflama açısından paralellik gösterse de aralarında bazı temel farklılıklar da bulunmaktadır. Örneğin, ERG'nin tüm basamakları birden fazla ihtiyacı içermekte ve bir diğer ihtiyaca geçmek için alt basamaktaki ihtiyacın doyurulması gerekmemektedir. Ayrıca ERG modelinde basamakların sırası bulunan kültüre veya kişiye göre yer değiştirebilir, bu bakımdan hiyerarşik modele göre esnekler. Son olarak, üst düzey bir ihtiyacın engellenmesi halinde kişi daha kolay elde edilebilir alt düzey bir ihtiyacı doyurarak doyumunu artırabilir (Alderfer, 1969; Coy, 2011, s. 15-16; İlhan, 2009, s. 56; Tekin ve Görgülü, 2018, s. 1561-1562).

2.4.5. Glasser'in seçim kuramı

İhtiyaçlara yönelik açıklamalara yer veren bir diğer yaklaşım ise Glasser'in seçim kuramıdır. Glasser'e göre tüm insanlar kültüre, cinsiyete, yaşa veya etnik kökene göre değişmeksizin benzer fizyolojik ve psikolojik ihtiyaçları duyarlar. Bu noktada,

farklılıkların kaynağını ihtiyaçlar değil, ihtiyaçların doyurulma biçimi ya da beceriler oluşturmaktadır (Glasser, 1965). Genetik kodlarımıza işlenmiş ve bizi hayatımız boyunca yönlendiren beş gereksinimle doğarız. Bireyin doğuştan getirdiği bu gereksinimler hayatta kalma, sevgi ve ait olma, güç, özgürlük ve eğlencedir. (Corey, 2008, s. 347). Görüldüğü gibi bu ihtiyaçların biri fizyolojik ve diğer dördü psikolojik ihtiyaçlardır ve Maslow'un kuramında olduğu gibi sıkı bir hiyerarşik yapı yoktur (Wubbolding, 2017, s. 13). Glasser, sevmeye ve ait olma duygusunun en temel gereksinim olduğunu ve diğer gereksinimlerin karşılanabilmesi için insanlara ihtiyacımız olduğunu düşünmektedir. Sevgi aynı zamanda karşılanması en zor gereksinimdir (Corey, 2008, s. 347). Ayrıca, eğer bireyin sevmeye ve sevilme ihtiyacı karşılanmaz ve ilişkisel anlamda problem yaşarsa, birey bu problemi tüm diğer sosyal bağlamlara taşıyabilir (Wubbolding, 2017, s. 13).

Glasser'e göre, beynimiz kontrol sistemi olarak faaliyet gösterir. Beyin, tüm yaşam boyunca, gereksinimlerimizi ne kadar başarılı bir şekilde karşıladığımızı belirlemek için sürekli olarak duygularımızı denetler. Kendimizi iyi hissetmiyorsak beş gereksinimden biri karşılanmıyor demektir. İhtiyaçlarımızın farkında olmayabiliriz ancak kendimizi daha iyi hissetmek istediğimizi biliriz. Seçim kuramının temel amacı da hangi gereksinimlerin karşılanmadığının belirlenmesinde ve eksikliğin giderilmesinde yardımcı olmaktır (Corey, 2008, s. 347).

Özetle, Maslow ve Glasser'in görüşleri, sevgi ihtiyacını temel ihtiyaç olarak değerlendirmeleri, ihtiyaçları doğuştan gelen ve evrensel olarak tanımlamaları açısından benzerlik göstermektedir. Ayrıca, her iki kuram da bireyin çevresinde yer alan kişilerin bireye özgürlük fırsatı sunmasının ve seçim hakkı vermesinin bireylerin ihtiyaçlarını doymasını kolaylaştıracağını belirtmektedir. Son olarak, ihtiyaç doyumu Maslow'a göre sağlıklı bir gelişim imkânı sunmakta ve Glasser'e göre problemlerin azalmasını sağlamaktadır. Bu bakımdan, iki kuramcının görüşleri birbirine benzerlik göstermektedir (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 22).

2.4.6. Öz belirleme kuramına göre temel psikolojik ihtiyaçlar

Bu kısımda öz belirleme kuramı çerçevesinde temel psikolojik ihtiyaçların neler olduğuna ve ilgili alanyazındaki yerine değinmeden önce öz belirleme kavramının tanımı sunulmuş, öz belirleme kuramının temel görüşlerine yer verilmiş ve içerisinde barındırdığı altı mini kuram açıklanmıştır. Daha sonra, üç temel psikolojik ihtiyacın kuram içerisindeki önemine ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir.

Öz belirleme kuramının temelleri içsel güdülenme üzerine yürütülen ilk çalışmalara dayanmaktadır (Deci, 1975; Deci ve Ryan, 1980). Bu süreçte öz belirleme kuramına ilişkin ilk detaylı araştırmalar Edward Deci tarafından gerçekleştirilmiştir. Kuramın tanınmasında Deci'den sonra ortaya çıkan bir diğer isim ise Richard Ryan'dır. Ortaya çıkışından sonra ilk 10 yıl içerisinde kuramın içeriği içsel ve dışsal motivasyonu birlikte alarak genişletilmiştir (Deci ve Ryan, 1985b; Ryan, Connell ve Deci, 1985). O zamandan bu yana yürütülen çalışmalarda bireysel farklılıklar, motivasyon, iyi oluş, kişisel hedefler, ilişki doyumu gibi konular da öz belirleme kuramı çerçevesinde incelenmiştir (Ryan ve Deci, 2019, s7).

Öz belirleme kavramsal olarak bireylerin kendi davranışlarını başlatmaları, devam etmeleri ve düzenlemelerinde seçim duygusunu yaşamaları olarak tanımlanmaktadır (Deci vd., 1989, s. 580). Bir başka ifadeyle öz belirleme, itici güçler, baskı veya zorlamadan çok kişinin kendi eylemlerini belirlemede seçim yapabilme ve bu seçimlere sahip olma kapasitesini ifade etmektedir. Ancak öz belirleme, kapasitenin ötesinde bir ihtiyaçtır. İnsanlar içerisinde bulunduğu ve davranışlarına şekil veren sosyal çevresine karşı uyum sağlamasını sağlayan doğuştan gelen ve temel bir öz belirleyici yapıya sahiptir. Kişinin kendisi ve çevresi arasındaki etkileşimi esnek bir şekilde yönetebilmesi öz belirlemenin psikolojik göstergesidir. Birey öz belirlemeye dayalı hareket ettiğinde, eylemlerini zorlama ya da mecburiyetten ötürü değil, seçimine göre gerçekleştirir. Bu seçimlerin temelinde ise dışsal olayların esnek bir şekilde yorumlanması ve kişinin organizmanın isteklerine yönelik farkındalığı vardır (Deci ve Ryan, 1985b, s. 38).

Bireyler doğuştan getirdikleri bir motivasyon gücüne sahiptirler. Bu güdülenme sayesinde yaşamın başlangıcından itibaren kişiler karşılaştıkları çeşitli olguları, olayları ve nesnelere anlamaya çalışır ve bundan haz duyarlar. Başarılarının temelinde de bu duygu ve eylemler yatar. İçsel motivasyon ve iyi içselleştirilmiş dışsal motivasyon özerkliğin ve öz belirlemenin temellerini oluşturmaktadır. Bireyler, davranışları kontrol edildiğinde veya davranışsal seçimi yaşayamadıklarında baskı altında hissederler. Davranışı isteyerek gerçekleştirmek ise kişisel özgürlüğün ve özerkliğin bir sonucudur (Deci ve Ryan, 2000, s. 237). Ancak her bir birey aynı olay karşısında farklı tepkiler gösterebilir. Bazı bireyler karşılaştıkları olayları seçtikleri davranışı başlatmada ve düzenlemede bilgi kaynağı olarak kullanırken, bazıları düşük öz belirleme düzeyi sergilerler ve davranışlarını dışsal bir kontrol arayışıyla düzenlemeye çalışırlar (Deci ve Ryan, 1985a, s. 110). Öz belirleyici bir anlayışa sahip bireylerin seçimleri dıştan gelen

bir güce, baskıya ve ödüllere değil, kendi davranışsal seçimlerine dayalıdır. Birey davranışını şekillendirirken çevresinde karşılaştığı durumları bilgilendirici kaynaklar olarak kullanır ve durumu içselleştirerek kendi davranışsal düzenlemesini yapar. Dolayısıyla özerkliğin yüksek olması öz belirlemeyi artıran bir durumdur (Deci ve Ryan, 1985a, s. 114-115).

Öz belirlemenin kavramsal tanımına yukarıdaki şekilde yer veren öz belirleme kuramı, kişilik gelişimini ve insan davranışını organizmik ve ampirik olarak inceleyen bir kuramdır. Bu kuram temel olarak sosyal bağlamların insanların özerklik, ilişkisellik ve yeterlilik temel psikolojik ihtiyaçlarını doymasını ve büyümesini ne derece desteklediğini veya engellediğini konu edinir (Ryan ve Deci, 2017, s. 3). Bir başka ifadeyle, insanların davranışlarını düzenlemelerinde ve davranışta bulunmalarında grup baskısı veya toplumsal normlar gibi dış faktörlerin etkisinde kalmaktan çok kendi içsel değerleri ve kişisel inançlarıyla hareket etmeleri, yaşamlarının sorumluluğunu almaları ve kendi kararlarını kendileri vermeleri olarak tanımlanmaktadır (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 11-14; 2009, s. 693-694). İnsan doğasında yalnızca biyolojik özellikler değil aynı zamanda çevrenin de etkisi vardır. Öz-belirleme kuramına göre bireyler, etkinliklerde yer almaya, kapasitelerini ortaya koymaya, diğer bireylerle ilişkilerini sürdürmeye, kişiler arası ve bireyin kendi iç yaşantısını bütünleştirmeye çalışırlar (Deci ve Ryan, 2000, s. 229). Doğuştan gelen bütünleştirme eğilimin temel ihtiyaçları; özerklik, yeterlik ve ilişkili olma olarak adlandırılan üç temel psikolojik ihtiyaçtır (Deci ve Ryan, 1985b). Bu bağlamda, öz belirleme kuramının temel amacı, bireylerin, grupların ve toplumların sağlıklı gelişimine olanak sağlayan koşulları belirlemek ve büyüme, bütünleşme ve iyi olma sürecinde etkili olan tüm etmenleri net bir şekilde tanımlamaktır (Ryan ve Deci, 2000, s. 68).

Öz belirleme kuramı genel olarak insanları gelişim odaklı olan aktif ve doğuştan getirdikleri bütünleştirme eğilimleri olan organizmalar olarak tanımlarken temel ihtiyaçların doymasının önemine dikkat çekmektedir (Chen vd., 2015, s. 217). Öz belirleme kuramında, özerklik, yeterlik ve ilişkili olma şeklinde adlandırılan ve evrensel olduğu kabul edilen üç temel psikolojik ihtiyaç mevcuttur. Temel ihtiyaçların doyasılması, bireylerin büyümeleri, bütünleşmeleri, gelişimleri, ruh sağlıkları ve iyi olmaları için gereklidir. Bu ihtiyaçların doymaması ise rahatsızlıklara ve patolojiye sebebiyet vermektedir (Ryan ve Deci, 2000, s. 74). Öz belirleme kuramı, bu ihtiyaçların doyasılmasında bireyin içinde bulunduğu çevrenin önemine de değinir. İçerisinde bulunulan çevre bireyin ihtiyaçlarını doymasında destekleyici bir role sahipse, bireyin

iyi olma düzeyi artar. Aksine, çevre engelleyici bir etkiye sahipse bireyin iyi olma hali düzeyi düşmektedir. Bu nedenle, çevrenin özerkliği destekleyici veya kontrol edici olmasına göre bireylerin ihtiyaç doyumunun derecesi ve iyi olma düzeyleri değişkenlik göstermektedir. Benzer şekilde çevre, bireylerin öz belirleme düzeylerini de etkilemektedir (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 11). Çevre bireyin öz belirleyici doğasını ne kadar desteklerse, bireyin öz belirleyicilik düzeyi o kadar yüksek olur. Bireylerin özerkliği ve seçim duygusunu yaşamaları içinde buldukları ortamın özerkliği destekleyici olmasına bağlıdır. Kontrol edilir bir baskı veya zorlama hissettiklerinde ise bireylerin öz belirleme düzeyleri düşecektir (Deci ve Ryan, 1985b, s. 39). Öz belirleme bireyin iyi olma düzeyine katkıda bulunduğu gibi yaratıcılığı, kavramsal öğrenmeyi, duygusal durumu ve özsaygıyı da olumlu etkilemektedir (Deci vd., 1989, s. 588).

Genel bir kişilik ve güdülenme kuramı olarak da tanımlanan öz belirleme kuramının köşe taşı olarak tabir edilen altı tane mini kuramı vardır (Ryan ve Deci, 2019, s. 10). Bu kuramlar; bilişsel değerlendirme kuramı (Cognitive Evaluation Theory), organizmik bütünleşme kuramı (Organismic Integration Theory), nedensellik yönelimi kuramı (Causality Orientations Theory) ve temel ihtiyaçlar kuramı (Basic Needs Theory), hedef içeriği kuramı (Goal Content Theory) ve ilişki motivasyonu kuramıdır (Relationship Motivation Theory). Aşağıda bu altı mini kurama sırasıyla kısaca değinilecektir.

Bilişsel Değerlendirme Kuramı: Deci ve Ryan (1985b) tarafından ortaya konan bu alt kuram, içsel güdülenme türlerini ve içsel güdülenmeyi sürdürmeyi sağlayan veya engelleyen faktörleri açıklar. Tıpkı bir çocuğun çevreyi keşfetmeye çalışması gibi, içsel güdülenme bireylerin iç ve dış dünyalarındaki şeylere katılmasını, etkileşmesini, uzmanlaşmasını ve anlamasını ifade eder (Ryan ve Deci, 2019, s. 12). Bilişsel değerlendirme kuramına göre bireylerin içsel güdülenme eğilimi doğuştan gelir ve bu özellik çevresel faktörlerin etkisiyle artar, azalır ya da içsel güdülenmeyi ortaya çıkarabilir. İçsel güdülenme çevresel koşullar izin verdiği sürece gelişmeyi sürdürür. Bir başka ifadeyle, aktif insan doğasının vazgeçilmez bir parçası olan içsel güdülenmenin olabilmesi için yeterli, özerklik ve ilişkisellik temel ihtiyaçlarıyla desteklenmesi gerekmektedir (Ryan ve Deci, 2000, s. 71; 2017, s. 124; 2019, s. 14).

Organizmik Bütünleşme Kuramı: Bu kuram dışsal güdülenmeye ve türlerine odaklanmaktadır. Dışsal güdülenme hem özerk hem de kontrol edilen bir özelliğe sahip olduğu için daha kapsamlı bir kavramı ifade eder. Bu kuram, davranışları yönlendiren dışsal güdülenmenin tamamen dışa bağımlı mı yoksa özgür seçim mi olduğunu inceler.

Sosyal yaşam her zaman içerisinde keyifli şeyler barındırmaz. Bazı durumlarda bireyler içsel güdülenmeyle hareket etmedikleri çalışma, görevleri ve sorumlulukları yerine getirme gibi eylemlerde bulunmak durumunda kalabilir. Birey genellikle sosyal beklentileri karşılamak, onaylanmak, terfi etmek ve bazen de sırf zorunda olduğu için bu tür uygulamaları benimsek durumunda kalabilir. Bu noktada, organizmik bütünleştirme kuramı temel olarak bireylerin içsel güdülenme ile hareket etmedikleri durumlarda davranışı gerçekleştirmede nelerin motive edici olduğunu inceler (Ryan ve Deci, 2017, s. 179).

İnsanlar şartlar uygun olduğunda dışsal kontrolü kendi özerk benlik yapılarına uyarlama eğilimi göstermektedir (Ryan ve Deci, 2019, s. 16). Bu nedenle bu kuramda içselleştirme ve bütünleştirme süreçleri ele alınır. İçselleştirme bir değeri veya düzenlemeyi olduğu gibi almak anlamına gelmektedir. Bütünleştirme ise aldığı düzenlemeyi kendi benlik yapısına uygun bir hale dönüştürmesidir (Ryan ve Deci, 2000, s. 71). Dışsal güdülenmede de içsel güdülenmede olduğu gibi temel psikolojik ihtiyaçlar olan özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ile desteklenmeye ihtiyaç duyar (Ryan ve Deci, 2017, s. 124; 2019, s. 14-15).

Nedensellik Yönelimi Kuramı: Bu kuram bireylerin öz belirleyici davranışlar sergilemesine yardımcı olan üç nedensellik yönelimi olduğunu ifade eder. Bu kavramlar özerklik, kontrol ve bireysel olmayan yönelim olarak tanımlanır. Ayrıca bu üç kavram sırasıyla özerk güdülenme, kontrollü güdülenme ve güdülenememe kavramlarıyla birlikte ele alınır. Bireyler bu özerklik, kontrol ve bireysel olmayan yönelimi içinde barındırır ve ilişkilerinde kullanırlar. Özerklik yönelimli olanlar davranışlarını kendi ilgi alanları ve değerlerine göre düzenlerler. Kontrol yönelimli olanlar ise davranışlarını nasıl davranması gerektiğine dair aldığı yönlendirmeler ve kontrollerle düzenlerler. Son olarak, bireysel olmayan yönelim sergileyenler maksatlı veya kasıtlı bir eylem olmadığını düşünerek hareket eder. Bireysel olmayan yönelimde performans kaygısı ön plandadır ve başarısızlıktan kaçınma söz konusudur (Ryan ve Deci, 2019, s. 23). Bu üç nedensellik yöneliminin güdülenme biçimleriyle ilişkileri sırasıyla şu şekilde ifade edilebilir; (1) özerk yönelim: içsel güdülenme ve iyi bütünleştirilmiş dışsal güdülenme; (2) kontrol yönelimi: dışsal güdülenme ve dışsal öğeyi olduğu gibi alarak düzenleme ve (3) bireysel olmayan yönelim: güdülenememe ve istendik bir eylemden yoksun olma ile paralellik göstermektedir (Deci ve Ryan, 2000, s. 241; Ryan ve Deci, 2017, s. 20).

Hedef İçeriği Kuramı: Öz belirleme kuramının beşinci mini kuramı olan hedef içeriği kuramının ortaya çıkmasında Kasser ve Ryan'ın (1993; 1996) çalışmaları etkili

olmuştur. Bu kuram ‘bütün hedeflerin eşit olmadığını’ iddia eder. Bu doğrultuda hedefler içsel ve dışsal olarak iki grupta incelenmektedir. Kişisel büyüme, yakın ilişkiler, toplumsal katılım, fiziksel sağlık konular içsel hedefleri oluştururken, para, ün, popülerite, çekici bir imaj oluşturma gibi konular dışsal hedefleri oluşturmaktadır (Vansteenkiste, Niemiec ve Soenens, 2010, s. 145). Daha genel bir ifadeyle, dışsal yaşam hedefleri dışardan gelen ödüller, özsaygının artırılması, başkaları tarafından onaylanma gibi yönelimleri ifade eder. İçsel yaşam hedefleri ise bireyin kendi kapasitesini tam olarak gerçekleştirmesi, makro düzeyde topluma önem verme ya da yardımseverlik anlayışı ile hareket etme gibi konuları barındırır. İçsel hedeflerin temel psikolojik ihtiyaçları doyurma olasılığı vardır ancak dışsal hedeflerin olmayabilir. Bütün hedefler eşit olmadığına göre hedefler ile fiziksel, sosyal ve psikolojik sağlık arasında farklı ilişkiler ortaya çıkabilir. Hedeflerin içeriği özellikle de temel ihtiyaçlara yönelikse bireyin iyi olma hali üzerinde etkilidir. (Ryan ve Deci, 2019, s. 27-28).

İlişki Motivasyonu Kuramı: Temel psikolojik ihtiyaçlardan biri olan ilişkisellik öz belirleme kuramında altıncı mini kuram ilişki motivasyonu kuramında da yer bulmaktadır. Kültürlerarası çalışmalarda özerklik Batı toplumlarına, ilişkisellik de Doğu toplumlarına atfedilen bir kavramdır (ör. Markus ve Kitayama, 2003). Cinsiyet teorilerinde özerklik erkeklere özgü ele alınırken ilişkisellik kadınlarla ilişkilendirilebilmektedir (ör. Jordan, 1991). Ancak öz belirleme kuramı bu görüşlere tamamen karşı çıkar ve özerklik ile ilişkiselliğin birbirlerine karşıt kavramlar değil, aksine birbirleriyle yakından ilişkili kavramlar olduğunu öne sürer. Temel ihtiyaçlardan biri olan ilişkisellik, yüksek kalitede bir ilişkiye sahip olma, ilişkiyi sürdürebilme ve daha genel bir ifadeyle iyi olmak için kritik bir öneme sahiptir. Ancak aynı zamanda özerkliğin doyurulması da yüksek kalitede bir ilişki için büyük önem taşımaktadır. İki tarafın da iradeye dayalı hareket ettiği ve karşılıklı özerkliğin olduğu ilişkiler en yüksek kaliteye sahip ilişkilerdir (Ryan ve Deci, 2019, s. 29-30).

Temel Psikolojik İhtiyaçlar Kuramı: Öz belirleme kuramında; özerklik yeterlik ve ilişkisellik ihtiyacı doğuştan gelen, gerekli ve evrensel üç temel psikolojik ihtiyaç olarak tanımlanır (Ryan ve Deci, 2000, s. 74). Özerklik iradeye işaret etmektedir. İrade ile anlatılmak istenen, bireyin kendi benliğine uygun bir şekilde davranışsal düzenlemeler yapmasıdır. Öz belirleme kuramındaki özerklik kavramı genelde içsel denetim odağı, bağımsızlık ve bireycilik gibi kavramlarla yanlışlıkla eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Oysaki öz belirleme kuramındaki özerklik sağlıklı işlevselliğin önemli bir yönü olan bütünleşme ve psikolojik özgürlük anlamındadır. Özerklik bireyin kendi eylemini

başlatması ve seçim yapması olarak tanımlanmaktadır. Yeterlik insan enerjisini aktive eden ve uzun vadeli psikolojik sağlık için doyurulması gereken temel ihtiyaçlardan biridir. Yeterlik bireyin çevreyle etkileşimini kolaylaştıran, bir alanda uzmanlaşmasını sağlayan bir eğilimi ifade eder. Aynı zamanda, bireyin çevresiyle etkileşimini etkili bir şekilde gerçekleştirme kapasitesini yansıtır. Arzu edilen sonuçlara ulaşmada etkili olabilmek ve çevreyle baş edebilmede kendini yeterli hissetmek olarak da ifade edilebilir. İlişkisellik ise kişinin başkalarıyla ilişkili olması sevme-sevilme ve önemseme-önemsenme anlamındadır. İlişkisellik boyutu aynı zamanda karşılıklı saygı ve güveni de kapsamaktadır (Deci ve Ryan, 2000, s. 231; Deci vd., 2001, s. 931).

Öz belirleme kuramı ihtiyaç kavramını hem Hull'un kuramındaki gibi doğuştan getirdiğimiz organizmik ihtiyaçlar olarak tanımlar hem de Murray'ın kuramında olduğu gibi ihtiyaçların psikolojik olduğunu öne sürer. Deci ve Ryan (2000, s. 229) besin (nutriment) olarak adlandırdıkları temel psikolojik ihtiyaçları bir organizmanın gelişim, bütünleşme ve iyi oluş açısından temel gereksinimler olarak tanımlamaktadır. Bu kuramcılar, ihtiyaç kavramını çeşitli işlevsel ölçütleri temel alarak organizmanın gereksinimlerini belirleyen evrimsel ve biyolojik yaklaşımlardan türetmişlerdir (İlhan, 2009, s. 57). Örneğin, nasıl ki bir bitkinin büyüebilmesi için hava, su ve toprak üçlüsüne ihtiyaç varsa psikolojik ihtiyaçların doyurulması da böyle bir bütünlük arz etmektedir. Bitki ihtiyaç duyduğu suyu alamazsa bitkinin gelişimi duraksayacak ve görünümünde bozulmalar meydana gelecektir. Bu doğa olayı psikolojik sisteme uyarlandığında, insanın gelişimi ve sağlıklı olabilmesi için bu üç ihtiyacın her birinin istisnasız olarak doyurulması gerektiğine vurgu yaparlar. Sözü edilen üç temel besin ihtiyacı yeterlik, özerklik ve ilişkiseldir. Bu temel gereksinimler doyurulmadığında bireyin iyilik hali bozulmakta ve ortaya çıkabilmektedir (Deci ve Ryan, 2000, s. 229).

Öz belirleme kuramına göre, temel psikolojik ihtiyaçlar evrensel olmasına ve gelişimsel anlamda sürekliliğe sahip bir niteliği içinde barındırmasına rağmen, bireyin yaşamı boyunca veya tüm kültürde aynı şekilde doyurulduğu ve ifade edildiği anlamına gelmemektedir (Church vd., 2013, s. 5; Deci ve Ryan, 2000, s. 246; Ryan ve Deci, 2000, s. 75). İhtiyaçların doyurulması içinde bulunulan toplumun değerlerini içselleştirme ve bütünleştirme yoluyla sağlanabilir. Ancak her kültürün değerleri ve hedefleri farklılaştığı ve farklı şekillerde içselleştirildiği için, temel ihtiyaçlar farklı şekillerde ifade edilmekte ve farklı şekillerde doyurulmaktadır. Bu açıdan, ihtiyaçların doyurulma şekli ve düzeyi sadece bireysel yeterliğe bağlı kalmamakta aynı zamanda sosyokültürel bağlamın talepleri, engelleri ve sunduğu olanaklarla da şekillenmektedir (Ryan ve Deci, 2000, s.

75). Örneğin, toplulukçu bir kültürde, insanlar içerisinde buldukları kültürün toplulukçu değerlerini tam anlamıyla içselleştirebildikleri ölçüde ilişkide olma ve özerkliği deneyimleyebilirler. Aksine, bireyci bir kültürde, grup kurallarına riayet etmek itaat ve uyma anlamına gelebilir ve bu durum da bireyci kültürde yaşayan bir kişi için özerkliğini tehdit etme gibi bir durumu ortaya çıkarabilir. Dolayısıyla, farklı kültürlerde temel ihtiyaçları incelerken dinamik bir perspektiften bakmak gerekmektedir (Deci ve Ryan, 2000, s. 246). Aşağıda, kuramsal açıdan ve araştırmalara dayalı olarak üç temel psikolojik ihtiyaca ve kültürel bağlamda ihtiyaçlara nasıl yer verildiğine dair bilgilere yer verilmiştir.

Öz belirleme kuramında besin olarak tanımlanan temel ihtiyaçlara tek tek bakılacak olursa yeterlik ihtiyacı kişinin eylemlerinde yetenekli ve etkili hissedebilme ihtiyacını ifade eder (Church vd., 2013, s. 5). Yeterlik aynı zamanda bireyin hem iç hem de dış dünyası karşısında hissettiği yeterlik duygusu olarak tanımlanmaktadır (Ryan vd., 2008, s. 153). Yeterlik ihtiyacı boş zamanlarda video oyunları oynayan bir kişiden evrende yeni bir keşif yapan bilim adamına kadar pek çok davranışın motive edilmesini sağlayan bir ihtiyaçtır. Ancak yeterlik duygusu görevler aşırı zor olduğunda, sürekli olumsuz geribildirimler olduğunda, uzman ve etkili olma hissi kişiyi hedef alan eleştiriler ve sosyal kıyaslamalar yoluyla sürekli örseleniyorsa azalmaktadır (Ryan ve Deci, 2017, s. 11). Özerklik ihtiyacı ise iradeyi kullanma, psikolojik özgürlük, özgünlük ve davranışların ve seçimlerin sorumluluğunun alınması anlamına gelmektedir (Soenens vd., 2017, s. 2). Dışsal baskının etkisinde kalmaksızın kişinin kendi özgür seçimini yapmasını ifade eder (Church vd., 2013, s. 5). Birey özerklik sayesinde davranışını düzenlerken kendi özgün iradesini ve seçme hakkını kullanır (Ryan vd., 2008, s. 153). Özerklik kişinin kendi benliğine veya kendine özgü ilgi alanları ve değerlerine uygun şekilde davranmasıdır. Özerk bir şekilde hareket edildiğinde, davranışların sergilenmesi tam isteklilikle gerçekleşir (Ryan ve Deci, 2017, s. 10). Bu kurama göre, insanlar özerk hissettiklerinde daha yüksek düzeyde psikolojik ve fiziksel iyilik hali yaşarlar ve daha mutlu ve sağlıklı hissederler (Moller ve Deci, 2009 s. 42). Son olarak, ilişki ihtiyacı bireyin aidiyet duygusu, yakınlık ve başkalarıyla ilişkili olma ihtiyacı öz belirleme kuramında ilişkisellik olarak tanımlanmaktadır (Church vd., 2013, s. 5). Ayrıca, başkalarıyla ilişkili olma ve başkalarından önem görme olarak da tanımlanmaktadır (Ryan vd., 2008, s. 153). Bireyler aynı zamanda sosyal grupların önemli bir üyesi olarak hem gruba katkı sağlayabilir veya yardımda bulunur hem de ilişkisellik ve aidiyet duygusunu deneyimler (Ryan ve Deci, 2017, s. 10-11). Öz belirleme kuramına göre çevre

bu psikolojik ihtiyaçları yeterince iyi destekleyebilirse gelişim, büyüme ve bütünleşme mümkün olabilmektedir. Tam tersine, bireyler aşırı derecede kontrol eden, reddeden, eleştiren, ya da olumsuz olan vb. ihtiyacın engellendiği bir çevrede bulunursa özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçlarına ket vurulur ve bireyler ben odaklı, savunmacı, güdülenememiş, agresif ve antisosyal olabilirler (Ryan ve Deci, 2017, s. 9)

Öz belirleme kuramında evrensel olarak tanımlanan temel psikolojik ihtiyaçlar kültürler arası karşılaştırmaların yapıldığı çalışmalara da konu olmuştur. Örneğin, Church vd. (2013, s. 4) ABD, Avustralya, Meksika, Venezuela, Filipinler, Malezya, Çin ve Japonya olmak üzere sekiz farklı kültürde üniversite öğrencileriyle yürüttükleri çalışmada özerklik, yeterlik ve ilişkisellik ihtiyaçları ile kendini gerçekleştirme ihtiyacı, olumlu ve olumsuz duygulanım, yaşamın anlamı ve kişisel gelişim gibi hedonik ve ökonomik iyi oluş arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Sonuç olarak, Asyalı katılımcıların Asyalı olmayanlara kıyasla algılanan doyumları daha düşük olsa da belli bir dereceye kadar tüm kültürlerde algılanan ihtiyaç doyumunun genel iyi oluşu yordadığı bulunmuştur.

Benzer şekilde, Chen vd. (2015, s. 216) Belçika, Çin, ABD ve Peru olmak üzere dört farklı kültürde gerçekleştirdikleri araştırmada temel psikolojik ihtiyaçların iyi oluşun yordanmasına önemli katkı sağladığı bulgusuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda, öz belirleme kuramında yer alan temel gereksinimlerin evrensel olduğuna ve sağlıklı işlevsellik için gerekli olduğuna dair açıklamalarının kendi bulgularınca desteklendiğini rapor etmişlerdir. Bir diğer örnek olarak Sheldon, Elliot, Kim ve Kasser (2001, s. 335-337) ABD ve Güney Kore'den katılımcılarla gerçekleştirdiği bir çalışmada temel psikolojik ihtiyaçlar ve öz saygının hem Amerikan hem de Kore kültüründe gereksinim duyulan en önemli ihtiyaçlar arasında olduğunu bulmuşlardır. Kore kültürü Amerika kültürüne kıyasla ilişkiselliği daha ön planda tutup öz saygıyı daha az önemli görse de araştırmacılar bu çalışma ile öz belirleme kuramının farklı özelliklerdeki kültürlerde etkili olduğunu ve bu ihtiyaçların iyi oluşla yüksek düzeyde ilişki gösterdiğini rapor etmişlerdir. Bu örneklerde de görüldüğü gibi, farklı kültürlerde bu konu hakkında yürütülen pek çok çalışma öz belirleme kuramında yer alan temel psikolojik ihtiyaçların evrensel ve önemli olduğunu destekler bulgular sunmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

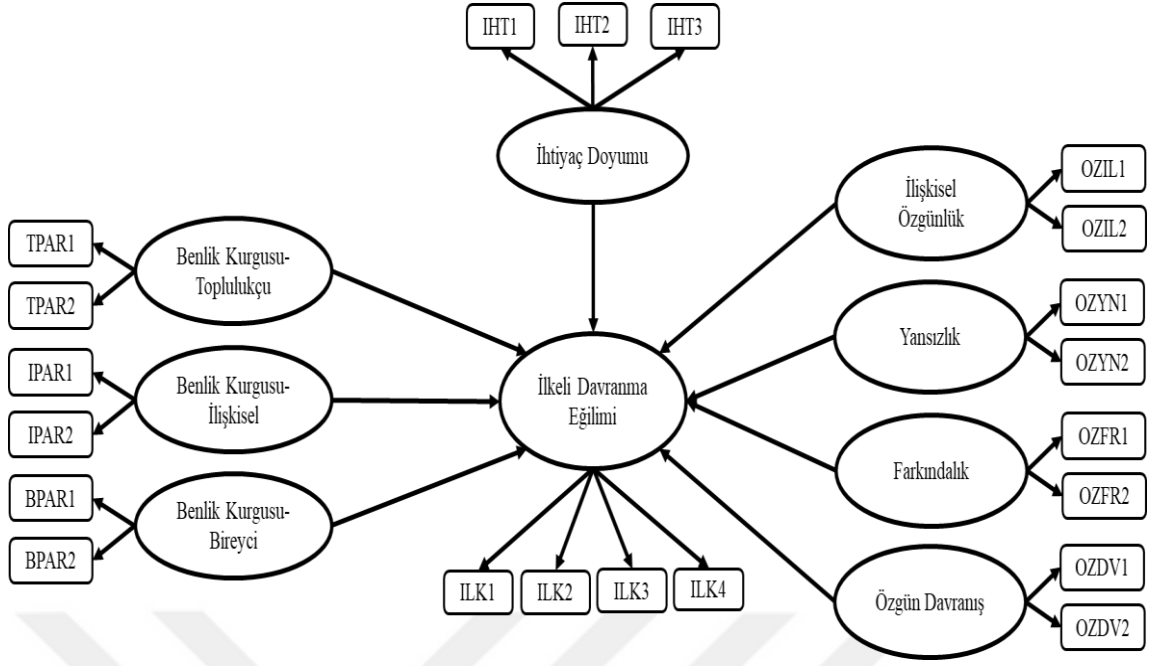
3. Yöntem

Araştırmanın bu bölümünde, araştırmanın deseni ve modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları, veri toplama işlemleri ve toplanan verilerin analiz edilmesinde kullanılan istatistiksel yöntemler ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

3.1. Araştırma Deseni

Bu araştırma benlik kurgularının, özgünlüğün ve psikolojik ihtiyaçların ilkeli davranma eğilimini ne derece açıkladığını saptamayı amaçlayan ilişkisel bir araştırmadır. En basit ifadeyle, ilişkisel araştırmalar, iki değişkenin ölçülmesi ve aralarındaki ilişkinin derecesinin saptanmasına yönelik yapılan araştırmalardır (Christensen, Johnson ve Turner, 2015, s. 45). Diğer bir ifadeyle, ilişkisel araştırmalar, herhangi bir deneysel müdahale yapmadan ve herhangi nedensellik ilişkisi aramadan en az iki değişken arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalardır. Yapısal modellemelerde ise, öncelikle bir teorik model oluşturulur ve ampirik olarak sınanmaya çalışılır. Teorik modellerin sınanmasında bir değişkenin diğer değişken üzerinde doğrudan etkisi bulunabileceği gibi başka bir değişken aracılığıyla dolaylı etkisine bakmak da mümkündür (Christensen vd., 2015, s. 48-49). Bu bilgilerden hareketle, ilkeli davranma olgusu ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkiler betimlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırma; ilkeli davranma eğilimi, benlik kurguları, özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar değişkenlerinden oluşmaktadır.

İlkeli davranma eğilimi, benlik kurguları, özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkilerin ortaya konulması için araştırmacı tarafından ilgili alanyazına göre hipotetik iki model oluşturulmuştur. Modellerden birisi örtük değişkenler diğeri ise gözlenen değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak için oluşturulmuştur. Araştırmanın modellerinin bir diyagram biçiminde çizilmesi önerilmektedir (Şimşek, 2020, s. 115). Araştırma kapsamında örtük değişkenlerle oluşturulan hipotez model Şekil 3.1’de verilmiştir.

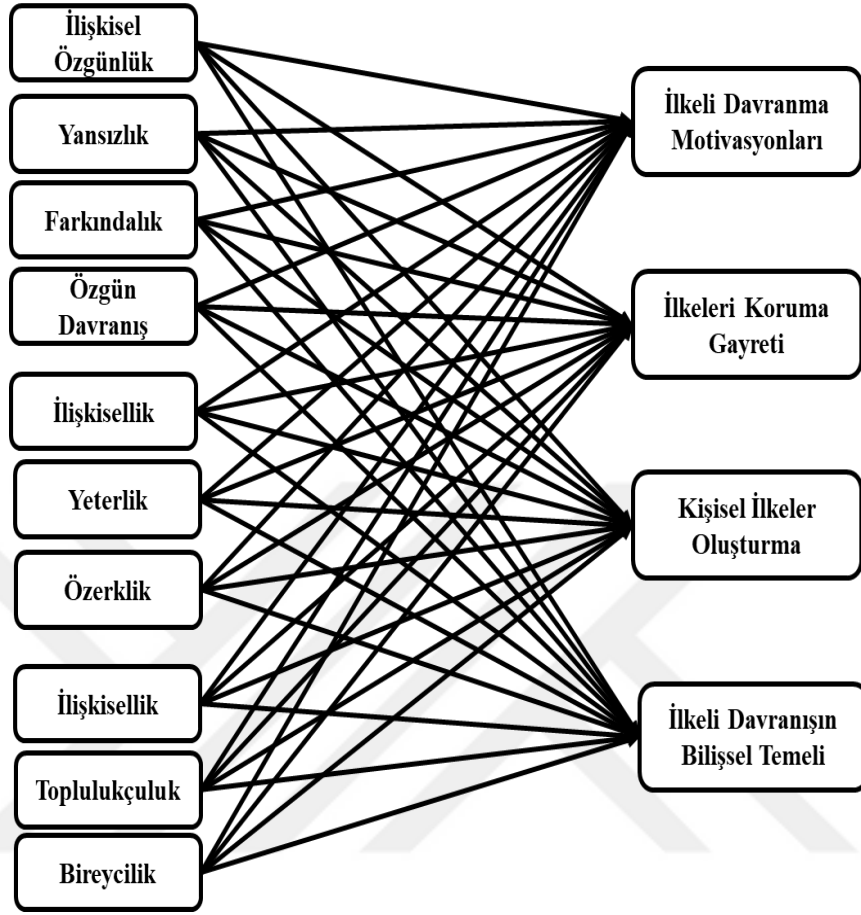

Şekil 3.1

Örtük Değişkenlerle Oluşturulan Hipotez Model

ILK1: İlkeli davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu toplam puanı, ILK2: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutu toplam puanı, ILK3: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu toplam puanı, ILK4: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu toplam puanı, TPARI1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, IPARI1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisel alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, BPARI1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, IHT1: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, IHT2: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, IHT3: İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisel alt boyutu toplam puanı, OZIL1-2: Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZYN1-2: Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZFR1-2: Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZDV1-2: Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel.

Araştırmanın diğer hipotetik modeli olan gözlenen değişkenlerle oluşturulan hipotez model ise Şekil 3.2’de verilmiştir.

Şekil 3.2

Gözlenen Değişkenlerle Oluşturulan Hipotez Model

Toplulukçuluk: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutu toplam puanı, *İlişkisel:* İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisel alt boyutu toplam puanı, *Bireycilik:* İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutu toplam puanı, *Özerklik:* İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, *Yeterlik:* İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, *İlişkisel:* İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisel alt boyutu toplam puanı, *İlişkisel Özgünlük:* Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutu toplam puanı, *Yansızlık:* Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutu toplam puanı, *Farkındalık:* Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutu toplam puanı, *Özgün Davranış:* Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutu toplam puanı.

3.2. Çalışma Grubu

Bu çalışmada seçkisiz olmayan örnekleme tekniklerinden amaçlı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemi kullanılırken, araştırmacı araştırma evrenini oluşturacak kişilerin özelliklerini belirler ve bu özelliklere uyan kişilere ulaşır (Christensen vd., 2015, s. 172). Piaget’in (1932, 1960) ve Kohlberg’in (2008) ahlak gelişimi kuramlarında değindikleri gibi bireyin ahlak gelişimi aşamalı bir seyir izler.

Ahlak gelişimi bilişsel gelişimle beraber ortaya çıkmaktadır (Helwig ve Turiel, 2002, s. 476). İlkeli ahlaki düşünme büyük oranda bilişse dayanmakta (Miller, 1997, s. 23), ahlaki muhakeme ise insanların etik kararlar vermede kullandıkları bilişsel süreçleri ifade etmektedir (Trevino ve Youngblood, 1990, s. 378). Bilişsel gelişim ile ahlaki gelişimin birbirine paralel bir seyir izlediği bilgisinden hareketle, amaçlı örneklem seçiminde yetişkinlere yer verilmiştir. Yetişkinlere yönelik olarak planlanan bu araştırmaya katılımcı olmanın ölçütü ise ‘en az 18 yaşında olan, farklı eğitim ve sosyoekonomik düzeylerde ve meslek gruplarında yer alan bireyler olması’ şeklinde belirlenmiştir. İlkeli davranma eğiliminin hayatın geneline atfedilebilecek bir kavram olabileceği ve bir eğilimi yansıtması düşüncesinden hareketle, araştırmanın yetişkinlerden oluşan çalışma grubunun her yaş grubundan, çeşitli eğitim düzeylerinde ve meslek gruplarında yer alan bireylerden oluşmasının uygun olabileceği düşünülmüştür. Farklı yaş gruplarıyla yürütülen çalışmalarda, katılımcılardan elde edilen verilerin genellikle “genç, orta yaşlı ve yaşlı” olmak üzere üç ana kategoride incelendiği görülmektedir. Katılımcıların yaş aralıklarıyla ilgili kesin bir yargı bulunmasa da çoğunlukla bu yaş aralıklarının genç yetişkinler için 18-40, orta yaştaki yetişkinler için 35-65 ve yaşlı yetişkinler için 60 ve üzeri olduğu görülmektedir (Güler-Edward, 2008, s. 19). Bu tezin özelinde, kişiler yaş gruplarına göre sınırlandırılmaksızın, araştırmaya katılım 18 yaş üzerindeki tüm katılımcılara açık tutulmuştur.

Bu araştırmanın araştırmanın ilk amacı ilkeli olmanın bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerin ve kişilik özelliklerinin birleşimi olup olmadığını incelemek ve bireylerin ilkeli davranma eğilimlerini ölçmek üzere geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı geliştirmektedir. Bu amaca yönelik çalışma grubu ayrı başlık altında aşağıda sunulmuştur. İkinci amaç ise bu tez kapsamında kavramsal tanımı yapılan ve alt boyutları oluşturulan ilkeli davranma olgusunun çeşitli değişkenlerle ilişkilerini incelemektir. Bu bağlamda, araştırma kapsamında test edilmek üzere bir hipotez model oluşturulmuş ve modele ilişkin hipotezler incelenmiştir. Araştırmanın ikinci amacı doğrultusunda oluşturulan çalışma grubuna da yine ayrı bir başlık altında aşağıda yer verilmiştir.

3.2.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği’nin geliştirilmesine ilişkin çalışma grubu

Araştırmanın birinci amacına yönelik olarak, ilk aşamada, ilkeli davranma olgusunun bireylerin bakış açısına göre hangi bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerin ve kişilik özelliklerinin birleşimi olduğuna dair veriler elde edebilmek amacıyla 21

kişiden oluşan katılımcıların yarı yapılandırılmış sorular üzerinden görüşlerine başvurulmuş ve nitel veri toplama süreci yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda katılımcı sayısı çeşitlilik göstermektedir. Tek bir veya iki katılımcı ile veri toplanabildiği gibi 30-40 katılımcı ile de veri toplanabilir. Buradaki temel kriter katılımcıların çeşitlilik içeren veri sunmaları olabilir (Creswell, 2012, s. 209). Bu noktada verinin derinliği ve genişliği örneklem büyüklüğünü belirlemektedir. Örneğin bazı çalışmalarda tek bir bireyden alınan veriler, bir başka araştırmada 20 kişiden alınan veriden çok daha fazla olabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 143). Araştırmacının bu çalışmada elde ettiği veriler araştırmanın amacına ulaşmayı sağlayabilecek nitelikte ve doygunlukta olduğundan araştırmaya dahil edilen katılımcı sayısı 21 ile sınırlı tutulmuştur. Geliştirilmesi planlanan ölçme aracından sağlıklı bir sonuç elde edebilmek ve edinilen bilgiler doğrultusunda kişi hakkında yerinde ve doğru kararlara ulaşabilmek için kişinin ölçülmek istenen niteliğinin farklı yönleri mümkün olduğunda ölçülebilmelidir (Seçer, 2015, s. 18-19). Bu sebeple, kavramsal ve ölçümsel tanımının yapılmasına ihtiyaç duyulan ilkeli davranma olgusunun uygun ve doğru bir şekilde açıklanmasının gerekliliği gözetilerek, katılımcıların en az lisans mezunu bireylerden oluşmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca, ilkeli olmanın yaşamın geneline yayılan bir kavram olduğu düşünüldüğünden, katılımcılar farklı yaş gruplarında yer alan bireylerden oluşturulmuştur. Katılımcılara ilişkin bazı demografik özellikler aşağıda Tablo 3.1’de sunulmuştur:

Tablo 3.1

Nitel Araştırma Kapsamındaki Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Durumu	Meslek
K1	Kadın	42	Doktora	Öğretim Görevlisi
K2	Erkek	30	Doktora (Devam ediyor)	Araştırma Görevlisi
K3	Erkek	28	Doktora (Devam ediyor)	Araştırma Görevlisi
K4	Erkek	58	Lisans	Öğretmen
K5	Kadın	31	Doktora	Dr. Öğretim Üyesi
K6	Erkek	32	Doktora (Devam ediyor)	Öğretim Görevlisi
K7	Kadın	33	Doktora (Devam ediyor)	Öğretmen
K8	Kadın	55	Doktora	Dr. Öğretim Üyesi
K9	Kadın	60	Lisans	Öğretmen
K10	Kadın	28	Lisans	Öğretmen
K11	Erkek	22	Lisans	Öğretmen
K12	Kadın	45	Lisans	Öğretmen
K13	Kadın	38	Doktora (Devam ediyor)	Mühendis
K14	Kadın	54	Doktora	Profesör
K15	Kadın	42	Yüksek lisans	Psikolog
K16	Erkek	62	Lisans	Öğretmen
K17	Kadın	39	Lisans	Öğretim Görevlisi
K18	Kadın	31	Yüksek lisans	Öğretim Görevlisi
K19	Kadın	41	Yüksek lisans	Öğretim Görevlisi
K20	Erkek	45	Doktora	Profesör
K21	Kadın	30	Doktora (Devam ediyor)	Öğretmen

Yaş aralığı 22 ile 62 arasında ($\bar{X}=40,29$) değişen katılımcılar arasında farklı branşlarda görev yapan öğretmen, öğretim görevlisi, araştırma görevlisi, öğretim üyeleri, psikolog ve mühendis yer almaktadır. K1- K21 şeklinde kodlanan katılımcıların 14'ü kadın, 7'si erkektir. Katılımcıların eğitim düzeylerine bakıldığında yedi katılımcının lisans mezunu, üç katılımcının yüksek lisans mezunu, altı katılımcının doktora eğitimine devam ettiği ve beş katılımcının da doktora mezunu olduğu görülmektedir.

Nitel verilerin içerik analizi ile incelenmesi sonucu elde edilen bulgular, araştırmacının alan bilgisi ve ilgili alanyazın incelemeleri sonucu oluşturulan ölçek madde havuzu 327 kişilik bir çalışma grubuna uygulanmıştır. Bu uygulama ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Toplam 340 kişinin katıldığı çalışmada veri setinin temizlenmesi sonucu 13 kişi veri setinin dışında bırakılmış ve analizler 327 kişi ile gerçekleştirilmiştir. 327 kişilik çalışma grubunun yaş aralığı 18 ile 59 ($\bar{X}=27,23$,

$S_s=7.43$) arasındadır ve 197 kadın (%60,2) ve 130 erkekten (%39,8) oluşmaktadır. Katılımcılardan uygulama esnasında rumuz kullanmaları istenmiştir. Rumuz belirtilen katılımcılardan 227 kişiye dört hafta sonra yeniden ulaşılmış ve verilerin zamana karşı tutarlılık gösterip göstermediği test edilmiştir.

Faktör yapısı belirlenen ve test-tekrar testleri tamamlanan ölçeğin faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla 546 kişilik yeni bir çalışma grubundan yeniden veri alınmıştır. Veri setinin temizlenmesi sonucu analizler 537 kişilik çalışma grubu ile sürdürülmüştür. Çalışma grubundaki katılımcıların yaş aralığı 18 ile 64 ($\bar{X}=26.30$, $S_s=9.72$) arasındadır ve 309 kadın (%57,54) ve 228 erkekten (%42,46) oluşmaktadır. Sonuç olarak, araştırmanın birinci amacı doğrultusunda dört çalışma grubundan veri alınmıştır.

3.2.2. Hipotetik model testlerine ilişkin çalışma grubu

Araştırmanın ikinci amacı doğrultusunda ise 647 kişilik yeni bir çalışma grubu oluşturulmuştur. Örneklem sayısının büyüklüğünün belirlenmesinde ise .80 civarında güvenilirliğin sunulduğu sosyal bilimlerde her değişken için 10 katılımcının uygun olduğu (Tabachnick ve Fidell, 2014, s. 621) görüşü temel alınmıştır. Toplam 647 kişinin katıldığı çalışmada veri setinin temizlenmesi sonucu 19 kişi veri setinin dışında bırakılmış ve analizler 628 kişi ile sürdürülmüştür.

İlkeli davranış biçiminin oluşmasında etkili olabilecek etmenlerin bireyin eğitim düzeyi, içinde yaşadığı aile yapısı, farklı etkileşimler içerisinde bulunmasını gerektiren mesleki sorumluluklar ve ekonomik refah düzeyini yansıtan aylık gelir ortalaması gibi değişkenler olabileceği düşünülmüş ve katılımcılara bu değişkenlere yönelik sorular yöneltilmiştir. Bu çerçevede, araştırma grubunu oluşturan kişilerin demografik özelliklerini yansıtan cinsiyet, yaş, meslek, içinde bulunulan aile yapısı, aylık gelir düzeyi ve eğitim düzeyine göre dağılımı Tablo 3.2'de sunulmuştur.

Tablo 3.2

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler		F	%	$\bar{X}$	SS
Yaş				33,60	10,98
Cinsiyet	Kadın	367	58,4		
	Erkek	261	41,6		
	Toplam	628	100		
Eğitim düzeyi	Okur yazar	3	,5		
	İlkokul	11	1,8		
	Ortaokul	7	1,1		
	Lise	136	21,7		
	Ön Lisans	43	6,8		
	Lisans	286	45,5		
	Yüksek lisans	93	14,8		
	Doktora	49	7,8		
	Toplam	628	100		
Aile yapısı	Çekirdek: <i>anne-baba ve (varsa) çocuk</i>	578	92,0		
	Geniş: <i>anne-baba, (varsa) çocuk ve diğerleri</i>	49	7,8		
	Toplam	628	100		
Aylık gelir düzeyi				4981,78	3180,09
Meslek	Öğrenci	135	21,5		
	Öğretmen	104	16,6		
	Akademik personel	83	13,2		
	Ev hanımı	50	8		
	Kamu personeli	34	5,4		
	Hemşire	32	5,1		
	Emniyet personeli	23	3,7		
	Askeri personel	18	2,9		
	İşsiz	18	2,9		
	Mühendis	13	2,1		
	Turist rehberi	13	2,1		
	Diğer	105	16,7		
	Toplam	628	100		

Tablo 3.2’de görüldüğü gibi, araştırmanın çalışma grubunu oluşturan toplam 628 kişinin yaş aralığı 18 ile 80’dir ($\bar{X}$ =33.61, S=10.98). Çalışma grubunda 367 kadın ve 261 erkek bulunmaktadır. Katılımcıların eğitim düzeyleri ise okuryazarlıktan doktora

düzeğine kadar değişkenlik göstermektedir. Katılımcıların eğitim düzeyleri sırasıyla lisans (286), lise (136), yüksek lisans (93), doktora (49), ön lisans (43), ilkököl (11), ortaokul (7) ve okur yazar (3) olmak üzere sekiz kategoride değerlendirilmiştir. Katılımcıların içerisinde buldukları aile yapısı çekirdek aile (578) ve geniş aile (49) olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. Aylık ortalama gelir düzeylerinin 4981,78 olarak hesaplandığı katılımcıların orta gelir düzeyinde oldukları söylenebilir. Meslek dağılımlarına bakıldığında ise katılımcıların öğrenci, öğretmen, akademik personel, ev hanımı, kamu personeli, hemşire, emniyet personeli, askeri personel, işsiz, mühendis, turist rehberi ve diğer olarak sıralandıkları görölmektedir. ‘Diğer’ grubunda yer alan mesleklerin ise muhasebeci, emekli, psikolog, esnaf, yönetici, grafik tasarımcı, avukat, doktor, teknisyen, restoran müdürü, sigortacı, serbest meslek, mimar, teknik servis, din hizmetleri personeli, işletmeci, tıbbi sekreter, tıbbi teknolog/biyolog, aşçı, finans uzmanı, bankacı, kabin memuru, elektrik teknikeri, kuaför, emlakçı, şoför, tezgahdar, hasta bakıcı, ev çalışanı, bölüm şefi, biyolog, ebe, katip, laborant, çocuk bakım, halkla ilişkiler sorumlusu, pazarlama danışmanı, tıbbi tanıtım sorumlusu, antrenör, lojistik, CIP lounge memuru, bilgi işlem görevlisi, fizyoterapist, yerel yönetimci, temizlik görevlisi, dış hekim, veteriner, diyetisyen, gayrimenkul uzmanı, garson, uçuş kontrol memuru, hizmet sektörü çalışanı, otomotiv ve buldozer operatörü olarak sıralandığı söylenebilir.

Katılımcıların kendilerine ilişkin demografik bilgilerin yanı sıra, ilkel davranış biçimlerinin şekillenmesinde ebeveynlerle geçirilen yaşantılar, ailede alınan temel eğitim ve rol model alma gibi etmenlerin de etkili olabileceği düşünölmüştür. Bu nedenle, ölçek bataryası içinde katılımcıların anne-babalarının eğitim düzeyleri ve meslekleri de sorgulanmış ve elde edilen bulgular Tablo 3.3’te sunulmuştur.

Tablo 3.3

Katılımcıların Ebeveynlerinin Demografik Özellikleri

Değişkenler	f	%	
Annenin eğitim düzeyi	Okur yazar değil	46	7,4
	Okur yazar	22	3,5
	İlkokul	274	43,6
	Ortaokul	79	12,6
	Lise	141	22,5
	Ön Lisans	8	1,3
	Lisans	45	7,2
	Yüksek lisans	2	,3
	Doktora	2	,3
	Toplam	619	98,6
Annenin mesleği	Ev hanımı	500	79,6
	Kamu personeli	21	3,3
	Öğretmen	16	2,5
	Emekli	12	1,9
	İşçi	10	1,6
	Diğer	69	11
	Toplam	628	100
Değişkenler	f	%	
Babanın eğitim düzeyi	Okur yazar değil	9	1,4
	Okur yazar	11	1,8
	İlkokul	186	29,6
	Ortaokul	84	13,4
	Lise	178	28,3
	Ön Lisans	23	3,7
	Lisans	115	18,3
	Yüksek lisans	9	1,4
	Doktora	4	,6
	Toplam	619	98,6
Babanın mesleği	Emekli	112	17,8
	Kamu personeli	77	12,3
	İşçi	76	12,1
	Çiftçi	54	8,6
	Esnaf	50	8
	Öğretmen	35	5,6
	Serbest meslek	34	5,4
	Emniyet personeli	27	4,3
	Şoför	21	3,3
	Askeri personel	18	2,9
	Mühendis	14	2,2
	Din hizmetleri personeli	10	1,6
	Diğer	100	15,9
	Toplam	628	100

Tablo 3.3'te görüldüğü gibi, araştırma grubuna giren katılımcıların annelerinin eğitim düzeyinin yoğunluk sıralarına göre ilkokul (274), lise (171), ortaokul (79), okur yazar değil (46), lisans (45), okur yazar (22), ön lisans (8), yüksek lisans (2) ve doktora (2) olduğu görülmüştür. Ayrıca annelerinin meslek dağılımları ev hanımı, kamu personeli, öğretmen, emekli, işçi ve diğer şeklinde dağıldığı görülmektedir. 'Diğer' kategorisinde yer alan meslek grupları ise şunlardır: emniyet personeli, hemşire, çiftçi, aşçı, temizlikçi, bankacı, serbest meslek, esnaf, akademik personel, emlakçı, kuaför, din hizmetleri personeli, muhasebeci, özel sektör çalışanı, doktor, terzi, işletmeci, ebe, pazarlama danışmanı, tekstilci, daktilograf, maliyeci, eczacı, hostes, avukat, mühendis, kâtip, sekreter, ziraat teknikeri, yönetmen-televizyoncu, hukuk bürosu çalışanı ve hizmet sektörü çalışanı.

Katılımcıların babalarının eğitim düzeylerine baktığımızda ise yoğunluk düzeyine göre ilkokul (186), lise (178), lisans (115), ortaokul (84), ön lisans (23), okur yazar (11), okur yazar değil (9), yüksek lisans (9) ve doktora (4) şeklinde dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Meslek gruplarındaki dağılımlarına bakıldığında ise emekli, kamu personeli, işçi, çiftçi, esnaf, öğretmen, serbest meslek, emniyet personeli, şoför, askeri personel, mühendis, din hizmetleri personeli ve diğer şeklinde gruplandığı görülmüştür. 'Diğer' kategorisinde ise teknisyen, muhasebeci, yönetici, doktor, emlakçı, elektrik teknikeri, avukat, akademik personel, marangoz, kaynakçı, müteahhit, aşçı, bankacı, makinist, güvenlik görevlisi, tekstilci, bahçıvan, liman görevlisi, işletmeci, terzi, şef, fırıncı, makine operatörü, özel sektör çalışanı, kebabçı, bekçi, döşemeci, boyacı, savcı, aynıyat saymanı, laborant, koro şefi, balıkçı, lojistik, diş hekimi, veteriner, galerici, kırtasiye-fotokopici, vali yardımcısı, teknik ressam, gemi kaptanı, mali müşavir, başgardiyen, film yapımcısı ve matbaacı meslekleri yer almıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, ilkeli davranma eğilimi ile diğer değişkenler arasındaki ilişkileri inceleyebilmek amacıyla nicel veriler; ilkeli davranışa ilişkin bilişsel, duygusal ve davranışsal öğeleri ve kişilik özelliklerini inceleyebilmek ve ölçek geliştirmede kapsam geçerliğini sağlayabilmek amacıyla nitel veriler toplanmıştır. Araştırmanın genel amacı doğrultusunda nicel verileri toplamak için, araştırma değişkenlerini geçerli ve güvenilir şekilde ölçmeyi sağlayacak, daha önce geçerliği ve güvenilirliği sınanmış olan ölçme araçları aşağıda tanıtılmıştır. Ölçek geliştirmeye yönelik nitel veriler ise yarı yapılandırılmış görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme süreci ise

araştırmanın bulguları kısmında kavram şemalarıyla birlikte detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeğinin geliştirilmesi aşamasında ölçüt geçerliliğini belirlemek için aşağıdaki ölçme araçları kullanılmıştır:

- Sosyotropi-Otonomi Ölçeği (SOÖ),
- Portre Değerler Anketi (PDA).

Ölçek geliştirme aşamasının tamamlanmasının ardından, bu çalışmada esas uygulamada veri toplamak amacıyla kullanılacak ölçme araçları aşağıya çıkarılmıştır:

- İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ),
- İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği (İBTBÖ),
- Özgünlük Ölçeği (ÖÖ),
- İhtiyaç Doyumu Ölçeği (İDÖ).

Bu ölçeklerin araştırma kapsamında kullanılmasının uygunluğu belirlendikten sonra ölçekleri geliştiren araştırmacılara bu araştırma kapsamında ölçeklerinin kullanılmasının kendileri için uygun olup olmadığı e-posta yoluyla sorgulanmış ve izinleri alınmıştır.

3.3.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ)

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ), araştırmacı tarafından bu araştırma için geliştirilen özgün bir ölçektir. İDEÖ'nün geliştirilmesi sürecinde likert tipi ölçme aracı geliştirme basamakları izlenmiştir. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde izlenen tüm aşamalar araştırmanın bulgular kısmında ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Bu kısımda ise ölçeğin psikometrik özelliklerine ilişkin genel bulgulara yer verilmiştir.

İlkeli davranma eğiliminin değerlendirilmesi için araştırmacı tarafından bu araştırma kapsamında geliştirilmiş ölçekte toplamda 44 madde ve “İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları (22 madde)”, “İlkeleri Koruma Gayreti (13 madde)”, “Kişisel İlkeler Oluşturma (5 madde)” ve “İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli (4 madde)” olmak üzere dört alt boyutu bulunmaktadır. Herhangi bir ters maddenin yer almadığı ölçekte her bir madde 5’li Likert olarak yanıtlanmaktadır (1=Hiç katılmıyorum, 5=Tamamen katılıyorum). Ölçekten alınan puanların artması ilkeli davranma eğiliminin artması anlamına gelmektedir.

Ölçeğin geliştirilme süreci geçerlik ve güvenilirlik analizleri olmak üzere iki aşamada gerçekleşmiştir. Geçerlik analizlerinde ölçeğin kapsam (content) geçerliği, yapı

(construct) geçerliği, ölçüt bağımlı (criterion-related) geçerliği ve madde ayırt edicilik analizleri ile sınanırken, güvenilirlik analizlerinde Cronbach Alpha iç tutarlılık testleri ve test-tekrar test güvenilirlik analizleri yürütölmüştür. Geçerlik analizlerinde ilk olarak 21 kişinin yarı yapılandırılmış sorular aracılığıyla görüşleri alınmış ve içerik analizi ile elde edilen bulgular ile kavram haritaları oluşturulmuştur. Uzman görüşü almak amacıyla oluşturulan uzman değerlendirme formu ile madde havuzu Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde görev yapmakta olan dört uzmana sunulmuş ve ölçeğin kapsam geçerliliği sağlanmışır. Soruların geçerliğine ilişkin uzman görüşü almak amacıyla uygun, uygun değil ve düzeltme önerileri şeklinde kategoriler geliştirilmiştir. Uzman görüşüne başvurmak kapsam geçerliğinde kullanılan yollardan biridir. Uzmanların her bir sorunun geçerli olduğu noktasında uyuşma düzeylerinin %90-100 olması beklenir. Uzmanların %70-80 oranında uyuşma gösterdiği maddeler ise gerekli düzeltmeler yapılarak ölçekte tutulabilir (Büyüköztürk, 2015, s. 180).

Kapsam geçerliliğinin tamamlanmasının ardından son şekli verilen ölçeğin uygulanmasıyla elde edilen verilerin hangi boyutlara dağıldığını görebilmek amacıyla 327 kişiden alınan verilerle açımlayıcı faktör analizi uygulaması yapılmıştır. Analiz sürecinde faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler faktör analizi istatistik yönteminden ve varimax döndürme tekniğinden yararlanılmışır. Analizler sonucunda 44 maddelik dört alt boyutlu ölçek elde edilmiştir.

Ölçek aynı örneklemden oluşan 227 kişiye bir ay sonra yeniden uygulanmıştır. Aynı kişilere ulaşabilmek için ilk uygulama esnasında katılımcılardan rumuz belirtmeleri istenmiştir. Test- tekrar test güvenilirliğinin belirlenmesinde katılımcıların ilk ve son uygulamada aldıkları toplam puanlar arasındaki Pearson Korelasyon Katsayısına bakılmışır. Buna göre, ölçeğin tümü için iki ölçüm korelasyonunun .85; birinci alt boyutu için .86, ikinci alt boyutu için .80, üçüncü alt boyutu için .71 ve dördüncü alt boyutu için ise .66 olduğu belirlenmiştir. Diğer bir güvenilirlik çalışması olarak madde ayırt ediciliğini belirlemek amacıyla ölçekten elde edilen puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanarak, %27 alt, %27 üst olmak üzere iki grup oluşturulmuş ve bu grupların puan ortalamaları bağımsız gruplar t-testi ile karşılaştırılmışır. Analizler sonucunda alt ve üst grup ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bu anlamlı fark ölçeğin amaçlanan özelliği ölçme konusunda ayırt edici olduğunu göstermiştir. Daha sonra, doğrulayıcı faktör analizi için başka bir örneklemden 537 kişi üzerinden veri toplanmıştır. Birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd (3700.68/896) =4.13, $p=.001$, SRMR: .066; NNFI:93; IFI=.93;

CFI=.93; RMSEA=.076 (RMSEA için güven aralığı=.074-.079) şeklinde olduğu gözlenmiştir. Uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar dahilinde olduğu belirlenmiştir. İDEÖ'nün birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, madde faktör yüklerinin .37 ile .64 ile arasında değiştiği ve tüm faktör yüklerinin .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Faktörler arası korelasyon değerleri incelendiğinde en yüksek korelasyon değeri İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu ile İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu arasında ($r=.76$, $p<.01$), en düşük korelasyon değeri ise Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu ile İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutu arasında ($r=.38$, $p<.01$) gözlenmiştir. Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için ikinci düzey doğrulayıcı faktör analizi de uygulanmıştır. İkinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd ($3548.16/898$) =3.95, $p=.001$, SRMR: .064; NNFI:94; IFI=.94; CFI=.94; RMSEA=.074 (RMSEA için güven aralığı=.072-.077) şeklinde olduğu tespit edilmiştir. Uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar dahilinde olduğu belirlenmiştir.

Ölçüt geçerliliğinin sınanması için Sosyotropi-Otonomi Ölçeği ve Portre Değerler Anketi ile İDEÖ arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, İDEÖ'nün İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, Sosyotropi - Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.30$, $p<.05$); ve yine aynı boyutun ortalama puanları ile Portre Değerler Anketi Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.50$, $p<.05$) bulunmuştur. Diğer taraftan, İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile Sosyotropi - Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.59$, $p<.05$) ve bu boyutun ortalama puanları ile Portre Değerler Anketi Özyönelim alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında da pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.30$, $p<.05$) belirlenmiştir. Ayrıca, İDEÖ'nün Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile Sosyotropi - Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.25$, $p<.05$) ve boyutun ortalama puanlarının aynı zamanda Portre Değerler Anketi Özyönelim alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki gösterdiği ($r=.24$, $p<.05$) görülmüştür. Son olarak, İDEÖ'nün İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt

boyutundan alınan ortalama puanlar ile Sosyotropi - Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.33$, $p<.05$); ayrıca, bu boyuttaki ortalama puanlar ile Portre Değerler Anketi Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.35$, $p<.05$) belirlenmiştir. İDEÖ'nün genelinden alınan ortalama puanlar ile Sosyotropi-Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.46$, $p<.05$); ayrıca, İDEÖ'den alınan ortalama puanlar ile Portre Değerler Anketi Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.47$, $p<.05$) tespit edilmiştir. Aynı zamanda İDEÖ'nün birinci boyutundan ($t(534)=3.62$, $p<.05$) ve dördüncü alt boyutundan alınan ortalama puanların ($t(534)=2.07$, $p<.05$) katılımcıların cinsiyetlerine göre kadın katılımcılar lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı belirlenmiştir. Buna karşın, ikinci alt boyutun ($t(534)=1.30$, $p>.05$) ve üçüncü alt boyutun ortalama puanlarının ($t(534)=0.44$, $p>.05$) katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmasında yapı geçerliği değerlendirilmiş olsa da model testlerinin yürütülmesi için 628 kişinin yer aldığı mevcut örneklemden yapı doğrulayıcı faktör analizi ile yeniden değerlendirilmiştir. Ölçeğin birinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd ($4316.32/896$) =4.82, $p=.001$, SRMR: .057, NNFI=.96; CFI=.96; IFI=.96; RMSEA=.078 (RMSEA için güven aralığı=.076-.080) şeklinde ve kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin standardize edilmiş faktör yüklerinin .46 ile .74 arasında değiştiği ve tüm faktör yüklerinin .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Birinci düzey DFA sonucunda elde edilen faktörler arası ilişkiler Tablo 3.4'te verilmiştir.

Tablo 3.4

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar

	1	2	3
1. İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları	-		
2. İlkeleri Koruma Gayreti	.75**	-	
3. Kişisel İlkeler Oluşturma	.59**	.55**	-
4. İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli	.88**	.71**	.54**

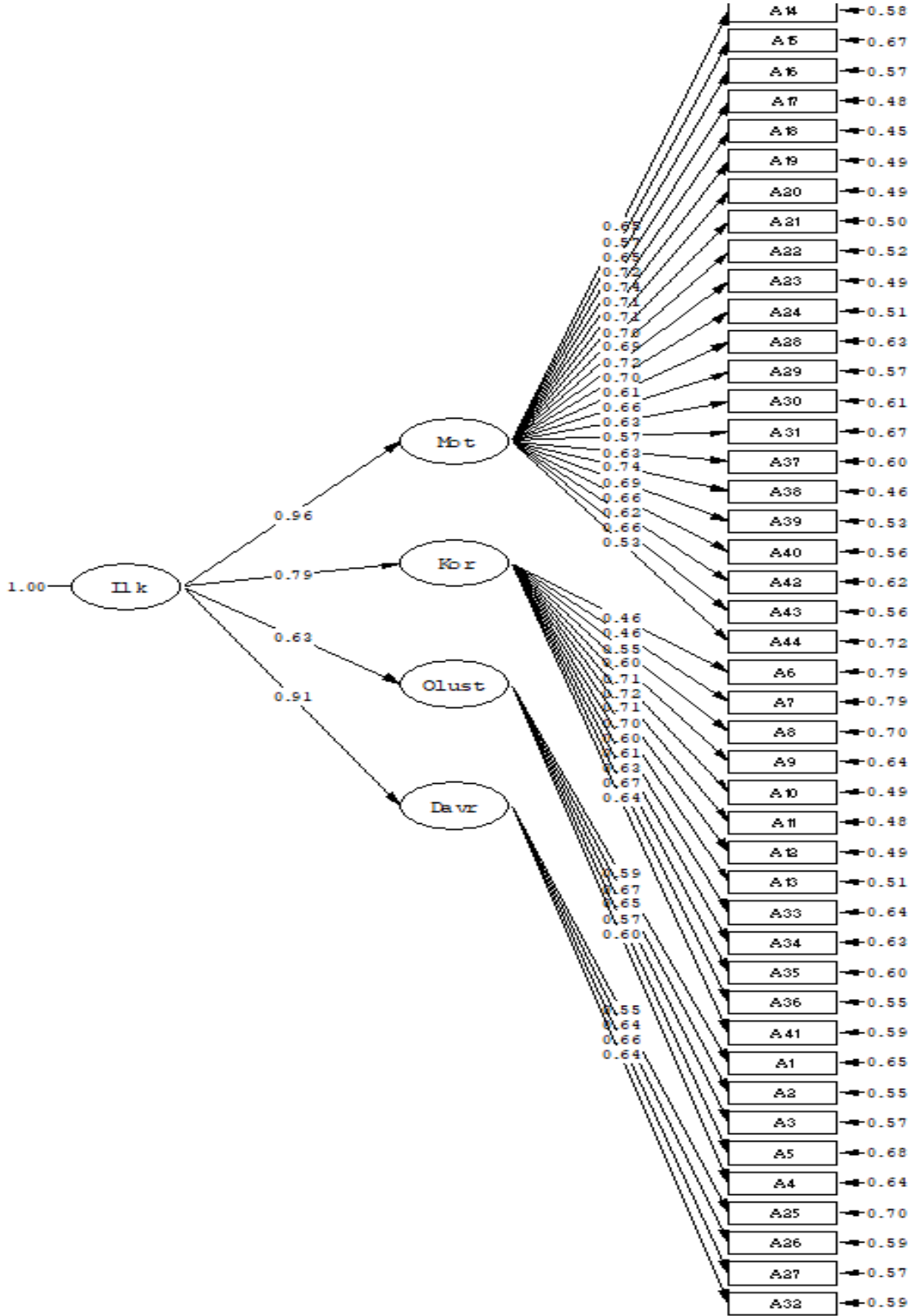
** $p<.01$

Tablo 3.4'teki korelasyon değerleri incelendiğinde en yüksek korelasyon değerinin İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu ile İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu arasında ($r=.88$, $p<.01$), en düşük korelasyon değerinin ise Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu ile İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu arasında ($r=.54$, $p<.01$) olduğu belirlenmiştir.

Ölçeğin ikinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri de χ^2/sd ($942.48/184$) =5.12, $p=.001$, SRMR: .055, NNFI=.89; CFI=.90; GFI=.92; RMSEA=.062 (RMSEA için güven aralığı=.058-.066) şeklindedir. Elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmektedir. İkinici düzey DFA sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yükleri şekil 3.3'te verilmiştir.

Şekil 3.3

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'ne İlişkin İkinci Düzey DFA Sonucunda Elde Edilen Standardize Edilmiş Faktör Yükleri

Tüm faktör yükleri .001 düzeyinde anlamlıdır. İlk: İlkeli Davranma Eğilimi, Mot: İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları, Kor: İlkeleri Koruma Gayreti, Olust: Kişisel İlkeler Oluşturma ve Davr: İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli.

Ölçeğin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı hesaplamalarında birinci alt boyut için .94, ikinci alt boyut için .88, üçüncü alt boyut için .76 ve dördüncü alt boyut için .69 sonuçlarına ulaşılmıştır. Ölçeğin tamamının bu araştırma için iç tutarlık katsayısı .95 olarak hesaplanmıştır. Tüm bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin yetişkinler için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'ne EK-4'te yer verilmiştir.

3.3.2. İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği (İBTBÖ)

İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği'nin orijinal formu kişilerin bireyci, ilişkisel ve toplulukçu benlik yönlerini değerlendirmek amacıyla Kashima ve Hardie (2000) tarafından oluşturulmuş ve Ercan (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. İBTBÖ'nün Türkçe versiyonunun geçerlik ve güvenilirlik analizleri Ankara merkezde ikamet eden ve yaşları 22 ile 30 arasında değişen 344 kişinin oluşturduğu bir örneklem grubundan elde edilen veriler üzerinde yapılmıştır. Güvenirlik testleri kapsamında Cronbach Alpha ve test-tekrar test güvenilirlik analizleri gerçekleştirilmiştir. Geçerlik çalışmalarında ise dil ve yapı geçerliği incelenmiş ve cinsiyetler arası fark hesaplanmıştır. İBTBÖ'nün yapı geçerliğinde uygulanan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ise uyum iyiliği indeksleri χ^2 /sd (841/315) =2.66, GFI=.85, AGFI=.82, NNFI=.90, CFI=.91, RMSEA=.07, SRMR=.06 olarak hesaplanmış ve ölçeğin üçlü faktör yapısı doğrulanmıştır.

Toplam 27 maddeden oluşan ölçekte üç alt boyut mevcuttur ve her bir alt boyut altında dokuz madde yer almaktadır. Bireycilik boyutu, bireyi başkalarından ayıran, kendine özgü ve biricik özelliklerini yansıtan boyuttur. Bu boyut altında 1,4,7,10,13,16,19,22 ve 25 numaralı maddeler sıralanmaktadır. 'Hayattaki en önemli şeyin kişisel dürütlüğe sahip olmak/kendime karşı dürüst olmak olduğunu düşünüyorum' ve 'Çocuklarıma kendilerini tanımlarını ve biricik bir birey olarak kendi potansiyellerini geliştirmelerini öğrettirdim' gibi maddeler bu boyutta yer alan maddelere örnek olarak gösterilebilir.

İlişkisel alt boyutunda bireyin yakın çevresindeki kişilerle ilişkisini ve özdeşimini içeren maddeler mevcuttur. İlişkisel boyutunu oluşturan maddeler sırasıyla 2,5,8,11,14,17,20,23 ve 26. maddelerdir. Bu boyutta yer alan maddelere örnek vermek gerekirse 'Hayattaki en önemli şeyin benim için önemli olan kişilerle iyi kişisel ilişkilere sahip olmak olduğunu düşünüyorum' ve 'Çocuklarıma arkadaşlarına karşı ilgili ve onların gereksinimlerine karşı duyarlı olmalarını öğrettirdim' maddeleri örnek verilebilir.

Toplulukçuluk alt boyutu ise birey ve toplum arasındaki sembolik değerleri yansıtan 3,6,9,12,15,18,21,24 ve 27. maddeleri içermektedir. ‘Hayattaki en önemli şeyin grubumun (okulum, dini örgütüm, kulübüm, komşularım ve topluluğum gibi) refahını artıracak nedenler için çalışmak olduğunu düşünüyorum’ ve ‘Çocuklarıma ait oldukları gruba sadık olmalarını öğretirdim’ gibi maddeler bu alt boyut altında yer alan maddelere örnek gösterilebilir. 1=Kesinlikle katılmıyorum ve 7=Tamamen katılıyorum şeklinde derecelendirilen 7’li Likert türü ölçekte ters puanlanan madde yoktur. Üç alt boyutun her birinden alınacak puanlar en düşük 9 ve en yüksek 63’tür. Ölçeğin Türkçe formunun Cronbach Alpha (α) güvenilirlik katsayısı bireycilik alt boyutu için .73, ilişkisellik alt boyutu için .68 ve toplulukçuluk alt boyutu için ise .77 olduğu bulunmuştur. Ölçeğin geneli için iç tutarlılık katsayısı .86’dır. Ek olarak, Cronbach Alpha değerleri ikiye bölünmüş modelde birinci kısım için .79, ikinci kısım için .77, Spearman Brown katsayısı ise .76 olarak hesaplanmıştır. Test-tekrar test güvenilirliği çalışmasında ise iki uygulama arasında .01 anlamlılık düzeyinde .79 ile güçlü ve pozitif bir korelasyon olduğunu göstermiştir. İBTBÖ’nün uyarılma çalışmasından elde edilen sonuçlar, benlik kurgusu açısından cinsiyet farklarını değerlendirmede de kullanılabilir ölçenin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermiştir.

Bu tez kapsamında yürütülen birinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri ise χ^2/sd (1184.29/321) =3.69, $p=.001$, CFI=.93; GFI=96; AGFI=95; RMSEA=.065 (RMSEA için güven aralığı=.062–.070) şeklinde ve kabul edilebilir düzeydedir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin standardize edilmiş faktör yüklerinin .62 ile .95 arasında değiştiği ve tüm faktör yüklerinin .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Birinci düzey DFA sonucunda elde edilen faktörler arası ilişkiler Tablo 3.5’te verilmiştir.

Tablo 3.5

İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar

	1	2	3
1.Bireycilik	-		
2.İlişkisel	.98**	-	
3.Toplulukçuluk	.96**	.99**	-

** $p<.01$

Ölçeğin ikinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri χ^2/sd (1184.29/321) =3.69, $p=.001$, CFI=.93; GFI=96; AGFI=95; RMSEA=.065 (RMSEA için güven aralığı=.062–.070) şeklindedir. Elde edilen uyum iyiliği değerlerinin kabul

edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmektedir. İkinci düzey DFA analizi sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yüklerine ilişkin şekil EK-13'te verilmiştir.

Bu araştırma kapsamında İBTBÖ'nün bireycilik alt boyutu için Cronbach Alpha katsayısının .80, ilişkisellik alt boyutu için .78 ve toplulukçuluk alt boyutu için .85 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin geneline yönelik iç tutarlılık katsayısı ise .92 olarak hesaplanmıştır. İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği EK-5'te sunulmuştur.

3.3.3. Özgünlük Ölçeği

Kernis ve Goldman (2006) tarafından bireyin özgünlük düzeyini değerlendirmek üzere geliştirilen 45 maddelik Özgünlük Ölçeğinin 27 maddelik kısa formu İmamoğlu vd. (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizlerinde ilk olarak 341 Türk üniversite öğrencisinin örneklem olarak alındığı 45 maddelik ölçek formu üzerinde analizler gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin orijinal çalışmasında önerildiği gibi özgünlük ölçeğinin her alt ölçeğindeki maddelerden ikişer küme oluşturulmuş ve daha güvenilir ve doğrulayıcı faktör analizi sonuçlarına ulaşılmaya çalışılmıştır. Analize ilişkin uyum iyiliği indeksleri ($\chi^2(16, N=341) = 35.03, p<.004; GFI=.98; AGFI=.94, NFI=.97; CFI=.98$) ölçeğin hiyerarşik çok boyutlu faktör yapısını desteklemiştir.

Ölçeğin kısa formunun oluşturulması için benzer demografik özelliklere sahip 300 katılımcıdan oluşan ayrı bir örneklem grubu oluşturulmuş ve faktör yapısı yeniden sınanmıştır. Bu analizlerdeki uyum iyiliği indeksleri de ölçeğin çok boyutlu yapısını desteklemiştir ($\chi^2(16, N=300) = 32.32, p<.009, RMSEA=.06, GFI=.97; AGFI=.94, NFI=.97; CFI=.98$). Ölçeğin 45 maddelik formunun Cronbach Alpha değerlerinin de kabul edilebilir düzeyde olduğu, ancak kısa formda uzun forma göre daha tutarlı bir faktör yapısı ve psikometrik özellikler bulunduğu belirtilmiştir. Kısa form, toplam varyansın %43,85'ini açıklarken, uzun form toplam varyansın %35,58'ini açıklamıştır. Aynı zamanda, kısa ve uzun formun alt ölçekleri arasındaki korelasyonlar .87 ve .93 arasında değişkenlik göstermiştir.

Ölçekte, “İlişkisel Özgünlük”, “Yansızlık”, “Farkındalık” ve “Özgün Davranış” olmak üzere dört alt boyut bulunmaktadır. Dört faktörden oluşan ölçeğin İlişkisel özgünlük alt boyutunda 8, Yansızlık alt boyutunda 7, Farkındalık alt boyutunda 6 ve Özgün Davranış alt boyutunda 6 madde yer almaktadır. Katılımcılar her maddeye ne derece katıldıklarını 7-dereceli likert ölçeği üzerinde belirtmektedirler (1= Hiç katılmıyorum, 7= Tamamen katılıyorum). Ölçekten alınabilecek en düşük puan 27, en yüksek puan ise 189'dur. Ölçekte yer alan 9,10,11,12,13,14,15,22,23,24,25 ve 26

numaralı maddeler ters madde özelliği taşımaktadır. Her bir alt boyuta ilişkin örnek maddeler sunmak gerekirse ilişkisel özgünlük alt boyutu için ‘Genelde, yakın olduğum kişilerin gerçekte nasıl biri olduğumu anlamalarına çok önem veririm’ ve ‘Yakın ilişkilerimde açık ve dürüst davranmak benim için fevkalade önemlidir’ örnek verilebilir. İkinci alt boyut olan yansızlık için ‘Kendimi eleştirel bir gözle değerlendirmek benim için zordur (ters madde)’ ve ‘Kendim hakkında hissedebileceğim her türlü olumsuz duyguyu bastırmaya çalışırım (ters madde)’ örnek verilebilir. Farkındalık boyutu için ‘Özüm veya “gerçek ben” için önemli olan özelliklerimi önemli olmayanlardan ayırabilirim’ ve ‘Amaç ve isteklerimin farkındayım’ maddeleri örnek olarak sunulabilir. Özgün Davranış alt boyutu için ‘Eğer ödülü yeterince cazip ise, kendimi başkaları için değiştirmeyi düşünebilirim (ters madde) ve ‘Bşkaları beni bu yüzden eleştirse veya reddetse bile kişisel değerlerimle tutarlı davranmaya çalışırım’ maddeleri sunulabilir.

İmamoğlu vd. (2011) ölçeğe yönelik gerçekleştirdikleri geçerlik güvenirlik çalışmasında Cronbach Alpha değerlerini İlişkisel Özgünlük için .77, Yansızlık için .77, Farkındalık için .76, Özgün Davranış için .66 ve genel Özgünlük Ölçeği için .84 olarak bulmuşlardır. Ayrıca, faktör analizi sonucunda ölçeğin dört faktörlü olduğu ve birinci faktörün açıklanan varyansın %12,62, ikinci faktörün %11,47’sini, üçüncü faktörün %10,95’ini ve dördüncü faktörün %8,82’sini açıkladığını belirlemişlerdir. Ölçeğin bu tezin özelinde her bir alt boyut için iç tutarlık katsayısı sırasıyla birinci alt boyut için .83, ikinci boyut için .90, üçüncü boyut için .87, dördüncü boyut için .78 ve ölçek geneli için .84 olarak hesaplanmıştır. Özgünlük Ölçeği, Ek 6’da yer almaktadır.

Bu tez kapsamında ölçeğin faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla yürütölen analizler sonucunda birinci düzey DFA analizi uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd (1333.47/318) =4.19, p=.001, CFI=.91; GFI=.95; AGFI: .94; RMSEA=.071 (RMSEA için güven aralığı=.067–.075) şeklinde ve kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ölçekte yer alan tüm maddelerin standardize edilmiş faktör yüklerinin .57 ile .88 arasında değiştiği ve tüm faktör yüklerinin .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Birinci düzey DFA sonucunda elde edilen faktörler arası ilişkiler Tablo 3.6’da verilmiştir.

Tablo 3.6

Özgünlük Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar

	1	2	3
1.İlişkisel Özgünlük	-		
2.Yansızlık	.49**	-	
3.Farkındalık	.74**	.52**	-
4.Özgün Davranış	.59**	.70**	.71**

** $p < .01$

Ölçeğin ikinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri χ^2/sd (1708.75/320) =5.34, $p=.001$, CFI=.88; GFI=.94; AGFI: .93; RMSEA=.083 (RMSEA için güven aralığı=.079–.087) şeklinde ve kabul edilebilir sınırlar dahilindedir. İkinci düzey DFA sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yükleri EK-14’te verilmiştir.

3.3.4. İhtiyaç Doyumu Ölçeği (İDÖ)

İhtiyaç Doyumu Ölçeği (İDÖ), öz belirleme kuramının temel kavramları olan bireyin üç temel psikolojik ihtiyacını ölçmek amacıyla Deci ve Ryan (1991) tarafından geliştirilmiştir. Yedili likert tipinde yanıtlanan ve 21 maddeden oluşan ölçeğin Türkçe’ye uyarlama çalışmaları Cihangir-Çankaya ve Bacanlı (2003) tarafından yapılmıştır. İDÖ’de “Özerklik (autonomy)”, “Yeterlik (competence)” ve “İlişkili olma (relatedness)” olmak üzere üç alt boyut yer almaktadır. Özerklik alt boyutunda yedi, yeterlik al boyutunda altı, ilişkili olma alt boyutunda ise sekiz madde bulunan ölçeğin yedi dereceli puanlama ranjında “1=hiç doğru değil” ve “7=çok doğru” ifadeleri yer almaktadır. Ölçekteki 3, 4, 7, 11, 15,16, 18, 19 ve 20 numaralı maddeler ters puanlanırken diğer maddeler doğrudan ifadeleri yansıtmaktadır. Ölçekten alınan puanların artması ihtiyaçların karşılandığını ifade ederken, puanların düşmesi ihtiyaç doyumunun düşmesi anlamına gelmektedir. Ölçekten elde edilebilecek puanlar ölçeğin tümü için 21-147; özerklik boyutu için 7-49; yeterlik boyutu için 6-42 ve ilişkili olma boyutu için 8-56 arasında değişmektedir.

Ölçeğin geçerliğinin sınanması için gerçekleştirilen doğrulayıcı faktör analizi sonucunda uyum değerleri şu şekilde belirlenmiştir: RMSEA=.07; GFI=.86; AGFI=.82; CFI=.82 ve NNFI=.80. Elde edilen faktörler yükleri .30 ile .77 arasında değişkenlik göstermiş ve bütün değerler istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ayrıca madde ayırt edicilik analizlerinde alt-üst %27’lik grup karşılaştırmasında elde edilen t-testi değerlerinin 3.964 ile 11.154 arasında değiştiği ve bütün maddelerin .000 düzeyinde anlamlı olduğu raporlanmıştır. Ölçüt geçerliği çalışmalarında ise İDÖ’nün Özerklik alt

boyutu için Sosyotropi-Otonomi Ölçeğinin Otonomi alt boyutu, Yeterlik alt boyutu için Genelleştirilmiş Öz-Yetki Beklentisi Ölçeği ve İlişkili Olma alt boyutu için ise UCLA Yalnızlık Ölçeği kullanılmıştır. Özerklik alt boyutu Otonomi alt boyutu ile .199, Yeterlik alt boyutu Genelleştirilmiş Öz-Yetki alt boyutuyla .506 ve İlişkili Olma alt boyutu ile UCLA Yalnızlık Ölçeği arasında -.705 düzeyinde ilişki bulunmuştur.

Ölçeğin güvenilirliğinin test edilmesinde test-tekrar test yöntemi, iç tutarlılık katsayısı ve madde toplam korelasyonları hesaplanmıştır. İki hafta arayla yapılan uygulamalar sonucunda elde edilen korelasyon .89; Özerklik alt ölçeği için .82, Yeterlik alt ölçeği için .80, İlişkili Olma alt ölçeği için .81 olarak bulunmuştur. Ölçeğin madde toplam korelasyon değerleri .33 ile .64 arasında değişmektedir. Ölçeğin iç tutarlılık katsayılarına yönelik yapılan Cronbach Alpha testlerinde ölçeğin iç tutarlılık katsayıları alt ölçekler için sırasıyla .71, .60 ve .74 olarak hesaplanmıştır. İDÖ'nün toplam Cronbach Alpha değeri ise .83 olarak raporlanmıştır. Bu araştırmada ise ölçeğin iç tutarlılık katsayısı alt boyutlar için sırasıyla .65, .60 ve .70 ve tüm ölçek için .82 olarak hesaplanmıştır. İhtiyaç Doyumu Ölçeği Ek-7'de sunulmuştur.

Ölçeğin bu tez kapsamında gerçekleştirilen analizler sonucunda birinci düzey DFA uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd (1097.04/186) =5.9, p=.001; CFI=.91; GFI=.94; AGFI: .92; RMSEA=.088 (RMSEA için güven aralığı=.083–.093) şeklinde ve kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Ancak ki-kare/sd uyum iyiliği değerinin daha da iyileştirilmesi için önerilen iki modifikasyon uygulanmıştır. Önerilen iki modifikasyon modele uygulandıktan sonra elde edilen uyum iyiliği değerlerinin χ^2/sd (1025.85/184) =5.58, p=.001; CFI=.91; GFI=.94; AGFI: .92; RMSEA=.085 (RMSEA için güven aralığı=.080–.091) şeklinde ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Ölçekte yer alan tüm maddelerin standardize edilmiş faktör yüklerinin .49 ile .82 arasında değiştiği ve tüm faktör yüklerinin .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Birinci düzey DFA sonucunda elde edilen faktörler arası ilişkiler Tablo 3.7'de verilmiştir.

Tablo 3.7

İhtiyaç Doyumu Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar

	1	2	3
1.Özerklik	-		
2.Yeterlik	.92**	-	
3.İlişkisel	.84**	.88**	-

**p<.01

Ölçeğin ikinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri χ^2/sd (1025.85/184) =5.58, p=.001; CFI=.91; GFI=.94; AGFI: .92; RMSEA=.085 (RMSEA için güven aralığı=.080-.091) şeklindedir. Elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmektedir. İkinci düzey DFA sonucunda elde edilen standardize edilmiş faktör yüklerine ilişkin şekil EK-15'te sunulmuştur.

3.3.5. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin ölçüt bağımlı geçerliği çalışmalarında kullanılan ölçekler

İhtiyaç Davranma Eğilimi Ölçeği'nin ölçüt geçerliği çalışmalarında kullanılan Sosyotropi-Otonomi Ölçeği ve Portre Değerler Anketi aşağıda tanıtılmıştır.

3.3.5.1. Sosyotropi-Otonomi Ölçeği (SOSOTÖ)

Sosyotropi-Otonomi Ölçeği (SOSOTÖ) Beck, Epstein, Harrison ve Emery (1983) tarafından özerk olma ve insanlara bağımlı olma kişilik özelliklerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. SOSOTÖ'nün Türkçe'ye uyarlama çalışmaları Şahin, Ulusoy ve Şahin (1993) tarafından gerçekleştirilmiştir. 60 maddeden oluşan SOSOTÖ'nün puanlanmasında 'Aşağıdaki ifade sizi ne kadar tanımlıyor?' sorusuna verilen %0, %25, %50, %75 ve %100 şeklinde ilerleyen derecelendirme skalası üzerine cevap aranmaktadır. SOSOTÖ'nün 'Sosyotropi' ve 'Otonomi' olmak üzere iki alt ölçeği mevcuttur. Bu iki alt ölçeğe yönelik iki ayrı puan elde edilmektedir. Bir alt ölçekten alınabilecek en yüksek puan 120'dir. Her bir alt ölçekten alınan puanın artması o alt ölçeğin ölçtüğü kişilik özelliklerinin daha yüksek olması anlamını taşımaktadır.

Ölçeğin özgün formunda her iki alt ölçeğin üçer alt boyutunun olduğu görülmektedir. 30 maddeden oluşan sosyotropi alt ölçeğinde 'onaylanmama kaygısı (10 madde)', 'ayrılık kaygısı (13 madde)' ve 'başkalarını memnun etme (7 madde); 30 maddeden oluşan otonomi alt ölçeğinde ise 'kişisel başarı (12 madde)', 'özgürlük (12 madde)' ve 'yalnızlıktan hoşlanma (8 madde)' alt boyutları yer almaktadır. Ölçekte ters puanlanan madde bulunmamaktadır. Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısının sosyotropi alt ölçeğinin boyutları için .89 ile .94 arasında; otonomi alt ölçeğinin boyutları için ise .83 ile .95 arasında değiştiği rapor edilmiştir. Test-tekrar test güvenilirliği sosyotropi alt ölçeği boyutları için r=65-88; otonomi alt boyutları için r=66-75 arasında bulunmuştur.

Ölçeğin Türkçe formunun geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları esnasında Şahin vd. (1993) 70 psikiyatrik hasta grubundan ve 189 üniversite öğrencisinden veri toplamışlardır. Bu verilerden elde edilen bulgularda Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı

sosyotropi alt ölçeği için .70, otonomi alt ölçeği için ise .81 olarak hesaplanmıştır. Yapı geçerliğinin sınanması için ise hasta grubu ile öğrenci gruplarının puanları karşılaştırılmıştır. Sosyotropi alt ölçeği açısından hasta ve öğrenci grupları farklılaşırken otonomi alt ölçeği açısından farklılaşmadığı görülmüştür.

Bu araştırma kapsamında, ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayıları sosyotropi alt ölçeği için .88, otonomi alt ölçeği için .79 olarak hesaplanmıştır. Sosyotropi alt ölçeğinin Onaylanmama Kaygısı alt boyutu için .80, Ayrılık Kaygısı için .80, ve Başkalarını Memnun Etme alt boyutu için .60 olarak bulunmuştur. Otonomi alt ölçeğinin iç tutarlılık katsayıları Kişisel Başarı alt boyutu için .79, Özgürlük alt boyutu için .70 ve Yalnızlıktan Hoşlanma alt boyutu için .66 olduğu belirlenmiştir. Sosyotropi-Otonomi Ölçeği Ek-8’de sunulmuştur.

3.3.5.2. Portre Değerler Anketi (PDA)

Portre Değerler Anketi (PDA) temel değerleri ölçmek için Schwartz vd. (2001) tarafından geliştirilmiş ve Demirutku ve Sümer (2010) tarafından Türkçe’ye uyarlanmıştır. Uyarılama çalışmalarına 186 kadın, 194 erkek ve bir yanıtız katılımcı olmak üzere 381 üniversite öğrencisi katılmıştır. Schwartz’ın değer kuramında öngördüğü 10 değer tipinin dairesel dizilimini ve her bir maddenin öngörülen değer tipinde yer alıp almadığını sınamak için çok boyutlu ölçekleme türlerinden biri olan En Küçük Uzay Analizi tekniğine başvurulmuştur.

PDA’da ‘Güç (Power)’, ‘Başarı (Achievement)’, ‘Hazzcılık (Hedonism)’, ‘Uyarılma (Stimulation)’, ‘Özyönelim (Self-Direction)’, ‘Evrenselcilik (Universalism)’, ‘İyilikseverlik (Benevolence)’, ‘Geleneksellik (Tradition)’, ‘Uyma (Conformity)’ ve ‘Güvenlik (Security)’ olmak üzere 10 değer tipini ölçen 40 madde yer almaktadır. PDA’da her bir madde içerisinde iki cümle yer almaktadır. Örnek vermek gerekirse; ‘Yeni fikirler bulmak ve yaratıcı olmak onun için önemlidir. İşleri kendine özgü yollarla yapmaktan hoşlanır’ gibi her bir maddede çift ifadenin yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların ‘bana çok benziyor’ ile ‘bana hiç benzemiyor’ şeklinde ilerleyen altılı bir skala üzerinde seçim yapmaları istenmektedir. Anket formu üzerinde herhangi bir rakamsal değerlendirme yer almamaktadır. Katılımcılar ankete cevap verirken ilgili sütunun altındaki boş kutucuğa X işareti koymaktadır. Araştırmacılar 10 ayrı değer üzerinde istatistiksel işlemler gerçekleştirdikleri için PDA’nın psikometrik özelliklerini Tablo halinde aşağıdaki şekilde sunmuşlardır (Demirutku ve Sümer, 2010, s. 22).

Tablo 3.8

PDA Ölçeklerinin Değer Tipi Ortalamaları ve Güvenirlilik Katsayıları

Değer Tipi	Ortalama			İç Tutarlık Katsayısı		Test-Tekrar Test
	Genel	Erkek	Kadın	İlk uygulama	İkinci uygulama	
Güç	4.22	4.40	4.04	.71	.77	.81
Başarı	4.73	4.79	4.67	.82	.84	.81
Hazcılık	4.91	4.73	5.08	.78	.81	.77
Uyarılım	4.71	4.63	4.79	.58	.61	.70
Özyönelim	5.08	5.00	5.15	.56	.65	.65
Evrenselcilik	4.90	4.67	5.13	.79	.79	.72
İyilikseverlik	4.92	4.77	5.07	.59	.69	.66
Geleneksellik	3.91	3.86	3.96	.61	.63	.82
Uyma	4.51	4.47	4.55	.75	.77	.75
Güvenlik	4.84	4.74	4.93	.62	.71	.80

Not. K. Demirutku ve N. Sümer'in "Temel değerlerin ölçümü: Portre değerler anketinin Türkçe uyarlaması" (2010, Türk Psikoloji Yazıları, 25, s. 22) adlı çalışmasından alınmıştır.

Bu araştırma kapsamında, ölçeğin tümünün iç tutarlık katsayısı .90 olarak hesaplanmıştır. İç tutarlılık katsayısına alt boyutlar için bakıldığında Güç için .60, Başarı için .68, Hazcılık için .66, Uyarılım için .63, Özyönelim için .73, Evrenselcilik için .79, İyilikseverlik için .64, Geleneksellik için .60, Uyma için .61 ve Güvenlik için .67 Cronbach Alpha değeri hesaplanmıştır. Portre Değerler Anketi Ek-9'da sunulmuştur.

3.4. Verilerin Toplanması

Araştırmanın veri toplama süreci 2018-2020 yılları arasında beş aşamada gerçekleştirilmiştir. İlk olarak, bu tezin özelinde kavramsal tanımı ve çeşitli etkenler açısından ilişkisi incelenen ilkeli davranma olgusunun bireylerin bakış açısına göre hangi bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelere ve kişilik özelliklerine sahip olduğunu belirlemek amacıyla 21 kişiden oluşan katılımcıların görüşlerine başvurulmuş ve nitel veri toplama süreci yürütülmüştür. Katılımcıların görüşlerinin içerik analizi ile incelenmesi sonucu elde edilen bulgular, araştırmacının alan bilgisi ve ilgili alanyazın incelemeleri sonucu oluşturulan İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin faktör yapısını öğrenmek için 327 kişiye yeni bir uygulama yapılmıştır. Bu uygulama esnasında rumuz belirlemeleri istenen örneklem grubunun verilerinin zamana karşı tutarlılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla aynı gruptan 227 kişiye dört hafta sonra yeniden

ulaşılması ve test-tekrar test analizleri gerçekleştirilmiştir. Ardından, alt boyutları belirlenen ölçeğin faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını sınamak için 537 kişiden oluşan yeni bir örneklem grubuna ölçüt geçerliliğini test etmek amacıyla kullanılan ölçekler de eklenerek yeniden uygulama yapılmıştır. Faktör yapısı doğrulanan ölçek ana uygulamanın yapılmasına hazır hale gelmiş ve bu aşamada da model testlerinin gerçekleştirilebilmesi için diğer ölçeklerle birlikte ölçekleri eksiksiz dolduran 628 kişilik yeni bir örneklem grubuna son kez uygulama yapılmıştır.

Araştırmadaki katılımcıların bir kısmını Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde farklı sınıf düzeylerinde öğrenim gören üniversite öğrencileri oluşturmuştur. Bu öğrencilerin öğrenim gördükleri bölümlerde ders saatinin belli bir bölümünde gönüllülük esasına dayalı olarak uygulama yapılmıştır. Araştırmanın diğer bir kısmını oluşturan ve aynı kurumda görev yapan akademik ve idari personelin de gönüllülük esasına dayalı olarak çalışmaya katılıp katılmayacakları sorgulanmış ve ölçek bataryası çalışma ofislerine teslim edilmiştir. Araştırmaya bu aşamada katılan yetişkinlerin çevresinde farklı kurum ve kuruluşlarda görev yapan yetişkin yakınlarına, ebeveynlerine, büyükanne ve büyükbabalarına ve diğer yakınlarına da ölçek bataryası kapalı bir zarf içerisinde teslim edilmiştir. Ayrıca araştırmacının kendi yakın çevresinde yer alan meslektaş, akraba, arkadaş ve kurum çalışanlarına da birebir ulaşılmış ve elden teslim edilen ölçek bataryasıyla görüşleri alınmıştır. Ölçek bataryasının birebir ulaştırılmadığı katılımcılar için ise online veri toplama formu hazırlanmış ve araştırmaya katılımcı olmaları sağlanmıştır. Tüm uygulamalarda katılım için gönüllülük ilkesi esas alınmıştır. Tüm bu süreçlerin yürütülmesinden önce Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Etik Kurulu'ndan çalışmanın yürütülebilmesine dair Etik Kurul Onayı alınmıştır. Etik Kurul Onay Bildirimi EK-10'da verilmiştir. Aşağıda nicel ve nitel verilerin toplanmasına yönelik süreçler ayrı alt başlıklar halinde sunulmuştur.

3.4.1. Nitel verilerin toplanması

Daha önce de belirtildiği gibi, bu araştırmada nicel verilerin yanı sıra ilkeli davranma olgusuna yönelik nitel veriler de toplanmıştır. Bunun için 21 kişilik bir araştırma grubunun görüşlerine başvurulmuştur. Derinlemesine görüşme yapılacak kişiler belirlenirken ilkeli davranışın kavramsal tanımını doğru bir şekilde değerlendirebilecek ve kavrama ilişkin veri doygunluğu oluşturabilecek kişiler olmasına özen gösterilmiştir. Kendisi ile görüşme yapılmak istenen bireylere görüşme yapmaya gönüllü olup olmadıkları sorulmuştur. Bu esnada, görüşmelerin konusu ve tahmini süresi

hakkında bilgi verilmiş ve görüşmelerin katılımcıların izni ile kayıt edileceği ve kayıt altında tutulan verilerin gizliliğinin korunacağı teyit edilmiştir. Araştırmaya başlamadan önce araştırmanın amacı hakkında katılımcıyı bilgilendirmek ve gönüllü katılımın esas olduğunu iletmek etik bir zorunluluktur (Creswell ve Poth, 2018, s. 123).

Tüm görüşmeler araştırmacının kendisi tarafından yapılmıştır. Görüşmelerin belirli bir düzen içerisinde gerçekleşebilmesi, gereksinim duyulan verilerin eksiksiz bir şekilde edinilebilmesi ve veri analizi sürecinin kolaylıkla yürütülebilmesi için bir “Görüşme Formu” hazırlanmıştır. Görüşme formunun taslağı hazırlanırken, konu ile ilgili uzmanlıkları bulunan iki farklı kişiden görüş alınmıştır. Bu kişiler formu içerik ve biçim açısından değerlendirmiş ve formdaki ifadelerle yönelik geribildirimlerde bulunmuşlardır. Taslak formun oluşturulmasıyla birlikte iki bireyle pilot görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde, formda yer alan soruların yeterince anlaşılır olup olmadığına ve edinilmek istenen verileri sağlayıp sağlamadığına dikkat edilmiştir. Pilot görüşmeler sayesinde formdaki bazı sorulara sondalar eklenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Alınan geri bildirimler doğrultusunda form gözden geçirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılarak forma son şekli verilmiştir. Görüşme Formu Ek-1’de sunulmuştur. Görüşme formunun yanı sıra Kişisel Bilgi Formu da kullanılmış ve katılımcılara ilişkin bazı temel bilgilerin hızlı ve sistematik bir şekilde toplanması sağlanmıştır.

Görüşmeler esnasında sorular her ne kadar görüşme formundaki sıraya uygun bir şekilde sorulmaya çalışılsa da görüşmelerin akışı içerisinde katılımcıların ifadelerine bağlı olarak araştırmacı bazen soruların soruluş sırasında değişiklik yapma ihtiyacı duymuştur. Görüşme formunda ilkeli davranışın kavramsal olarak neyi ifade ettiğine, bu davranış biçimine ilişkin hangi kişilik özelliklerinin olabileceğine, ilkeli davranışın motive edilmesinde ve engellenmesinde ne gibi etmenlerin etkili olabileceğine, ilkeli davranışın ne gibi duygusal ve bilişsel çıktılarının olabileceğine, ilkeli davranma eğilimine yönelik çevresel ve toplumsal tepkilerin neler olabileceğine ve çeşitli tepkilere rağmen bu davranış biçiminin sürdürülmesindeki etmenlerin neler olabileceğine ilişkin sorulara yer verilmiştir.

3.4.2. Nicel verilerin toplanması

Doğrulayıcı faktör analizi ve ölçüt bağımlı geçerliğin test edilmesinde kullanılan ölçek bataryasında şu ölçekler yer almıştır;

1-Bilgilendirilmiş Onam Formu

2-Kişisel Bilgi Formu

3-İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği

4-Sosyotropi-Otonomi Ölçeği

5-Portre Değerler Anketi

Araştırmanın gerçekleştirilebilmesi için, araştırma problemleri doğrultusunda seçilen ve bu amaca uygun olduğu düşünülen ölçek bataryası içerisinde yer alan ölçekler ise şunlardır;

1-Bilgilendirilmiş Onam Formu

2-Kişisel Bilgi Formu

3-İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği

4-Özgünlük Ölçeği

5-İhtiyaç Doyumu Ölçeği

6-İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği

Ölçekler uygulanmadan önce tüm katılımcılara ölçek verilerinin ne amaçla kullanılacağı, uygulamanın süresi, gizlilik koşulları ve çalışmaya katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu açıklanmış ve bilgilendirilmiş onam formuyla katılımcıların çalışmaya katılım için onayları alınmıştır. Bilgilendirilmiş onam formu, çalışmanın bütün yönleri hakkında katılımcıları bilgilendirir. Bu bilgi sayesinde, katılımcı çalışmaya katılmayı reddedebilir veya bilgilendirilmiş onayı vermeyi seçebilir (Christensen vd., 2015, s. 120). Bilgilendirilmiş Onam Formu EK-2’de sunulmuştur. Aynı zamanda, demografik verilere ulaşabilmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu oluşturulmuş ve forma EK-3’te yer verilmiştir. Uygulamalar yaklaşık 20-25 dakika sürmüştür. Tüm uygulamalarda katılım için gönüllülük ilkesi esas alınmıştır.

3.5. Verilerin Çözümlemesi

Araştırma kapsamında belirlenen modellerin test edilmesi için Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) kullanılmıştır. Yapısal eşitlik modellemesinde tahminleme yöntemi olarak En Çok Olabilirlik Yöntemi (Maximum Likelihood) uygulanmıştır. Yapısal modelin test edilmesinde iki aşamalı yaklaşım benimsenmiştir. Bu yaklaşıma göre modele ait ölçüm modeli ve yapısal modeller ayrı ayrı test edilmektedir (Şimşek, 2020). Model testlerine ek olarak, çalışma kapsamında İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği geliştirilmiştir. Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları kapsamında madde havuzu oluşturulan ve uzman görüşü alınan ölçeğin hangi boyutlarda yapılandığını görmek ve ilgili alt boyutlarda doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek için faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Test-tekrar test tekniği ile iki ölçüm arasındaki tutarlılığa da

bakılmıştır. Araştırma kapsamında istatistiksel işlemlerde anlamlılık düzeyi .05 olarak belirlenmiştir. Araştırmada bağımsız değişkenler benlik kurguları, özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar, bağımlı değişken ise ilkel davranma eğilimidir. Verilerin betimsel ve yapısal istatistiklerinde Lisrel 9.1, IBM SPSS Amos 24 ve IBM SPSS Statistic 24.0 paket programları kullanılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. Bulgular

4.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ): Geliştirilmesi, Geçerlik ve Güvenirliği

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ), yetişkinlerin ilkeli davranma eğilimlerini ölçmek amacıyla araştırmacı tarafından araştırmanın konusu, amacı ve kapsamı doğrultusunda geliştirilmiştir. İDEÖ, toplam 44 maddeden oluşan Likert tipi bir ölçme aracı olarak tasarlanmış ve '1-Hiç Katılmıyorum', '2-Biraz Katılıyorum', '3-Orta Düzeyde Katılıyorum', '4-Çoğunlukla Katılıyorum' ve '5-Tamamen Katılıyorum' arasında değişen beşli dereceleme ölçeği halinde düzenlenmiştir. İDEÖ'nün geçerlik çalışmaları kapsamında, kapsam (content), yapı (construct) ve ölçüt bağımlı (criterion-related) geçerlik teknikleri kullanılmıştır. Aşağıda, bu teknikler aracılığıyla izlenen yollar ve elde edilen bulgular açıklanmıştır.

4.1.1. İDEÖ'nün kapsam geçerliğine ilişkin çalışmalardan elde edilen

bulgular

Araştırmacının tezin bu aşamasında nitel veriye başvurmasının temel gerekçesi, ilkeli olmanın bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinin ve kişilik özelliklerinin olduğuna dair hipotezinin doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek ve geliştirmeyi planladığı ölçeğin maddelerinin ölçmek istediği içeriği doğru bir şekilde ölçebilecek nitelikte olmasını sağlamaktır. Araştırmacının bu noktada yapması gereken ilk şey ölçülmek istenen kavramların içeriğini netleştirmektir (Seçer, 2015, s. 21). Oluşturulan maddelerin ölçmek istediği içeriği ölçebilme kapasitesine sahip olması kapsam geçerliliğini ifade etmektedir (Creswell, 2013, s. 176; DeVellis, 2016, s. 86). Ölçek üzerindeki maddeler ölçülmesi hedeflenen içeriği temsil eder (Creswell, 2012, s. 618). Bu bakımdan, ölçek geliştirme sürecinde kapsam geçerliğinin sınanacağı yolların izlenmesinin geçerli ve güvenilir bir ölçek elde etmede etkili bir yol olduğu söylenebilir.

Alanyazında belirtildiği üzere, ölçek geliştirme sürecinin birtakım aşamaları takip etmesi gerekmektedir (DeVellis, 2016, s. 103). İDEÖ'nün geliştirme sürecinin ilk basamağını ölçeğin amacı ve hedef kitlesinin tanımlanması doğrultusunda alanyazın taraması oluşturmaktadır. Bu nedenle, İDEÖ'nün geliştirme çalışmalarına, ölçülmek istenen psikolojik yapının tanımlanması ve kavramsal olarak çözümlenmesi ile başlanmış ve ölçülecek kavramın tanıtılabilmesi için kapsamlı bir alanyazın taraması yürütülmüştür.

Alanyazın taraması sonucunda hem ilkeli olmaya yönelik direkt bir çalışma bulunamamış hem de araştırma kapsamında geliştirilmesi planlanan İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeğinin benzer bir formuna rastlanmamıştır. Bu ölçeğin geliştirilmesi alanyazına hem ilkeli davranış kavramını hem de bu kavramın geçerli ve güvenilir bir şekilde ölçülmesini sağlayabilecek bir ölçüm aracını kazandırmıştır.

Bir eğilim ve davranış biçimi olan “ilkeli davranışın” ölçülmesinde kullanılacak İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeğinin madde havuzunun oluşturulmasında, öncelikle bu kavramın farklı açılardan tanımlanmasını ve araştırmacının ilkeli davranışa ilişkin kendi gözlemleri ve alan bilgisinin de desteğiyle kavramsal şemaların çıkarılmasını sağlayabilecek yarı yapılandırılmış görüşme soruları hazırlanmıştır. Soruların her biri, ilkeli davranma kavramını farklı yönlerden ve detaylı bir biçimde incelemeyi sağlayacak şekilde düzenlenmiştir. Hazırlanan görüşme sorularına uzman görüşü alındıktan ve pilot uygulama yapıldıktan sonra ölçeğe son şekli verilmiş ve uygulama aşamasına geçilmiştir.

Bu araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme soruları aşağıdaki gibidir:

1. İlkeli olmak ne demektir?
2. Bir insanın ilkeli davranabilmesi için hangi özelliklere sahip olmasını beklersiniz?
3. a) İlkeli davranmayı engelleyici faktörler sizce nelerdir?
b) İlkeli davranmaya yol açan faktörler neler olabilir?
4. a) İlkeli davranmak insana nasıl hissettirir?
b) İnsanda hangi düşünceleri oluşturur?
5. Gözlemlerinize dayanarak, ilkeli davranan kişilerin bugüne kadar ne gibi toplumsal tepkilerle karşılaştıklarını söyleyebilirsiniz?
6. İlkeli davranan insanların zaman zaman toplumsal tepkilerle karşılaşmalarına rağmen, onları ilkeli davranmaya sevk eden faktörler nelerdir?

Yukarıda verilen görüşme soruları aracılığıyla nitel verilerin toplanması aşamasında 21 kişi ile görüşme yapılmıştır. Görüşme esnasında katılımcıların izniyle görüşmeler ses kaydı ile kayıt altına alınmış ve daha sonra transkriptleri çıkarılmıştır. Elde edilen nitel veriler içerik analizine tabi tutulmuş ve madde havuzunun oluşturulmasına yönelik bazı kavramlar elde edilmiştir. İçerik analizinin temel amacı, elde edilen verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Ulaşılan kavramlar ise içerik analizinde temel analiz birimini oluşturur (Yıldırım ve Şimşek, 2013, s. 259-260).

Elde edilen kavramlar nitel araştırmalarda ‘kodlama’ olarak adlandırılan teknikte elde edilmiştir. Kodlama, bazı olguları tanımlama, etiketleme ve veriyi sistemli hale

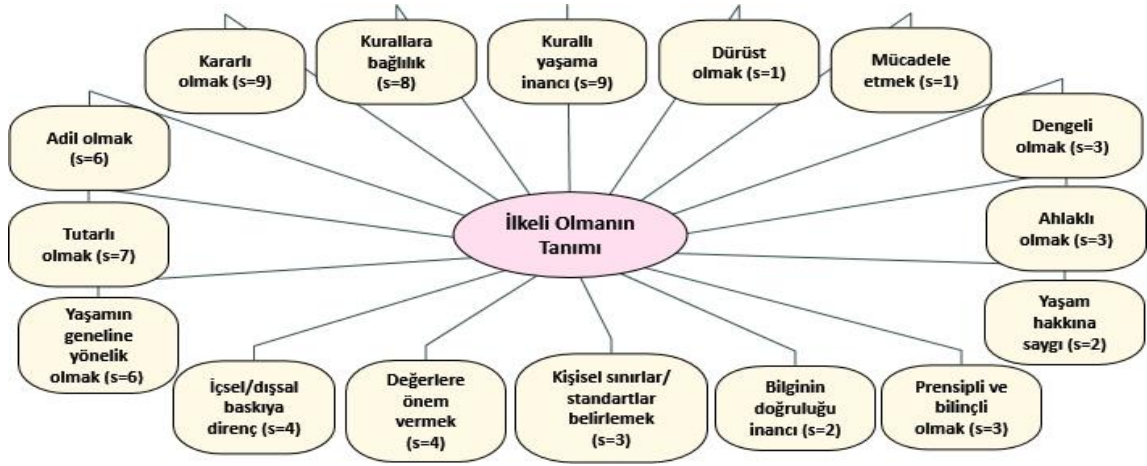
getirme süreci olarak tanımlanmaktadır (Tracy, 2013, s. 202). Kodlama, veri analiz sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır ve araştırmacıyı verilerin ayrıntılarında boğulmaktan kurtarmakla birlikte genellemelere doğru yol almasını sağlar (Neuman, 2014, s. 662). Kodlama esnasında üç yönelim söz konusudur; (a) kodlar sadece katılımcılardan elde edilen bilgi üzerinden oluşturulur, (b) daha önceden belirlenmiş kodlar, katılımcıların görüşlerinden elde edilen kodlara uyarlı hale getirilir, (c) yeni ortaya çıkan ve önceden belirlenmiş kodlar birleştirilir (Creswell, 2013, s. 210). Sosyal bilimler alanında sıklıkla ilk kategori kullanılmaktadır ve bu tezin özelinde de ilk kategoride değerlendirme yapılmıştır.

Nitel veriler yoluyla elde edilen kavramlar renklendirilmiş kavram şemaları olarak aşağıda tanıtılmıştır. Kavram şemalarında ifade edilen kavramların ne kadar sıklıkla (s) dile getirildiği de belirtilmiştir. Bu kavram şemalarının ortaya çıkmasında belirleyici rol oynayan katılımcı ifadelerine, örnek ifadeler olarak kavram şemalarının altında yer verilmiştir. Bu tezin özelinde görüldüğü gibi, elde edilen verilerin çeşitli şekiller ve renklerle estetik bir şekilde sunulması etkili analiz yöntemlerinden biridir (Tracy, 2013, s. 187).

Görüşme formunda yer alan altı soru, araştırmanın altı ana kategorisini oluşturmaktadır. Kategoriler ortak fikirlerden oluşan ve pek çok kodu kapsayan geniş bilgi üniteleridir (Çelik, Başer-Baykal ve Kılıç-Memur, 2020, s. 392). Merriam'a (2009, s. 185-186) göre, kategorilerin şu özellikleri içeriyor olması gerekmektedir. Kategoriler araştırma sorusuna yanıt sunmalı ve araştırmanın amacını karşılamalıdır. Kapsamlı olması gereken kategoriler uygun olan tüm verileri kapsayabilmelidir. Kategoriler içerdiği veriyi tanımlayabilecek kadar hassas olmalıdır. Bu sayede dışarıdan bir okuyucu bu kategori ile ne anlatılmak istediğini anlayabilir. Özetle, görüşme formunda yer alan altı kategorinin her birine ilişkin bulgular aşağıda ayrıntılı bir şekilde sunulmuştur.

4.1.1.1. İlkeli davranış kavramının tanımına ilişkin bulgular

Görüşmelere ilk olarak ilkeli davranışın tanımlanmasıyla başlanmıştır. “İlkeli olmak ne demektir?” sorusuna katılımcıların verdikleri cevapların geniş bir yelpazeye dağıldığı görülmüştür. İlkeli davranışın tanımına yönelik sunulan kavramlar ve ifade edilme sıklıkları (s) şu şekildedir:

Şekil 4.1

İlkeli Davranışın Tanımına Yönelik Kavram Şeması

Şekil 4.1’de de görüldüğü gibi ilkeli olmanın tanımlanmasında kullanılan kavramlar kararlı olmak (9), kurallı yaşama inancı (9), kurallara bağlılık (8), dürüst olmak (1), mücadele etmek (1), dengeli olmak (3), ahlaklı olmak (3), yaşam hakkına saygı (2), prensipli ve bilinçli olmak (3), bilginin doğruluğu inancı (2), kişisel sınırlar/standartlar belirlemek (3), değerlere önem vermek (4), içsel/dışsal baskıya direnç (4), yaşamın geneline yönelik olmak (6), tutarlı olmak (7) ve adil olmak (6) şeklindedir. Kavram şemasında yer verilen her bir kavrama yönelik katılımcıların ifadeleri rastlantısal olarak seçilmiş ve örnek olması amacıyla bazı ifadeler ilişkili bulunan kavramla birlikte aşağıda açıklanmıştır.

Katılımcı 4’ün (K4) “kararlı olmak” ile ilgili görüşleri *“Kuralları vicdana en uygun şekilde belirlemek ve sürdürülmesinde kararlı olmaktır”* şeklindedir. K19 görüşlerini *“Kişinin sahip olduğu görüşler doğrultusunda hareket ederken çok fazla yalpalamadan-sürekli değiştirmeden kararlı bir şekilde ilerlemesidir”* şeklinde ifade etmiştir.

“Kurallı yaşama inancı” ile ilgili olarak K2 *“Mesleki hayat, sosyal hayat, özel hayat, evlilik hayatı gibi farklı farklı boyutlarda kültürel veya yasal normlara uygun davranmaktır. Partner, arkadaş veya tüzel kişi olabilir bu, kurallara uygun olarak davranmasıdır diye düşünüyorum”* ifadelerini kullanmıştır. K12 ise *“İlkeli olmak belli temel kurallara göre düşünmek ve davranmak anlamına geliyor”* şeklinde görüş bildirmiştir.

Diğer taraftan, K4 *“Toplumsal-dini-yasal kurallara bağlı kalarak yaşamak ilkeliliktir/ilkeli bir yaşamdır”* diyerek “kurallara bağlılığa” vurgu yapmıştır. K14 ise

“Bir edimi gerçekleştirirken, belirlediğimiz kurallara (yasalara) sonuna kadar sadık kalmaktır” şeklinde görüş bildirmiştir.

“Dürüst olmak” kavramının elde edilmesinde K5’in “*İlkeli olmakta anahtar kelime dürüst olmaktır. Bir çatışma durumunda kişinin kendi öncelikleri ve karşısındakinin önceliklerini karşılaştırarak dürüstçe karar verebilmesidir*” şeklindeki ifadeleri belirleyici olmuştur.

K4’ün “*İlkeli olmak kötülüklerle mücadele etmektir. İnsan haklarının çiğnendiği her durumda dik durmak ve mücadeleyi sürdürmektir*” şeklindeki ifadeleri “mücadele etmek” kavramına vurgu yapmaktadır.

“Dengeli olmak” kavramının belirlenmesinde K21’in “*Kuralların (bir hap gibi) dozunu/sınırlarını iyi ayarlamak gerekir. Örneğin, temizlik konusunda hijyen hastası olmak insanı boğar. İlkeli olmak da insanı boğmayacak/sıkmayacak şekilde orta yolu bulmasıdır, dengeli olmasıdır*” ifadeleri örnek teşkil etmektedir.

K17’nin belirttiği gibi “*Namus ve ahlak kelimeleri ilkeli olmakla çok örtüşüyor. Ne düşündüğünün farkında olmak, taviz vermemek ve en önemlisi ahlaklı olmak, ilkeli olmaya çok yakışır bir tabir. Ahlaklı olmak, bir nevi düşünme namusu diye de ifade edilebilir belki*” “ahlaklı olmak” kavramını ön plana çıkarmaktadır.

“Yaşam hakkına saygı” konusundaki ifadelerle bakacak olursak, K4’ün “*İlkeli olmak insanların yaşam hakkına saygı duymaktır*” şeklindeki ifadesi ve K8’in “*İlkeli olmak öncelikle yaşam hakkına saygıyı anlamındadır*” şeklindeki ifadesi örnek gösterilebilir.

K3’ün “*İlkeli olmak bilinçli ve prensipli olmak demektir*” ve K20’nin “*Birey olarak birtakım ilkelere, prensiplere sahip olmamız ve tutum ve davranışlarımızı bu prensipler doğrultusunda hayata geçirmemizdir*” şeklinde görüş bildirmeleri “prensipli ve bilinçli olmak” kavramını ön plana çıkarmaktadır.

“Bilginin doğruluğu inancına” yönelik olarak K1’in “*Kişinin doğru olduğunu düşündüğü bazı şeyler vardır hayatta, herhangi bir durumla karşılaştığımızda referans aldığımız şeyler listesi gibi düşünebiliriz. Kararlarımızı alırken/tepkilerimizi verirken olabildiğince bu doğrulara ya da evrensel olduğu düşünülebilecek doğrulara bağlı hareket edebilmek, eylemlerde bulunabilmektir*” şeklindeki ifadelerinin açıklayıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

“Kişisel sınırlar/standartlar belirleme” kavramının ön plana çıkmasında K6’nın “*İlkeli olmak, insanın kendine yönelik sınırlar çizmesi demektir. Kendine ve başkalarına koyduğu kurallara/sınırlara uyması, riayet etmesi ve insanların buna ne kadar*

uyduklarını ve riayet ettiklerini değerlendirmesidir” şeklindeki görüşlerine yer verilebilir. Ayrıca, K20’nin “Belli standartlarımızın olması ve bu standartların durumdan duruma, koşuldan koşula, belli zaman aralıklarında ya da iletişime girdiğimiz kişilerin değişmesiyle değişmemesi, standart birtakım ölçütlerimizin olması ve bu içsel ölçütlerle hayatımızı sürdürmektir” şeklindeki görüşleri açıklayıcı bir örnek olarak düşünülebilir.

K9’un “İlkeli olmak bağlı olduğu, inandığı değerlere önem verip onlardan vazgeçmemektir bana göre” şeklinde görüş bildirmesi “değerlere önem verme” konusuna dikkat çekmektedir. Ayrıca, K16’nın “İlkeyi, insanın yaşadığı toplumsal hayatın bağlı olduğu manevi değerler bütünü, silsilesi olarak tanımlamamız gerekir. Dolayısıyla ilkeli olmak bir toplumun sahip olduğu bütün değerleri oluşturan kurallar bütünüdür diyebiliriz” şeklindeki görüşleri değerler kavramının ön plana çıkmasında bir diğer örnek olarak sunulabilir.

“İçsel/dışsal baskıya direnç” konusunda K13’ün “İçsel disiplin ve kurallara sahip olmak, çıkarlarına ters düşse bile bu kurallardan vazgeçmemektir” ve K8’in “İlkeli olmak çıkarlardan arınık olmaktır” şeklindeki ifadeleri örnek gösterilebilir.

K4’ün “Mesleki hayat, aile, eğitim, spor vb. birçok farklı alanda yer alabilecek bir kavramdır. Yaşamın içindedir” sözüyle belirttiği gibi, ilkeli olmak “yaşamın geneline yönelik” bir kavram olarak tanımlanmaktadır.

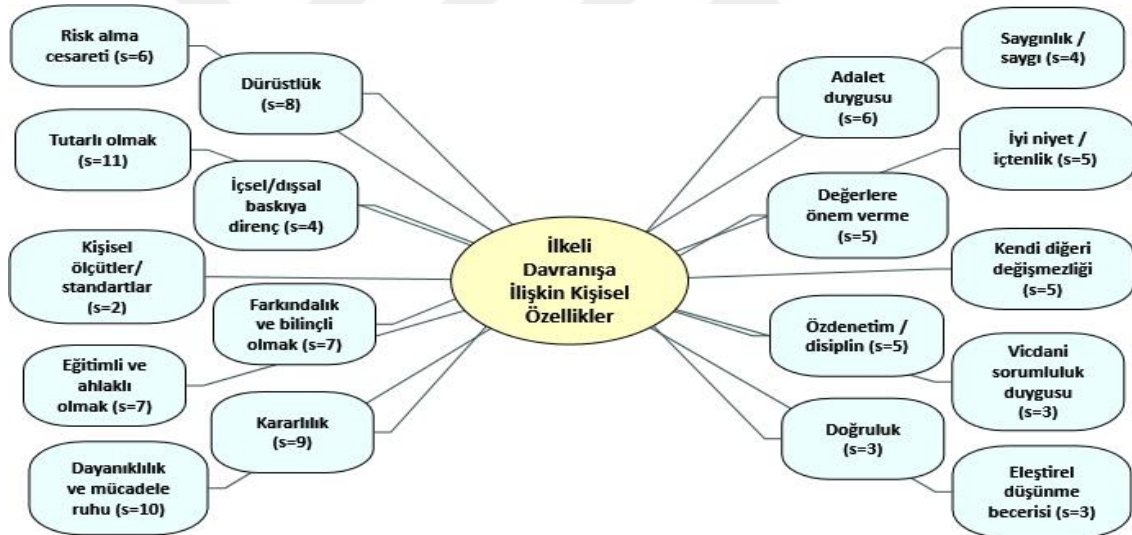
İlkeli olmanın tanımında sıklıkla dile getirilen bir diğer kavram ise “tutarlı olmaktır”. Bu kavrama örnek olarak K3’ün “Söyledikleri ile yaptıkları bir olan/çelişkili olmayan insandır. Bir metafor örneği vermek gerekirse bir elmanın iki yarısı: yarısı sözlerimiz ve düşüncelerimiz ve inançlarımız, diğer yarısı yaptıklarımız ve eylemlerimizdir. Bu ikisi arasındaki aynı yüz, izdüşüm gibi düşünebiliriz. Bir tarafında da diğer tarafında da biziz” şeklindeki sözlerine yer verilebilir. Bir başka örnek olarak da K7’nin “İlkeli olmak geçmiş, şimdi ve gelecekte tutarlı ve kararlı olmayı ifade eder” şeklindeki görüşleri sunulabilir.

İlkeli olmanın tanımına yönelik görüşlerden sonuncusu ise “adil olmaktır”. Bu kavrama vurgu yapan katılımcı görüşleri ise şu şekildedir: K15’e göre “İlkeli olmak menfaat ilişkilerinin dışında davranmayı, mümkün olan tüm alanlarda adil kararlar almayı hedeflemeyi temsil ediyor benim için” ve K2’ye göre “Hangi alanda olursa olsun evrensel doğrular çerçevesinde hareket edebilmek ve hak gözetmektir diye düşünüyorum”.

Sonuç olarak, ilkeli olmanın tanımını yapmak söz konusu olduğunda, farklı bakış açılarının belirli noktalarda ortak paydalarda buluştuğunu ve bazı kavramların sıklıkla tekrar eden kavramlar olarak ön plana çıktığını ifade etmek mümkündür. Çeşitli ve tekrara dayalı ifadeler, araştırmacıya kavramları bir kavram şemasında görsel olarak sunma fırsatını sağlamıştır.

4.1.1.2. İlkeli davranışa ilişkin kişisel özelliklere yönelik bulgular

Katılımcılara yöneltilen ikinci sorunun amacı, ilkeli davranan bireylerin ne gibi kişisel özelliklere sahip olduğuna dair görüşleri ortaya koymaktır. Bu maksatla, katılımcılara “Bir insanın ilkeli davranabilmesi için hangi özelliklere sahip olmasını beklersiniz?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Katılımcıların ilkeli davranan bireylerin kişisel özelliklerine dair görüşlerine ve bu görüşlerin ne kadar sıklıkla tekrar edildiğine Şekil 4.2’deki kavram şemasında yer verilmiştir.

Şekil 4.2

İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özelliklere Yönelik Kavram Şeması

İlkeli davranan bireylerin kişisel özellikleri, sıklıkla tekrar eden bazı kavramlarla tanımlanmaktadır. Şekil 4.2’nin bir kısmında yer alan kavramlar: risk alma cesareti (6), dürüstlük (8), tutarlı olmak (11), içsel/dışsal baskıya direnebilme (4), kişisel ölçütlere/standartlara sahip olma (2), farkındalık ve bilinçli olma (7), eğitilmiş ve ahlaklı olma (7), kararlı olma (9) ve dayanıklılık ve mücadele ruhu (10) şeklinde sıralanmaktadır. Diğer bölümde yer alan kavramlar ise: adalet duygusu (6), saygınlık-saygı (4), değerlere

önem verme (5), iyi niyet-içtenlik (5), kendi-diğeri değişmezliği (5), özdenetim-disiplin (5), vicdani sorumluluk duygusu (3), doğruluk (3) ve eleştirel düşünme becerisi (3) şeklinde sıralanabilir. Aşağıda katılımcıların her bir kavrama ilişkin ifadelerine yine rastlantısal olarak, örnek olması amacıyla yer verilmiştir.

Kavram şemasında yer alan ifadelere yönelik katılımcı görüşlerine bakıldığında K1'in "*Avantajına ya da dezavantajına olabilecek durumlarda ya da senin için sonrasında tehdit oluşturabilecek durumlarda olabildiğince cesaretli bir şekilde duruşunu koruyabilmek önemli bir şey. En önemli şey risk alabilme cesareti diye düşünüyorum ilkeli olabilme noktasında*" diyerek görüş bildirmesi risk alma cesaretine örnek gösterilebilir. Bu kavrama yönelik bir diğer örnek ise K18'in "*Cesur olmalı ve risk alabilmeli, çünkü ilke belirlemek kolay bir şey değil ve insan savsak yaşamayı daha kolay buluyor*" sözleri olabilir.

Diğer taraftan, sıklıkla ifade edilen dürüstlük ve doğruluk kavramlarına örnek ifadeler olarak K3'ün "*Doğru ve dürüst olması gerekiyor ama öncelikle kendine dürüst olması gerekiyor. İlkeli davranış içsel yapıdan dışsal yapıya açılan bir pencere*" ve K20'nin "*Doğruluk dürüstlük, saydamlık aklıma ilk gelen kavramlar. Saydamlık, içi dışı bir olmak çok önemli. Kişinin ilkeli olması için hem kendine hem de diğerlerine karşı dürüst olmasını beklerim*" görüşleri sunulabilir.

Tutarlı olma kavramına yönelik olarak K19'un "*Bir gün yeşil dediğinde ertesi gün kırmızı dememektir, tutarlılıktır*" ifadesi örnek olabilirken, kararlı olma noktasında K9'un "*İlkeli davranan bir insanın her şeyden önce kararlı olmasını beklerim*" sözleri örnek ifade olarak sunulabilir. Farkındalık ve bilinçli olma kavramlarına vurgu yapan K4'ün bu bağlamdaki görüşleri: "*Bilinçli olmak önceliklidir. Bilinçli olmayan, bilgisi olmayan ve yaptığı işin farkında olmayan insan ne yapacağı hususunda kararsızlıklar yaşar ya da tavır alamaz. Onun için bilinçli olmak her koşulda, işin başlangıcında da seyrinde de mutlaka gerçekleştirilmesi gereken bir husustur. Bilinçliliğin yerine getirilmesinde süreklilik ve kararlılık da gerektirir. Bilinçli olmanın anlam ifade edebilmesi bunlarla beraber beslenmesine bağlıdır. Dolayısıyla kararlılık ve süreklilik bu bilinçli olmanın devam ettirilmesinde en önemli etkenlerdir*" şeklindedir ve kararlılık ve sürekliliği birlikte değerlendirmenin önemli olduğunu bildirmektedir. Ayrıca, K17'nin "*Ne düşündüğünü ve neden o düşünceye sahip olduğunu bilmesi gerekiyor. İlkeler var ve onlara tutunuyor da neden tutunuyor bunun farkında olması benim için önemli, farkındalık kilit kelime bence*" şeklindeki sözleri farkındalık konusuna vurgu yapmaktadır.

İlkeli olmanın tanımında da yer bulan ifadelerden biri olan içsel/dışsal baskıya direnebilme, kişisel özellikler arasında da yer bulmuştur. Örneğin, K8'in "Çeşitli durumlar karşısında çıkarlara göre hareket etmemek, bencil olmamaktır bana göre en belirgin özellikler" çıkar baskısına direnebilme gücünü anlatmaktadır.

K3'ün "Belli ölçütlerimiz olması gerekiyor ve bu ölçütleri dışsal alana yaymak gerekiyor" ve K20'nin "İlke, ölçüt, prensip, standart vb. ne diye adlandıırırsak adlandıralım, bu içsel standartlarımızın devamı noktasında dürüstlüğü de korumamız gerekiyor, çünkü bunlar içsel ölçütler. Bu ölçütleri biz belirledik" şeklindeki görüşleri kişisel ölçütlere/standartlara sahip olma kavramının ön planda çıkmasına örnek verilebilir.

Eğitimli ve ahlaklı olma kavramları için K2'nin "Hem formal hem de informal eğitim olması gerekir bence, ailede alınan eğitim ve devlet eğitimini kast ediyorum. Onun dışında temel insani kavramlara (karşılıklılık, hak-adalet, eşitlik gibi) hâkim olması gerekiyor. Belki manevi unsurları bilmesi gerekiyor olabilir" ve K16'nın "Bir insanın ilkeli olabilmesi için öncelikle eğitimli olması gerekir. Eğitim deyince okul-öğrenim hayatını kast etmiyorum. Eğitim, insanın yapmış olduğu davranışların kendisinde bıraktığı kalıttır. Eğitimli olmayan insanların ilkeli olmaları da mümkün değildir. İlkeli bir hayat yaşayabilmek için kişinin eğitimli olması gerekiyor" şeklindeki görüşleri açıklayıcı olabilir.

Diğer taraftan, K11'in "Dirayetli olmasını beklerim" sözlerinin yanı sıra K6'nın "Kişinin tutarlı, bazen acı çekmeyi göze alabilen, güçlü bir yapıda olması gerekiyor. Reddedilmeye ya da olumsuz eleştiri almaya karşı hassas olmamalı, dayanıklı olmalı, çünkü ilkeli davranmak bazen diğer insanları üzebilir, insanın kendisini de üzebilir. Buna karşı dayanıklılığı gerektirir. Özetle, insanın güçlü olması, duygularını kontrol edebiliyor olması, sosyal açıdan da cezalandırılmayı/tecrit edilmeyi de göze alıyor olması gerekebilir" şeklindeki görüşleri dayanıklılık ve mücadele ruhu sergilemenin önemine vurgu yapmaktadır denilebilir.

K1'in "Kişinin kendisiyle baş başa kaldığında, davranışından ötürü ne kadar memnuniyet duyduğuna ve vicdani açıdan rahat olup olmadığına bakması gerekir" sözü vicdani sorumluluk duygusuna vurgu yaparken "Hakkaniyetli olmak gerekir" sözü adalet duygusuna vurgu yapmaktadır. Yine benzer şekilde, K15'in "Adil, kararlarında mümkün olduğu kadar objektif, vicdanlı ve emeğe değer veren bir yapısının olmasını beklerim" sözünün de vicdana ve adalet duygusuna atıfta bulunduğu söylenebilir. Ayrıca, adalet duygusunun bir işlevi olarak da görülebilecek kendi-diğeri değişmezliği kavramına

yönelik olarak K17'in "Adalet duygusu çok önemli. Kendim için doğru olan başkası için de doğru olmalı ya da karşımdakine uyguladığım şeyi kendime de uyguluyor olmalıyım. Bu bizim aslında bütün attığımız adımlarda bir ilke. Yaşamdaki tüm ilişki ağları adalet duygusunu besliyor ve bu duygu ilkeli olmanın en temel yapısı herhalde. Ayrıca, bireysel değil global düşünme, çok yönlü bakabilme de var" şeklindeki görüşlerinin dikkat çekici olduğu söylenebilir.

Saygılık ve saygı kavramlarına yönelik olarak, K20'nin "Kişinin kendisine olan saygısı, yaşam amaçlarına olan saygısı ve başkalarına olan saygısı burada önemli. Bu sadece kişisel bir konu değil, toplumsal bir yönü de var, kişinin saygınlığını da beraberinde getiriyor" ifadeleri örnek verilebilir.

K11'in "Değerlere yüksek derecede inanç gerektirir, zira bu şekilde bir inanç olmaksızın kişi ilkelerine uygun şekilde davranmaya yeltenmeyebilir" şeklindeki görüşleri değerlere önem vermenin gerekliliğine değinirken, K8'in "İlkeli olmak için gerekli unsurlardan bir tanesi eleştirel düşünme ve sorgulama kapasitesine sahip değildir" ifadeleri eleştirel düşünme becerisinin gerekliliğini dile getirmektedir.

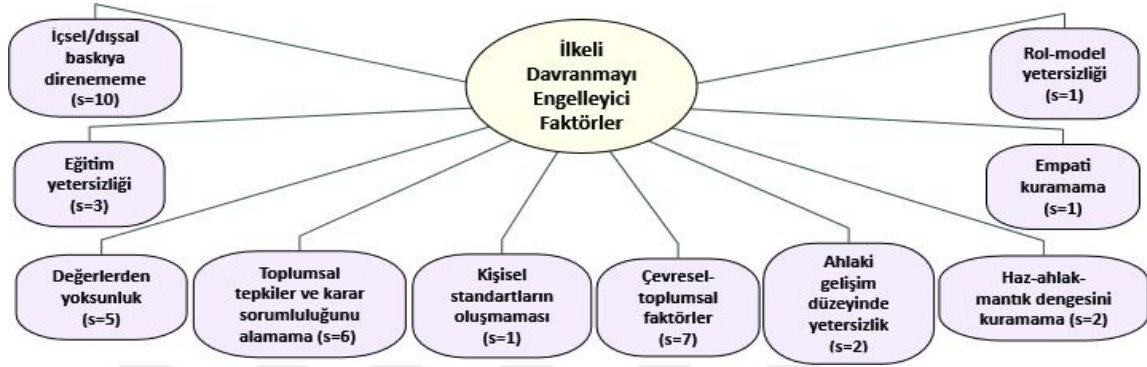
K16'nın "Yapmış olduğu bütün davranışları içtenlikle-samimiyetle-iyi niyetle-bilinçlilikle yapıyor olması gerekir. Samimi-bilinçli olarak yapılan her davranış kişide bir üst noktayı-olgunlaşmayı beraberinde getirir" ifadeleri iyi niyet ve içtenlik kavramlarına vurgu yapmaktadır denilebilir.

Özdenetim-disiplin kavramlarına örnek olarak K13'ün "Disiplinli, kurallı ve dürüst olmasını beklerim" sözlerine ek olarak K6'nın "Dürtüsel olmamalı bence. Kendi dürtülerini ikinci plana atabilmeli, kuralları ve ilkeleri onun için birinci planda olabilmeli, yani kendini kontrol edebilmeli. Kendini kontrol edemiyorsa kendi ilkelerini ve başkalarının ilkelerini aşabilir. Bu noktada kontrollü olmak, kendi duygularının farkında olmak, diğer insanların duygularının farkında olmak ve onları düzenleyebilmek önemli bir faktör. İlkeli davranabilmesi için bu özelliklere sahip olması gerekiyor" şeklindeki görüşlerine yer verilebilir.

4.1.1.3. İlkeli davranışı engelleyici / ilkeli davranışa yol açan faktörlere yönelik bulgular

Araştırmanın üçüncü sorusu ilkeli davranmayı engelleyici faktörleri ve ilkeli davranışa yol açan faktörleri incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, katılımcılara üçüncü soru iki aşamada sorulmuştur. İlk olarak, "İlkeli davranmayı engelleyici faktörler sizce nelerdir?" sorusunu yanıtlayan katılımcılara ikinci aşamada, "İlkeli davranmaya yol

açan faktörler neler olabilir?” şeklinde bir soru yöneltilmiştir. Bu iki soruda, ilkeli davranmayı engelleyici ve ilkeli davranmaya yol açan faktörler sorgulandığından, elde edilen görüşler de ayrı kavram şemalarında ele alınmıştır. Şekil 4.3 ilkeli davranışı engelleyici faktörleri ve bu ifadelerin tekrar etme sıklıklarını yansıtırken, Şekil 4.4’te ilkeli davranmaya yol açan faktörler sıklık analizleri ile birlikte sunulmuştur.

Şekil 4.3

İlkeli Davranışı Engelleyici Faktörlere Yönelik Kavram Şeması

Şekil 4.3’te ilkeli davranmayı engelleyici faktörler içsel-dışsal baskıya direnememe (10), eğitim yetersizliği (3), değerlerden yoksunluk (5), toplumsal tepkiler ve karar sorumluluğunu alamama (6), kişisel standartların oluşmaması (1), çevresel-toplumsal faktörler (7), ahlaki gelişim düzeyinde yetersizlik (2), haz-ahlak-mantık dengesini kuramama (2), empati kuramama (1) ve rol model yetersizliği (1) olarak tanımlanmıştır.

İlkeli davranışı engelleyici faktörler konusunda ifade edilen görüşlerden bir tanesi bireylerin içsel-dışsal baskıya direnememesi yönündedir. Buna yönelik olarak K1 “*Maddi kaygılar veya olası kayıplar varsa kişi çok da sadık kalamayabilir. Ancak, herhangi bir dezavantaj yaşamayacak olduğu halde belli ilkelerle hareket etmeyen insanlar da var. Bunun nedeni, dezavantaj yaşamak değil de ekstra yarar sağlamak olabilir. Olası bir ekstra fayda sağlamak için, daha sonra doğabilecek ekstra bir avantaj için, bunun alt yapısını oluşturmak için ilkeli davranmıyor olabilir*” şeklinde görüş bildirmiştir. K4 de benzer şekilde “*Çıkar peşinde koşuyor olmak, hayatta menfaat/çıkar ilişkisini önemsemek, yeterli terbiye ve eğitim almamak ve kutsal değerlerden yoksunluk ilkesiz davranmanın sebeplerindedir*” diyerek içsel-dışsal baskıya direnememeye ek olarak, eğitim yetersizliğine ve değerlerden yoksunluğa da dikkat çekmiştir. Eğitim yetersizliği

ve değerlerden yoksunluğun, ilkeli davranışı engelleyici faktörler olduğu K2 tarafından da belirtilmiştir: “Bir tanesi iyi bir eğitim almamak. Aile önemli bence burada. Ailenin temel değerleri çocuğa kazandırmaması diyebilirim. Sosyal bağlam da önemli. Bunu mikrodan makroya çekebiliriz. Okul, ev, toplum ve yönetim sistemi gibi şeyler de etki edebilir. Sosyal çevre de engelleyebilir. Manevi/toplumsal değerlerin sarsılması olabilir”.

Diğer taraftan, kişilerin ilkeli davranışlarını engelleyici bir faktör olarak toplumsal tepkiler ve karar sorumluluğunu alamama gibi etmenlerden bahsedilmiştir. Örneğin, K12 “Ailesel ve çevresel faktörler, eğitim şekli, toplumsal baskılar Tevfik Fikret'in "hak bildiğin yolda gerekirse yalnız yürüyeceksin" sözünde olduğu gibi gerekirse yalnız kalmayı göze alabilecek kararlılık ve cesarete sahip olamama durumu ilkeli olmayı engelleyen bir durum” şeklindeki ifadeleriyle bu görüşü öne çıkarmıştır.

İlkeli davranışa engel bir diğer faktörün kişisel standartların oluşmaması olduğu da dile getirilmiştir. Bu görüşün altını çizen K3 “İçsel referans noktalarımız tam oturmamışsa ilkeli olamayız. İkinci olarak, içsel referans noktalarımız oturmuş fakat dışsal referans noktalarımıza kayma eğilimimiz varsa ölçütlerimizden ve prensiplerimizden fedakârlık yapıyor ve dışsal odaklarımıza göre kendimizi uyarlıyoruz demektir. Kısacası kişisel standartların olmayışı engelleyici bir faktördür diyebilirim” şeklinde görüş bildirmiştir.

Çevresel-toplumsal faktörlere dikkat çeken K9 “İlkeli olmayı engelleyen faktörler yakın çevremizle ilgili çevresel faktörler olabilir ya da daha geniş toplumsal çevremizle ilgili olabilir” ve K15 “Bağlı olunan kişiler ve kurumların ilkesizliği en önemli engelleyici faktör bence” şeklinde görüş bildirmişlerdir.

Ahlaki gelişim düzeyinde yetersizliğin ilkeli davranmayı engelleyici bir faktör olabileceğine K3’ün “Ahlaki açıdan yeterli düzeyde gelişim sağlayamamış olmak engelleyici bir faktör olabilir, çünkü bu noktada kişinin kendi benliği olmaz, başkasının benlik ve kişilik yapısına uygun birisi olur ancak” sözleri örnek olarak sunulabilir.

K21 “Bazen kişinin haz, mantık ve ahlak arasında bir çatışma yaşaması söz konusu olabiliyor. Dürtülerini kontrol edemeyen birey, aslında mantıklı veya ahlaki olmayan davranışlar sergileyebiliyor. İlkeli olmak bir yaşam biçimidir aslında ancak böylesi çatışmalar ilkeli davranışa engel olabilir diyebilirim” diyerek haz-ahlak-mantık dengesini kuramama durumunun engelleyici bir faktör olabileceğini dile getirmiştir.

Empati kuramamanın önemli bir engelleyici faktör olduğunu K5 “İlkeli davranabilmek için empati kesinlikle alt koşullardan biri. Empati kuramayan ya da zekâ

gelişimine özel gereksinim duyan bir bireyse ilkeli davranmasına engel teşkil edebilir diye düşünüyorum” şeklindeki sözleriyle vurgulamıştır.

Rol model yetersizliğine yönelik olarak K20 “İlkeli olmayı sağlam bir hale getirebilmemizde ilkeli olmayı hangi koşullarda öğrendiğimiz önemli. Bu noktada, yetiştirildiğimiz çevre, özellikle ebeveynlerimizin bize rol model olmaları ve erken yaş eğitimimiz/kazanımlarımız önemli. Erken yaşlarda, sergilediğimiz ilkeli davranışlarımızın pekiştirilmemesi ya da olumlu modelleri görmeyişimiz, bizim de iç dünyamızda bu ilkeli yapıyı kurgulayamayışımızda bir neden olabilir. İkincisi olarak, toplumsal anlamda aldığımız olumsuz geribildirimler de eğer ilkeli davranmak konusunda çok net çizgilere sahip bir yapı oluşturmamışsa, ilkeli olmaya engel olabilir. Fakat ilk değerlendireceğim nokta, bunun erken yaş eğitimi kısmı” şeklinde görüşlerini dile getirmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, ilkeli davranmaya yol açan faktörlere yönelik görüşler Şekil 4.4’te ele alınmıştır.

Şekil 4.4

İlkeli Davranmaya Yol Açan Faktörlere Yönelik Kavram Şeması

Şekil 4.4’ten anlaşılacağı gibi eğitilmiş olma (6), değerlere önem verme (2), reddedilme veya kabul görmemekten çekinmemek (4), amaçlı yaşama (2), iyi hissetmek (2), psikolojik ihtiyaçların doyurulması (2), kurallı yaşama inancı (1), sorumluluk bilinci (2), çıkar beklentisi oluşturmama -içtenlik (2), kişisel özellikler (2) ve özdenetim (2) ilkeli davranmaya yol açan kavramlar olarak görülmektedir.

İlkeli davranmaya yol açan kavramlardan biri ailede verilen eğitim olarak görülmektedir. Bu kavramın ön plana çıkarılmasına örnek olarak ise K2’nin “İlkeli olmanın temelinde 5 tane çekirdek kavram önerirsek (hak, eşitlik, adalet, karşılıklılık,

insan sevgisi gibi), bence bu kavramlar aile yetiştirmesi ile alakalı. Bir insan çok temel insani ilkeleri oluşturmuş olabilir ve en ideali aile ortamı ve çevresinde bunu pekiştirmesi bence. Aile, çevre ve eğitim sistemi bunu destekliyorsa kişi ilkeli davranabilir. Aile insan sevgisi verirse, diğer insanların da sınırlarının/isteklerinin olabileceği, istekleri ifade edebilme, karşıdaki insanların isteklerine değer verme, iletişim boyutunun olduğunu düşünüyorum. Dinleme, empati gibi temel insani değerler” şeklindeki ifadeleri örnek gösterilebilir.

Değerlere önem verme ilkeli davranmaya yol açan bir diğer etmen olarak görülmektedir. Bunun öneminin altını çizen K4 “*Kutsal değerlere inanç; inanç büyük bir motivasyondur. Yani manevi değerler, kültürel değerler, dinsel değerler; bunlara inanmışlık kişiyi güçlü kılar, kararlı kılar, azimli kılar ve dolayısıyla istikrarlı ve düzenli davranmaya sevk eder. Bu davranış biçimine de biz ilkelilik diye hitap ederiz zaten. Örneğin, yapması gereken görevleri önemser, gereğine inanır ve ciddiyetle yapar, sonuçlandırmaya çalışır. Başarılı olur veya olmaz ama bir hedef uğruna bir şeyler yapmayı düşünmüş olur. İşte bu ilkeliliktir. Dolayısıyla, kutsal değerlere inanç, kültürel değerlere inanç ve bağlılık gibi hususlar önemli etkenlerdendir. Bunlar hazır pişmiş olarak gelmez tabi ki, çocuk dünyaya geldiğinde onun yetiştirenler var; anne-baba ile başlayıp çevreyle ve okulla devam eden bir süreç. Doğru bir şekilde çocuğa mesajların ulaştırılması icap eder ki çocuk ilkeli olabilsin. Çocuğun hem örnek hem de ders aldığı bilgiler doğru olmazsa, yanlış ortamlarda kalır ve yanlış bilgilerle donatılırsa ilkeli olması zaten beklenemez. Bu yüzden doğru bir eğitim bu işin olmazsa olmazıdır” ifadelerini kullanmıştır. K4’ün yukarıdaki ifadeleri bir yandan değerlerin öneminin altını çizerken, diğer taraftan da amaçlı yaşama ve amaçlara bağlı kalmanın ve eğitimin de önemine vurgu yapmaktadır. K18’in de “*Yeni bir şeyle karşılaşma, ortama uyum sağlama ve başarılı olma isteği yeni bir ilke belirlemeye yardımcı olabilir. Bir de insanlar bir şeyler başardıklarını ve tutarlı olduklarını görmek isterler. Davranışlarda bir hedef vardır”* sözleriyle amaçlı yaşamının önemine değindiği görülmektedir.*

K3 “*İlkeli bireylerin, başkaları beni onaylasın diye bir beklentileri yoktur. Reddedilmekten çekinmezler”* ifadelerini kullanmıştır. Yine benzer şekilde, K1’in “*En temelde sevgi ve güven ortamı olduğunu düşünüyorum. Bir iş yerinde olabilir bu, evlilikte olabilir, anne-baba çocuk ilişkisinde olabilir. Olabildiğinde gerçek sevgi ve güven ortamı. Tehdit ortamına kıyasla güven ve sevgi ortamı ilkeli davranışa teşvik eder diye düşünüyorum, çünkü bu ortamda kişinin reddedilme veya kabul görmekten çekinme gibi bir*

kaygısı da olmayacaktır” sözleriyle belirttiği gibi reddedilme ve kabul görmemekten çekinmemenin ilkeli davranmada önemli bir faktör olduğu söylenebilir.

İlkeli davranmaya sebep olan etmenlerden birinin iyi hissetmek olduğunu vurgulayan K8 görüşlerini “*Benim için kendimi iyi hissetmek. Kendimi mutlu ve doyumlu hissetmek diyebilirim*” şeklinde aktarmıştır. Öte yandan K20 “*Erken yaş dönemlerinde modelleme ve pekiştirilmeyle ortaya çıkan bu ilkeli davranışların bizlerde oluşturduğu içsel tatmin ve huzuru tadabilme ve onu devam ettirme isteği de ilkeli davranmaya yol açan faktörlerdir. Vicdani rahatlama, içsel tatmin ve iç huzuru sayesinde, durumlar, koşullar, kişiler ne olursa olsun, insanların eleştirilerine rağmen kendi çizgimizden vazgeçemeyiz*” diyerek iyi hissetmenin ve vicdani rahatlama duygusunun önemine değinmiştir.

Psikolojik ihtiyaçların doyurulması ile ilkeli davranma eğilimi arasında bir ilişkinin olabileceğine dikkat çeken K5 şunu ifade etmiştir: “*İlkeli davrandığımda hangi psikolojik ihtiyaçlarımı karşılıyorum, hangi ihtiyaçlarımı doyuruyorsa ona göre hareket edebilirim. İhtiyaçlarımı doyurma amacı beni ilkesiz davranmaya itebileceği gibi ilkeli davranışımı pekiştirebilir de. Mesela arkadaşlık ilişkilerim sevilmeme ihtiyacımı doyuruyorsa bu şekilde hareket edebilirim veyahut da reddedilme ihtimaline karşılık ilkeli davranmayı seçebilirim. Ayrıca, psikolojik ihtiyaçlar içerisinde özerklik de var, onunla da ilişkili olabilir*”.

Diğer taraftan, K14 kurallı yaşama inancının ilkeli davranmaya yol açabileceğini şu sözlerle ifade etmiştir: “*Kişilik özellikleri: dürüstü, adil ve vicdanlı olmak, toplumsal dinamiklerin ve yapılacak işlerin sürdürülmesinde bir düzen sağlamak, belirlenen ilkelerin yapılacak benzer işler için örnek oluşturması ve sürekliliğini sağlaması amacını gütmek etkilidir*”.

Çıkar beklentisi oluşturmama ve içtenlik ilkeli davranmaya yol açan faktörler arasında tanımlanmıştır. K19 bu konuya yönelik görüşlerini şu şekilde aktarmıştır: “*İnsan olmak ilkeli davranmak için yeterli bir sebeptir. Mesela bazıları der ki ben rüşvet almam aslında da çevrem hep alıyor, bu bir sebep değildir. İlkeli olmak için dışarıdan bir şeylerin olması gerekmiyor, birilerinin seni teşvik etmesi veya bulunduğun çevrenin süper olması gerekmiyor. İnsan en ahlaksız ortamda bile tek başına ilkeli davranabilir bence. Dolayısıyla ilkeli olmak için sebep bence insan olmak, çıkar elde etme düşüncesiyle hareket etmemek ve samimi olmaktır, başka hiçbir şey değil*”.

Kişilik özelliklerine yönelik olarak K17 şu ifadeleri kullanmıştır: “*İnsanın kendini ilkeli olmak adına eğitebilmesi de mümkün diye düşünüyorum. Farkındalık ancak*

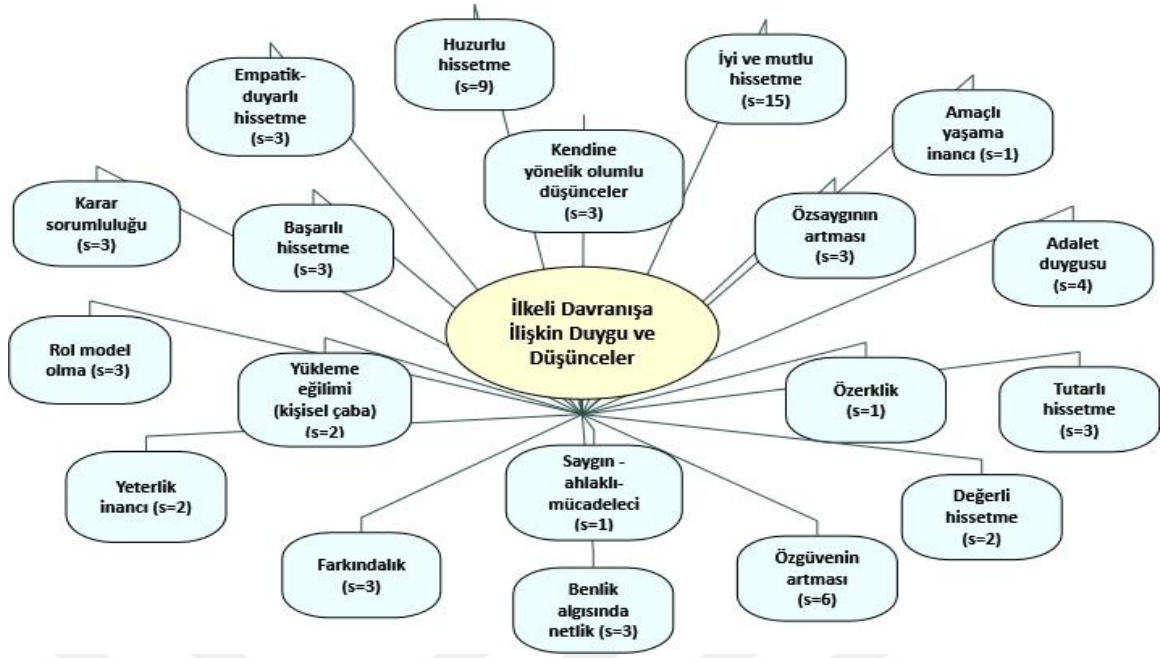
gözümüzü açarak oluşur. Okumalar, gözlem yapmalar, etkileşime açık olmalar, başkalarından öğrenmeye açık olma, açık fikirli olma gibi etkenler ilkeli olmaya iter insanı. Biraz da hamurunda varsa insanın kolay giyebildiği bir kıyafet olur ilkelilik ama hamurunda adaletsizlik, tutarsızlık vb varsa giyilemiyor kolayca. Yani kişilik özellikleri de etkili bu noktada”. Benzer şekilde, K7 de bu konuya şu şekilde değinmiştir: “İlkeli olmak değerler eğitimi kapsayan bir kavramdır. Ben bunu ilk önce annede, babada, ailede, yakın çevrede, okulda ve toplumda görürüm. Yakın çevrede ve toplumda öğretilen değerlerle sarmal bir şekilde büyür ve deneyimlerle şekillenir. İlkeli olmak temelde kazanılan bir şeydir; belki mizaç ya da kişilik yapısına uygun bir boyutu da olabilir. Sorumluluk sahibi kişilerde daha fazla olduğunu düşünüyorum. Biraz kişilik özellikleri, çevrenin etkileşimi, toplumun öğretileri, kültür ve yaşanmışlıklarla ortaya çıkar”. K7’nin görüşlerinde sorumluluğa yaptığı vurgu da dikkat çekmektedir. K21 de “Aldığı kararların sonuçlarına katlanabilme, sorumluluğun bilincinde olabilme ilkeli davranış için bir ön koşuldur bence” diyerek sorumluluk bilincinin önemini ön plana çıkarmıştır.

K16 “Sanki bir denetim mekanizması varmış gibi kişinin kontrollü hareket etmesi hareket edebilmesi ilkeli davranışı ortaya çıkarır. Siz aslında içinizden geldiği gibi samimi olarak yaşarsınız ama dışarıdan sanki biri sizi gözetliyor gibidir. Bu aslında insanın iç denetimidir” sözleriyle özdenetime dikkat çekmiştir. K21 de “Kişi içsel kontrolle hareket etme eğilimindeyse ilkeli davranma olasılığı daha yüksektir” diye görüş bildirmiştir.

4.1.1.4. İlkeli davranışa ilişkin duygu ve düşüncelere yönelik bulgular

İlkeli davranışla ilişkili olabilecek duygu ve düşüncelerin neler olabileceğinin incelenmesi amacıyla katılımcılara araştırmanın dördüncü sorusu sorulmuştur. Dördüncü soru, bir önceki bölümde olduğu gibi, duygu ve düşünceleri ayrı ayrı sorgulamıştır. “İlkeli davranmak insana nasıl hissettirir?” sorusunu takiben katılımcılar “İlkeli davranmak insanda hangi düşünceleri oluşturur?” sorusunu yanıtlamışlardır. Duygu ve düşünceler katılımcılar tarafından iç içe açıklandığından ve ayrı kavram şemalarıyla aktarılmasına gerek duyulmamasından dolayı, Şekil 4.5’te tek bir şemayla katılımcıların görüşleri tanıtılmıştır.

Şekil 4.5

İlkeli Davranışa İlişkin Duygu ve Davranışlara Yönelik Kavram Şeması

Şekil 4.5’te de sunulduğu gibi, katılımcıların ilkeli davranışa ilişkin duygu ve düşünce boyutundaki görüşleri oldukça kapsamlıdır. Görüşler; karar sorumluluğu (3), rol model olma (3), yeterlik inancı (2), farkındalık (3), benlik algısında netlik (3), özgüvenin artması (6), değerli hissetme (2), tutarlı hissetme (3), adalet duygusu (4), amaçlı yaşama inancı (1), iyi ve mutlu hissetme (15), huzurlu hissetme (9), empatik-duyarlı hissetme (3) şeklinde aktarılmıştır. Bunlara ek olarak; katılımcıların görüşleri, başarılı hissetme (3), yükleme eğilimi-kişisel çaba (2), saygın-ahlaklı-mücadeleci olma (1), özerklik (1), özsaygının artması (3) ve kendine yönelik olumlu düşünceler (3) şeklinde devam etmiştir.

Kavram haritasında ön plana çıkan kavramlardan birinin karar sorumluluğu olduğu görülmektedir. Bu kavramın önemine değinen K3 “*Ben bir insanım, duygularım, düşüncelerim ve prensiplerim var ve bu şekilde davrandığım için bu sonuçları aldım. Bu düşünce ve davranışlar bana aittir diye kendini ve davranışlarının sonuçlarını kabul etmesidir*” ifadelerine yer vermiştir.

Rol model olma da görüşler arasında ön plana çıkan bir diğer kavramdır. K17’nin “*Tutarlı olmak, adalet duygusu vb. gibi şeyler konusunda farkındalığı yüksek olan insanlara da olumlu etki eder; başkası senin yaptığınla öykünür ve rol-model olabilirsin ona. Aynı zamanda ilkeli olduğu için olumlu geri bildirim alması, öğretici olduğu için duyduğu haz da söz konusu. Nasıl ki bir öğretmen işini doğru yaptığında hissettiği bir*

haz ve tatmin vardır, işte bunun gibi” şeklindeki görüşleri rol-model olmanın önemine ve oluşturduğu olumlu duygulara vurgu yapmaktadır.

Diğer taraftan, K3’ün “*Bence insanın yeterlik inancını etkileyen bir şey”* şeklindeki ifadeleri yeterlik inancını ön plana çıkarırken, K14’ün “*Adil ve dürüst davrandığına ilişkin düşünceleri, belirlenen ilkenin başarılı sonuçlanması da, ilkeyi saptamadaki yeterlilik ve başarı ile ilgili düşünceleri ortaya çıkarabilir”* şeklindeki görüşleri hem yeterliliğe hem de başarının önemine dikkat çekmektedir. Yine benzer şekilde K2 de “*İşini başarıyla yaptığını hissettirir”* ifadelerini kullanarak, başarı duygusunun önemine dikkat çekmektedir.

Farkındalık kavramına ilişkin olarak K21’in “*İlkeli davranmak, yüksek farkındalık bilinciyle hareket etmemizi sağlar”* şeklindeki görüşleri örnek olarak sunulabilir. Diğer taraftan, K7’nin “*Oturmuş bir benlik ve kişilik duygusunu tatmasını ve dinginlik sağlar. İlkeliyse, tutarlı davranıyorsa, bir durum karşısında ben kimim sorusuna ben şuyum diye cevap verebiliyorsa ve kararlıysa netlik duygusu katar kişiye”* şeklindeki görüşlerinin benlik algısında netlik kavramını açıklayıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

“*Tutarlı bir benliği oluşturur. Hangi durumda nasıl davranacağıma yönelik tutarlı, kararlı bir şemam olur. ‘Ben kimim?’ sorusuna net cevap verir; tutarlı ve oturmuş şemaları vardır”* ifadeleri ile K7 tutarlı hissetmeye vurgu yapmıştır. Benzer şekilde, K6 da “*İlkeli davranmak insana güvenli hissettirir, tutarlı hissettirir”* Şeklinde görüş bildirmiştir.

Adalet duygusunun önemine değinen K15’in görüşlerine ise şu şekilde yer verilebilir: “*Adalet duygusunu güçlendirdiğini ve daha adil bir dünya idealine katkı yapıldığı düşüncesini doğurduğunu düşünüyorum”*. Öte yandan, K4 “*İlkeli davranmak insanda adalet duygusunu pekiştirir. Adalet, toplumdaki en zayıf bireyin haklarının korunması demektir. Bu da ancak ilkeli davranış ile sağlanabilir”* şeklinde görüş bildirerek adalet duygusuna vurgu yapmıştır.

K20’nin “*İlke / prensiplerini devam ettirdiği süreçte kendisi, kendi amaçları doğrultusunda ve kendi varoluşu doğrultusunda tek çizgide olmanın verdiği bir memnuniyet hissi oluşturacaktır. Ayrıca, kişinin kendine ve geleceğe olan güvenini artıracaktır. Bu noktada kişi kararlı davrandığını, ayaklarının yere sağlam bastığını düşünecektir. Geçmiş, geleceği ve mevcut kendisi arasındaki ivmeden sapmadığı fikri oluşacaktır. Bilinçli hareket ettiğini, sağduyulu davrandığını düşünecektir”* şeklinde görüş bildirmesi amaçlı yaşama inancına ve özgüvenin artmasına örnek bir ifade olarak sunulabilir.

K4 ilkeli davranışa ilişkin duygu ve düşüncelerde iyi ve mutlu hissetmenin altını önemle çizmiştir. Bu kavramların ön plana çıkmasında rol oynayan görüşlerine ise şu şekilde yer verilebilir: “İlkeli insanın bir işi yaptığında veya başardığında duyacağı ilk şey mutluluktur. Mesela, insanlara iyilik yapmayı çok önemseyen bir insan bunu yaptıktan sonra ne hissedebilir, mutlaka bir sevinç hissedecektir. Ruhunda ve iç dünyasında bir güzellik yaşayacaktır. Bunun illaki parasal olması gerekmiyor; bir hayvana, canlıya veya insana yardımı bir yaşam biçimi haline getiren insan ki ‘ilkeli bir yaşam biçimidir işte bu’ yaptığı, el attığı veya sonuçlandığı her işten mutluluk duyacaktır. Zaten hayattaki en güzel şey insanın mutlu olduğunu hissedebilmesidir. İlkeli yaşamı temel alan bir yaşayış neticede insanı mutlu edebiliyorsa bir anlam kazanır. Aksi halde kaosa dönüşür, tam tersi olur. İnsanın elde edeceği şey öncelikle mutluluktur, iyilik duygusunun kendisinde gelişmiş olmasıdır, huzurlu bir şekilde gündüzünü akşam-akşamını sabah edebilmesidir, yatağında rahat yatabilmesidir, pozitif bir enerjiye dönüştürmüş olmasıdır”.

Mutluluğa vurgu yapan bir diğer katılımcı ise “Kişi ilkeli davranırsa ve ilkeli davranmak yaşamına bir ölçütse bundan çok mutlu olacaktır” ifadeleriyle K5 olmuştur. K5 aynı zamanda şu ifadeleriyle saygınlık, benlik saygısı, değerlere önem verme, kendini gerçekleştirme gibi kavramlara değinirken değerli hissetme ve özerkliğe yapacağı katkıya da değinmiştir: “İlkeli davranıldığında hayata daha fazla bağlayan, pek çok ihtiyacımızı aynı anda doyuran bir yapı ortaya çıkıyor. Domino taşı gibi; ilkeli davrandım, kendi değerlerime sahip çıktım, dürüst bir insan oldum, değerlerimi önemsedim ve o yönde hareket ettim, bu yüzden mutluyum, kendimi gerçekleştirebiliyorum, saygın bir bireyim, benlik saygım artıyor ve tabi öyle olunca da kendimi seviyorum vb. söylenebilir. Ayrıca, ilkeli davrandığımda deneyimlere daha açık hale gelebiliyorum, sevdiğim bir grupta olduğum hissetmeye devam ediyorum, daha özerk olduğumu fark ediyorum, kendi hayalimdeki ideal bene ulaşmaya adım atmış oluyorum. Dolayısıyla çok pozitif yönde hissettirdiğini düşünüyorum”. Değerli hissetme konusunda K2 de “İlkeli davranmak, iyi bir iş yaptığını, görevini iyi yaptığını, diğer insanlara değer verdiğini ve onlardan da değer alabileceğini hissettirir. Eşitlik ve hakkaniyet duygusunu hissettirir” ifadelerine yer vererek benzer şekilde görüş bildirmiştir.

Katılımcı görüşlerinde ortaya çıkan bir diğer kavramın yükleme eğilimi-kişisel çaba yüklemesi olduğu görülmüştür. Bu kavrama yönelik olarak K3’ün “Eğer içsel referans noktalarımız ayrılmışsa, kendimizi kabul ediyorsak, olan bir şeyi dışsal faktörlere yüklemiyoruz, kendimize yüklüyoruz. İçsel referans noktaları ve

motivasyonumuz güçlüyse biz davranışları kendimize yükleme eğilimindeyiz. Eğer içsel referans noktamız ilkeli davranış sergilemiyorsa, kendimizi aşan bir yük olacak ve öfke oluşacaktır; bu yükten kurtulmak için de dışsala yükleme eğilimimiz olacaktır ve odağımızı değiştiririz” şeklindeki görüşleri örnek verilebilir.

Kavramlar arasında ön plan çıkan bir diğer kavram ise özsaygının artması olmuştur. Özsaygıya dikkat çeken katılımcı görüşlerinde ise K13’ün “Kendinden emin, özsaygısı yerinde, karakterli hissettirir” şeklindeki görüşleri örnek gösterilebilir. Ayrıca, K12’nin “İlkeli davranmak insana en başta kendine karşı özsaygı duymasını ve çevresince saygı duyulmasını sağlar. Çevresi ve kendisine karşı duyarlılığı artırır. Doğru davranış içinde bulunduğu fikrini yaratarak daha mücadeleci, daha ahlaklı ve daha duyarlı bireyler yaratır” ifadeleri de öz saygının yanı sıra empatik-duyarlı hissetmeye ve saygın-ahlaklı-mücadeleci olmaya da vurgu yapmaktadır. Yine benzer şekilde, K16’ın “Benlik düşüncesini siler ve bencillik ortadan kaldırır, empati kendiliğinden oluşur. Bütün insanlarda o bencillik kalkarsa, herkes birbiriyle ilişkilerini samimi olarak sürdürürse, o toplumda bir huzur ortamı oluşur ki, o huzur ortamı insanları yanlışla sürüklemeyi ve o toplumda suç işlenmez, insanlar birbirlerinden her an özür dileyebilir” şeklinde sunduğu görüşleri empatinin ve huzurun önemine vurgu yapmaktadır.

Huzurlu hissetme kavramının önemine değinen K20’nin “Kendi iç huzurunu/ içsel hazzı doğurur. Hissettirdiği en güzel duygu vicdanı rahatlama duygusu ve iç huzurudur. Memnuniyet duygusu oluşturur ve kişinin kendisinden memnun olmasını sağlar” şeklindeki görüşleri de örnek olarak sunulabilir. Ayrıca, K19 da yine huzur duygusuna dikkat çekmiş ve “Her ne kadar karşıdaki insanların hoşuna gitmese de düzgün-doğru olanı yaptıysan huzur duyuyorsun. Her zaman mutluluk getirmeyebilir, başta huzur getirir, iç rahatlığı getirir” şeklinde görüş bildirmiştir.

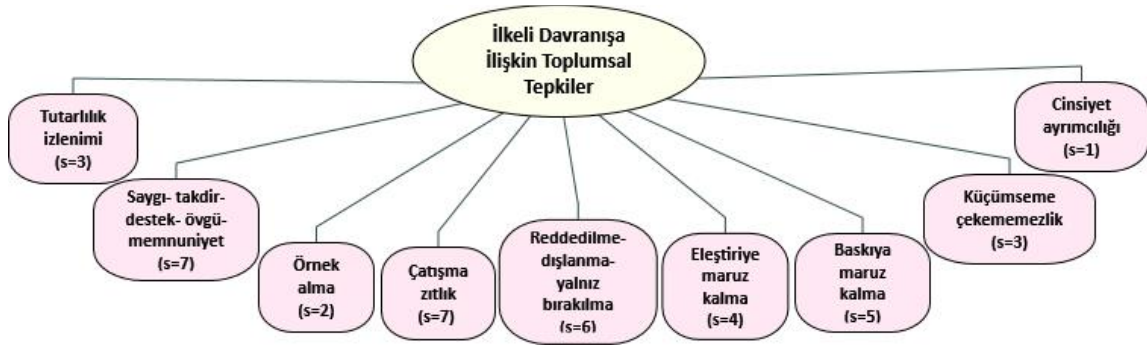
Kişinin kendine yönelik olumlu düşünceler oluşturabileceğine değinen K6 “Ben bireyin kendi ilkelerine uymaya devam ettikçe kendine yönelik olumlu düşünceleri olacağını düşünüyorum. Şöyle ki; mesela bir kişiye söz veriyorsunuz ve o sözü tutuyorsunuz. O zaman size karşı bir güven oluşur. Aynı zamanda bireyin kendine kurallar koyması ve kurallara uyması kendine güven duymasını ve kendisiyle ilgili olumlu düşünmesini arttıracaktır diye düşünüyorum” ifadelerine yer vermiştir.

Sonuç olarak, ilkeli davranışın bireylerde ne gibi duygu ve düşüncelere yol açabileceğinin sorgulandığı bu bölümde, katılımcıların oldukça geniş bir yelpazede cevap verdikleri görülmüştür. Katılımcı görüşlerinde duygu ve düşüncelere birlikte yer verildiği görülmüş ve bu nedenle bulgular bütün bir yapı içerisinde sunulmuştur. Ön plana çıkan

kavramlara ilişkin katılımcı görüşlerinin, kavramları belirgin bir biçimde açıklama niteliğine sahip olduğu söylenebilir.

4.1.1.5. İlkeli davranışa ilişkin toplumsal tepkilere yönelik bulgular

İlkeli davranışa yönelik ne tür toplumsal tepkilerin verildiğini incelemek amacıyla katılımcılara araştırmanın beşinci sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların yanıtladığı soru şu şekildedir: “Gözlemlerinize dayanarak, ilkeli davranan kişilerin bugüne kadar ne gibi toplumsal tepkilerle karşılaştıklarını söyleyebilirsiniz?”. Katılımcıların bu soruya verdikleri yanıtlar Şekil 4.6’da yer almaktadır.

Şekil 4.6

İlkeli Davranışa İlişkin Toplumsal Tepkilere Yönelik Kavram Şeması

Katılımcılara göre, ilkeli davranan bireylerin karşılaştığı toplumsal tepkilerin kısmen olumlu ama genel olarak olumsuz olduğu Şekil 4.6’da görülmektedir. Karşılaşılan toplumsal tepkilerde olumlu ifadeler, tutarlılık izlenimi oluşturma (3), saygı-takdir-övgü-memnuniyet (7) ve örnek alma (2) şeklindedir. Karşılaşılan olumsuz tepkiler ise çatışma-zıtlık (7), reddedilme-dışlanma-yalnız bırakılma (6), eleştiriye maruz kalma (4), baskıya maruz kalma (5), küçümseme- çekememezlik (3) ve cinsiyet ayrımcılığına maruz kalma (1) şeklindedir.

Kavram haritasından da görülebileceği gibi, ilkeli davranan bireylere yönelik toplumsal tepkilerin genellikle olumsuz yönde olabileceği ifade edilmiştir. Bazı katılımcılar ise, ilkeli davranışlara yönelik olumlu toplumsal tepkilerle karşılaşabileceğini dile getirmişlerdir. Örneğin, K2, ilkeli davranan bireylerin toplum nazarında tutarlılık izlenimi oluşturabileceklerini şu ifadeleriyle dile getirmiştir: “İlkeli insanlar olarak biliniyor ilk başta, bilinen insanlar oluyorlar, insanlar onları tarzlarıyla tanıyorlar. Her zaman saygı duyuluyor”. Olumlu tepkilere yönelik ortaya çıkan bir diğer kavram ise bu bireylere yönelik saygı-takdir-övgü-memnuniyet duyulması ve bu bireylerin rol-model

olması olmuştur. Buna yönelik olarak ise K17'nin "Saygı ve öykünme, rol-model olma sebebidir ilkeli ve tutarlı olmak. Hakkaniyet duygusuyla beraber insanlara verilen olumlu enerjidir. Ne kadar ilkeli ve bu ne kötü denileceğini sanmıyorum. İlkeli insan gördüğümde saygı uyandırıyor bende. Ben şu soruyu sorsam bana muhtemelen şu cevabı verecektir diye muhtemelen saygı duyarım, çünkü o kişi tutarlıdır" şeklindeki görüşleri örnek verilebilir. Benzer şekilde, K1 de "Toplumun ne tarz insanlardan oluştuğuna bağlı olarak, o bakış açısına sahip insanların olduğu yerde takdir, saygı, memnuniyet ve örnek alma söz konusu olacaktır" ifadeleriyle olumlu toplumsal tepkilere değinmiştir.

Olumsuz tepkileri dile getiren katılımcı görüşlerinden en çok plana çıkan kavramlardan biri çatışma-zıtlık yaşanması olmuştur. Çatışma-zıtlık konusunda görüş bildiren K4'ün ifadelerine şu şekilde yer verilebilir: "Sosyal ilişkilerde benzer özelliklere sahip bireyler benzer bir sosyo-mikro alan oluşturuyor. İlkeli ilkesiz ile karşılaştığı zaman bir gerilim/çatışma oluşacaktır" şeklindeki görüşleri örnek gösterilebilir.

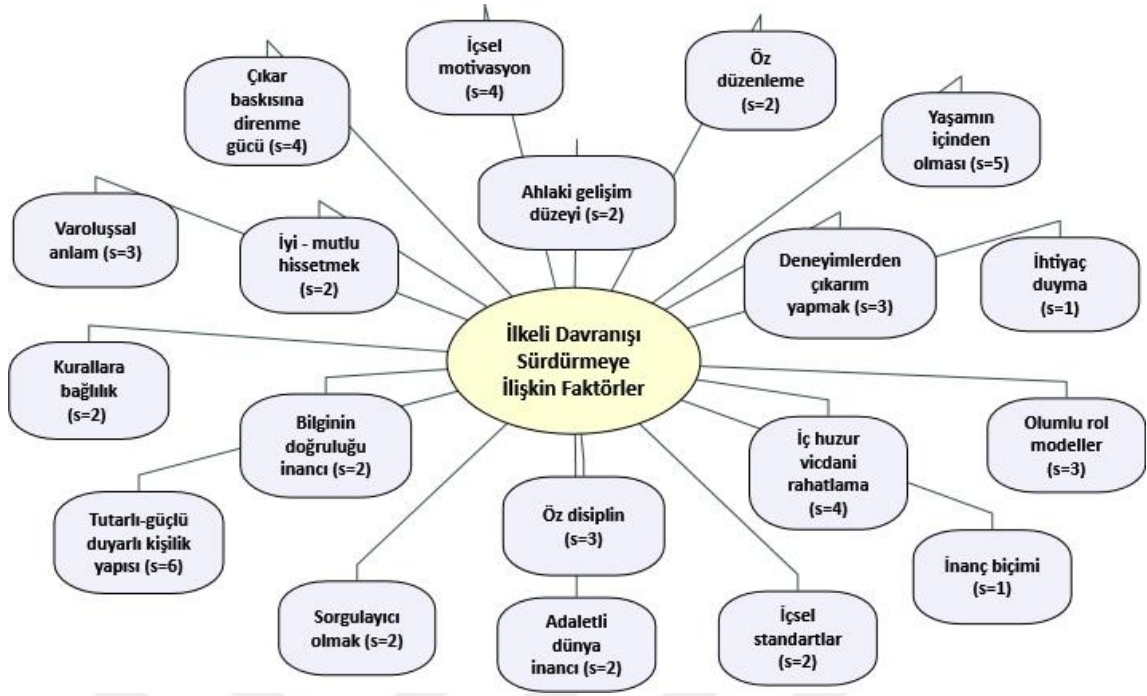
Reddedilme-dışlanma-yalnız bırakılma da kavram haritasında yer alan kavramlar arasındadır. Buna ek olarak, eleştiriye maruz kalma, baskıya maruz kalma, küçümseme-çekememezlik, cinsiyet ayrımcılığına maruz kalma gibi kavramlar da kavram haritasında yer bulmuştur. Örneğin, K12 "İlkeli insanlar toplumda genellikle pek hoş karşılanmazlar, ilkelerinden taviz vermesi için çeşitli baskılara maruz kalırlar. Her türlü yöntemle pasifize edilmeye çalışılırlar. Ekonomik olanakları ellerinden alınmaya çalışılır, baskı ve şiddete maruz kalabilirler, yalnızlaştırılmaya çalışılır, üzerlerinde psikolojik baskı kurulur vs" şeklinde görüş bildirmiştir. Başka örnekler olması açısından, K13'ün "Dışlanma, eleştiriye maruz kalma ve küçümseme ile karşılaşılır diye düşünüyorum" ve K14'ün "Genelde olumsuz tepkilerle karşılaşılır: Baskı, yıldırma, susturma, belirlenen ilkede vazgeçirmek için yapılan diğer olumsuz edimler gibi" şeklindeki görüşleri sunulabilir. Bu katılımcıların görüşlerine benzer bir diğer görüş de K4 tarafından sunulmuştur. K4'ün "İyi iyiden hoşlanır, kötü kötüden hoşlanır. İyi iyiyle bir araya geldiğinde, kötü kötüyle bir araya geldiğinde mutluluk duyar; aksi halde tam tersi olur, gerilim olur, birbirini itme olur. Mesela kendisinde kusur bulan insanlar daha bilinçli ve düzgün insanların yanında oturduğu zaman eziklik hisseder. Bilenin yanında kendisini değersiz, cahil, bilinçsiz gibi hisseder. Benzer şekilde, ilkesiz yaşayan bir insan ilkeli yaşayan bir insanın yanında karakersiz hisseder kendini, elbisesiz kalmış, çıplak gibi hisseder. Bu da utanç duymasına ve kaçmasına sebebiyet verir. Diyalog kurmasını zorlaştırır. Kendisini kusurlu bulanlar bu konuda geri kalmış hissetmelerinden dolayı kiskançlık, çekememezlik veya cahilce bir cesareten kaynaklı bir kibirle ondan

uzaklaşma duygusu hissederler. Onun için doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar şeklinde, ilkeli insanlar ne kadar çok ihtiyaç hissedilse de buldukları ortamlara ağır gelirler. İstenmemezlikle karşı karşıya kalırlar. Tarih boyunca istenmemiştir yani karakterli, kimlikli, ilkeli insanlar. Aslında faydalı olmalarına rağmen sevilmekte zorluk çekilir, çünkü basitlik insanların daha çok kolayına gelir, ilkesizlik kolay gelir. İlkeli insanların yanında rahat hata yapamayacakları için onları istemezler. Bu konu daha da açılır, bu hususta kitap bile yazılır” Şeklindeki görüşlerine yer verilebilir.

K20, ilkeli davranışa ilişkin olumsuz tepkilere “Zaman zaman, toplumumuzda, kişiler çıkarlar doğrultusunda bazı şeylerin değişmesi gerektiği yönünde olumsuz bir kanaate sahiptir. İlkeli olan insanların bazen olumsuz eleştirilere maruz kaldıklarını görebiliyoruz. Kendi çıkarların doğrultusunda davranabilirsin, böyle yaparsan sen zarar görürsün, böyle düşündüğünü biliyorum ama biraz da kendi çıkarlarını düşün vb. eleştirilere maruz kalabiliyorlar. Kişisel çıkarlar karşısında ilkelerin değişmesi yönünde olumlu telkinler görebiliyoruz. Fakat ilkeler kişilerin çıkarlarına göre değişmeyen davranış modelleridir/kurallarıdır” şeklindeki görüşleriyle dikkat çekmiştir. Son olarak, K52in bu bireylerin cinsiyet ayrımcılığına maruz kalabileceklerine ilişkin şu sözleri de dikkat çekmektedir: “Hem iş yaşamında hem de özel yaşamda ilkeli davranan insanların çok destek görmediklerini ve özellikle kadınların bırakın ilkeli davranmayı, değerlere bile sahip olmaması yönünde bir tutumla karşılaştıklarını ve bu yönde yetiştirildiklerini düşünüyorum” Tüm bu ifadelerden anlaşılacağı gibi, ilkeli davranan bireylerin çeşitli cezalandırılmalar ile karşılaşmalarının söz konusu olabileceği söylenebilir.

4.1.1.6. İlkeli davranışın sürdürülmesine yönelik bulgular

İlkeli davranma eğiliminin sürdürülmesinde ne gibi faktörlerin rol oynayabileceğinin belirlenmesi amacıyla, katılımcılara araştırmanın son sorusu olan altıncı soru “İlkeli davranan insanların zaman zaman toplumsal tepkilerle karşılaşmalarına rağmen, onları ilkeli davranmaya sevk eden faktörler nelerdir?” sorulmuştur. İlkeli davranışın motive edilmesinde ve sürdürülmesindeki kararlılıkta pek çok faktörün rol oynayabileceği ifade edilmiştir. İlkeli davranışı sürdürmeye ilişkin faktörlere Şekil 4.7’de yer verilmiştir.

Şekil 4.7

İlkeli Davranışı Sürdürmeye İlişkin Faktörlere Yönelik Kavram Şeması

Şekil 4.7’de, ilkeli davranışı sürdürmeye yönelik faktörlerin varoluşsal anlam (3), iyi-mutlu hissetmek (2), çıkar baskısına direnme gücü (4), içsel motivasyon (4), ahlaki gelişim düzeyi (2), öz düzenleme becerisi (2), yaşamın içinden olması (5), deneyimlerden çıkarım yapmak (3) ve ihtiyaç duyma olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak, kurallara bağlılık (2), bilginin doğruluğu inancı (2), tutarlı-güçlü-duyarlı kişilik yapısı (6), sorgulayıcı olmak (2), öz disiplin (3), adaletli dünya inancı (2), içsel standartlar (2), iç huzur-vicdani rahatlama (4), inanç biçimi (1) ve olumlu rol modellerin (3) ilkeli davranışı sürdürmeye yönelik faktörler olabileceği belirtilmiştir.

Kişi açısından varoluşsal bir anlamı ifade ettiği için ilkeli davranma eğilimini sürdürdüğünü belirten K1 şu ifadeleri kullanmıştır: “Doğru olduğunu düşündüğün şeylere canı gönülden bağlı olmak ya da onları yapmamak durumunda var olamamak. Senin için var olma çabası o. Dolayısıyla ben bunsuz yaşayamam diyor olması lazım”.

İlkeli davranışın sürdürülmesinde iyi-mutlu hissetmenin önemine değinen K6’nın görüşleri şu şekildedir: “İnsan ilkeleri doğrultusunda hareket edince kendini iyi ve mutlu hissediyor ve bu iyilik halinde de ilkelerine bağlı kalmaya devam edecektir”. K5 de “Bence bu süreç içerisinde kişinin ne kadar mutlu olduğu, kendisini ne kadar iyi hissettiği ya da kendine ne anlam bulduğuyla da alakalı, çünkü kişi mutluyorsa davranışı sürdürmeye ve yorumlamaya devam ediyor” ifadeleriyle benzer şekilde görüş bildirmiştir.

K3 bireylerin çıkarcı baskısına direnme gücüne sahip olmalarından ötürü ilkeli davranmayı sürdürdüklerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Bir davranışı sergilemedeki hedef başkasını memnun etmek veya onay almak değildir”. Diğer taraftan K2'nin “İlişkisel etik, mesleki etik ve manevi boyutlardan oluştuğunu ve bunlara iyi tutunduklarını düşünüyorum. Ekonomik veya çıkarıya dayalı şeyleri çok kale almıyorlar, önem vermiyorlar. Şu kadar çok daha kazanayım gibi düşünceler olmuyor” şeklindeki ifadelerinin bu düşünceyi destekler nitelikte olduğu söylenebilir.

İçsel motivasyonun ilkeli davranışının sürdürülmesindeki önemine vurgu yapan K18 “İçsel motivasyonlardır. En başından hedefini belirlemesi, kendine pozitif telkin vermesi, doğru bildiğini yapmayı önemsemesidir” şeklinde görüş bildirmiştir. Yine benzer şekilde, K2 de “Bence burada çok ciddi bir içsel motivasyon olması lazım” şeklinde bir ifadeye yer vermiştir.

Ahlaki gelişim düzeyinin ilkeli davranışın sürdürülmesinde belirleyici etkenlerden biri olduğunu ifade eden K5'in “Kültürel değerler hakkında ne kadar bilgi sahibi olduğu da önemli. Bu bireylerin ilkeli davrandığı için olumsuzlukla karşılaşmadım demeleri zor bana göre. Bu bağlamda, ilkeli olmak ahlaki gelişimin bir uzantısı bana göre” şeklindeki görüşleri örnek olarak sunulabilir.

Öz düzenleme becerisinin önemine değinen K3 “İlkeli insanlar kendileriyle ilgili bir eksiklik veya zaafiyet gördükleri zaman savunma mekanizması yapmıyorlar, kendilerini düzenleme eğilimleri oluyor. Öz düzenlemenin burada anahtar bir sözcük olduğunu düşünüyorum. Kendilerini toplumsal zararlardan içsel referans noktaları ve öz düzenleme becerileri yöntemleriyle koruyorlar. Eleştiri karşısında hakikaten bende bu eksikler var ve ben bu eksikleri tamamlarsam, kendimi düzenlersem ilkeli davranmış olurum diyebiliyorlar” ifadelerine yer vermiştir.

İlkeliliğin yaşamın içinden bir kavram olmasına dikkat çeken K4 şu ifadelere yer vermiştir: “İlkeler trafik kuralları gibidir. İnsanlar her ne kadar trafikte rahat etmek istese de kurallar insanların mutluluğu içindir. Tıpkı ilkelerin insanların sosyal/toplumsal gibi her türlü yaşam alanlarında olduğu gibi”

K5 ilkeli davranışın sürdürülmesine yönelik olarak şu sözleriyle “Kendi ahlaki gelişim düzeyleri, çocukluktan itibaren anne-babadan, akrabadan, komşulardan, medyadan aldıkları mesajlar, geçmiş yaşam deneyimleri olabilir” deneyimlerden çıkarım yapmak önemine değinmektedir. K17 de bu noktaya vurgu yapmış ve görüşlerinde şu ifadelere yer vermiştir: “Öncelikle düşünmüş olmalısın, gözlem yapmış olmalısın ve o senin ilke taşın olmalı. Dolayısıyla bu bilgi ve tecrübe dağarcığının bir ürünü. İlkeli

olmak senin güvenli kalense sen onu hep yaparsın. Olumsuzluğa rağmen devam ediyor olması onun altının dolu olmasındandır bence. Dolayısıyla ben bilgi ve tecrübe ile o ilkeleri sağaltıp bir kenara koyduysam onlar benim yerimden kıpırdamayan taşlarımdır ve o taşlar benim her zaman üzerinde rahat durabileceğim kalelerdir”.

İlkeli davranışın bir ihtiyaç olduğunu belirten K4’ün “*İnsanların istikbali için bir gereklilik olması sebebiyle, ilkeli yaşamdan, ilkeli davranıştan, ilkeli düşünmekten, ilkeli olmaktan vazgeçilemez. İlkelik bir ihtiyaçtır. İlkesiz hayat olmaz”* şeklindeki görüşlerinin açıklayıcı nitelikte olduğu söylenebilir.

Kurallara bağlılığın önemine vurgu yapan K6 şu ifadeleri kullanmıştır: “*Bireyin neyle karşılaşırsa karşılaşsın (kendisi veya kendisi dışında) kurallara bağlı kalması onu ilkeli yapıyor zaten. Aslında, ilkeli davranmaya sevk eden şey ilkeli davranışın kendisidir”.*

Öte yandan K4 “*Yaptığın işin gerçekten doğruluğuna ve gerekliliğine inanmışsan ve kabulleniyorsan, o işte canını versen bile fedakâr olursun, geri adım atmazsın. İşin doğruluğuna inanmış olmak ve gerekliliğini bilmek, bilinçli olmak bu işin olmazsa olmazıdır”* şeklindeki ifadelerle yer vererek bilginin doğruluğuna olan inancın ilkeli davranışın sürdürülmesinde rol oynadığına değinmektedir.

Tutarlı, güçlü ve duyarlı kişilik yapısına sahip olmanın önemli olduğu pek çok katılımcı tarafından ifade edilmiştir. Örneğin, K14 “*Dürüst, vicdanlı, adil ve kararlı kişilik özelliklerine sahip olmak; ilkeli olmanın hayattaki önemini ve yaşantısındaki yerini kavramış olmak ve toplumsal barış ve ilişkilerin sürdürülmesinde vazgeçilmez olduğunun farkındalığıdır diye düşünüyorum”* ifadelerini kullanırken, K12 “*Gerçek anlamda ilkeli insanlar sayesinde bizler çeşitli kazanımlara sahip oluyoruz aslında. Kendilerini güzel ve yaşanılabilir bir dünya için feda ediyorlar. Bu da onların ne kadar güçlü ve duyarlı bir kişiliğe sahip olduklarını gösteriyor. Kişisel ve toplumsal duyarlılık ve hümanizm bu tür insanları ilkeli olmaya itiyor diye düşünüyorum”* şeklindeki ifadelerle yer vermiştir.

“*İlkeli davranmaya sevk eden en önemli faktör, sistematikliğin ve sorgulayıcılığın hiç bitmemesi”* şeklindeki sözleriyle sorgulayıcı olmanın belirleyici olduğunu belirtmektedir.

Öz disiplinin önemli bir faktör olduğunu dile getiren K19 görüşlerini şu şekilde aktarmıştır: “*İnsanın bir kontrol listesinin olması lazım, çünkü ilkesizleşmek çok kolay. Kendi içsel kontrol mekanizmamızı sürekli çalışır halde tutmamız lazım sanırım ilkeleri kaybetmemek için”.* K13’ün “*İçsel disiplin ve motivasyon belirleyicidir”* ifadeleri de bu görüşü destekleyicidir.

K15'in "Genel bir adalet sistemine ve adil bir dünyanın var olma ihtimaline inanmaları ve buna katkıda bulunmak için caba göstermeye devam etmeleri" şeklindeki görüşleri adaletli dünya inancının ilkeli davranışın sürdürülmesinde etkili olabileceğini örnekler nitelikte olduğu söylenebilir.

İçsel standartların oluşmuş olmasının ilkeli davranışın sürdürülmesinde etkili olabileceğini ifade eden K20'nin "İlkeli davranma, kişisel ilkeler oluşturma, kişilerin içsel standartlarıdır aslında. Toplumun koyduğu kurallar vardır, fakat ilkeler kendimizin belirlemiş olduğumuz, yetiştirilme, anne-baba eğitimi vb. sayesinde ve huzur duygusu sayesinde sürdürdüğümüz davranış kalıplarımızdır. Sürecin kendisinin doğurmuş olduğu kazanımlardır ilkeli davranmaya devam etmemizi sağlayan ve etkileyen faktörler" şeklindeki görüşleri örnek verilebilir.

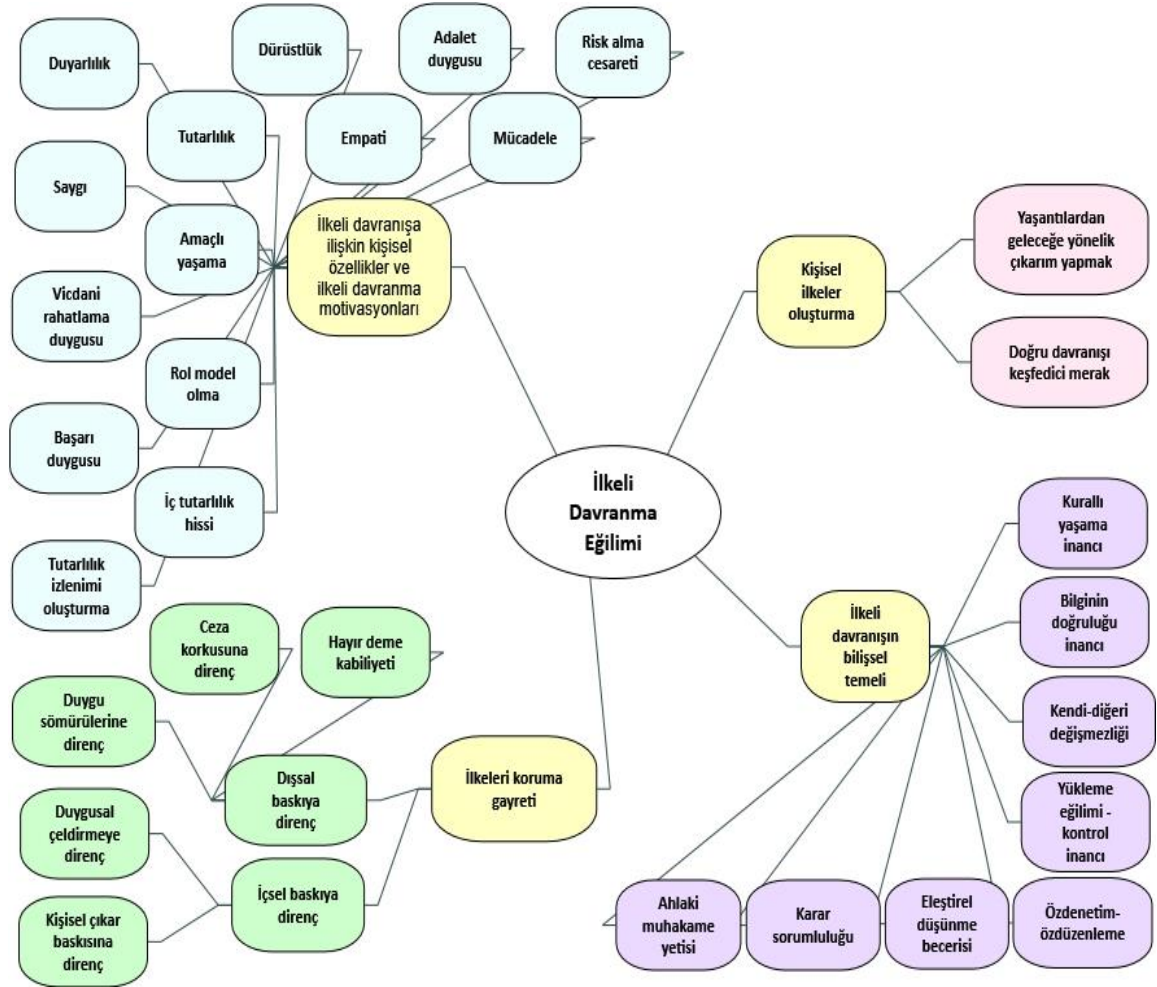
İç huzurun ve vicdani rahatlama duygusunun en temel belirleyicilerden biri olduğunu vurgulayan K20'nin görüşleri şu şekildedir: "En önemlisi ilkeli davranmanın onlara sağlamış olduğu içsel huzur/vicdani rahatlama diyebiliriz. Dürüstçe kendilerine verdikleri bu yolda olma sözü gibi. Durum / koşul ne olursa olsun, bu yolda olacaksın sözüne sadık kalma düşüncesi ve iç huzuru, daima ilkeli kalmaya ve ilkeli davranmaya devam etmelerini pekiştiren süreçlerdir". Öte yandan, K16 da "İç huzuru sürdürmek için. Yaptıkları davranışların sonuçlarını kötülük olarak-saflık olarak kendilerine döndüğünü gördükleri zaman serzenişte bulunsalar da o iç huzuru devam ettirebilmek için o şekilde yaşamaya devam ederler diye düşünüyorum" şeklindeki ifadeler yer vermiştir.

K19 şu şekilde görüş bildirerek "Sadece vicdan değil inanç da etkili bence. Vicdani oluşturan şeylerde böyle dini ve dünyevi inanç sistemleri de çok etkilidir. Bu inanç sistemlerinin öğretileri de ilkeleri oluşturur ve insanları ilkeli olmaya iter. Çoğunlukla parasal varlık insanları ilkesizleştiriyor. İnsanı dengede tutabilecek ve kontrol edebilecek bir mekanizmanın olması lazım. O mekanizmalar da vicdandır, dini inançlardır, karakterdir, çok da dışarıdan şeyler olacağını düşünmüyorum" ilkeli davranışta etkili olabilecek bir faktörün inanç biçimi olduğuna dikkat çekmektedir.

Diğer taraftan, olumlu rol modellerin ilkeli davranışın sürdürülmesinde etkin bir rol oynayabileceğini söyleyen K5 ise düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır: "Kesinlikle etraftaki olumlu rol-modeller. Bu noktada verilen tepkinin kim tarafından verildiği, daha önce buna benzer bir yaşantısının olup olmadığı önemli".

4.1.1.7. İlkeli davranma eğilimine yönelik bulguların yorumlanması ve ilkeli davranışa ilişkin genel kavram şemasının oluşturulması

Araştırmada, mülakatlardan elde edilen bulgular, araştırmacının ilkeli davranışa yönelik gözlemleri ve ilgili alanyazın araştırmaları derlenerek ilkeli davranma eğilimine yönelik bir genel kavram şeması oluşturulmuştur. İlkeli davranma eğilimini bütüncül bir bakış açısı ve kavramsal olarak yansıtabilmesi amacıyla oluşturan genel kavram şeması aşağıda Şekil 4.8’de sunulmuştur.

Şekil 4.8

İlkeli Davranışa İlişkin Genel Kavram Şeması

Şekil 4.8’de görüldüğü gibi, ilkeli olmanın bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinin ve kişilik özelliklerinin birleşimi olduğu hipotezi doğrulanmıştır. Şekil 4.8’de, ilkeli davranma eğilimi, dört ayrı tema altında yer alan kodlarla tanımlanmıştır. Buna göre, (1) kişisel ilkeler oluşturma (2) ilkeli davranışa ilişkin kişisel özellikler ve ilkeli davranma motivasyonları, (3) ilkeleri koruma gayreti ve (4) ilkeli davranışın bilişsel temeli olmak

üzere dört tema altında toparlanmıştır. Bu dört tema tasarlanan ölçeğin dört alt boyutunu yansıtmaktadır. Belirlenen bu dört alt boyut altında yer verilen kodlardan oluşan bir içerik aracılığıyla, bu kapsam ve içeriğe ait özellikleri ifade eden maddeler yazılmıştır. Bir sonraki aşamada belirlenen maddelerin ifade edilmiş biçimleri ve ait oldukları boyutu yansıtmaları bakımından değerlendirilmiş, diğer boyutlardaki ifadelerle binişik özellik gösteren maddeler havuzdan çıkarılmıştır. Sonuç olarak, ilgili alanyazın incelemelerinin tamamlanması ve mülakatlarda ön plana çıkan kavramların derlenmesi sonucunda oluşturulan genel kavram şeması temel alınarak 51 maddeden oluşan bir ölçek formu hazırlanmıştır. Daha sonra, oluşturulan madde havuzunun dil ve içerik bakımından uygunluğunun test edilmesi için Uzman Görüşü Formu hazırlanmıştır. Oluşturulan 51 maddelik ölçek formu, uzman görüşü almak amacıyla dört farklı üniversitede Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık bölümünde görev yapan öğretim üyelerine gönderilmiştir. Uzmanlardan maddeleri “uygun”, “uygun değil” ve “düzeltme önerileri” biçiminde değerlendirmeleri istenmiştir. Bu değerlendirmelerden alınan geribildirimler doğrultusunda gerekli düzeltme ve düzenlemeler yapılmış ve ölçeğe beş madde daha eklenerek ölçek formundaki madde sayısı 56’ya çıkarılmıştır. Sonuç olarak, kapsam geçerliğine yönelik uzman görüşü alınan ölçek Likert tipi bir ölçme aracı olarak hazır hale getirilmiştir. “Hiç katılmıyorum” ve “Tamamen katılıyorum” arasında değişen beşli dereceleme biçimine sahip olan ölçeğin ilk uygulaması gerçekleştirilmiş, veriler açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve sonuçlar aşağıdaki bölümlerde açıklanmıştır.

4.1.2. İDEÖ'nün yapı geçerliğine ilişkin çalışmalardan elde edilen bulgular

Yapı geçerliği; ölçme aracının soyut bir kavramı istenen davranış bağlamında doğru bir şekilde ölçebilme derecesi olarak tanımlanmaktadır (Büyüköztürk, 2010, s. 180). Diğer bir deyişle, yapı geçerliğine ilişkin yapılan analizlerin amacı, hazırlanan ölçek maddelerinin söz konusu yapıyı ne derece ölçtüğünü ortaya koymaktır. Aynı zamanda, yapı geçerliği testin ölçtüğü nitelikleri belirleme sürecidir (Seçer, 2015, s. 21). Bu çalışmada, İDEÖ'nün yapı geçerliğini ortaya koymak amacıyla, sıklıkla kullanılan istatistiksel yöntemlerden biri olan faktör analizi ve madde analizlerinden yararlanılmıştır.

4.1.2.1. İDEÖ'nün faktör analizi çalışmalarından elde edilen bulgular

Pilot uygulama verilerinde yapılan analizler bir ön yordama niteliğinde (Şencan, 2005, s. 12) olduğu için elde edilen taslak form, pilot uygulama yapılmak üzere 327 kişiye

uygulanmıştır. Toplanan veriler IBM-SPSS 21 programı kullanılarak bilgisayar ortamına aktarılmıştır ve ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yürütülmüştür.

Araştırmacının geliştirdiği ölçeğin çok boyutlu olduğunu alanyazındaki kuramsal bilgilerden bildiği, amacın karmaşık kavramsal yapıları ölçen çok boyutlu bir ölçek geliştirmek olduğu durumlarda güvenilirlik analizi değerlendirmelerinden önce faktör analizi yöntemi uygulanmalıdır (Şencan, 2005). Faktör analizi, birbiriyle ilişkisi olduğu düşünülen çok sayıdaki değişkenler arasındaki ilişkinin yapısına dönük ipuçları sağlamak amacıyla kullanılmaktadır ve açımlayıcı ve doğrulayıcı olmak üzere iki türü bulunmaktadır (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2007, s. 222; Seçer, 2015, s. 133). Bu araştırmada, elde edilen verilerin hangi boyutlara dağıldığını; diğer bir deyişle, yapı geçerliğini ve faktör yapısını görebilmek amacıyla öncelikle açımlayıcı faktör analizi uygulaması yapılmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonucunda aynı özelliğe sahip olan maddeler aynı yere gruplanırken farklı özelliğe sahip maddeler farklı yere kümelenmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2014; s. 177; Leech, Barrett ve Morgan, 2005, s. 76). Açımlayıcı faktör analizinde faktörleştirme tekniği olarak sosyal bilimlerde yoğunlukla kullanılan *temel bileşenler faktör analizi* (Principle Component Analysis) istatistik yönteminden yararlanılmıştır (Büyüköztürk, 2015, s. 134). Temel bileşenler analizinde, gözlenen veya ölçülen değişkenler sayıca mümkün olduğunca daha az değişken altında toplamaya (Leech vd., 2005, s. 76) ve anlamlı kavramsal yapılarla ulaşmaya çalışılmaktadır (Büyüköztürk, 2015, s. 134). Bir başka ifadeyle, faktörlerin doğası hakkında bilgi sunabilen temel bileşenler analizinin temel amacı her bir bileşenle veri setinden en yüksek varyansı çıkartmaktır (Çokluk vd., 2014; s. 198).

4.1.2.1.1. İDEÖ'nün açımlayıcı faktör analizine ilişkin bulgular

Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) için öncelikle örneklemin faktör analizi için uygunluğu değerlendirilmiştir. Bryman ve Cramer (2002) her bir madde için en az beş katılımcı olması veya 100'ün altına düşülmemesi gerektiğini, Seçer (2015) ise ölçekte 30 ve üzeri madde bulunması halinde faktör analizi için toplamda madde sayısının iki ya da üç katı büyüklüğünde bir örnekleme ulaşmanın yeterli olduğunu ifade etmektedir (Bryman ve Cramer, 2002, s. 263; Seçer, 2015, s. 59). Bu görüşler dikkate alınarak yaş aralığı 18 ile 59 arası değişen ($\bar{X}=27.23$, $Ss=7.43$), 197'si kadın (%60,2) ve 130'si erkek (%39,8) olmak üzere 327 kişilik örneklem grubunun faktör analizi için uygun olduğu görülmektedir. Ayrıca, örneklem büyüklüğünün test edilmesinde kullanılan Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Büyüklüğünün Uygunluğu testinden elde edilen KMO

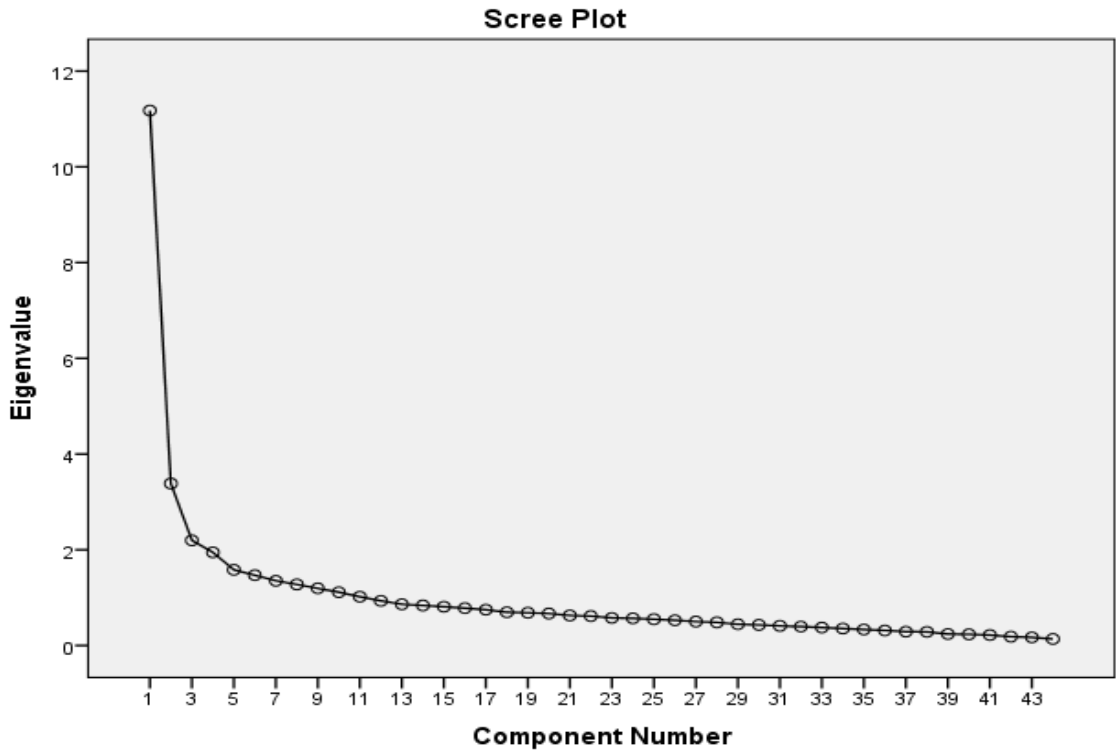
değerinin .50-.60 arası kötü, .60-.70 arası zayıf, 70-80 arası orta, 80-90 arası iyi ve .90 üzeri mükemmel düzeydedir (Çokluk vd., 2014, s. 207). Leech vd. (2005, s. 82) ise bu değer .70'in üzerinde olmasını önermişlerdir. Bu çalışmada, seçilen örneklem verilerinin faktör çıkarmak için uygun olduğunun belirlenmesi için kullanılan KMO değerinin .88 olduğu ve mükemmel yakın bir değer olduğu (Çokluk vd., 2014, s. 207) bulunmuş ve Bartlett ($p < .01$) test analizleri sonucunda da, toplanan verilere faktör analizi yapılabileceği anlaşılmıştır. Bartlett küresellik testinin temel amacı verilerin çok değişkenli normal dağılımdan geldiğini ortaya koymaktır. Sonuçların değerlendirilmesinde anlamlılık değerine bakılır (Çokluk vd., 2014, s. 208).

Temel bileşenler analizinde, faktör çıkarma yöntemi olarak *varyansı en yüksek değere getirecek döndürme* (varimax) yaklaşımı temel alınmaktadır. Bu yaklaşım kısaca varyans maksimizasyonu olarak adlandırılmaktadır. Varimax bir dik açılı döndürme biçimidir. Döndürme sonunda değişkenleri temsil eden uzaydaki noktalar faktörü temsil eden regresyon doğrusuna daha yakın bir konuma gelmiş olur. Öte yandan varyansın en yüksek değerine getirilmesi gizli değişkenlerin veya faktörün varyansını (değişkenliğini) artırma anlamına gelir (Şencan, 2005, s. 397). Bu bilgiler doğrultusunda Varimax döndürme tekniği kullanılmıştır.

İDEÖ'nün yapı geçerliliğinin belirlenmesinde, Kaiser normalleştirilmesine göre özdeğeri (eigenvalue) 1.00'nin üzerinde olan faktörler göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca, her bir faktörde yer alan maddelerin sınır değerinin .30 olmasına ve birden fazla faktöre yüklenen bir maddenin diğer faktörde aldığı değerden en az .10 fazla değere sahip olmasına dikkat edilmiştir. Faktör yük değerinin, .45 veya daha yüksek olması seçim açısından iyi bir ölçüdür. Alt sınır değeri ise .30'a indirilebilir. Aynı zamanda, öz değeri .10'den büyük olan faktörler önemli faktör olarak kabul edilir (Büyüköztürk, 2015, s. 134-135; Leech vd., 2005, s. 82).

Yapılan açımlayıcı faktör analizi sonucunda, faktör yükü .30'un altında olan ve birden fazla faktöre yükleme yapan 12 madde çıkarılarak analiz tekrarlanmıştır. Bu sonuca göre, ilkeli davranma eğiliminin dört boyut altında özetlendiği görülmüştür. Belirlenen bu boyutlara alanyazın ve maddelerin özellikleri doğrultusunda sırasıyla "İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları", "İlkeleri Koruma Gayreti", "Kişisel İlkeler Oluşturma" ve "İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli" isimleri verilmiştir. Faktörlerin özdeğerleri 1.95 ile 11.18 arasında değişmektedir ve dört faktörün açıkladığı toplam varyans %43'tür. Öte yandan ortaya çıkan faktörlerden birincisi toplam varyansa %16.63, ikincisi %13.46, üçüncüsü %6.37 ve dördüncüsü

%6.02 oranında katkı sağlamaktadır. Sosyal bilimlerde ölçek geliştirme sürecinde yüksek varyansa ulaşmak güçtür. Alanyazında, faktör analizinde faktör yüklerinin toplam varyansı açıklama yüzdesi 40'ın üzerinde olması kabul edilir bulunmaktadır (Kline, 1998). Diğer taraftan, çizilen Yamaç Birikinti Grafiğine göre dördüncü faktörden sonra belirgin bir kırılmanın olduğu görülmektedir. Yamaç birikinti grafiğinde iki nokta arasındaki aralık bir faktöre işaret eder (Seçer, 2015, s. 86). Analiz sonucunda elde edilen ve aşağıdaki şekilde yer alan Yamaç Birikinti Grafiği (scree plot) de bu sonucu görsel olarak ispatlamaktadır:

Şekil 4.9

İDEÖ'nün Faktörlerini Gösteren Yamaç Birikinti Grafiği

Özetle hem açıklanan toplam varyans tablosu hem de yamaç birikinti grafiğinin sonuçları birlikte değerlendirilerek dört faktör üzerinden analizler sürdürülmüştür. Daha önce de bahsedildiği gibi, İDEÖ'nün faktör deseninin belirlenmesi için faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi (principal component analysis), döndürme yöntemi olarak da maksimum değişkenlik yönteminden (varimax) yararlanılmıştır. Dört faktörle yapılan döndürme işleminden sonra faktör yük değerleri .30'dan düşük olan veya faktör yük değerlerinin .10'dan küçük olması nedeniyle binişik olan maddeler analiz dışında bırakılmıştır. Dört faktör üzerinden yürütülen analiz sonuçlarına Tablo 4.1'de yer verilmiştir.

Tablo 4.1

Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Değerler

	Faktör Yükleri			
	İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları	İlkeleri Koruma Gayreti	Kişisel İlkeler Oluşturma	İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli
Madde 46	.698			
Madde 53	.682			
Madde 24	.672			
Madde 54	.655			
Madde 20	.626			
Madde 47	.608			
Madde 17	.604			
Madde 18	.602			
Madde 45	.596			
Madde 23	.556			
Madde 19	.542			
Madde 33	.532			
Madde 55	.520			
Madde 15	.513			
Madde 16	.504			
Madde 14	.482			
Madde 41	.458			
Madde 34	.447			
Madde 22	.437			
Madde 35	.422			
Madde 32	.420			
Madde 21	.413			
Madde 12		.716		
Madde 10		.706		
Madde 40		.695		
Madde 50		.674		
Madde 13		.672		
Madde 11		.663		
Madde 39		.619		
Madde 38		.613		
Madde 6		.583		
Madde 37		.494		
Madde 8		.466		
Madde 7		.458		
Madde 9		.442		
Madde 1			.747	
Madde 2			.702	
Madde 3			.614	
Madde 4			.581	
Madde 5			.504	
Madde 29				.584
Madde 31				.565
Madde 30				.557
Madde 36				.514
Açıklanan Varyans	25.4	7.69	4.99	4.42

Tablo 4.1'deki İDEÖ'ya ilişkin hesaplanan madde yük değerleri incelenmiş ve mülakatlardan elde edilen bulgular, alanyazın incelemeleri ve madde içerikleri de göz önünde bulundurarak ölçek alt boyutları isimlendirilmiştir. Buna göre, “İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları” birinci boyutunun 22 maddeden, “İlkeleri Koruma Gayreti” ikinci boyutunun 13 maddeden, “Kişisel İlkeler Oluşturma” üçüncü boyutunun beş maddeden ve “İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli” dördüncü boyutunun dört maddeden oluştuğu görülmektedir. Maddelerin faktörlerle ilişkisini açıklayan bir katsayı ifadesi olan faktör yük değerlerinin 0.30 sınır değerinin üzerinde olması gerektiği belirtilmektedir (Büyüköztürk, 2015, s. 134-135; Leech vd., 2005, s. 82). Bu görüşler doğrultusunda, her bir maddeye ilişkin faktör yükleri .40 değerinin üzerinde olduğu ve binişik madde bulunmadığı için faktör yapıları uygun görülmektedir.

Tablo 4.1'den de görülebileceği gibi, ölçeğin birinci faktörü altında; faktör yükleri en yüksekten en düşüğe doğru sırasıyla 46, 53, 24, 54, 20, 47, 17, 18, 45, 23, 19, 33, 55, 15, 16, 14, 41, 34, 22, 35, 32 ve 21 numaralı ölçek maddelerinin yer aldığı ve faktör yük değerlerinin .698 ile .413 arasında değiştiği gözlenmektedir. İkinci faktör altında da sırasıyla 12, 10, 40, 50, 13, 11, 39, 38, 6, 37, 8, 7 ve 9 numaralı maddelerin yer aldığı ve faktör yük değerlerinin .716 ile .442 arasında değiştiği görülmektedir. Üçüncü faktör altında ise sırasıyla 1, 2, 3, 4 ve 5 numaralı maddelerin yer aldığı ve faktör yüklerinin .747 ile .504 arasında değiştiği görülmektedir. Son olarak, dördüncü faktör altında 29, 31, 30 ve 36 numaralı maddelerin olduğu ve faktör yüklerinin .584 ile .514 arasında değiştiği görülmektedir.

4.1.2.1.2. İDEÖ'nün doğrulayıcı faktör analizine ilişkin bulgular

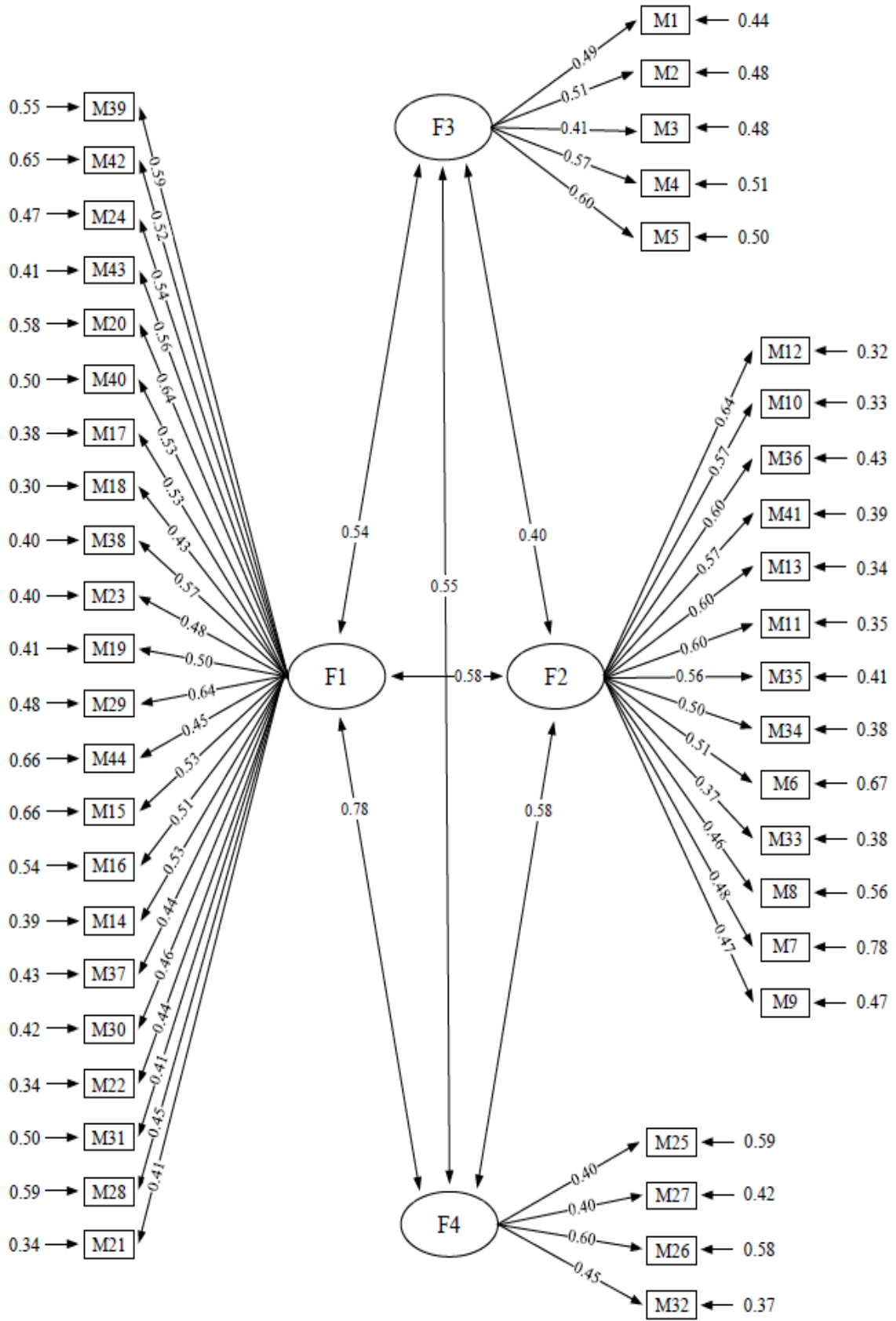
Ölçeğin yapı geçerliğini belirlemek amacıyla Açımlayıcı Faktör Analizi bulguları üzerinden, yeni bir grupta Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir. DFA uygulanırken uyum iyiliği indekslerinden ki-kare, CFI (Comparative Fit Index), GFI (Goodness of Fit Index), SRMR (Standardized Root Mean Square Residual), RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation) ve NNFI (Non-Normed Fit Index) dikkate alınmıştır. Bu çalışmada kullanılan uyum iyiliği indeksleri ve kabul edilebilirlik sınırları Tablo 4.2'de (Çokluk vd., 2014, s. 271-272) verilmiştir.

Tablo 4.2

Uyum İyiliği İndeksleri ve Kabul Edilebilirlik Sınırları

Uyum Ölçüsü	Kabul için Kesme Noktaları	Kaynak
χ^2	-	-
χ^2/sd	≤ 3 = mükemmel uyum	(Kline, 2005; Sümer, 2000)
	≤ 5 = orta düzeyde uyum	(Sümer, 2000)
GFI / AGFI	≥ 0.90 = iyi uyum	(Schumacker ve Lomax, 1996; Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Kelloway, 1989; Sümer, 2000).
	≥ 0.95 = mükemmel uyum	(Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Sümer, 2000).
RMSEA	≤ 0.05 = mükemmel uyum	(Brown, 2006; Jöreskog ve Sörbom, 1993; Raykov ve Marcoulides, 2008; Schumacker ve Lomax, 1996; Sümer, 2000).
	≤ 0.06 = iyi uyum	(Hu ve Bentler, 1999; Thompson, 2004).
	≤ 0.07 = iyi uyum	(Steiger, 2007)
	≤ 0.08 = iyi uyum	(Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Jöreskog ve Sörbom, 1993; Sümer, 2000).
	≤ 0.10 = zayıf uyum	(Kelloway, 1989; Tabachnick ve Fidell, 2001)
RMR / SRMR	≤ 0.05 = mükemmel uyum	(Brown, 2006; Bryne, 1994)
	≤ 0.08 = iyi uyum	(Brown, 2006; Hu ve Bentler, 1999)
	≤ 0.10 = vasat uyum	(Kline, 2005).
CFI	≥ 0.90 = iyi uyum	(Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2001).
	≥ 0.95 = mükemmel uyum	(Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000; Thompson, 2004).
NFI/NNFI	≥ 0.90 = iyi uyum	(Kelloway, 1989; Schumacker ve Lomax, 1996; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2001; Thoompson, 2004).
	≥ 0.95 = mükemmel uyum	(Hu ve Bentler, 1999; Sümer, 2000)

Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için ilk olarak birinci düzey DFA uygulanmıştır. DFA için yaş aralığı 18 ile 64 arası değişen ($\bar{X}$ =26.30, S_s =9.72), 309'u kadın (%57,54) ve 228'i erkek (%42,46) olmak üzere 537 kişilik başka bir örneklem grubu üzerinden veri toplanmıştır. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd (3700.68/896) =4.13, p =.001, SRMR: .066; NNFI:93; IFI=.93; CFI=.93; RMSEA=.076 (RMSEA için güven aralığı=.074-.079) şeklinde olduğu gözlenmiştir. Buna göre, uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar dâhilinde olduğu belirlenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen model Şekil 4.10'da verilmiştir (Modelin orijinal versiyonu görsel olarak okunaklı olmadığından orijinal modele EK-11'de yer verilmiş ve model buraya yeniden çizilmiştir).

Şekil 4.10

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Birinci Düzey DFA Modeli

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği birinci düzey DFA sonucunda, madde faktör yüklerinin .37 ile .64 ile arasında değiştiği ve tüm faktör yüklerinin .001 düzeyinde anlamlı olduğu belirlenmiştir. Faktörler arası korelasyon değerleri Tablo 4.3'te verilmiştir.

Tablo 4.3

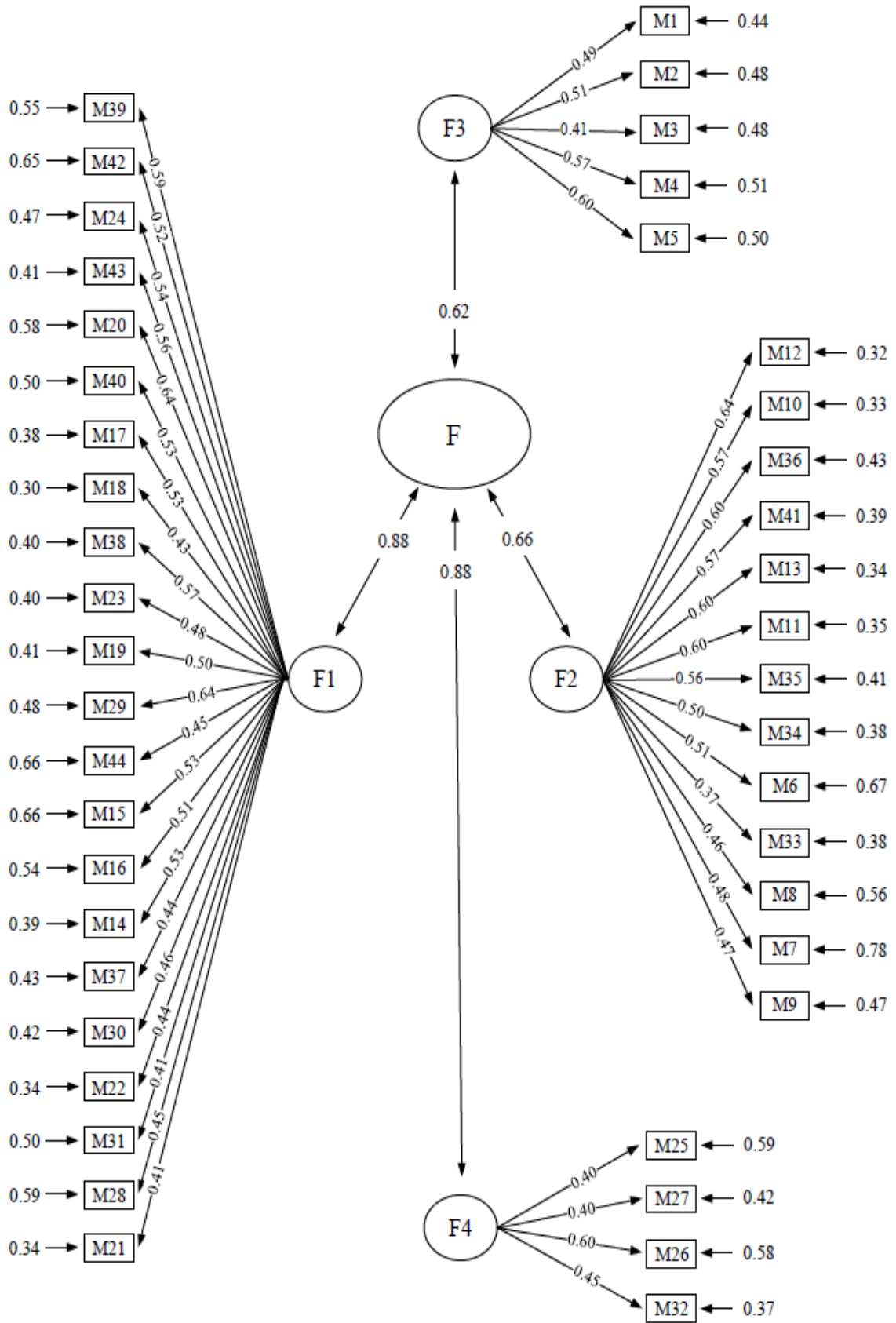
İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Faktörler Arası Korelasyonlar

	1	2	3	4
1. İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları	-			
2. İlkeleri Koruma Gayreti	.56**	-		
3. Kişisel İlkeler Oluşturma	.53**	.38**	-	
4. İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli	.76**	.55**	.54**	-

** $p < .01$

Verilen korelasyon değerleri incelendiğinde en yüksek korelasyon değeri İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu ile İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu arasında ($r = .76$, $p < .01$), en düşük korelasyon değeri ise Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu ile İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutu arasında ($r = .38$, $p < .01$) gözlenmiştir.

Ölçeğin yapı geçerliliğinin belirlenmesi için ikinci düzey DFA da uygulanmıştır. DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd (3548.16/898) = 3.95, $p = .001$, SRMR: .064; NNFI: .94; IFI: .94; CFI: .94; RMSEA = .074 (RMSEA için güven aralığı = .072–.077) şeklinde olduğu ve kabul edilebilir sınırlar dâhilinde olduğu belirlenmiştir. Analiz sonucunda elde edilen model Şekil 4.11'de verilmiştir (Modelin orijinal versiyonu görsel olarak okunaklı olmadığından orijinal modele EK-12'de yer verilmiş ve model buraya yeniden çizilmiştir).

Şekil 4.11

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli

4.1.2.1.3. İDEÖ'nün madde ayırt edicilik analizine ilişkin bulgular

Ölçeğin geçerliğinin test edilmesinde kullanılan bir başka yöntem de madde ayırt ediciliğidir. Madde ayırt ediciliğini belirlemek amacıyla öncelikle ölçekten elde edilen puanlar büyükten küçüğe doğru sıralanarak, %27 alt, %27 üst olmak üzere iki grup oluşturulmuştur. Oluşturulan bu grupların puan ortalamaları bağımsız grup t-Testi ile karşılaştırarak, puanlar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı test edilmiştir. Tablo 4.4'te tüm maddelerin ayırt edicilik güçlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bağımsız örneklem t-testi sonuçları verilmiştir.

Tablo 4.4

Alt-Üst Grup Ortalamalarına Dayalı Madde Analizine İlişkin Değerler

Maddeler	N	SS	t	p	Maddeler	N	SS	t	p				
M1	Alt %27	88	3.67	.92	-5.77	.00	M23	Alt %27	88	3.85	.90	-10.15	.00
	Üst %27	88	4.38	.68				Üst %27	88	4.90	.34		
M2	Alt %27	88	3.78	.89	-5.12	.00	M24	Alt %27	88	3.30	1.02	-10.99	.00
	Üst %27	88	4.42	.75				Üst %27	88	4.67	.58		
M3	Alt %27	88	4.08	.94	-5.28	.00	M29	Alt %27	88	3.99	.99	-4.48	.00
	Üst %27	88	4.68	.52				Üst %27	88	4.59	.78		
M4	Alt %27	88	3.68	.93	-6.01	.00	M30	Alt %27	88	3.64	1.07	-7.84	.00
	Üst %27	88	4.44	.74				Üst %27	88	4.66	.58		
M5	Alt %27	88	3.27	.89	-8.26	.00	M31	Alt %27	88	4.10	.86	-6.60	.00
	Üst %27	88	4.32	.78				Üst %27	88	4.80	.48		
M6	Alt %27	88	3.82	1.05	-5.41	.00	M32	Alt %27	88	3.49	.99	-7.23	.00
	Üst %27	88	4.59	.84				Üst %27	88	4.47	.79		
M7	Alt %27	88	3.65	1.05	-5.74	.00	M33	Alt %27	88	3.15	.98	-11.12	.00
	Üst %27	88	4.52	.97				Üst %27	88	4.52	.62		
M8	Alt %27	88	3.42	.97	-8.24	.00	M34	Alt %27	88	3.82	.95	-8.33	.00
	Üst %27	88	4.47	.69				Üst %27	88	4.77	.50		
M9	Alt %27	88	3.86	.96	-8.17	.00	M35	Alt %27	88	3.89	.89	-9.26	.00
	Üst %27	88	4.78	.44				Üst %27	88	4.86	.43		
M10	Alt %27	88	3.78	.90	-8.46	.00	M36	Alt %27	88	4.11	.76	-9.36	.00
	Üst %27	88	4.72	.50				Üst %27	88	4.93	.30		
M11	Alt %27	88	3.83	.86	-7.48	.00	M37	Alt %27	88	3.93	.89	-7.63	.00
	Üst %27	88	4.66	.58				Üst %27	88	4.75	.46		
M12	Alt %27	88	3.64	.79	-10.28	.00	M38	Alt %27	88	3.66	.84	-10.11	.00
	Üst %27	88	4.66	.50				Üst %27	88	4.72	.50		
M13	Alt %27	88	3.82	.78	-9.79	.00	M39	Alt %27	88	3.63	.86	-9.53	.00
	Üst %27	88	4.76	.45				Üst %27	88	4.67	.56		
M14	Alt %27	88	3.68	.86	-10.95	.00	M40	Alt %27	88	3.42	.87	-10.21	.00
	Üst %27	88	4.81	.43				Üst %27	88	4.59	.64		
M15	Alt %27	88	3.45	.99	-7.41	.00	M41	Alt %27	88	3.91	.87	-7.72	.00
	Üst %27	88	4.41	.69				Üst %27	88	4.76	.57		
M16	Alt %27	88	3.91	.98	-6.55	.00	M45	Alt %27	88	3.75	.75	-11.19	.00
	Üst %27	88	4.72	.61				Üst %27	88	4.78	.44		
M17	Alt %27	88	3.69	.82	-10.42	.00	M46	Alt %27	88	3.50	1.12	-9.61	.00
	Üst %27	88	4.77	.52				Üst %27	88	4.76	.50		
M18	Alt %27	88	3.93	.82	-10.59	.00	M47	Alt %27	88	3.64	1.04	-9.43	.00
	Üst %27	88	4.91	.29				Üst %27	88	4.80	.48		
M19	Alt %27	88	3.76	.82	-9.91	.00	M50	Alt %27	88	3.57	.98	-10.27	.00
	Üst %27	88	4.76	.48				Üst %27	88	4.75	.46		
M20	Alt %27	88	3.36	1.11	-10.63	.00	M53	Alt %27	88	3.22	.93	-9.22	.00
	Üst %27	88	4.76	.55				Üst %27	88	4.41	.78		
M21	Alt %27	88	4.02	.79	-9.35	.00	M54	Alt %27	88	3.40	.81	-11.26	.00
	Üst %27	88	4.88	.33				Üst %27	88	4.57	.54		
M22	Alt %27	88	3.86	.80	-11.63	.00	M55	Alt %27	88	3.58	.98	-6.93	.00
	Üst %27	88	4.91	.29				Üst %27	88	4.47	.69		

Yapılan bağımsız gruplar t-testi sonucunda alt ve üst grup ortalamaları arasındaki farkın anlamlı olduğu belirlenmiştir ($p < .01$). Sonuç olarak ölçekten elde edilen yüksek ve düşük puan arasındaki anlamlı fark ölçeğin amaçlanan özelliği ölçme konusunda ayırt edici olduğunu göstermektedir (Büyüköztürk, 2015, s. 183).

4.1.3. İDEÖ'nün ölçüt bağımlı geçerliğine ilişkin çalışmalardan elde edilen bulgular

İDEÖ'nün geçerliliği ölçüt geçerliği ile de değerlendirilmiştir. Ölçüt bağımlı geçerlik hali hazırda var olan bir ölçek ile geliştirilen ölçek arasındaki ilişkilere yönelik çıkarım veya tahminlerin yapıldığı bir geçerleme türüdür (Christensen vd., 2015, s. 158; Şimşek, 2020, s. 62; DeVellis, 2016, s. 93). Eğer geliştirilen ölçek geçerli bir ölçekse, ölçüt geçerliği için kullanılan ölçekle güçlü ve pozitif yönde bir korelasyon göstermesi beklenir (Christensen vd., 2015, s. 158). Bu çerçevede, İDEÖ'den alınan puanların Portre Değerler Anketi ve Sosyotropi-Otonomi Ölçeği ile korelasyonları değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular Tablo 4.5'te verilmiştir.

Tablo 4.5
Ölçüt Olarak Ele Alınan Ölçekler ile Korelasyonlar

		İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği				Toplam
		İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları	İlkeleri Koruma Gayreti	Kişisel İlkeler Oluşturma	İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli	
Alt Alanlar						
Sosyotropi - Otonomi Ölçeği	Onaylanmama Kaygısı	.01	-.26**	.06	-.10	-.09
	Ayrılık Kaygısı	.07	-.09	.00	-.04	.01
	Başkalarını Memnun Etme	.15*	-.13*	-.03	-.03	.03
	Kişisel Başarı	.30**	.59**	.25**	.33**	.46**
	Özgürlük	.17**	.21**	.23**	.17**	.23**
	Yalnızlıktan Hoşlanma	.13*	.16**	.17**	.15*	.18**
	Sosyotropi	.07	-.20**	.03	-.06	-.03
	Otonomi	.25**	.43**	.27**	.27**	.37**
	Güç	-.18**	-.01	-.02	-.07	-.12
	Başarı	-.06	-.03	.07	-.08	-.04
Portre Değerler Anketi	Hazcılık	.13*	.19**	.14*	.10	.18**
	Uyarılma	.17**	.22**	.12	.07	.21**
	Özyönelim	.24**	.30**	.24**	.21**	.30**
	Evrenselcilik	.50**	.29**	.22**	.35**	.47**
	İyilikseverlik	.41**	.18**	.18**	.26**	.36**
	Geleneksellik	.45**	.19**	.06	.20**	.36**
	Uyma	.39**	.06	.06	.22**	.29**
	Güvenlik	.33**	.19**	.20**	.23**	.32**

* $p < .05$, ** $p < .01$

Elde edilen analiz sonuçlarına göre, İDEÖ'nün İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile,

Sosyotropi-Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.30$, $p<.05$); ayrıca, İDEÖ'nün İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile Portre Değerler Anketi Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.50$, $p<.05$) görülmektedir.

İDEÖ'nün İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, Sosyotropi-Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.59$, $p<.05$); ayrıca, İDEÖ'nün İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile Portre Değerler Anketi Özyönelim alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.30$, $p<.05$) görülmektedir.

İDEÖ'nün Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, Sosyotropi-Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.25$, $p<.05$); ayrıca, İDEÖ'nün Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile Portre Değerler Anketi Özyönelim alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.24$, $p<.05$) görülmektedir.

İDEÖ'nün İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, Sosyotropi-Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.33$, $p<.05$); ayrıca İDEÖ'nün İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile Portre Değerler Anketi Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.35$, $p<.05$) görülmektedir.

İDEÖ'den alınan ortalama puanlar ile, Sosyotropi-Otonomi Ölçeğinin Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.46$, $p<.05$); ayrıca, İDEÖ'den alınan ortalama puanlar ile Portre Değerler Anketi Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ($r=.47$, $p<.05$) görülmektedir. Sonuç itibarıyla, seçilen ölçütlerle İDEÖ'nün korelasyonunun anlamlı ve beklendik yönde çıkmasının ölçeğin geçerliliğini destekler bir bulgu olduğu söylenebilir.

4.1.4. İDEÖ'nün güvenilirliğine ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular

İDEÖ'nün güvenilirliğinin test edilmesi amacıyla Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısına ve test-tekrar test güvenilirliğine bakılmıştır. Bu analizlerin her birine yönelik yapılan çalışmalara ve elde edilen bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

4.1.4.1. İDEÖ'nün iç tutarlılığına (cronbach alpha katsayısı) ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular

Elde edilen dört boyut ve 44 maddeden oluşan form güvenilirlik analizine tabi tutulmuştur. Bu kapsamda ölçeğin Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayıları hem ölçek toplamı hem de alt boyutları için ayrı ayrı incelenmiştir. Cronbach Alpha değeri araştırma maddelerinin varyans değerlerini dikkate alır ve katılımcıya ait cevapların ölçeğin kendi içinde tutarlı olup olmadığını görmek için kullanılır. İdeal olarak bir ölçeğin güvenilirliğinin .70'in üzerinde olması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2015, s. 183; Seçer, 2015, s. 106). DeVellis (2016, s. 136-137) ise Alpha iç tutarlılık katsayısı için şu puan aralıklarını önermiştir: .60'tan küçük kabul edilemez; .60-.65 arası istenmeyen; .65-.70 arası az kabul edilebilir; .70-.80 arası kabul edilebilir; .80-.90 arası çok iyi ve .90 ve üzeri ölçeğin kısa formu hazırlanabilir. Ölçeğin alt boyutlarına ve toplamına ait Cronbach Alpha güvenilirlik analizine ilişkin değerler aşağıda Tablo 4.6'da verilmiştir.

Tablo 4.6

İDEÖ'nün Güvenirlik Analizine İlişkin Değerler

Boyutlar	Madde Sayısı	Cronbach Alpha
İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları	22	.94
İlkeleri Koruma Gayreti	13	.88
Kişisel İlkeler Oluşturma	5	.76
İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli	4	.69
Toplam	44	.95

Tablo 4.6'da da izlenebileceği gibi, İDEÖ'nün toplam Cronbach Alpha değeri .95 olarak belirlenmiştir. Öte yandan birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü alt boyutların Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayılarının sırasıyla .94, .88, .76 ve .69 olduğu bulunmuştur.

4.1.4.2. İDEÖ'nün test-tekrar test güvenilirliğine ilişkin yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular

İDEÖ'nün güvenilirliğinin belirlenmesi için ölçeğe test-tekrar test uygulaması yapılmıştır. Tüm güvenilirlik çalışmaları, ölçümlerin tekrarlanması gerektirir (Şencan, 2005, s. 15). Test-tekrar test güvenilirliğini elde edebilmek için, bir testin aynı gruba belli aralıklarla tekrar uygulanması gerekmektedir (Büyüköztürk, 2015, s. 182). Test-tekrar test yönteminde iki uygulama süresi arasındaki tutarlılığa bakılır (DeVellis, 2016, s. 94). Test-tekrar test yönteminde en ideal zaman aralığı 15-30 gün arasındadır (Seçer, 2015, s. 23). Bu iki ölçüm arasındaki ilişki korelasyon analizi ile test edilir. İlk uygulamada yüksek ya da düşük puan alan kişilerin ikinci uygulamada da yüksek ya da düşük puanlar alma eğiliminde olması yüksek korelasyon sonucu verir (Christensen vd., 2015, s. 154).

Yukarıdaki bilgiler temel alınarak, İDEÖ aynı örneklemden oluşan 227 kişiye bir ay sonra yeniden uygulanmıştır. Test- tekrar test güvenilirliği katılımcıların ilk ve son uygulamada aldıkları toplam puanlar arasındaki Pearson Korelasyon Katsayısı hesaplanarak belirlenmiştir. Buna göre, ölçeğin tümü için iki ölçüm korelasyonunun .85; İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu için .86, İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutu için, .80, Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu için .71 ve İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu için ise .66 olduğu belirlenmiştir.

4.1.5. İDEÖ'nün cinsiyete göre farklılaşp farklılaşmadığına ilişkin bulgular

İDEÖ'den alınan puanların katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılaşp farklılaşmadığı bağımsız örneklem t-testi ile değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4.7'de verilmiştir.

Tablo 4.7

İDEÖ'den Alınan Puanların Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Farklılaşması Bağımsız Örneklem t-Testi Sonuçları

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Alt Alanları	Cinsiyet	N	Ort.	SS	t	sd	p
İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları	Kadın	309	95.39	10.67	3.62	534	0.00
	Erkek	227	91.80	12.25			
İlkeleri Koruma Gayreti	Kadın	309	59.91	7.18	1.30	534	0.20
	Erkek	227	59.06	7.85			
Kişisel İlkeler Oluşturma	Kadın	309	20.56	2.99	0.44	534	0.66
	Erkek	227	20.67	3.01			
İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli	Kadın	309	17.63	2.21	2.07	534	0.04
	Erkek	227	17.22	2.39			

Analiz sonuçlarına göre katılımcıların İDEÖ'nün İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutundan [t(534)=3.62, p<.05] alınan puanların katılımcıların cinsiyetlerine göre kadın katılımcılar lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı ve İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli [t(534)=2.07, p<.05] alt boyutunun ortalama puanlarının çok az bir farkla kadın katılımcılar lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı görülmektedir. Diğer taraftan, İlkeleri Koruma Gayreti [t(534)=1.30, p>.05] ve Kişisel İlkeler Oluşturma [t(534)=0.44, p>.05] alt boyutlarından alınan ortalama puanların katılımcıların cinsiyetlerine göre farklılaşmadığı belirlenmiştir.

Tüm bu çalışmaların sonucunda, yetişkinlerin ilkeli davranma eğilimlerini ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının bu çalışma kapsamında geliştirildiği ifade edilebilir. Araştırmanın bundan sonraki kısmında, araştırma kapsamında belirlenen modellerin test edilebilmesi amacıyla yürütülen analizler sonucunda elde edilen bulgulara ve bulguların yorumlarına yer verilmiştir. Öncelikle betimsel istatistikler verildikten sonra yapısal model testi gerçekleştirilmiştir.

4.2. Hipotetik Model Testleri

4.2.1. Örtük değişkenli model için ölçme modeli bilgisi

Araştırmacı model testlerinin yürütülmesinde kuramsal yapıya ve ilgili alanyazın açıklamalarına dayanarak hipotezler ortaya koymuştur. Bu araştırmanın hipotez modeli olarak belirlenen model (Şekil 1.1) Yapısal Eşitlik Modellemesi (YEM) ile test edilmiştir. YEM'de neredeyse tüm analizler 'doğrulayıcı faktör analizleri' ve 'örtük değişkenlerle yol analizi' modellerinin türevleridir (Şimşek, 2020, s. 6). YEM bir istatistik teknik olmaktan öte, çok sayıda istatistik tekniğini içinde barındıran genel bir kavramdır (Çokluk vd., 2014, s. 252). YEM analizlerinde kavramlar arasındaki ilişkilerin incelenmesinden çok doğrulayıcı teknikler kullanılır (Tabachnick ve Fidell, 2014, s. 734). YEM kavramı, bir model çerçevesinde, gizil değişken, bağımlı ve bağımsız değişkenlerdeki ölçme hataları, çoklu göstergeler, karşılıklı nedensellik, eş zamanlılık ve karşılıklı bağımlılık gibi geniş bir skalada kullanılmaktadır (Çokluk vd., 2014, s. 253). Gizil (örtük) değişken ve gözlenen değişkenleri YEM'in temel kavramlarından. Soyut kavramlara ya da 'benlik kavramı' gibi psikolojik yapılara karşılık gelen gizil değişkenler doğrudan gözlenemedikleri için doğrudan ölçülemezler (Çokluk vd., 2014, s. 257; Meydan ve Şeşen, 2015, s. 10). Analizlerde, gözlenen ve/veya örtük değişkenlerin beraber test edilmesi ile ulaşılan sonuçların, elde edilen verilerle ne düzeyde uyum gösterdiğinin

incelenmesi amaçlanır (Meydan ve Şeşen, 2015, s. 5). Bu bilgiler doğrultusunda, modelde belirlenen örtük değişkenlere gözlenen değişkenler tanımlanmıştır.

Modelde, “İlkeli Davranma Eğilimi” örtük değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları, İlkeleri Koruma Gayreti, Kişisel İlkeler Oluşturma ve İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutlarından alınan toplam puanlar; “İhtiyaç Doyumu” örtük değişkeninin gözlenen değişkeni olarak İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik, Yeterlik ve İlişkisellik alt boyutlarından alınan toplam puanlar gözlenen değişken olarak tanımlanmıştır. “İlişkisel Özgünlük” değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutunu oluşturan maddelerden oluşturulmuş iki küme (ölçeğin geliştirilme ve uyarlama çalışmalarında da önerildiği gibi); “Yansızlık” değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutunu oluşturan maddelerden oluşturulmuş iki küme; “Farkındalık” değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutunu oluşturan maddelerden oluşturulmuş iki küme; “Özgün Davranış” değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutunu oluşturan maddelerden oluşturulmuş iki küme; “Toplulukçuluk” örtük değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel; “Bireycilik” örtük değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel ve “İlişkisellik” örtük değişkeninin gözlenen değişkenleri olarak İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisellik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel gözlenen değişken olarak belirlenmiştir.

4.2.2. Modelde yer alan gözlenen değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler

Modeldeki değişkenlere ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 4.8’de verilmiştir.

Tablo 4.8

Yapısal Modellerde Yer Alan Gözlenen Değişkenlere Ait Betimsel İstatistikler

Örtük Değişken	Gözlenen Değişken	Kısaltma	Ort.	SS	Çarpıklık	Basıklık
İlkeli Davranma	İlkeli Davranma Motivasyonları	ILK1	96.16	10.90	-1.01	1.38
	İlkeleri Koruma Gayreti	ILK2	55.02	6.53	-0.56	0.18
	Kişisel İlkeler Oluşturma	ILK3	20.81	2.81	-0.89	1.73
	İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli	ILK4	17.29	2.28	-0.68	0.06
İhtiyaç Doyumu	Özerklik	IHT1	29.72	5.78	-0.10	-0.08
	Yeterlik	IHT2	29.85	5.30	-0.02	-0.33
	İlişkisel	IHT3	47.37	7.08	0.03	-0.03
Bireyci	Bireycilik Alt Boyutu Parsel 1	BPAR1	30.33	3.66	-0.62	-0.10
	Bireycilik Alt Boyutu Parsel 2	BPAR2	22.42	3.51	-0.52	0.06
İlişkisel	İlişkisel Alt Boyutu Parsel 1	IPAR1	29.27	3.80	-0.53	0.18
	İlişkisel Alt Boyutu Parsel 2	IPAR2	22.42	3.47	-0.58	0.31
Toplulukçu	Toplulukçuluk Alt Boyutu Parsel 1	TPAR1	27.03	4.92	-0.59	0.12
	Toplulukçuluk Alt Boyutu Parsel 2	TPAR2	22.81	3.89	-0.89	0.80
İlişkisel Özgünlük	İlişkisel Özgünlük Alt Boyutu Parsel 1	OZIL1	24.20	3.43	-0.55	-0.61
	İlişkisel Özgünlük Alt Boyutu Parsel 2	OZIL2	22.43	3.68	-0.33	0.02
Yansızlık	Yansızlık Alt Boyutu Parsel 1	OZYN1	18.73	6.08	-0.59	-0.17
	Yansızlık Alt Boyutu Parsel 2	OZYN2	19.77	6.45	-0.87	0.02
Farkındalık	Farkındalık Alt Boyutu Parsel 1	OZFR1	16.64	3.41	-0.36	-0.91
	Farkındalık Alt Boyutu Parsel 2	OZFR2	17.43	2.78	-0.36	-0.52
Özgün Davranış	Özgün Davranış Alt Boyutu Parsel 1	OZDV1	13.13	4.56	-0.46	-0.38
	Özgün Davranış Alt Boyutu Parsel 2	OZDV2	16.64	3.52	-0.80	-0.09

Tablo 4.8’de verilen normal dağılım, çoklu doğrusal bağlantı ve uç değerlere ilişkin bulgular şu şekildedir:

Normal Dağılım: Hesaplanan basıklık ve çarpıklık değerleri göz önüne alındığında, basıklık değerlerinin .02 ile 1.73 arasında; çarpıklık değerlerinin ise .02 ile 1.01 arasında değiştiği gözlenmiştir. Hesaplanan değerler göz önüne alındığında verinin normal dağılım sınırları içinde olduğu ifade edilebilir (Tabachnick ve Fidel, 2014, s. 130).

Çoklu doğrusal bağlantı: Çoklu doğrusal bağlantı, değişkenlerin birbiriyle aşırı derecede ilişkili olduğu anlamına gelmektedir. Değişkenler arasındaki ilişkinin .90 ve daha yüksek olması problem teşkil etmektedir (Büyüköztürk, 2015, s. 100; Çokluk vd., 2014, s. 210; Tabachnick ve Fidell, 2014, s. 122). Bu çalışmada, değişkenler arasında çoklu bağlantı probleminin olup olmadığı kontrol edildiğinde hiçbir gözlenen değişken arasındaki korelasyon katsayısının .90’nin üzerinde olmadığı tespit edilmiştir (bkz. Tablo 4.10).

Uç Değerler: Araştırma kapsamında toplanan verilerde uç değer olup olmadığı Mahalanobis uzaklığı ile değerlendirilmiştir. Örneklem olarak 647 kişiye ulaşılmıştır. Araştırma kapsamına ele alınan değişkenler dikkate alınarak Mahalanobis uzaklıkları

hesaplanarak 19 uç değer veriden çıkarılmıştır. Mahalanobis uzaklığı, normallik ve doğrusallık sayıltılarının karşılanmasını zorlaştıran uç değerlerin olup olmadığını belirlemek için kullanılan bir değerdir (Büyüköztürk, 2015, s. 99; okluk vd., 2014, s. 211). Uç değerler veriden çıkartıldığında (N= 628), mevcut verinin Mahalanobis uzaklığının sınırlar dahilinde olduğu belirlenmiştir [$\chi^2(19) = 36.93, p < .01$] (Tabachnick ve Fidell, 2014, s. 133).

Yapısal modelde yer alan gözlenen değişkenler arası korelasyonlar da Tablo 4.9'da sunulmuştur.

Tablo 4.9

Yapısal Modelde Yer Alan Gözlenen Değişkenler Arası İlişkiler Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

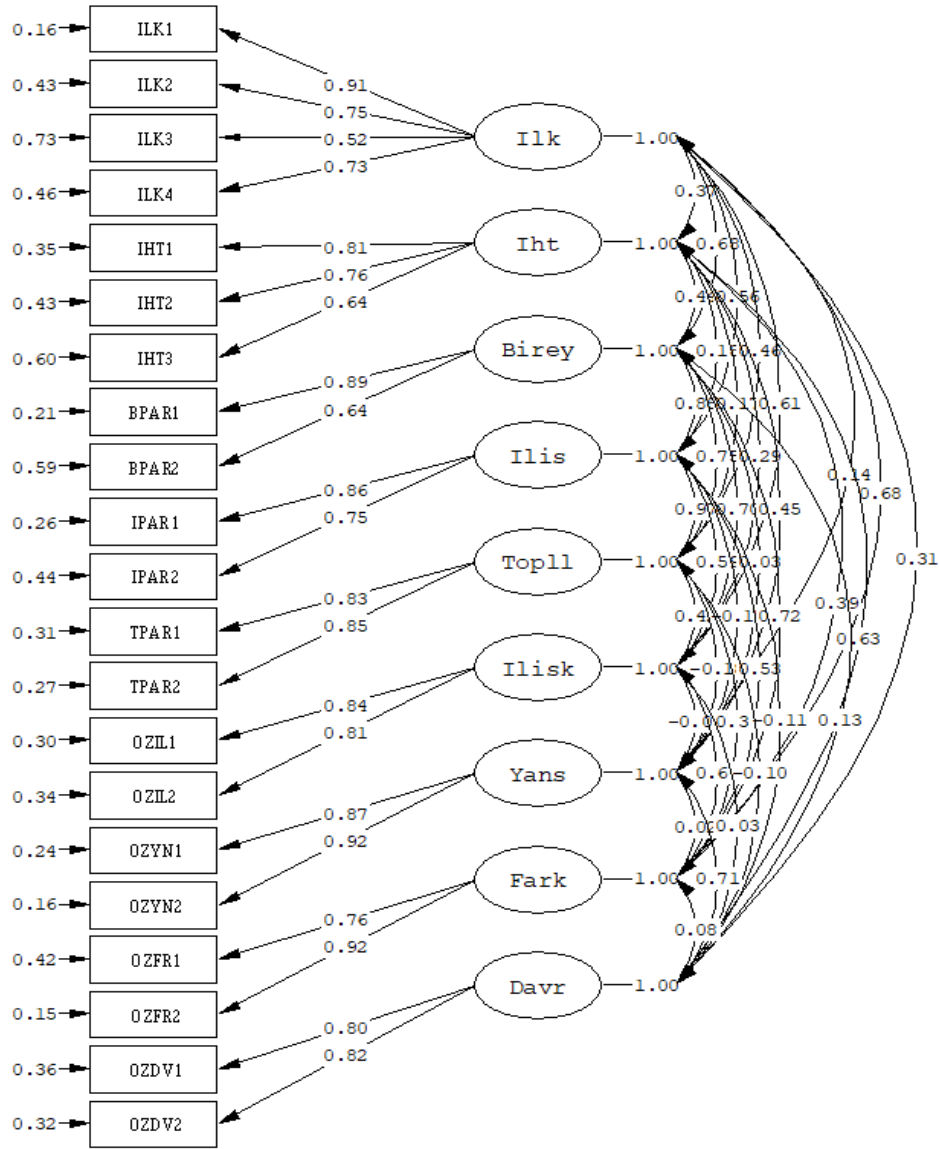
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1. ILK1	-																			
2. ILK2	.68**	-																		
3. ILK3	.49**	.43**	-																	
4. ILK4	.69**	.53**	.35**	-																
5. IHT1	.20**	.31**	.12**	.20**	-															
6. IHT2	.19**	.25**	.20**	.17**	.63**	-														
7. IHT3	.35**	.27**	.17**	.30**	.48**	.47**	-													
8. BPAR1	.56**	.49**	.34**	.46**	.29**	.28**	.44**	-												
9. BPAR2	.28**	.27**	.22**	.22**	.05	.12**	.17**	.55**	-											
10. IPAR1	.45**	.32**	.30**	.40**	.08*	.09*	.33**	.66**	.57**	-										
11. IPAR2	.29**	.23**	.22**	.30**	-.01	.06	.17**	.47**	.55**	.63**	-									
12. TPAR1	.25**	.19**	.13**	.22**	-.01	.025	.13**	.38**	.53**	.65**	.61**	-								
13. TPAR2	.36**	.28**	.21**	.32**	.07	.14**	.27**	.57**	.50**	.68**	.60**	.71**	-							
14. OZIL1	.50**	.34**	.30**	.35**	.14**	.09*	.37**	.55**	.23**	.46**	.32**	.17**	.31**	-						
15. OZIL2	.43**	.29**	.24**	.33**	.13**	.14**	.33**	.51**	.30**	.39**	.30**	.22**	.33**	.67**	-					
16. OZYN1	.03	.02	.12**	.03	.31**	.30**	.16**	.01	-.18**	-.11**	-.22**	-.21**	-.13**	-.06	-.13**	-				
17. OZYN2	.09*	.07*	.13**	.07	.35**	.33**	.16**	.03	-.17**	-.12**	-.17**	-.19**	-.10**	-.04	-.10**	.84**	-			
18. OZFR1	.44**	.34**	.24**	.37**	.10**	.10**	.35**	.48**	.19**	.33**	.20**	.07	.25**	.46**	.46**	-.10**	-.12**	-		
19. OZFR2	.53**	.51**	.37**	.44**	.26**	.25**	.43**	.60**	.30**	.42**	.29**	.17**	.35**	.51**	.48**	-.05	-.03	.71**	-	
20. OZDV1	.11**	.16**	.07	.04	.44**	.38**	.16**	.03	-.13**	-.13**	-.19**	-.14**	-.09*	-.06	-.10**	.53**	.57**	-.17**	-.06	-
21. OZDV2	.28**	.26**	.16**	.20**	.45**	.37**	.31**	.20**	-.07	.03	-.09*	-.10**	.02	.10**	-.02	.56**	.59**	-.02	.11**	.68**

Not. * $p < .05$, ** $p < .01$, ILK1: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu toplam puanı, ILK2: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutu toplam puanı, ILK3: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu toplam puanı, ILK4: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu toplam puanı, TPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, IPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisel alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, BPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, IHT1: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, IHT2: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, IHT3: İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisel alt boyutu toplam puanı, OZIL1-2: Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZYN1-2: Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZFR1-2: Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZDV1-2: Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel.

4.2.3. Ölçme modelinin test edilmesi

Her yapısal eşitlik modelinin ölçme modeli ve yapısal model olmak üzere iki temel ögesi vardır (Çokluk vd., 2014, s. 261; Şimşek, 2020, s. 58). İki aşamalı bir yaklaşımın uygulanmasının nedeni, ölçme modeli ve yapısal modelin ayrı doğaya sahip olmaları ve bu sebeple de ayrı bir şekilde analiz edilmelerine gereksinim duyulmasıdır (Şimşek, 2020, s. 107). Ölçme modeli bu iki aşamalı yaklaşım içerisinde ilk test edilen modelken, yapısal model ikinci aşamada test edilmektedir. Ölçme modelinde örtük değişkenler arasındaki tüm ilişkiler serbest bırakıldığından, diğer bir ifadeyle her bir örtük değişken diğer örtük değişkenlerle ilişki kurabildiğinden bu model tam tanımlanmış bir modeldir (Çokluk vd., 2014, s. 262; Şimşek, 2020, s. 109). Bu araştırma kapsamında da belirlenen hipotez modelin (Şekil 1.1) test edilmesinde, önce ölçüm modelinin daha sonra yapısal modelin test edilmesini ön gören iki aşamalı yaklaşım benimsendiği için hipotez modele ilişkin ölçüm modeli test edilmiştir. Bu testler sonucunda elde edilen uyum istatistikleri, modelin kabul edilip edilemeyeceğine yönelik bir takım kabul edilebilir sınır değerler ile incelenmektedir (Şimşek, 2020, s. 57). Ölçüm modeli testi sonucunda oluşan bu modele ait uyum indekslerinin χ^2/sd (853.52/153)=5.58, p=.001, SRMR=.075, NNFI=.94; CFI=.96; GFI=.89; IFI=.96; RMSEA=.085 (RMSEA için güven aralığı=.080–.091) şeklinde ve kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu belirlenmiştir. Ölçüm modeline ait standardize edilmiş yol katsayıları aşağıda Şekil 4.12’de sunulmuştur.

Chi-Square=853.52, df=153, P-value=0.00000, RMSEA=0.085

Şekil 4.12

Ölçme Modeline Ait Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

ILK1: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu toplam puanı, ILK2: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutu toplam puanı, ILK3: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu toplam puanı, ILK4: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu toplam puanı, IHT1: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, IHT2: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, IHT3: İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisellik alt boyutu toplam puanı, TPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, IPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisellik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, BPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZIL1-2: Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZYN1-2: Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZFR1-2: Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZDV1-2: Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel. İlk: İlkeli Davranma Eğilimi; Iht: İhtiyaç Doyumu; Birey: Bireyci; Ilis: İlişkisellik; Topll: Toplulukçuluk; İlişks: İlişkisel Özgünlük; Yans: Yansızlık; Fark: Farkındalık; Davr: Özgün Davranış.

Analiz sonucunda elde edilen Şekil 4.12'deki modelde faktör yük değerlerinin .52 ile .91 arasında değiştiği gözlenmiştir.

Ölçüm modeli test edildiğinde, örtük değişkenlere ilişkin korelasyonlar elde edilmiştir. Elde edilen korelasyon değerleri Tablo 4.10'de sunulmuştur.

Tablo 4.10

Yapısal Modelde Yer Alan Örtük Değişkenlere İlişkin Korelasyonlar

	1	2	3	4	5	6	7	8
1. İlkeli Davranma	-							
2. İhtiyaç Doyumu	.37*	-						
3. Bireyci	.68*	.44*	-					
4. İlişkisel	.56*	.18*	.88*	-				
5. Toplulukçuluk	.46*	.17*	.75*	.97*	-			
6. İlişkisel Özgünlük	.61*	.29*	.70*	.59*	.42*	-		
7. Yansızlık	.14*	.45*	.03	-.17*	-.18*	-.04	-	
8. Farkındalık	.68*	.39*	.72*	.53*	.39*	.68*	.02	-
9. Özgün Davranış	.31*	.63*	.13*	-.11*	-.10*	.03	.71*	.08

* $p < .05$

Elde edilen korelasyon değerleri incelendiğinde, korelasyon katsayılarının genel olarak istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Bu araştırmanın bağımlı değişkeni olan ilkeli davranmanın tüm bağımsız değişkenlerle pozitif yönde anlamlı ilişkili olduğu gözlenmiştir. En yüksek ilişki katsayısının İlkeli Davranma ile Bireyci benlik kurgusu ve Özgünlük alt alanlarından Farkındalık arasında olduğu ($r = .68, p < .01$); en düşük ilişki katsayısının ise İlkeli Davranma ile Yansızlık arasında olduğu ($r = .14, p < .05$) görülmektedir.

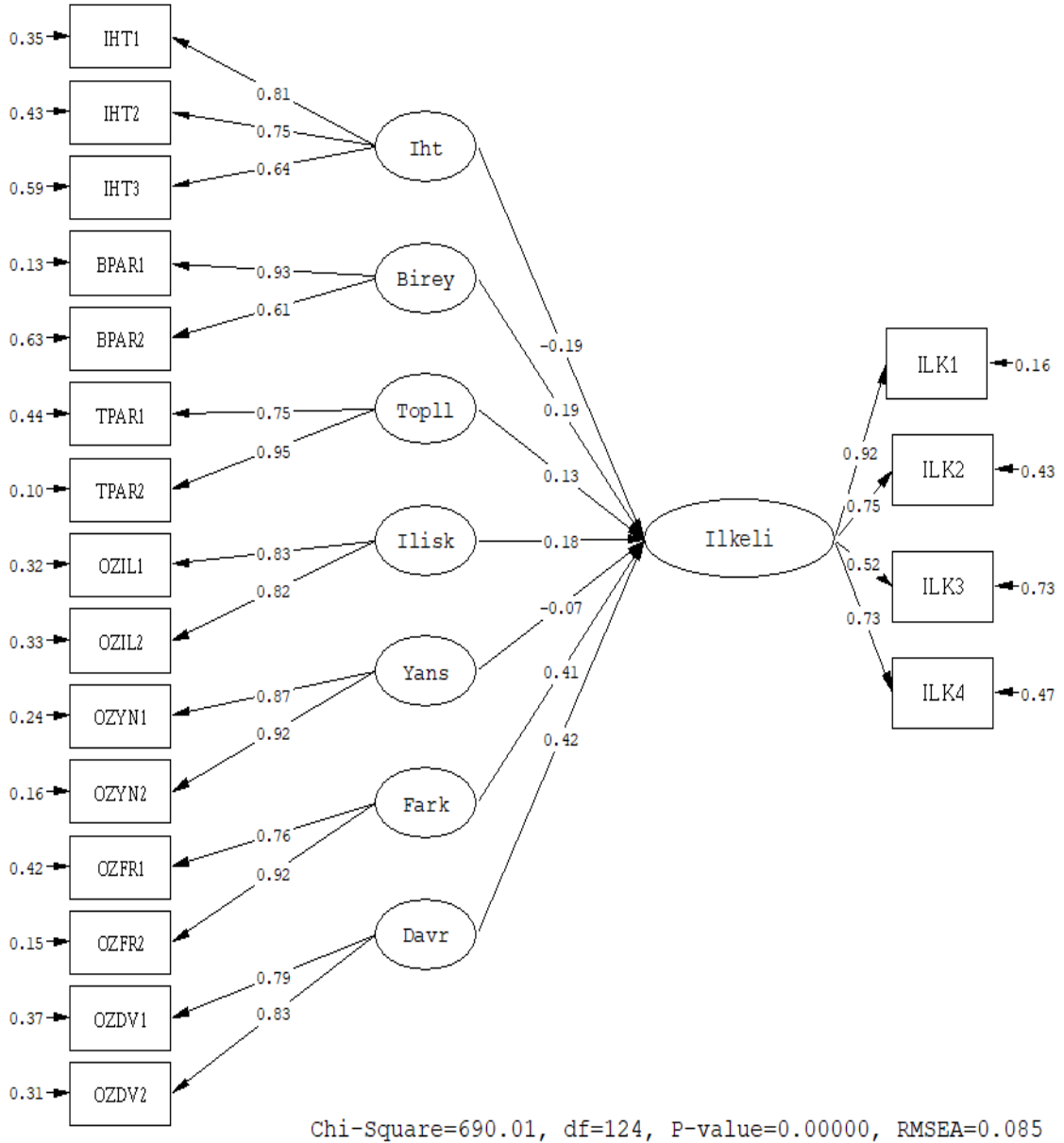
Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiler değerlendirildiğinde ise, İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik alanlarından İlişkisel ile Bireyci ve Toplulukçuluk arasındaki ilişkilerin çoklu doğrusal bağlantı problemine neden olacak ölçüde ($> .90$) yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durumda bu değişkenin modelden çıkarılması önerilmektedir (Tabachnick ve Fidell, 2014, s. 123). Analizin sonraki aşamalarında İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik alanlarından ilişkisel örtük değişkeni modelden çıkarılmıştır. Bu değişken ile ilkeli davranma eğilimi arasındaki ilişkinin de pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı olduğu gözlenmiştir ($r = .56, p < .01$). Bu örtük değişken modelden çıkarılıp ölçüm modeli yeniden test edildiğinde elde edilen uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd ($690.01/124$)= $5.56, p = .001$, SRMR: .074, NNFI=.94; CFI=.96; GFI=.90; IFI:.96;

RMSEA=.085 (RMSEA için güven aralığı=.079-.092) şeklinde ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir.

4.2.4. Yapısal model testi

İkinci aşamada test edilen model yapısal model olmuştur. Hipotez model olarak belirlenen model test edildiğinde elde edilen uyum iyiliği indekslerinin χ^2/sd (690.01/124)=5.56, p=.001, SRMR: .074, NNFI=.94; CFI=.96; GFI=.90; IFI=.96; RMSEA=.085 (RMSEA için güven aralığı=.079-.092) şeklinde ve kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmektedir. Analiz sonucunda oluşan modele ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları Şekil 4.13'te verilmiştir.

Şekil 4.13

Yapısal Modele Ait Standardize Edilmiş Yol katsayıları

ILK1: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu toplam puanı, ILK2: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutu toplam puanı, ILK3: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu toplam puanı, ILK4: İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu toplam puanı, TPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, İPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisellik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, BPAR1-2: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, İHT1: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, İHT2: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, İHT3: İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisellik alt boyutu toplam puanı, OZIL1-2: Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZYN1-2: Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZFR1-2: Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel, OZDV1-2: Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutunda bulunan maddelerden oluşturulan iki parsel. İlkeli Davranma Eğilimi; İht: İhtiyaç Doyumu; Biirey: Bireyci; Topll: Toplulukçuluk; İlişk: İlişkisel Özgünlük; Yans: Yansızlık; Fark: Farkındalık; Davr: Özgün Davranış.

Yapısal model analizi sonucuna göre, ihtiyaç doyumunun ($\beta=-.19, p<.05$), bireyci benlik kurgusunun ($\beta=.19, p<.05$), toplulukçu benlik kurgusunun ($\beta=.13, p<.05$), ilişkisel özgünlüğün ($\beta=.18, p<.05$), farkındalığın ($\beta=.41, p<.05$) ve özgün davranışın ($\beta=.42, p<.05$) ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir yordama etkisi olduğu ancak yansızlığın ($\beta=-.07, p>.05$) ise anlamlı bir yordama etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Modelde açıklanan varyans değerlendirildiğinde tüm bağımsız değişkenlerin birlikte ilkeli davranma eğiliminin yaklaşık %62'sini açıkladığı görülmüştür.

4.3. Gözlenen Değişkenler ile Oluşturulmuş Modelin Test Edilmesi

Araştırma kapsamında test edilmek üzere belirlenen gözlenen değişkenlerle oluşturulmuş model (Şekil 2) test edilmiştir. Gözlenen değişkenlerle test edilen model her bir yoldaki t değeri üzerinden değerlendirilmektedir. Model testine geçilmeden önce değişkenler arası ilişkiler değerlendirilmiş ve sonuçlar Tablo 4.11'de verilmiştir.

Tablo 4.11

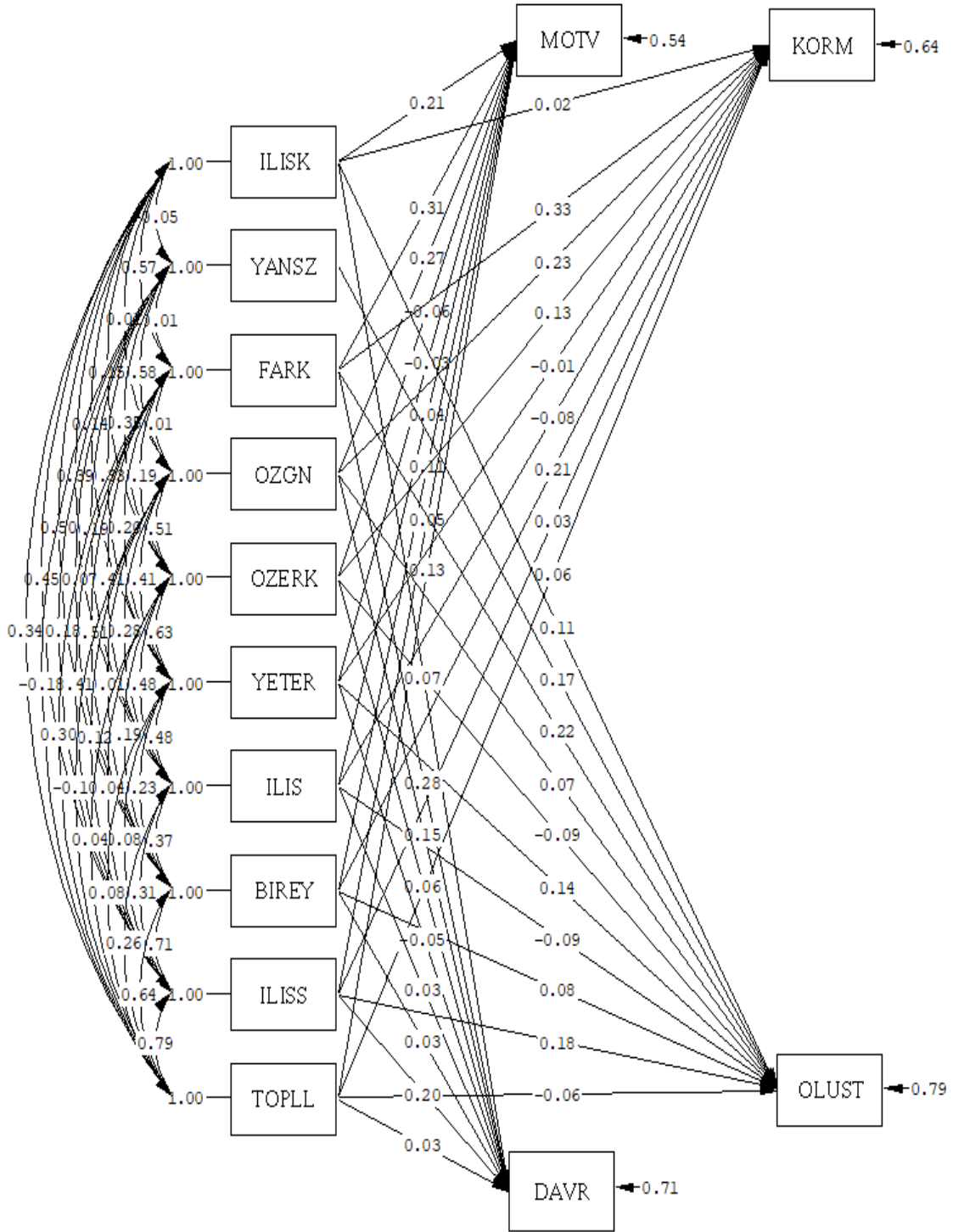
Gözlenen Değişkenli Modele İlişkin Korelasyon Katsayıları

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
1. MOTV	-												
2. KORM	.68*	-											
3. OLUST	.49*	.43*	-										
4. DAVR	.69*	.53*	.35*	-									
5. ILISK	.51*	.34*	.30*	.37*	-								
6. YANSZ	.06	.05	.13*	.05	-.10*	-							
7. FARK	.52*	.45*	.32*	.43*	.56*	-.10*	-						
8. OZGN	.20*	.22*	.12*	.12*	-.03	.64*	-.06	-					
9. OZERK	.20*	.31*	.12*	.20*	.15*	.34*	.19*	.49*	-				
10. YETER	.19*	.25*	.20*	.17*	.12*	.33*	.18*	.41*	.63*	-			
11. ILIS	.35*	.27*	.17*	.30*	.39*	.16*	.42*	.24*	.48*	.47*	-		
12. BIREY	.48*	.43*	.32*	.39*	.50*	-.09*	.48*	.01	.20*	.23*	.35*	-	
13. ILISS	.42*	.31*	.29*	.39*	.45*	-.18*	.37*	-.12*	.04	.08*	.28*	.71*	-
14. TOPLL	.32*	.25*	.18*	.29*	.30*	-.19*	.22*	-.10*	.03	.08*	.21*	.60*	.76*

* $p<.05$, MOTV: İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları, KORM: İlkeleri Koruma Gayreti, OLUST: Kişisel İlkeler Oluşturma, DAVR: İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli, ILISK: Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutu toplam puanı, YANSZ: Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutu toplam puanı, FARK: Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutu toplam puanı, OZGN: Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutu toplam puanı, OZERK: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, YETER: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, ILIS: İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisel alt boyutu toplam puanı, BIREY: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutu alt boyutu toplam puanı, ILISS: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisel alt boyutu toplam puanı, TOPLL: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutu toplam puanı.

Elde edilen korelasyon katsayıları incelendiğinde, bağımsız değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkilerinin çoklu doğrusal bağlantı problemi gösterecek düzeyde olmadığı görülmektedir. Gözlenen değişkenlerin bağımlı değişkenlerle ilişkileri değerlendirildiğinde ise, özgünlük alt alanlarından yansızlık hariç tüm bağımsız değişkenlerin tüm bağımlı değişkenlerle anlamlı ilişkiler gösterdiği belirlenmiştir. Özgünlük alt alanlarından yansızlığın ise sadece ilkeli davranma eğilimi kişisel ilkeler oluşturma alanı ile anlamlı ilişki gösterdiği görülmektedir. Bu nedenle yansızlıktan sadece bu değişkene bir yol tanımlanmıştır. Analiz sonucunda elde edilen sonuçlara ilişkin standardize edilmiş yol katsayıları Şekil 4.14’de verilmiştir.

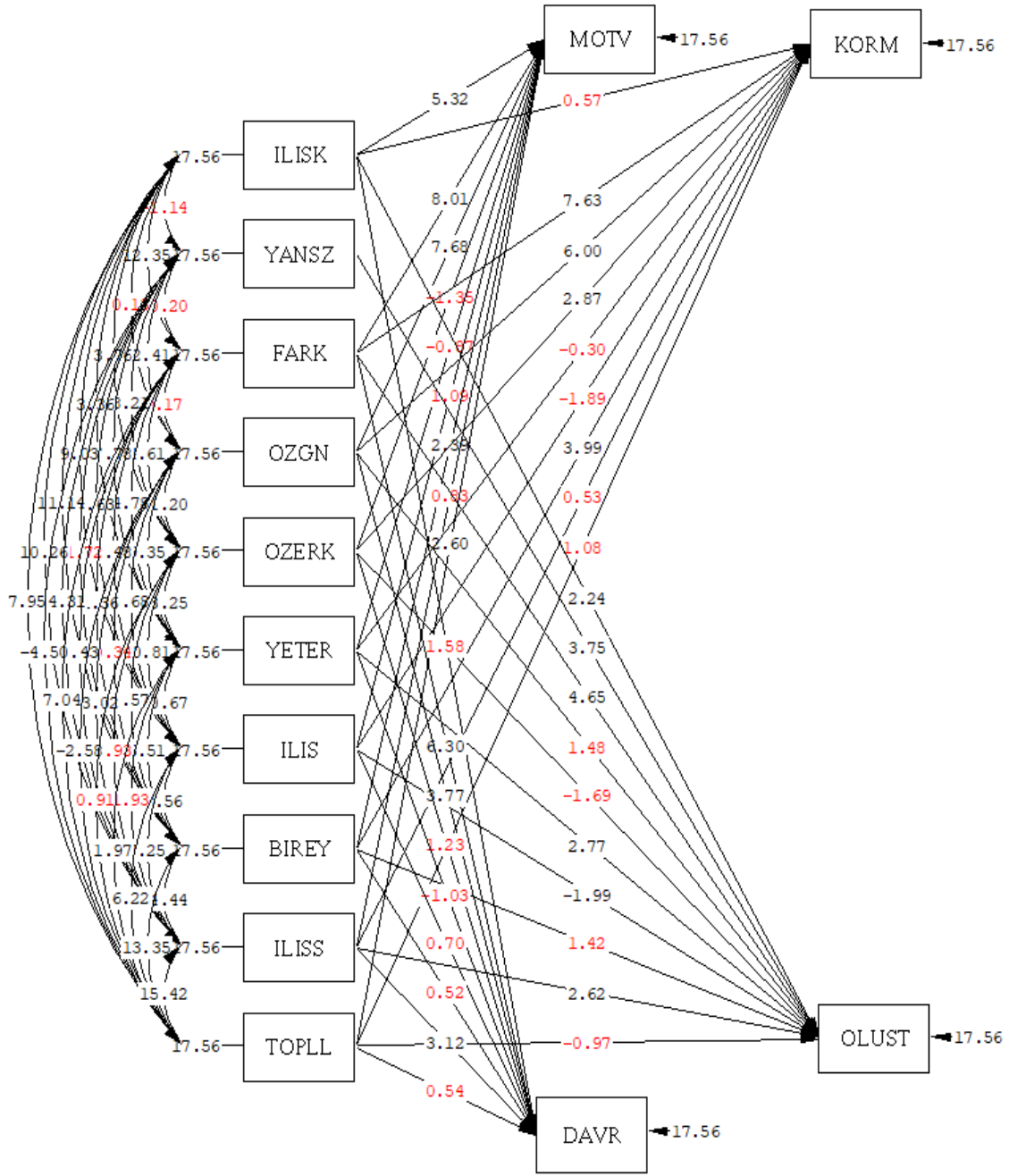
Şekil 4.14

Gözlenen Değişkenlerle Oluşturulan Modele İlişkin Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

MOTV: İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranışa Motivasyonları, KORM: İlkeleri Koruma Gayreti, OLUST: Kişisel İlkeler Oluşturma, DAVR: İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli, ILISK: Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutu toplam puanı, YANSZ: Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutu toplam puanı, FARK: Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutu toplam puanı, OZGN: Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutu toplam puanı, OZERK: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, YETER: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, ILIS: İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisellik alt boyutu toplam puanı, BIREY: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutu alt boyutu toplam puanı, ILISS: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisellik alt boyutu toplam puanı, TOPLL: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutu toplam puanı.

Analiz sonucunda elde edilen sonuçlara ilişkin her bir yola ilişkin t değerleri Şekil 4.15'te verilmiştir.

Şekil 4.15

Gözlenen Değişkenlerle Oluşturulan Modele İlişkin t Değerleri

MOTV: İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları, KORM: İlkeleri Koruma Gayreti, OLUST: Kişisel İlkeler Oluşturma, DAVR: İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli, ILISK: Özgünlük Ölçeği İlişkisel Özgünlük alt boyutu toplam puanı, YANSZ: Özgünlük Ölçeği Yansızlık alt boyutu toplam puanı, FARK: Özgünlük Ölçeği Farkındalık alt boyutu toplam puanı, OZGN: Özgünlük Ölçeği Özgün Davranış alt boyutu toplam puanı, OZERK: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Özerklik alt boyutu toplam puanı, YETER: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Yeterlik alt boyutu toplam puanı, ILIS: İhtiyaç Doyumu Ölçeği İlişkisellik alt boyutu toplam puanı, BIREY: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Bireycilik alt boyutu alt boyutu toplam puanı, ILISS: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İlişkisellik alt boyutu toplam puanı, TOPLL: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Toplulukçuluk alt boyutu toplam puanı.

Analiz sonuçlarına göre, İDEÖ'nün alt alanlarından İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonlarının, Özgünlük alt alanlarından İlişkisel Özgünlük ($\beta=.21$, $p<.05$), Farkındalık ($\beta=.31$, $p<.05$) ve Özgün Davranış ($\beta=.27$, $p<.05$), ayrıca Bireyci ($\beta=.11$, $p<.05$) ve Toplulukçu ($\beta=.13$, $p<.05$) benlik kurguları tarafından; İDEÖ'nün alt alanlarından İlkeleri Koruma Gayretinin Özgünlük alt alanlarından Farkındalık ($\beta=.33$, $p<.05$) ve özgün davranış ($\beta=.23$, $p<.05$), İhtiyaç Doyumu alanlarından Özerklik ($\beta=.13$, $p<.05$) ve Bireyci benlik kurgusu ($\beta=.21$, $p<.05$) tarafından; İDEÖ'nün alt alanlarından Kişisel İlkeler Oluşturmanın Özgünlük alt alanlarından İlişkisel Özgünlük ($\beta=.11$, $p<.05$), Yansızlık ($\beta=.17$, $p<.05$) ve Farkındalık ($\beta=.22$, $p<.05$), İhtiyaç Doyumu alanlarından Yeterlik ($\beta=.14$, $p<.05$) ve İlişkisellik ($\beta=-.09$, $p<.05$), ayrıca İlişkisel benlik kurgusu ($\beta=.18$, $p<.05$) tarafından; İDEÖ'nün alt alanlarından İlkeli Davranmanın Bilişsel Temelinin Özgünlük alt alanlarından Farkındalık ($\beta=.28$, $p<.05$) ve Özgün Davranış ($\beta=.15$, $p<.05$) ve İlişkisel benlik kurgusu ($\beta=.20$, $p<.05$) tarafından anlamlı düzeyde yordandığı ortaya konmuştur.

Gözlenen değişkenlerle oluşturulan modelde elde edilen açıklanan varyanslar değerlendirildiğinde, tüm bağımsız değişkenlerin birlikte İDEÖ'nün alt alanlarından İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonlarının % 46'sını, İlkeleri Koruma Gayretinin % 36'sını, Kişisel İlkeler Oluşturmanın % 21'ini ve İlkeli Davranışın Bilişsel Temelinin % 29'unu açıkladığı belirlenmiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu kısımda araştırma sürecinde elde edilen bulgular sonuçlar kısmında ayrıntılı bir şekilde raporlanmıştır. Daha sonra, elde edilen bulgulara dayalı olarak ulaşılan sonuçların alanyazın bağlamında ne ifade ettiği açıklanmıştır. Bu bağlamda, daha önce yapılan çalışmalardan elde edilen bilgilerle benzerlik ve farklılıklar ilgili alanyazın çerçevesinde tartışılmıştır. Son olarak, ileride yapılacak çalışmalar için, teorisyen ve uygulayıcılar bağlamında çalışma sonuçlarına dayalı öneriler geliştirilerek sunulmuştur.

5.1. Sonuç

Bu araştırmada bireylerin ilkeli davranma eğilimleri ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla öncelikle bu tez kapsamında ilkeli olmanın bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinin ve kişilik özelliklerinin birleşimi olduğuna dair hipotez incelenmiş ve elde edilen bulgularla İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ) geliştirilmiştir. Daha sonra, elde edilen bu ölçme aracı kullanılarak alanyazında ilişkili olabileceği düşünülen kavramlar arasındaki ilişkiler model testleri ile sınanmıştır. Bu kısımda araştırma kapsamında ilk olarak ölçek geliştirme sürecinde elde edilen bulgular sunulmuş, ardından model testlerine ilişkin sonuçlara yer verilmiştir.

5.1.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışmalarına ilişkin sonuçlar

İlkeli olmanın bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinin ve kişilik özelliklerinin birleşimi olduğuna dair hipotezi test etmek amacıyla araştırmacı öncelikle derinlemesine bir alanyazın taraması yapmıştır. Araştırmacı bu araştırmalar sonucu edindiği bilgileri kendi alanyazın bilgisi ile birleştirerek ilkeli davranma eğiliminin ne anlama geldiğini kavramsal olarak tanıtan bilgiler sunmuştur. Bu süreç dahilinde tüm bu edinilen bilgilere ek olarak, bireylerin ilkeli davranışı tanımlama biçimleri ve ilkeli davranışa ilişkin görüşleri çeşitli açılardan sorgulanmıştır. Bunun gerçekleştirilmesinde, 21 kişiden oluşan bir grubun mülakatlar yoluyla görüşleri alınmıştır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutularak ilkeli davranışa ilişkin kavramlar elde edilmeye çalışılmıştır. Ardından ilkeli davranma olgusunu ölçümsel olarak da alanyazına

kazandırmak ve ilgili olabilecek kavramlarla ilişkisini betimlemek amacıyla bir ölçek geliştirme süreci yürütülmüştür. Bu süreç aynı zamanda geliştirilmesi planan ölçeğin ön görülen alt boyutlarının belirlenmesini de desteklemiştir. Bu tez kapsamında kavram haritalarıyla sunulan nitel verilerden elde edilen bulgulara aşağıdaki özet tabloda yer verilmiştir.

Tablo 5.1

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Öngörülen Alt Boyutları

Kişisel İlkeler	Doğru davranışı keşfedici merak
Oluşturma	Yaşantılardan geleceğe yönelik çıkarım yapmak
İlkeleri Koruma	Dışsal baskıya direnç
Gayreti	Hayır deme kabiliyeti Ceza korkusuna direnç Duygu sömürülerine direnç Duygusal çeldirmeye direnç Kişisel çıkar baskısına direnç
İlkeli Davranışın	Ahlaki muhakeme yetisi
Bilişsel Temeli	Karar sorumluluğu Eleştirel düşünme becerisi Öz denetim (öz düzenleme) Yükleme eğilimi (kişisel çaba yüklemesi-kontrol inancı) Kendi-Diğeri değişmezliği Bilginin doğruluğu inancı Kurallı yaşama inancı (Kuralların işlevselliğine inanma)
İlkeli Davranışa	Risk alma cesareti
İlişkin Kişisel	Mücadele
Özellikler ve	Adalet duygusu
İlkeli Davranma	Empati
Motivasyonları	Dürüstlük
	Tutarlılık
	Duyarlılık
	Saygı
	Amaçlı yaşama /amaçlara bağlanma
	Vicdani rahatlama duygusu
	Rol model olma
	Başarı duygusu
	İçsel tutarlılık hissi
	Tutarlılık izlenimi oluşturma

Bu tablodaki alt boyutlar ve alt boyutlara yönelik açıklamalar göz önünde bulundurulduğunda ilkeli olmanın bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal öğelerinin ve kişilik özelliklerinin birleşimi olduğuna dair hipotez doğrulanmıştır. Bu bilgilere dayalı olarak kapsam geçerliği tamamlanmış olan ölçeğin madde havuzu oluşturulmuş ve ilk uygulama gerçekleştirilmiştir. 327 kişiye uygulanan ölçek formundan elde edilen veriler açımlayıcı faktör analizine tabi tutulmuş ve bu analizlere ilişkin genel sonuçlar aşağıda özetlenmiştir.

Analizlerde, KMO'nun mükemmele yakın bir değer sunması ile örneklem sayısı uygun bulunmuş ve Bartlett test analizleri sonucunda da toplanan verilere faktör analizi yapılabileceği anlaşılmıştır. Analizlerin gerçekleştirilmesinde faktör deseninin belirlenmesi için faktörleştirme yöntemi olarak temel bileşenler analizi, döndürme yöntemi olarak da maksimum değişkenlik yönteminden (varimax) yararlanılmıştır. Başlangıçta 56 maddeden oluşan ölçekten 12 madde çıkarılarak analiz tekrarlanmış ve ilkeli davranma eğiliminin dört boyut altında özetlendiği görülmüştür. Bu boyutlar alanyazın ve maddelerin özellikleri doğrultusunda sırasıyla “İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları (22 madde)”, “İlkeleri Koruma Gayreti (13 madde)”, “Kişisel İlkeler Oluşturma (5 madde)” ve “İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli (4 madde)” olarak tanımlanmıştır.

Ölçeğin iç tutarlılığını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilen madde ayırt edicilik analizlerinde grupların her bir maddeden aldıkları puanlar bağımsız örneklem t-testi ile karşılaştırılmıştır. Bu analizde ölçekte yer alan 44 maddenin tamamının puan ortalamaları arasındaki farkların anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin iç tutarlılığının değerlendirilmesinde Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısına ve test-tekrar test güvenilirliğine de bakılmıştır. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin güvenilir sonuçlar verdiği belirlenmiştir.

Bu incelemelerin ardından ölçeğin faktör yapısının doğrulanıp doğrulanmadığını belirlemek amacıyla 537 kişilik yeni bir örneklem grubundan elde edilen verilerle birinci ve ikinci düzey faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda yapı geçerliğinin sınanmasında son aşama olan ölçüt bağımlı geçerliğin test edilebilmesi için Sosyotropi-Otonomi Ölçeği ve Portre Değerler Anketi uygulamalara dahil edilmiş ve elde edilen korelasyonlar raporlanmıştır.

Birinci düzey faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu belirlenmiştir. Faktörler arası korelasyon değerleri incelendiğinde en yüksek korelasyon değerinin birinci alt boyut olan İlkeli Davranışa

İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları ile dördüncü alt boyut olan İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli arasında, en düşük korelasyon değeri ise üçüncü alt boyut olan Kişisel İlkeler Oluşturma ile İlkeleri Koruma Gayreti ikinci alt boyutu arasında olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan, ikinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin de kabul edilebilir sınırlar dahilinde olduğu belirlenmiştir.

Ölçüt bağımlı geçerliğin sınanması amacıyla İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (İDEÖ), Sosyotropi-Otonomi Ölçeği (SOSOTÖ) ve Portre Değerler Anketi (PDA) arasındaki korelasyonlara ulaşılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, İDEÖ'nün İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, SOSOTÖ'nün Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ve yine aynı boyutun ortalama puanları ile PDA'nın Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Ayrıca, İDEÖ'nün İlkeleri Koruma Gayreti alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, SOSOTÖ'nün Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ve bu boyutun ortalama puanları ile PDA'nın Özyönelim alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında da pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, İDEÖ'nün Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, SOSOTÖ'nün Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ve boyutun ortalama puanlarının aynı zamanda PDA'nın Özyönelim alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki gösterdiği görülmüştür. Son olarak, İDEÖ'nün İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutundan alınan ortalama puanlar ile, SOSOTÖ'nün Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu, ayrıca bu boyuttaki ortalama puanlar ile PDA'nın Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. İDEÖ'nün genelinden alınan ortalama puanlar ile, SOSOTÖ'nün Kişisel Başarı alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu ve İDEÖ'den alınan ortalama puanlar ile PDA'nın Evrenselcilik alt boyutundan alınan ortalama puanlar arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda İDEÖ'nün birinci ve dördüncü alt boyutundan alınan ortalama puanların katılımcıların cinsiyetlerine göre kadın katılımcılar lehine anlamlı düzeyde

farklılaştığı belirlenmiştir. Buna karşın, ikinci ve üçüncü alt boyutun ortalama puanlarının katılımcıların cinsiyetlerine göre bir fark oluşmadığı görülmüştür.

Tüm bu analizler sonucunda, İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir. Buna rağmen, İDEÖ'nün model testlerinin yürütülmesi için 628 kişiden oluşan örneklem grubundaki yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile yeniden değerlendirilmiştir. Ölçeğin birinci düzey doğrulayıcı faktör analizi sonucunda elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir. Birinci düzey DFA sonucunda elde edilen faktörler arası korelasyon değerleri incelendiğinde en yüksek korelasyon değerinin İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonları alt boyutu ile İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu arasında, en düşük korelasyon değerinin ise Kişisel İlkeler Oluşturma alt boyutu ile İlkeli Davranışın Bilişsel Temeli alt boyutu arasında olduğu belirlenmiştir. Diğer taraftan, ölçeğin ikinci düzey DFA sonucunda elde edilen uyum iyiliği indeksleri kabul edilebilir sınırlar içindedir. İkinci düzey DFA sonucunda elde edilen standardize edilmiş tüm faktör yükleri anlamlı bulunmuştur. Tüm bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin yetişkinler için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

5.1.2. Hipotetik model testlerine ilişkin sonuçlar

Tez kapsamında elde edilen İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin alanyazında ilgili kavramlarla ilişkisini ortaya kayabilmek amacıyla model testleri gerçekleştirilmiştir. Model testlerinin yürütülmesinde kuramsal yapı ve ilgili alanyazın açıklamaları temel alınarak hipotez model ortaya konmuş ve hipotez modelin test edilmesinde Yapısal Eşitlik Modellemesi kullanılmıştır. İlk olarak, modelde belirlenen örtük değişkenlere gözlenen değişkenler tanımlanmıştır. Daha sonra, modelde yer alan gözlenen değişkenlere ilişkin betimsel istatistiklere yer verilmiştir. Betimsel istatistiklerde normal dağılım, çoklu doğrusal bağlantı ve uç değerlere ilişkin bulgular sunulmuş, verinin normal dağılım sınırları içerisinde olduğu tespit edilmiş ve çoklu bağlantı sorunu ile karşılaşılmamıştır. Uç değerlerin incelenmesinde Mahalanobis uzaklığına bakılmış ve veri seti uç değerlerden arındırılmıştır. Uç değerler veriden çıkartıldığında verinin Mahalanobis uzaklığının sınırlar dahilinde olduğu belirlenmiştir. Ardından, yapısal modelde yer alan gözlenen değişkenler arasındaki korelasyonlar incelenmiştir.

Bu analizler tamamlandıktan sonra iki aşamalı bir yaklaşım içerisinde önce ölçme modeli daha sonra yapısal model test edilmiştir. Ölçüm modeli testi sonucunda oluşan bu

modele ait uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu belirlenmiştir. Ölçüm modeli test edilmesiyle birlikte örtük değişkenlere ilişkin korelasyonlara da ulaşılmıştır. Elde edilen korelasyon değerleri incelendiğinde, tüm korelasyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmanın bağımlı değişkeni olan ilkeli davranma tüm bağımsız değişkenlerle pozitif yönde anlamlı ilişkili göstermiştir. En yüksek ilişki katsayısının İlkeli Davranma ile Bireycilik ve Özgünlük alt alanlarından Farkındalık arasında olduğu, en düşük ilişki katsayısının ise İlkeli Davranma ile Özgünlük alt alanlarından Yansızlık arasında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilere bakıldığında ise, İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik alanlarından İlişkisel ile Bireyci ve Toplulukçuluk arasındaki ilişkilerin çoklu doğrusal bağlantı problemine neden olacak ölçüde yüksek olduğu belirlenmiş ve analizin ilerleyen aşamalarında ilişkisel örtük değişkeni modelden çıkarılmıştır. Bu değişken ile ilkeli davranma eğilimi arasındaki ilişkinin de pozitif yönde ve orta düzeyde anlamlı olduğu gözlenmiştir. Bu örtük değişken modelden çıkarılıp ölçüm modeli yeniden test edildiğinde elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu belirlenmiştir.

İkinci aşamada test edilen model yapısal model olmuştur. Hipotez model olarak belirlenen bu modelin test edilmesi sonucu elde edilen uyum iyiliği indekslerinin kabul edilebilir düzeyde olduğu görülmüştür. Yapısal model analizi sonucuna göre, ihtiyaç doyumunun, bireyci benlik kurgusunun, toplulukçu benlik kurgusunun, ilişkisel özgünlüğün, farkındalığın ve özgün davranışın ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir yordama etkisi olduğu ancak yansızlığın ise anlamlı bir yordama etkisinin olmadığı gözlenmiştir. Modelde açıklanan varyans değeri incelendiğinde ise, tüm bağımsız değişkenlerin birlikte ilkeli davranma eğiliminin yaklaşık %62'sini açıkladığı belirlenmiştir.

Bu analizlere ek olarak, gözlenen değişkenler ile oluşturulan bir model testi de gerçekleştirilmiştir. Gözlenen değişkenlerle test edilen model her bir yoldaki t değeri üzerinden değerlendirilmiştir. Model testine geçilmeden önce değişkenler arası ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen korelasyon katsayılarına bakıldığında, bağımsız değişkenlerin kendi aralarındaki ilişkilerinin çoklu doğrusal bağlantı problemi gösterecek düzeyde olmadığı görülmüştür. Gözlenen değişkenlerin bağımlı değişkenlerle ilişkilerine bakıldığında ise, Özgünlük alt boyutlarından Yansızlık hariç tüm bağımsız değişkenlerin tüm bağımlı değişkenlerle anlamlı ilişkiler gösterdiği saptanmıştır. Özgünlük alt boyutlarından Yansızlığın ise sadece ilkeli davranma eğilimi Kişisel İlkeler Oluşturma

alt boyutu ile anlamlı ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Bu nedenle Yansızlık alt boyutundan sadece bu değişkene bir yol tanımlanmıştır.

Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, İDEÖ'nün birinci alt boyutu olan İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonlarının, Özgünlük alt boyutlarından İlişkisel Özgünlük, Farkındalık ve Özgün Davranış ve Bireyci ve Toplulukçu benlik kurguları tarafından anlamlı düzeyde yordandığı görülmüştür. İDEÖ'nün ikinci alt boyutu olan İlkeleri Koruma Gayretinin özgünlük alt boyutlarından Farkındalık ve Özgün Davranış, İhtiyaç Doyumu alt boyutlarından Özerklik ve Bireyci benlik kurgusu tarafından yine anlamlı düzeyde yordandığı saptanmıştır. Benzer şekilde, İDEÖ'nün üçüncü alt boyutu olan Kişisel İlkeler Oluşturma özgünlük alt boyutlarından İlişkisel Özgünlük, Yansızlık ve Farkındalık, İhtiyaç Doyumu alt boyutlarından Yeterlik ve İlişkisellik ve son olarak İlişkisel benlik kurgusu tarafından anlamlı düzeyde yordanmıştır. Son olarak, İDEÖ'nün son alt boyutu olan İlkeli Davranmanın Bilişsel Temelinin Özgünlük alt boyutlarından Farkındalık ve Özgün Davranış ve İlişkisel benlik kurgusu tarafından anlamlı düzeyde yordandığı ortaya konmuştur.

Gözlenen değişkenlerle oluşturulan model üzerinden elde edilen açıklanan varyanslar incelendiğinde, tüm bağımsız değişkenlerin birlikte İDEÖ'nün birinci alt boyutu olan İlkeli Davranışa İlişkin Kişisel Özellikler ve İlkeli Davranma Motivasyonlarının %46'sını, ikinci alt boyut olan İlkeleri Koruma Gayretinin %36'sını, üçüncü alt boyut olan Kişisel İlkeler Oluşturmanın %21'ini ve son alt boyut olan İlkeli Davranmanın Bilişsel Temelinin %29'unu açıkladığı belirlenmiştir.

5.2. Tartışma

Bireylerin ilkeli davranma eğilimlerini çeşitli değişkenler açısından incelemeyi amaçlayan bu tez çalışması iki aşamada yürütülmüştür. İlk olarak, ilkeli davranma olgusuna ilişkin bazı bilişsel, duygusal ve davranışsal ögeler ve kişilik özellikleri açıklanmış, ardından bireylerin ilkeli davranma eğiliminin ölçümsel olarak değerlendirilmesini sağlayabilecek bir ölçme aracı geliştirilmiştir. İkinci aşamada ise geliştirilen ölçme aracı üzerinden elde edilen veriler ile çeşitli değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi amacıyla hipotetik model testleri yürütülmüştür. Bu tez çalışmasının her iki aşamasında elde edilen bulgular ilgili alanyazın çerçevesinde aşağıda sırasıyla tartışılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

5.2.1. İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin geçerlik ve güvenilirliğine ilişkin sonuçların tartışılması

İlkeli olmaya ilişkin sınırlı düzeyde yürütülen araştırma bulgularına tezin kavramsal ve kuramsal çerçevesi kapsamında yer verilmiş ve ilkeli davranmanın ne anlam ifade ettiği açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak ilkeli davranışa yönelik Türkiye'de ruh sağlığı alanında yapılan çalışmalar incelenmek istendiğinde, bu kavrama ilişkin çalışmaların yapılmadığı görülmüştür. Bu nedenle ilkeli davranma olgusunun hangi bilişsel, duygusal ve davranışlar ögeler ve kişilik özellikleriyle ilişkili olduğunu görmek ve geliştirilmesi planlanan ölçeğin madde havuzunun oluşturulmasında ihtiyaç duyulan niteliği sağlayabilmek amacıyla nitel verilere başvurulmuştur. Bu amaçla, ilkeli davranışa ilişkin açık uçlu sorular geliştirilmiş ve mülakatlar yoluyla katılımcıların görüşleri alınmıştır.

5.2.1.1. İlkeli davranma eğilimine ilişkin nitel bulguların tartışılması

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen mülakatlarda katılımcılara yöneltilen ilk görüşme sorusu "İlkeli olmak ne demektir?" olmuş ve görüşmeler sonucunda şu kodlar elde edilmiştir: kararlı olmak, kurallı yaşama inancı, kurallara bağlılık, dürüst olmak, mücadele etmek, dengeli olmak, ahlaklı olmak, yaşam hakkına saygı, prensipli ve bilinçli olmak, bilginin doğruluğu inancı, kişisel sınırlar/standartlar belirlemek, değerlere önem vermek, içsel/dışsal baskıya direnç, yaşamın geneline yönelik olmak, tutarlı olmak ve adil olmak. Görüşme verilerine dayalı bu bulguların alanyazınla tutarlılık gösterdiği söylenebilir. İlkeli bir ideolojiye sahip olmak kişinin etik inançlar, standartlar ve benlik şemaları oluşturmasını sağlar ve yasalara uygun olmayan eylemlerden kişiyi uzak tutar (Schlenker vd., 2008, s. 323). Bu bağlamda, kişinin standartlar oluşturmasında temel dayanağının ilkeli ideoloji olması, kişinin hak ihlaline yönelmemesine, kurallara bağlı kalmasına, insanların yaşam hakkına saygı duymasına ve adalet duygusu geliştirmesine katkı sağladığı söylenebilir. Öte yandan, bazı insanlar ilkeli bir ideolojiyi benimsemeyi seçenekleri daraltıcı, esneklikten uzak ve katı olarak değerlendirebilir (McFerran vd., 2010, s. 36). Bu açıdan herkes ilkelere sıkı bir kişisel bağlılık geliştirmeyi çekici bulmaz (Schlenker vd., 2009, s. 322). Nitekim, Colby ve Damon (1992, s. 30) çalışmalarında pek çok kişinin ilkeli davranmak uğruna çok yüksek özveride bulunmaları gerektiğini ifade ettiklerini, ancak yine de bunu bir güçlük olarak algılamadıklarını rapor etmişlerdir. Bu noktada kişilerin karşılaştıkları güçlüklerle karşı durmalarının temel nedeninin ilkeli ideolojiyi merkezi ve önemli bir yere konumlandırmalarından kaynaklı olduğu

söylenbilir. İlkeli ideoloji kişinin benliğinin merkezinde yer aldığı ahlaki muhakeme ve davranış arasındaki uyumun güçlü bir belirleyicisi olabilmektedir. İnsanların benlik algıları ahlaki inançlar çerçevesinde düzenlenirse, bu inançları yaşamları boyunca tutarlı bir şekilde eyleme dönüştürürler (Damon ve Hart, 1992, s. 455). Bu araştırmalar, ilkeli bireylerin karşılaştıkları güçlükler karşısında mücadeleci bir tutum sergilediklerini ve içsel ve dışsal baskılara karşı dirençli ve tutarlı davrandıklarını doğrular niteliktedir.

Ayrıca ilkeli davranmanın tanımına ilişkin olarak Killinger de (2010) mülakatlar yapmıştır. Aldığı cevapları ise ‘Ahlaki bütünlük; dürüstlük ilkesine bağlı olarak sergilenen düşünce ve davranışlardaki tutarlılık’ olarak özetlemiştir. Katılımcıların ifadeleri bu araştırmadaki ifadelere büyük ölçüde benzerlik göstermiştir. Örneğin, bir katılımcı: ‘Doğruluk kişinin kendisine ve diğerlerine karşı dürüst olmasıdır. Kişinin doğru olabilmesi için güçlü ve sadık olması gerekir. Çeldiriciler her ne olursa olsun ilkeli bir kişi ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalabilir’ şeklinde; diğer bir katılımcı ise: ‘Söyledikleri ile yaptıkları arasında bir tutarlılık ve şeffaflık vardır’ şeklinde görüş bildirmiştir. Aynı zamanda kişilik özelliklerine atfederken dürüst, çalışkan, cömert, neşeli, sadık, liyakatli ve alçakgönüllü gibi kavramlara yer vermişlerdir. Bu açıdan, bu tez kapsamında tanıma yönelik elde edilen bulguların Killinger’in bulguları ile paralellik gösterdiği söylenebilir.

İkinci soruya geçildiğinde katılımcılara “Bir insanın ilkeli davranabilmesi için hangi özelliklere sahip olmasını beklersiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Görüşme verilerine dayalı bazı bulgular görüşme sorularının her birinde tekrar eden bir özellik göstermiştir. Katılımcıların bu ifadeleri ilkeli olmayla sıkı bir şekilde ilişkilendirdikleri ve önemli gördükleri düşüncesiyle araştırmacı elde edilen verilerin katkısının korunmasının gerekli olduğunu düşünmüş ve tekrar eden kodlara yeniden yer vermiştir. İkinci soru üzerinden elde edilen bulgular şu şekilde kodlanmıştır: risk alma cesareti, dürüstlük, tutarlı olmak, içsel/dışsal baskıya direnebilme, kişisel ölçütlere/standartlara sahip olma, farkındalık ve bilinçli olma, eğitilmiş ve ahlaklı olma, kararlı olma, dayanıklılık, mücadele ruhu, adalet duygusu, saygınlık-saygı, değerlere önem verme, iyi niyet-içtenlik, kendi-diğeri değişmezliği, özdenetim-disiplin, vicdani sorumluluk duygusu, doğruluk ve eleştirel düşünme becerisi. Bu noktada, ilkeli davranışa ilişkin bahsi geçen kişilik özelliklerinin ahlaklı bireylerde görülen prototipik kişilik özellikleriyle tutarlı olduğu görülmektedir. Örneğin, Walker ve Pitts (1998, s. 414) ahlaki düzeyi yüksek bireylerin prototipik özelliklerini şu şekilde aktarmıştır: doğru olanı yapma düşüncesi olan, eşine sadık, belirgin değerleri olan, kurallara itaat eden, güçlü inançlara sahip olan, dürüst, doğru ile yanlış ayırt edebilen, yüksek düzeyde gelişmiş vicdana sahip olan, etik ve ilkeli bireyler.

McFerran vd. (2010, s. 43) ise gelişime açıklık, uyumluluk ve özdisiplin kişilik özelliklerine sahip bireylerin ilkeli ideolojiyi daha yüksek düzeyde desteklediklerini bulmuştur. Ahlaklı olmak sosyal istenirliği yüksek, değerli bir karakter gücü ve erdemidir (Peterson ve Seligman, 2004; Schlenker, 2008, s. 1117). Burada bahsi geçen erdemler bir çatı kavramı yansıtmaktadır. Erdemler içerisinde yer alan karakter güçleri; merak, açık fikirlilik, öğrenmeyi sevmek, cesurluk, sabır, dürüstlük, sevgi, nezaket, adil olmak ve öz düzenleme gibi kavramları içinde barındırmaktadır. Köklerini ahlaktan alan ilkeli davranma olgusunun bu kavramları kapsadığı söylenebilir. Özetle, alanyazındaki çalışmaların görüşmelere dayalı bu nitel bulgularla paralellik gösterdiği ve bulguları desteklediği söylenebilir.

Görüşmenin üçüncü sorusu “a) İlkeli davranmayı engelleyici faktörler sizce nelerdir?” ve “b) İlkeli davranmaya yol açan faktörler neler olabilir?” olmak üzere iki boyutludur. İlkeli davranmayı engelleyici faktörler için; içsel-dışsal baskıya direnememe, eğitim yetersizliği, değerlerden yoksunluk, toplumsal tepkiler ve karar sorumluluğunu alamama, kişisel standartların oluşmaması, çevresel-toplumsal faktörler, ahlaki gelişim düzeyinde yetersizlik, haz-ahlak-mantık dengesini kuramama, empati kuramama ve rol model yetersizliği kodlarına ulaşılmıştır. McFerran vd. (2010, s. 38) ilkeli ideolojiyi benimsemenin bedelleri olabileceğini ifade etmiştir. Örneğin, bir iş yerinde etik olmayan uygulamalara katılmayı istemeyen kişilerin işten çıkarılma, cezalandırılma veya gruptan dışlanma gibi durumlarla karşılaşabileceklerini belirtmişlerdir. Schlenker vd. (2009, s. 321-322) de ifade ettiği gibi, doğruluktan yana olmak fedakârlık gerektirir ve kişisel bedelleri vardır. Örneğin, gösterdiği bağlılıktan ötürü kişi reddedilme ve tehdit durumlarıyla karşı karşıya kalabilir. Eğer ilkeler kişinin kimliğinin önemli bir parçası değilse, dışsal baskılar, kazançlı fırsatlardan yararlanma ve reddedilme korkusu gibi sebepler daha baskın gelebilir ve kişi ilkelerden sapma gösterebilir. Blasi’ye (1983, s. 178) göre, kişisel farklılıklar bireyin benlik algısında ahlaka ne derece merkezi ve önemli bir nitelik atfettiğine bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.

İlkeli olmaya yol açan faktörler için ise eğitilmiş olma, değerlere önem verme, reddedilme veya kabul görmemekten çekinmemek, amaçlı yaşama, iyi hissetmek, psikolojik ihtiyaçların doyurulması, kurallı yaşama inancı, sorumluluk bilinci, çıkar beklentisi oluşturmama, içtenlik, kişisel özellikler ve özdenetim kodları elde edilmiştir. Bu bulguları destekler nitelikte, McFerran vd. (2010, s. 43), ahlaki kimliğin içselleştirilmesi ile ilkeli ideolojiye bağlı olma arasında güçlü bir ilişki bulmuşlardır. Araştırmacılar ilkeli ideolojiyi benimseyen kişilerin kendi menfaatlerine hizmet edecek

şeyleri mantıklı gibi gösterme eğilimlerinin daha az olduğunu belirtmişlerdir. Bu kişilerin benlik, kişisel bağlılık, sorumluluk bilinci ve özdenetim becerilerinin birbiriyle güçlü ilişkiler gösterdiğini rapor etmişlerdir. Diğer taraftan, Blasi (1983, s. 198) ahlaki eylemde bulunmadan önce kişinin bu konuda kendini sorumlu hissedip hissetmediğine dair bir muhakeme süreci geçirdiğini ifade etmektedir. Bir eylemin doğru veya ahlaki olup olmadığını değerlendirmenin yanısıra, kişinin o yönde davranma sorumluluğunu hissetmesi de önemlidir. Bu bakımdan, sorumluluk bilincinin ilkeli davranışın sergilenmesinde önemli bir değişken olduğu söylenebilir. Ayrıca, ilkeli ideolojiyi benimseyenlerin puanları yaşamın anlamı ölçeğinden aldıkları puanlarla anlamlı pozitif ilişki göstermiştir (Schlenker, 2008, s. 1110). İnsanlar etik ilkelere bağlı olduklarında, hedefleri, kuralları ve neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair standartları daha belirgindir. Bu standartlar, kişiye nasıl ve ne sebeple öyle davranması gerektiğine dair rehberlik eder. Bu nedenle ilkeli bireylerin yaşamın anlamı ve amacına ilişkin yüksek puanlar almaları beklenen bir sonuçtur (Schlenker vd., 2009, s. 327). Tüm bunlara ek olarak, ilkeli ideolojiyi benimseyen bireylerin puanları ile içsel kontrol puanları arasında da anlamlı ilişki bulunduğu söylenebilir (Schlenker, 2008, s. 1111). Sonuç olarak, alanyazın kaynaklarının bu araştırma bulgularını destekler nitelikte olduğu düşünülmektedir.

Dördüncü soru da “a) İlkeli davranmak insana nasıl hissettirir?” ve “b) İnsanda hangi düşünceleri oluşturur?” şeklinde iki aşamalı bir formatta oluşturulmuş ve görüşler bütünlük içerisinde kodlanmıştır. Buna göre; karar sorumluluğu, rol model olma, yeterlik inancı, farkındalık, benlik algısında netlik, özgüvenin artması, değerli hissetme, tutarlı hissetme, adalet duygusu, amaçlı yaşama inancı, iyi ve mutlu hissetme, huzurlu hissetme, empati-duyarlı hissetme, başarılı hissetme, yükleme eğilimi-kişisel çaba yüklemesi, saygın-ahlaklı-mücadeleci olma, özerklik, özsaygının artması ve kendine yönelik olumlu düşünceler kodları sıralanabilir. Elde edilen bu bulgular bazı çalışma bulgularıyla tutarlılık göstermektedir. Örneğin, Schlenker (2008, s. 1103) ilkeli ideolojiyi benimseyen bireylerin doğruluk puanları ile empati puanları arasında anlamlı bir ilişki bulmuştur. Ahlaki doğruluk ruh sağlığı, psikolojik iyi oluş ve kişilerarası etkililiğe katkı sağlamaktadır (Peterson ve Seligman, 2004). Bu bilgi araştırma bulgularıyla genel anlamda tutarlılık göstermektedir. Aynı zamanda, Peterson ve Seligman’a (2004, s. 250) göre başkalarına özenle muamele etmek ve ihtiyacı olanlara yardım etmek doğruluğun bir göstergesidir. İlkeli olmanın olumlu pozitif doğurgularının olduğu bilgisinin yanı sıra antisosyal davranışlarla yüksek düzeyde negatif yönde ilişki gösterdiğini de belirtmek

gerekir. Menfaat ideolojisini benimseyen kişilere kıyasla ilkeli kişilerin bu tarz davranışlara daha az başvurdukları belirlenmiştir (Schlenker, 2008, s. 1094). Bu noktada ilkeli davranma olgusunun Skitka'nın (2010) yer verdiği ahlaki inanç kavramından farklı olduğu da netlik kazanmaktadır. Örneğin, ilkeli davranan bireylerde adalet duygusu ve olumlu duygulanım gibi kavramlar ön plana çıkarken, Skitka'nın ahlaki inanç kavramında kendimize benzemeyenlere karşı hoşgörüsüzlük, istenilen sonuca ulaşmada şiddeti araç olarak kullanma, tarafgirlik ve olumsuz duygularla ilişkili olma durumu ön plana çıkmaktadır (Skitka, 2010, s. 267). Bir başka örnekle, ilkeli davranmada tutarlı hissetme söz konusu iken, ahlaki inançta çoğunluğun isteğine uyma ve bedel ödemeyi göze alamama durumu etkendir (Skitka, 2014, s. 158).

Beşinci soru olarak “Gözlemlerinize dayanarak, ilkeli davranan kişilerin bugüne kadar ne gibi toplumsal tepkilerle karşılaştıklarını söyleyebilirsiniz?” sorusu ile katılımcıların görüşleri alınmıştır. Elde edilen olumlu ifadeler: tutarlılık izlenimi oluşturma, saygı-takdir-övgü-memnuniyet ve örnek alma; olumsuz tepkiler: çatışmazlık, reddedilme-dışlanma-yalnız bırakılma, eleştiriye/baskıya/cinsiyet ayrımcılığına maruz kalma ve küçümseme-çekememezlik olmuştur. Schlenker vd., (2009, s. 316) ilkeli ideolojiyi benimseyen insanların ilkeleriyle tutarlı hareket etmek istediklerinde sosyal baskıyla karşı karşıya kaldıklarını rapor etmiştir. Bu araştırmacılar, ilkeli davranmanın soyut olarak takdir edilen bir davranış biçimi olduğunu ancak günlük hayatın daha çok menfaate dayanmayı desteklediğini belirtmişlerdir. Diğer taraftan, Schlenker (2008, s. 1111) araştırmasında, doğruluk ile özsaygı arasında pozitif anlamlı ilişki bulmuştur. Bu aşamada sevimliden çok saygı duyulması ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla, ilkeli bireylerin sevimliden çok saygı duyulmayı tercih ettikleri ve onuru önemsedikleri söylenebilir. Bir diğer çalışmada, ilkeli bir ideolojiye sahip olmanın daha yüksek öz değerle, içsel kontrolle, saygı duyulma arzusuyla ve daha düşük düzeyde kişinin sadece kendisiyle ilgilenme ve gösterişle ilişkili olduğu bulunmuştur (Schlenker vd., 2009, s. 327). Doğruluğun ödülü iç rahatlığı ve gerçek bir saygınlıktır (Killinger, 2010). Bulgular birlikte değerlendirildiğinde, tüm bu araştırma sonuçlarının bu tez kapsamında elde edilen bulgularla tutarlı olduğu söylenebilir.

Görüşmelerin son sorusu ise “İlkeli davranan insanların zaman zaman toplumsal tepkilerle karşılaşmalarına rağmen, onları ilkeli davranmaya sevk eden faktörler nelerdir?” şeklindedir. Bu soruya yönelik kodlar ise: varoluşsal anlam, iyi-mutlu hissetmek, çıkar baskısına direnme gücü, içsel motivasyon, ahlaki gelişim düzeyi, öz düzenleme becerisi, yaşamın içinden olması, deneyimlerden çıkarım yapmak, ihtiyaç

duyma, kurallara bağıllık, bilginin doğruluğu inancı, tutarlı-güçlü-duyarlı kişilik yapısı, sorgulayıcı olmak, öz disiplin, adaletli dünya inancı, içsel standartlar, iç huzur-viddani rahatlama, inanç biçimi ve olumlu rol modeller şeklindedir. Olgulaşan özgün bir kimliğe sahip bireyler benliğiyle tutarlı davranmaya daha istekli olmakta ve temel değerlere bağlı kalmayı bir gereksinim olarak görmektedirler (Hardy ve Carlo, 2005, s. 6). Blasi'ye (2004, s. 343) göre, kişinin ahlaki yönde davranma konusundaki istikrarı şundan kaynaklanmaktadır: birincisi kişi ahlaki normları ve standartları iyi ve arzu edilen olarak algılamaktadır, ikincisi ise eğer temel bağıllıklarına aykırı bir şekilde davranırsa kendine ihanet etmiş gibi hisseder ve benlik algısı zarar görür. McFerran vd. (2010, s. 38) göre, insanların her şeye rağmen ilkeli davranmaya çalışmasının kişinin başkalarından çok kendine karşı sorumlu hissetmesinden kaynaklanabileceğini belirtmişlerdir. Bu nedenle, bu kişiler her ne kadar sosyal bedeller ödeseler de başkalarının ne düşündüğüne çok da önem vermeden doğru olduğuna inandıkları şekilde davranmayı tercih etmektedirler. Deci ve Ryan (1991, s. 255) ise bireylerin değerleri içselleştirdikçe değerleri kendileriyle özdeşleştirdiklerini ve benlik sunumlarında diğer değerler ve ihtiyaçlarla bütünleştirdiklerini ifade etmiştir. İçselleştirdiği değerler bireyin içsel standartlarına dönüşmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, ilkeli davranmanın alanyazında ön plana çıkan tutum gücünden farklı olduğu görüşü de doğrulanmaktadır. İlkeli davranma olgusu, ilkeli ideolojinin benlikle bütünleştirilmesi ve değerlerin içselleştirilmesi yoluyla ortaya çıkarken, tutum gücünde tutuma atfedilen önem büyük oranda kişisel çıkarlara dayanmaktadır (Boninger vd., 1995, s. 63). Tüm bu bulgulardan hareketle, araştırmanın nitel verilerinin ilgili alanyazın bulgularıyla önemli bir şekilde desteklendiği ve tutarlılık gösterdiği söylenebilir.

5.2.1.2. İlkeli davranma eğiliminin sosyotropi-otonomi ile ilişkilerine yönelik sonuçların tartışılması

İDEÖ'nün ölçek puanlarının birkaç dış ölçütle bağlantılarını ortaya koymak amacıyla ölçüt bağımlı geçerlik çalışmaları yürütülmüş ve bu bağlamda İDEÖ ile Sosyotropi-Otonomi Ölçeği (SOSOTÖ) ve Portre Değerler Anketi (PDA) arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuçların raporlanmasında İDEÖ'nün her bir alt boyutu ile en yüksek korelasyon değeri veren alt boyutlar sunulmuş ve İDEÖ'nün alt boyutlarının ölçüt geçerli sonuçlar verdiği belirlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, SOSOTÖ'nün kişisel başarı alt boyutunun İDEÖ'nün tüm alt boyutlarıyla en yüksek korelasyon gösteren değişken olduğu belirlenmiştir. Buna

göre, kişisel başarı alt boyutu İDEÖ'nün kişisel ilkeler oluşturma alt boyutu ile pozitif yönde düşük düzeyde bir ilişki gösterirken diğer tüm alt boyutlarıyla pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki göstermiştir. Toplam puan olarak bakıldığında ise SOSOTÖ'nün kişisel başarı alt boyutu ile İDEÖ arasında orta düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunurken, özgürlük ve yalnızlıktan hoşlanma alt boyutları İDEÖ ile düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. SOSOTÖ'nün onaylanmama kaygısı ve başkalarını memnun etme alt boyutlarının ise İDEÖ'nün ilkeleri koruma alt boyutu ile düşük düzeyde negatif yönde anlamlı ilişki gösterdiği belirlenmiştir. SOSOTÖ'nün Sosyotropi Ölçeği ile İDEÖ arasında anlamlı bir ilişki bulunamazken, Otonomi Ölçeği ile İDEÖ arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Daha açık bir ifadeyle, SOSOTÖ iki alt ölçekten oluşmaktadır: Sosyotropi ve Otonomi Ölçeği. Sosyotropi ölçeğinde 'onaylanmama kaygısı', 'ayrılık kaygısı' ve 'başkalarını memnun etme' alt boyutları vardır. Bu alt boyutlardan onaylanmama kaygısı ve başkalarını memnun etme İDEÖ'nün ilkeleri koruma gayreti alt boyutuyla negatif yönde ilişki göstermiştir. Sosyotropi ölçeği ise genel olarak sadece İDEÖ'nün ilkeleri koruma gayreti ile negatif yönde ilişki göstermiş, diğer hiçbir boyutla anlamlı ilişki göstermemiştir. Sosyotropi bireyin başkalarıyla olumlu ilişkilerde olma ihtiyacını ifade etmektedir (Kabakçı, 2001, s. 274). Başkalarıyla olumlu ilişki kurabilmek için kişinin ilişkilere yatırım yapması anlamına gelir (Beck, 1983, s. 273). Diğer insanlardan onay alamama olasılığı yüksek sosyotropik kişiler için çok önemlidir. Bu nedenle de genellikle sürekli başkalarını memnun etmeye ve bağları korumaya çalışırlar (Robins ve Block, 1988, s. 848). Sosyotropik kişiler önemsedikleri kişiler tarafından seilmeye, onaylanmaya, saygı görmeye, takdir edilmeye olumlu benlik imajlarını korumak için çok fazla ihtiyaç duyarlar (Şahin, Ulusoy ve Şahin, 2003, s. 1056). Oysaki ilkeli ideolojiyi benimseyen bireyler benlik algılarını ahlaki standartlar çerçevesinde şekillendirir (Blasi, 1983, s. 178) ve bu da bireyin olumlu benlik imajı geliştirmesini sağlar. İlkeli olma bireyin kendini kabulü ile ilişkilidir (Schlenker vd., 2009, s. 327). İlkeli bireylerin başkalarının onayına olmak yerine kendi içsel standartları ile tutarlı davranmayı önemsedikleri söylenebilir (Damon ve Hart, 1992, s. 455; Hardy ve Carlo, 2005, s. 12). Buna ek olarak, ilkeli ideoloji temelinde hareket eden kişilerin puanları ile sosyal kaygı ve olumsuz değerlendirilme korkusu puanları arasında anlamlı bir ilişkili bulunamamıştır (Schlenker, 2008, s. 1112). Ayrıca, ilkeli bireyler kişisel ilkelerini korumak amacıyla dışlanmayı, eleştirilmeyi ve cezalandırılmayı göze alabilirler (Colby ve Damon, 1992, s.

30). Sonuç olarak, araştırmanın bu bulgusu, ilkeli davranma eğilimi gösteren kişilerin sosyotropik özellikler yansıtmadığını gösteren önemli ve destekleyici bir bulgudur.

Otonomi ölçeği ise ‘kişisel başarı’, ‘özgürlük’ ve ‘yalnızlıktan hoşlanma’ alt boyutlarından oluşmaktadır. Otonomi, bireyin bağımsızlık ve belirlenen hedeflere ulaşma ihtiyacını ifade eder (Kabakçı, 2001, s. 274). Otonomi, kişinin kişisel haklarını ve bağımsızlığını korumak ve artırmak için yatırım yapmasını, seçme özgürlüğünü, sözlerini ve davranışlarını belirleme şansını, kişisel alanını koruma ve anlamlı hedeflere ulaşma durumunu vurgulamaktadır (Beck, 1983, s. 276). Kişisel başarıya veya başarısızlıklara yüksek otonomiye sahip bireyler çok önem verirler (Kabakçı, 2001, s. 274). Bu nedenle yüksek otonomiye sahip kişiler sıklıkla öz eleştiri yaparlar. İçselleştirdikleri standartları ve hedefleri başarma konusunda son derece hassastırlar (Coyne ve Whiffen, 1995, s. 358). Eğer hedeflerini başarma konusunda başarısızlık hissedersen depresif belirtiler gösterebilmektedirler (Beck, 1983, s. 276; Robins ve Block, 1988, s. 848). Bu bakımdan bu kişilik özelliğinin optimal düzeyde olması daha sağlıklı görülmektedir. Bu araştırma kapsamında Otonomi ölçeğinin ‘kişisel başarı’ alt boyutunun İDEÖ’nün tüm alt boyutları ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişki göstermesi ilgi çekici bir bulgudur. Bu bulgu araştırmanın nitel bulgularıyla da paralellik göstermektedir. Nitel bulgularda katılımcılar ilkeli bireyleri başarılı olarak tanımlamışlar, ilkeli bireylerin amaçlı bir yaşamı tercih ettikleri ve amaçlarına bağlı olduklarını belirtmişler ve ilkeli davranmaları sonucu bu bireylerin kendilerini başarılı hissedebileceklerine değinmişlerdir.

5.2.1.3. İlkeli davranma eğiliminin değerler ile ilişkilerine yönelik sonuçların tartışılması

İDEÖ’nün ölçüt geçerliği PDA açısından incelendiğinde PDA’nın evrenselcilik alt boyutunun İDEÖ’nün ilkeli davranışa ilişkin kişisel özellikler ve ilkeli davranma motivasyonları ile ilkeli davranışın bilişsel temeli alt boyutları ile pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişki gösterdiği belirlenmiştir. Öte yandan, PDA’nın öz yönelim alt boyutu İDEÖ’nün ilkeleri koruma gayreti alt boyutu ile pozitif yönde orta düzeyde, kişisel ilkeler oluşturma alt boyutu ile pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki göstermiştir. Toplam puanlar açısından bakıldığında ise PDA’nın öz yönelim, evrenselcilik, iyilikseverlik, geleneksellik ve güvenlik alt boyutlarıyla İDEÖ arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Diğer taraftan PDA’nın uyma, uyarılma ve hazcılık alt boyutları ile İDEÖ arasında da pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

İDEÖ ile en yüksek korelasyon gösteren değerlerin anlamlarına bakmak gerekirse; öz-yönelim değer tipi bireyin 'bağımsız düşünme ve davranma eğilimini' ifade etmektedir. Evrenselcilik ise 'insanların tümü için anlayışlı ve hoşgörülü olmak ve tüm insanlığın ve doğanın esenliğini korumak' anlamındadır (Smith ve Schwartz, 1997, s. 86). Bu değer tiplerinin ne anlama geldiğine bakıldıktan sonra bu araştırma kapsamında elde edilen bulgularının tutarlı sonuçlar verdiğini söylemek mümkündür. Örneğin öz-yönelim değer tipi ile ilkeli davranma olgusunun ilişkili olması ilgi çekici bir bulgudur. İlkeli davranış biçimi doğası gereği istikrarlılığı, tutarlılığı ve bireyin doğru ve yanlış hakkında değerlendirmeler yapmasını ve davranışsal seçimlerini ifade eden bir kavramdır. Bu açıdan, ilkeli davranışın öz belirleyici bir temele sahip olduğu söylenebilir. Bu bulgu araştırmanın nitel bulgularıyla da tutarlılık göstermektedir. Öte yandan, McFerran vd. (2010, s. 43), ilkeli ideoloji temelinde hareket eden kişilerin benlik, kişisel bağlılık, sorumluluk bilinci ve özdenetim becerilerinin birbiriyle güçlü ilişkiler gösterdiğini rapor etmişlerdir. Dolayısıyla ilkeli bireylerin itici güçler, baskı veya zorlamadan çok kendi eylemlerinin belirlemede seçim yapabilme ve bu seçimlere sahip olma kapasitelerini kullandıkları ifade edilebilir, çünkü ahlaki kimliklerinin temelinde benlikle ilişkilendirdikleri ilkeli ideolojileri vardır. İlkeli davranma puanlarının öz yönelim değeri ile ilişkili bulunmasının destekleyici bir bulgu olduğu düşünülmektedir.

Evrenselcilik değerine değinmek gerekirse, örneğin, Peterson ve Seligman (2004, s. 250), başkalarına özenle muamele etmenin ve ihtiyacı olanlara yardım etmenin ilkeli bireylerin davranışlarındaki bir gösterge olduğunu belirtmişlerdir. Diğer taraftan, ahlak doğru ve yanlış davranışa ilişkin standartlar veya davranışa rehberlik eden kurallar olarak tanımlanmaktadır. Buna genel tanıma rağmen, grup içi ve grup dışı olmak üzere ahlaka yönelik farklı standartlar oluşabilmektedir ve grup içi ahlaki yapı grup dışına karşı saldırganlığı destekleyebilmektedir (Cohen, Montoya ve Insko, 2006, s. 1559). Bu açıdan, insanların tümü için anlayışlı ve hoşgörülü olmak, yani evrenselcilik merkezi öneme sahip bir değer tipidir. Schlenker vd. (2009, s. 330) göre, ilkeli bireylerin iyilik ve yardımseverlik yönelimlerinin genele yönelik olması beklenir. İlkeli insanlar rol model olarak görülürler ve kendi çıkarları için masumları bile öldürebilecek olan fanatiklerden ayırırlar, çünkü ilkeli bireyler için ahlaki ilkeler bütünü iyiliğinin korunmasını savunur. Hem ilkeli insanlar hem de fanatikler yüksek düzeyde bağlılık gösterebilir ancak ilkeli bireyler bütünü refahını ve haklarını gözetirler. Benzer şekilde, Schlenker (2008, s. 1099), ilkeli ideolojiyi benimseyen kişilerin daha iyiliksever olduklarını, yardım etme davranışları sergilediklerini ve etik olmayan veya ahlaka uygun olmayan davranışları

rasyonalize etmeye daha az meyilli olduklarını belirtmiştir. Üstelik insanlar yardım etme davranışlarında bulunurken bunu egoistik olmayan sebeplerle yapmışlardır. Örneğin, öyle yapmanın doğru olacağı ilkesiyle ve iyi görünme gayesi gütmeyen başkalarının refahını düşündükleri için yardım davranışlarında bulunmuşlardır. Kendilerini ilkeli olarak tanımlayan insanların yardım etme davranışları daha fazla gözlenebilir, çünkü başkalarına yardım etmek etik ve doğru bir şey anlamına gelmektedir. Ayrıca başkalarının iyiliğini gözetmek de bir diğer motivasyondur. Öte yandan, ilkeler insanlığın geneli için geçerlidir ve belli bir grup lehine ilkeler feda edilmez. Bir başka ifadeyle, ahlaki ilkeler insanlığın geneli için uygun olan olguları kapsar (Colby ve Damon, 1992, s. 30) ve ilkeli bireyler de ahlaki doğruluk ekseninde hareket ederler (Peterson ve Seligman, 2004, s. 250), çünkü ilkeli kişiler eylemlerini değerler üzerine inşa ederler (Walker ve Pitts, 1998, s. 414). Bu ifadeler, ilkeli davranma olgusunun evrenselcilik ve iyilikseverlik değerleri ile ilişkili yönünü yansıtmaktadır.

Sonuç itibarıyla, seçilen ölçütlerle İDEÖ'nün korelasyonunun anlamlı ve beklendiği yönde çıkmasının ölçeğin geçerliliğini destekleyen bir bulgu olduğu söylenebilir. Tüm bu analizler sonucunda İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği'nin yetişkinlerin ilkeli davranma eğilimlerini ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir.

5.2.2. İlkeli davranma eğilimi ile benlik kurguları arasındaki ilişkilere yönelik sonuçların tartışılması

Araştırmanın ilk hipotezi “Benlik kurguları, ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir açıklayıcıdır” şeklinde ifade edilmiştir. Benlik kurgularından biri olan ilişkisel benlik kurgusu bireyci ve toplulukçu benlik kurgularıyla çoklu doğrusallık problemi gösterdiğinden yapısal model testlerine dahil edilmemiştir. İlişkisel benlik kurgusunun dahil edilmediği analizlerde bireyci ve toplulukçu benlik kurgusunun bireylerin ilkeli davranma eğilimlerini anlamlı düzeyde açıkladığı gözlenmiştir. Bu sonuçla birlikte araştırmanın ilk hipotezi doğrulanmıştır. Daha sonra, benlik kurgularının ilkeli davranma olgusunun her bir alt boyutunu ne şekilde açıkladığı da değerlendirilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, ‘İlkeli davranışa ilişkin kişisel özellikler ve ilkeli davranma motivasyonları’ olarak adlandırılan İDEÖ'nün birinci alt boyutunun hem bireyci hem de toplulukçu benlik kurguları tarafından anlamlı düzeyde yordandığı bulunmuştur. Bireyci benlik kurgusu, bireyin özerk ve biricik olduğunu, toplumsal bağlamdan ve diğerlerinden bağımsız olduğunu ve benliğin diğerlerinden ayrıştığını

gösteren benlik kurgusudur. Toplulukçu benlik kurgusu ise, bireyin bir gruba veya sosyal sınıfa üyeliğine dayalı olarak oluşturduğu benliği ifade eder (Kashima ve Hardie, 2000, s. 20). Benlik kurgularına ilişkin bu tanımların oluşturulmasında kullanılan ölçek maddelerine göz atmak gerekirse bireyci benlik kurgusuna yönelik “Onurun kendime karşı dürüst olmakla elde edilebileceğini düşünüyorum”, “Kendimi kendine yeten biri, bir birey olarak görürüm”, “Bir kişi eğer görev için belirtilen kişisel sorumlulukları alırsa, onu kurum için iyi bir çalışan olarak kabul ederim” ve “Çocuklarıma arkadaşlarına karşı ilgili ve onların gereksinimlerine karşı duyarlı olmalarını öğretirdim” gibi maddelerin olduğu görülmektedir. Bu içerikteki maddeler aracılığıyla belirlenen bireyci benlik kurgusunun ilkeli bireylerin karakteristik özelliklerine ilişkin sunulan alanyazın bilgileriyle tutarlı olduğu görülmektedir. Killinger’e (2010) göre, doğruluk kişiyi toplum bilincine, kişinin kendisi yerine başkaları yönelimli olmaya ve kişisel ve mesleki sorumluluklarını yerine getirmeye sevk eder. Doğruluk, kişiye davranışlarının sorumluluğunu alma duygusu kazandırır (Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker vd., 2009, s. 336). Bireyci benlik kurgusu, benliğin diğerlerinden ayrıştığını, bağımsız ve biricik olduğunu göstermektedir. İlkeli bireyler başkalarının eğilimleri ve tercihleri ne olursa olsun ilkelerini takip ederler (Schlenker, 2008, s. 1081; Schlenker vd., 2009, s. 317). Bu anlamda, ilkeli bireyin kendine yetebilecek güçte olduğunu söylemek mümkündür. Bireyci benlik kurgusunun ilkeli davranışa ilişkin kişisel özellikler ve ilkeli davranma motivasyonlarını anlamlı bir şekilde yordamasının alanyazınla tutarlı bir bulgu olduğu söylenebilir.

Öte yandan, toplulukçu benlik kurgusunun anlamlı bir yordayıcı olma özelliğine bakılırsa, bu bulgunun da alanyazınla paralellik gösterdiği görülmektedir. Toplulukçu benlik kurgusunu ölçmede kullanılan maddeler ‘Benim için en tatmin edici etkinlik grubum için bir şeyler yapmaktır’ ve ‘Onurun, akrabalar, çalışma grubu, dini ya da sosyal gruplar gibi içinde yer aldığım gruplara karşı dürüst olmakla elde edilebileceğini düşünüyorum’ gibi maddelerdir. Daha önce de belirtildiği gibi ilkeli bireyler toplum yanlısı davranışlar sergilerler. Bütünün menfaatini gözetmek ön plandadır (Schlenker vd., 2001, s. 21). Bir grubun etkili bir şekilde işlev gösterebilmesi ve refahı için o gruptaki üyelerin dürüst olması, grup üyelerinin birbirine güvenebilmesi, verilen sözlerin tutulması, yapacağım denilen şeylerin yapılması, kişinin nasıl olduğunu iddia ediyorsa o şekilde davranması ve toplumsal iyi oluş için grubun kurallarına uyulması gerektiği düşüncesi ilkeli ideolojinin temelindeki ilkelerdir (Schlenker vd., 2009, s. 332; Schlenker vd., 2001, s. 21). Ayrıca, Blasi’ye (2004, s. 336) göre, ahlak özerk olarak kendi varlığını

sürdüren bir sistem değildir, her bir bireyin bir bütün olarak işlev gösterdiği bir yapıdır. Özetle, ilkeli davranma olgusunun birinci alt boyutunun hem bireyci hem de toplulukçu benlik kurguları tarafından açıklanması anlamlı bir bulgudur.

Ölçeğin ‘İlkeleri koruma gayreti’ olarak tanımlanan ikinci alt boyutunun bireyci benlik kurgusu tarafından anlamlı düzeyde açıklandığı belirlenmiştir. İlkeleri koruma gayretine ilişkin nitel verilerde şu bulgulara ulaşılmıştır: içsel ve dışsal baskılara direnebilme, hayır deme kabiliyetine sahip olma; cezalandırılmaya, duygu sömürülerine, duygusal çeldiricilere ve kişisel çıkar baskısına direnebilme. Bu bakımdan, bireyci benlik kurgusunun ilkeli koruma gayretini anlamlı bir şekilde açıklaması ilgi çekici bir bulgudur. Bireyci benlik kurgusunun biricik ve özerk yönünün olması bir karakter güçlülüğüdür. İlkeleri koruma gayreti gösterebilmek için de bireyin güçlü yönlerinin olması beklenir, çünkü doğruluk, içsel veya dışsal çeldiricilere, kendi çıkarlarına hizmet etmeye ve hilekarlığa karşı koyabilecek irade gücünü ve öz-disiplini gerektirir (Killinger, 2010). Bu bakımdan bu bulgunun önemli bir bulgu olduğu düşünülmektedir.

İDEÖ’nün ‘Kişisel ilkeler oluşturma’ alt boyutunun ilişkisel benlik kurgusu tarafından da anlamlı düzeyde yordandığı tespit edilmiştir. İlişkisel benlik kurgusu, bireyin yakın çevresindeki önemli kişilerle oluşturduğu ilişkiler, karşılıklı roller ve paylaştıkları belirli karakteristik özelliklerden türettiği benlik tanımını ifade eder (Kashima ve Hardie, 2000, s. 20). Bir diğer deyişle, ilişkisel benlik kurgusunda birey yakın çevresiyle oluşturduğu ilişkiler yoluyla bir benlik tanımı ortaya çıkarır. Bu araştırma kapsamında nitel verilerin analizinde kişisel ilkeler oluşturmaya ilişkin şu bulgulara ulaşılmıştır: Doğru davranışını keşfedici merak ve yaşantılardan geleceğe yönelik çıkarım yapmak. Killinger’e (2010) göre, ilkeli kişiler kendi hatalarından ve başkalarının deneyimlerinden iyi de olsa kötü de olsa çıkarım yapmayı tercih ederler. Bu nedenle, ilkeli davranışların belirlenmesinde kişinin yaşamındaki önemli insanlarla kurduğu etkileşimlerin önemli bir rolünün olduğu bu araştırma bulgusuyla desteklenmiştir.

Son olarak, ‘İlkeli davranışın bilişsel temeli’ olarak tanımlanan dördüncü alt boyutun ilişkisel benlik kurgusu tarafından anlamlı düzeye açıklandığı belirlenmiştir. İlkeli davranışın bilişsel temeline ilişkin nitel analizlerde ön plana çıkan kavramların şunlar olduğu görülmüştür: Ahlaki muhakeme yetisi, karar sorumluluğu, eleştirel düşünme becerisi, öz denetim/düzenleme, kişisel çaba yüklemesi-kontrol inancı, kendi-diğeri değişmezliği, bilginin doğruluğu inancı ve kuralların işlevselliğine inanma. İlişkisel benlik kurgusunun bu alt boyutu açıklamasında hangi etmenlerin rol oynadığına

dair daha fazla çalışma yapılması gerektiği düşünülmektedir. Bu bulgunun alanyazınla desteklenmesi, tutarlılık veya farklılıkların belirlenmesi için ek çalışmalara ihtiyaç vardır.

5.2.3. İlkeli davranma eğilimi ile özgünlük arasındaki ilişkilere yönelik sonuçların tartışılması

Bu araştırmanın ikinci hipotezi “Özgünlük, ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir açıklayıcıdır” şeklindedir. Bu hipoteze ilişkin analizler sonucunda özgünlüğün yansızlık dışındaki tüm alt boyutlarının ilkeli davranmayı anlamlı bir şekilde yordadığı bulunmuştur. Özgünlüğe ilişkin her bir alt boyutun İDEÖ'nün alt boyutlarını nasıl açıkladığı aşağıda incelenmiştir.

Bulgulara tek tek değinmek gerekirse, İDEÖ'nün ‘İlkeli davranışa ilişkin kişisel özellikler ve ilkeli davranma motivasyonları’ alt boyutunun ilişkisel özgünlük, farkındalık ve özgün davranış tarafından, ‘İlkeleri koruma gayreti’ alt boyutunun farkındalık ve özgün davranış tarafından, ‘Kişisel ilkeler oluşturma’ alt boyutunun yansızlık ve farkındalık tarafından ve ‘İlkeli davranışın bilişsel temeli’ alt boyutunun ise farkındalık ve özgün davranış tarafından anlamlı düzeyde açıklandığı belirlenmiştir.

Bu araştırma bulgularına göre, farkındalık tüm alt boyutları yordayan bir boyuttur. Özgünlük bağlamında farkındalık, kişinin olumlu veya olumsuz özellikleri hakkında bilgi sahibi olmasını, kendini bilmesini ve kendini kabulünü ifade eder (İmamoğlu vd., 2011, s. 29). Farkındalık kişinin kendisine ilişkin hedefleri, istekleri, duygu durumu, inanç eğilimleri, güçlü ve zayıf yönleri hakkındaki şeyleri öğrenme arzusunu da kapsar ve sağlıklı işleyişin temel bir ögesidir (Kernis ve Goldman, 2006, s. 295). Farkındalık bu araştırmanın nitel bulgularında da sıklıkla tekrar eden bir kavram olmuştur. Buradaki kavramsal tanımından da anlaşılabilceği gibi farkındalık kişinin hem içsel süreçleri hem kişilik özellikleri hem de hedefleri, istekleri ve inançları konusunda kapsayıcı bir ifadeye karşılık gelmektedir. Özgünlük bağlamındaki farkındalığın bu şekilde kapsayıcı olması benlikle ilişkili olmasından kaynaklı olabilir. James'e göre, benlik en geniş tanımıyla kişinin kendisinin ne olduğunu söyleyebileceği her şeyin toplamıdır (1890, Akt. Özen ve Gülaçtı, 2010, s. 22). Kişinin kim olduğu hakkındaki inançlarının tümü benlik kavramını yansıtır (Taylor vd., 2010, s. 105). Bu nedenle, farkındalığın ilkeli davranışın tüm boyutlarını anlamlı bir şekilde yordamasının ilkeli davranışın benlikle ilişkili olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu tez kapsamında ilkeli davranışa ilişkin tüm özelliklerin benlikle sıkı bir şekilde ilişkili olduğu vurgulanmıştır (Blasi, 1995, s. 233-234; Damon

ve Hart, 1992, s. 455; Hardy ve Carlo, 2005, s. 12; Miller ve Schlenker, 2011, s. 14; Schlenker, 2008, s. 1087; Schlenker vd., 2009, s. 336; Walker ve Pitts, 1998, s. 414).

Özgünlük bağlamında yer alan özgün davranışın da İDEÖ'nün kişisel ilkeler oluşturma alt boyutu dışındaki tüm alt boyutları anlamlı bir şekilde açıkladığı bulgusu elde edilmiştir. Özgün davranışın ilkeli davranma eğilimini anlamlı bir şekilde yordaması alanyazınla tutarlı bir bulgudur, çünkü davranışsal boyuttaki özgünlük, kişinin kendi değerleri, gereksinimleri ve tercihleri doğrultusunda davranmasıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle, özgünlüğün davranışsal boyutu, bireyin ödül kazanmak, cezadan kaçınmak ya da sırf birilerinin hoşuna gitsin diye sahte şekilde değil, kendi değerleri, ihtiyaçları ve tercihleri doğrultusunda davranmasını ifade etmektedir. Özgün davranış, aynı zamanda, farkındalık ve yansızlık öğelerini kullanarak benliğin farklı yönlerine ilişkin değerlendirmeleri dürüst bir şekilde yapmayı ifade eder (Kernis ve Goldman, 2006, s. 298). Dolayısıyla bu bulgu ilkeli davranışa ilişkin sunulan alanyazın bilgileriyle ve araştırmanın nitel bulgularıyla tutarlılık göstermiştir.

Özgünlük bağlamındaki yansızlık ise İDEÖ'nün genelini değil sadece kişisel ilkeler oluşturma alt boyutunu anlamlı bir şekilde yordamıştır. Yansızlık ögesi, bireyin kendisi ile ilgili bilgileri inkâr etmeden, çarpıtmadan, göz ardı etmeden veya abartmadan objektif bir şekilde, dışarıdan bir gözlemci gibi ele almasını ve kabullenmesini ifade eder. Yansızlık ögesinin en büyük katkısı ise doğru benlik algısını oluşturmaktır (Kernis ve Goldman, 2006, s. 296-297). Bu bulguyu destekleyici bir bulgu bulunamamıştır. Bu bulgunun tutarlı bir bilgi olup olmadığını ve hangi etmenlerden ötürü bu bulgunun ortaya çıktığını açıklayabilmek için yeni çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Alanyazında ilkeli olma ile özgünlük arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirten tek bir çalışma mevcuttur (Schlenker, 2008, s. 1112).

5.2.4. İlkeli davranma eğilimi ile psikolojik ihtiyaçlar arasındaki ilişkilere yönelik sonuçların tartışılması

Araştırmanın son hipotezi ise “Psikolojik ihtiyaçlar, ilkeli davranma eğilimi üzerinde anlamlı bir açıklayıcıdır” şeklinde ifade edilmiştir. Bu doğrultuda yürütülen analizlerde psikolojik ihtiyaçların ilkeli davranma eğiliminin anlamlı birer açıklayıcısı oldukları belirlenmiştir. Psikolojik ihtiyaçlar içerisinde yer alan özerklik, ilişkisellik ve yeterlik ihtiyaçlarının ise İDEÖ'nün birinci boyutu olan ‘İlkeli davranışa ilişkin kişisel özellikler ve ilkeli davranma motivasyonları’ ve dördüncü boyutu olan ‘İlkeli davranışın bilişsel temeli’ alt boyutlarının anlamlı birer açıklayıcısı olmadıkları belirlenmiştir.

Analiz sonuçlarına göre, özerklik ihtiyacının doyurulması İDEÖ'nün 'İlkeleri koruma gayreti' alt boyutunu anlamlı düzeyde açıklamaktır. Öz belirleme kuramı içerisinde özerklik kişinin yaşamında karar verebilme, duygu ve düşüncelerini ifade edebilme özgürlüğüne sahip olma, özgür seçimler yapabilme ve gerçek benliğini yansıtabilme şeklinde tanımlanmaktadır (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 10). Özerklik ihtiyacının doyurulması, iradeyi kullanma, psikolojik özgürlük, özgünlük ve davranışların ve seçimlerin sorumluluğunun alınması anlamındadır (Soenens vd., 2017, s. 2). İlkeleri koruma gayreti ise bireyin ilkeli davranışlarından dolayı karşılaştığı güçlükler, eleştiriler, cezalandırılmalar veya reddedilme gibi durumlar karşısında direnebilmesini ifade eder. İlkeli kişiler sert eleştirilere maruz kalmak ve bazı çeldiricilere karşı direnmek zorunda kalabilir (Miller ve Schlenker, 2011, s. 3). Doğrulukta yana olmak fedakârlık gerektirir ve kişisel bedelleri vardır (Schlenker vd., 2009, s. 321-322). Doğrulukta tüm dışsal etkenlere rağmen kişinin doğru olan şeyi yapmayı seçme özgürlüğü vardır ancak başkalarından onay beklemek ve reddedilmekten çekinmek ilkeli davranışın sergilenmesinde ciddi bir engeldir (Killinger, 2010). Bu bilgilerden hareketle, özerklik ihtiyacı doyuruldukça ilkeli davranma eğiliminde artış olduğu bulgusu ilgi çekici ve alanyazınla paralellik gösteren bir bulgudur.

İDEÖ'nün 'Kişisel ilkeler oluşturma' alt boyutu psikolojik ihtiyaçlardan yeterlik ihtiyacı tarafından pozitif yönde anlamlı düzeyde açıklanırken, ilişkisellik ihtiyacı tarafından negatif yönde anlamlı düzeyde açıklanmıştır. Öz belirleme kuramı içerisinde ilişkisellik ihtiyacı, kişinin çevresindeki insanlarla iletişim kurma, onlara yakın ve özenli davranma ve bu sayede ait olma duygusunu yaşama ihtiyacını yansıtmaktadır (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 10). Diğer taraftan yeterlik, kişinin bir işi yapmak için gerekli olan güce, yeteneğe ve yeterliğe sahip olduğunu hissetmesi, başarılı olacağına ve yapabileceğine inanması olarak tanımlanır (Cihangir-Çankaya, 2005, s. 10). Yeterlik ihtiyacı kişinin eylemlerinde yetenekli ve etkili hissedebilme ihtiyacını yansıtır (Church vd., 2013, s. 5). Peterson ve Seligman (2004) doğruluğu ruh sağlığına, psikolojik iyi oluşa ve kişilerarası etkililiğe katkı sağlayan bir karakter gücü olarak tanımlamaktadır. Bu nedenle temelinde doğruluğun olduğu bir ahlaki kimlik herhangi bir kişilik özelliği gibi ifade edilemeyecek kadar önemlidir (Hart, 2005, s. 258). Bu güçlü kimlik yapısı içerisinde kişinin öz denetim ve öz düzenleme becerisi geliştirme, ahlaki muhakeme yetisi kazanma, davranışlarının ve kararlarının sorumluluğunu alma ve hem özüne hem de başkalarına karşı dürüst olma gibi pek çok prototipik ahlaki özellikler yer almaktadır. Bu bilgiler doğrultusunda, kişinin yeterlik ihtiyacı doyuruldukça kişisel ilkeler oluşturma

kabiliyetinin artması beklenen bir bulgudur. Ancak, bu araştırma bulgularının desteklenmesi ve farklı açıklamaların getirilebilmesi için yeni çalışmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. İlkeli davranma ile psikolojik ihtiyaçların doyurulması arasındaki ilişkileri inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle, bu bulguların alanyazına kazandırılmış yeni bulgular olduğunu söylemek mümkündür.

5.3. Öneriler

Araştırma bulgularından hareketle ilkeli davranma konusundaki öneriler yapılacak araştırmacılara yönelik öneriler ve uygulayıcılara yönelik öneriler olmak üzere iki başlık altında sunulmuştur.

5.3.1. Araştırmacılara yönelik öneriler

Bu araştırmanın bulguları çerçevesinde ileride yapılacak çalışmalar için öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- İlkeli davranma olgusunun evrensel bir kavramı yansıtmaya özelliği de dikkate alınarak kültürlerarası karşılaştırmalı araştırmalar yapılabilir.
- İlkeli davranışın bağlamsal düzeylerdeki değerlendirmelerine imkân tanıyan araştırmalar yapılabilir.
- İlkeli davranmanın istendik bir davranış olmasından ötürü öz bildirim dayalı bir ölçme aracı ile gerçeği tam olarak yansıtmayan sonuçlar alınması olasıdır. Bu nedenle ilkeli davranışın gözlemlenebilmesi veya dolaylı olarak ölçülmesini sağlayabilecek çeşitli yöntem ve tekniklerin kullanılması ile kavrama ilişkin yeni bulgular elde edilebilir. Kişinin ne denli ilkeli bir eğilim sergilediğini gözlemek amaçlı deneysel çalışmalar yürütülebilir.
- Eğitim ortamlarında ve iş ortamlarında katılımcılara ilkeli davranış konusunda farkındalık kazandıracak ve bu davranış biçimini yaşamında daha merkezi bir şekilde konumlandırmasını destekleyebilecek yeni araştırma bulgularına ihtiyaç vardır. Bu amaçla, ilkeli davranma olgusunun ilişkili olabileceği düşünülen özsaygı, öz yeterlik, psikolojik sağlamlık, iyi oluş hali, yaşamın anlamı, beş faktör kişilik özellikleri, sosyal beğenirlik, narsistik kişilik özellikleri gibi kavramlar ile arasındaki ilişkiler incelenebilir ve alanyazına yeni boyutlar kazandırılabilir.

- Özgünlük ile ilkeli davranma eğilimi arasındaki ilişkiler ölçeklerden alınan puanlar üzerinden değerlendirilmiştir. Özgünlük Ölçeğinden yüksek puan alan bireylerin ilkeli davranışa ilişkin eğilimleri deneysel araştırmalarla incelenebilir.
- Kişilerin benlik yönelimleri ile ilkeli davranma eğilimleri arasındaki ilişkiler bu tez kapsamında genel olarak değerlendirilmiştir. Toplumların ağırlıklı olarak bireyci olma yönünde değişen yapıları da göz önünde bulundurularak bireyci-ilişkisel-toplulukçu benlik kurguları ile ilkeli davranma olgusu arasındaki ilişkiler kişilerin yaş düzeylerine göre incelenebilir.

5.3.2. Uygulayıcılara yönelik öneriler

Araştırmanın bulgularına dayalı olarak uygulayıcılara yönelik şu önerilerde bulunulabilir.

- Okullarda öğrencilere kazandırılmak istenen bilişsel ve davranışsal hedefler arasında ilkeli davranma olgusuna yer verilebilir. Özellikle değerler eğitimine ilkeli davranma eğitimi de eklenerek yeni bir boyut kazandırılabilir.
- İlkeli davranışa ilişkin özellikler arasında yer verilen özdisiplin ve özdüzenleme becerilerinin erken yaşlarda kazandırılması amacıyla özellikle anne babaların ilkeli davranışları ile rol model olma özelliklerinden yararlanılabilir. Bu bağlamda, anne babaların çocukları üzerinde rol model olma potansiyellerinden faydalanabilmek için okullarda ebeveynlere yönelik ilkeli davranışlar konusunda bilgilendirici seminerler verilebilir.
- Temel psikolojik ihtiyaçlar ile ilkeli davranış biçiminin incelenmesine dayalı bulgulardan hareketle, ilkeli davranışın ortaya çıkmasında bireyin kendi kararlarını verebilmesi, özgür seçimler yapabilmesi ve karar sorumluluğunu alabilmesini sağlayabilecek özerk ve güçlü bir benlik yapısına sahip olmasının önemli bir etken olduğu söylenebilir. Kişinin aynı zamanda sosyal bir varlık olmasından ötürü sağlıklı ilişkiler yürütebilme ve ilişkide olma ihtiyacı da önemlidir. Bu nedenle kişinin olumlu benlik algısını destekleyici, özsaygısını güçlendirici ve etkin ilişkiler kurabilmesini mümkün kılacak uygulamalara yer verilebilir.
- İlkeli davranış biçiminin benimsenmesiyle iş ortamlarında etik olmayan davranışların azaltılması mümkün olabilir. Bu nedenle, yükseköğretim kurumlarının işletme yönetimi veya kamu yönetimi gibi bölümlerinde örgütsel

çalışma alanlarında hizmet vermek için eğitim gören bireylerin ders müfredatlarına ilkeli davranışa ilişkin ders içeriği eklenebilir.

- Danışma süreçleri açısından bakıldığında, ilkeli davranma eğilimi gösteren bireylerin grup oturumlarında grup kurallarına uyma, gizliliğin korunması, başkalarının söz hakkına saygı gösterme, grup oturumlarının sürdürülmesi gibi konulardaki yaklaşımları grup içi uyuma olumlu katkı sağlayabilir. Bu nedenle, bireylere ilkeli davranış biçiminin kazandırılması grupla danışma süreçlerinin etkiliğinin artırılmasında etken rol oynayabilir.
- Tutarlılık, kararlılık, amaçlı yaşama ve kurallara bağlı olma gibi özellikler ilkeli davranışa ilişkin temel özellikler olduğundan, ilkeli davranış biçimini benimseyen bireyler psikolojik danışma süreçlerinde belirlenen hedeflere ulaşmada daha başarılı olabilirler. Bu bakımdan ilkeli davranışa ilişkin özelliklerin kazandırılmasına yönelik uygulamaların gerçekleştirilmesiyle, bireyin psikolojik yardım alma süreçlerine olumlu katkı sağlanması mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Akbay, S. E. (2015). *Ana-babaya bağlanma ile romantik yakınlık ve otantik benlik arasındaki ilişkilerde bağlanma stillerinin aracı rolünün incelenmesi* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Mersin Üniversitesi.
- Alderfer, C. P. (1969). An empirical test of a new theory of human needs. *Organizational Behavior and Human Performance*, 4(2), 142-175. [https://doi.org/10.1016/0030-5073\(69\)90004-X](https://doi.org/10.1016/0030-5073(69)90004-X)
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- American Heritage Dictionary. (2020). Principle. In *The American heritage dictionary*. Retrieved May 25, 2020, from <https://ahdictionary.com/word/search.html?q=principle>
- Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Erlbaum.
- Ajzen, I. (1985). From intentions to action: A theory of planned behavior. In J. Kuhl & J. Beckman (Eds.), *Action control: From cognitions to behaviors* (pp. 11–39). Springer.
- Ajzen, I. (1988). *Attitudes, personality and behavior*. Open University Press.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50, 179–211.
- Ajzen, I., & Driver, B. L. (1992). Application of the theory of planned behavior to leisure choice. *Journal of Leisure Research*, 24, 207–224. <https://doi.org/10.1080/00222216.1992.11969889>
- Ajzen, I., & Fishbein, M. (1980). *Understanding attitudes and predicting social behavior*. Prentice-Hall.
- Aquino, K., & Reed II, A. (2002). The self-importance of moral identity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 83(6), 1423-1440. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.83.6.1423>
- Armitage, C. J., & Conner, M. (2001). Efficacy of the theory of planned behaviour: A meta-analytic review. *British Journal of Social Psychology*, 40(4), 471-499.

- Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.5.469>
- Atak, H. ve Taştan, N. (2012). Romantik ilişkiler ve aşk. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 520-546. <https://doi.org/10.5455/cap.20120431>
- Aydoğan, D., Özbay, Y. ve Büyüköztürk, Ş. (2017). Özgünlük Ölçeği'nin uyarlanması ve özgünlük ile mutluluk arasındaki ilişkide maneviyatın aracı rolü. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), 38-59.
- Aydın, İ. P. (2001). *Yönetmel mesleki ve örgütsel etik*. Pegem Yayıncılık.
- Bacanlı, H. ve Cihangir-Çankaya, Z. (2003). *İhtiyaç Doyumu Ölçeği uyarlama çalışması* [Bildiri özeti]. VII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Bakken, L., & Romig, C. (1994). The relationship of perceived family dynamics to adolescents' principled moral reasoning. *Journal of Adolescent Research*, 9(4), 442-457. <https://doi.org/10.1177/074355489494004>
- Bardi, A., & Schwartz, S. H. (2001). Values and behavior: Strength and structure of relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 1207-1220. <https://doi.org/10.1177/0146167203254602>
- Bartels, D. M. (2008). Principled moral sentiment and the flexibility of moral judgment and decision making. *Cognition*, 108(2), 381-417. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2008.03.001>
- Bartholomew, K., & Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Baumeister, R. F. (1998). The self. In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *The handbook of social psychology* (4th ed., pp. 680-740). McGraw-Hill.
- Beck, A. T. (1983). Cognitive therapy of depression: New perspectives. In P. J. Clayton & J. E. Barrett (Eds.), *Treatment of depression: Old controversies and new approaches* (pp. 265-290). Raven.
- Beck, A.T., Epstein, N., Harrison, R.P., & Emery, J. (1983). *Development of the Sociotropy-Autonomy Scale: A measure of personality factors in psychopathology* [Unpublished manuscript]. University of Pennsylvania.
- Beyer, L. E. (1997). The moral contours of teacher education. *Journal of Teacher Education*, 48, 245-253. <https://doi.org/10.1177/0022487197048004002>

- Blasi, A. (1983). Moral cognition and moral action: A theoretical perspective. *Developmental Review*, 3, 178–210. [https://doi.org/10.1016/0273-2297\(83\)90029-1](https://doi.org/10.1016/0273-2297(83)90029-1)
- Blasi, A. (1995). Moral understanding and the moral personality: The process of moral integration. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Moral development: An introduction* (pp. 229–253). Allyn & Bacon.
- Blasi, A. (2004). Moral functioning: Moral understanding and personality. In D. K. Lapsley & D. Narvaez (Eds.), *Moral development, self, and identity* (pp. 189–212). Lawrence Erlbaum Associates.
- Boeree, C. G. (2006). *Personality theories*. 18 Nisan 2020 tarihinde erişilmiştir. <http://webspaceship.edu/cgboer/maslow.html>
- Boninger, D. S., Krosnick, J. A., & Berent, M. K. (1995). Origins of attitude importance: self-interest, social identification, and value relevance. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(1), 61. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.68.1.61>
- Bowens, L. (1999). Authenticity in Kurosawa. *Journal of Value Inquiry*, 33(2), 227–237.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Separation, anxiety and anger*. Basic Books.
- Bowlby, J. (1980). *Attachment and loss: Sadness and depression*. Basic Books.
- Brewer, M. B., & Chen, Y. R. (2007). Where (who) are collectives in collectivism? Toward conceptual clarification of individualism and collectivism. *Psychological Review*, 114(1), 133–151. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.114.1.133>
- Browder, D., Wood, W., & Test, D. (2001). Reviewing Resources on self-determination: A map for teachers. *Remedial and Special Education*, 22, 233–244. <https://doi.org/10.1177/074193250102200407>
- Bryman, A., & Cramer, D. (2002). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows: A guide for social scientists*. Routledge.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (Genişletilmiş 21. baskı). Pegem Akademi.
- Cao, H., Jiang, J., Oh, L. B., Li, H., Liao, X., & Chen, Z. (2013). A Maslow's hierarchy of needs analysis of social networking services continuance. *Journal of Service Management*, 24(2), 170–190. <https://doi.org/10.1108/09564231311323953>

- Carpendale, J. I. (2000). Kohlberg and Piaget on stages and moral reasoning. *Developmental Review*, 20(2), 181-205. <https://doi.org/10.1006/drev.1999.0500>
- Chaiken, S., & Stangor, C. (1987). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 38, 575 – 630. <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.38.020187.003043>
- Cheatham, L., & Tormala, Z. L. (2015). Attitude certainty and attitudinal advocacy: The unique roles of clarity and correctness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 41(11), 1537-1550. <https://doi.org/10.1177/0146167215601406>
- Chen C, Petrick J. F. (2014). The roles of perceived travel benefits, importance, and constraints in predicting, travel behavior. *Journal of Travel Research*, 55, 509–522. <https://doi.org/10.1177/0047287514563986>
- Chen, B., Vansteenkiste, M., Beyers, W., Boone, L., Deci, E. L., Van der Kaap-Deeder, J., Duriez, B., Lens, W., Matos, L., Mouratidis, A., Ryan, R. M., Sheldon, K. M., Soenens, B., Van Petegem, S., & Verstuyf, J. (2015). Basic psychological need satisfaction, need frustration, and need strength across four cultures. *Motivation and Emotion*, 39(2), 216-236. <https://doi.org/10.1007/s11031-014-9450-1>
- Chessick, R. D. (1996). Heidegger’s “authenticity” in the psychotherapy of adolescents. *American Journal of Psychotherapy*, 50(2), 208-216. <https://doi.org/10.1176/appi.psychotherapy.1996.50.2.208>
- Chirkov, V., Kim, Y., Ryan, R., & Kaplan, U. (2003). Differentiating autonomy from individualism and interdependence: A self-determination theory perspective on internalization of cultural orientations and well being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 97-110. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.84.1.97>
- Christensen, L. B., Johnson, R. B., & Turner, L. A. (2015). *Araştırma yöntemleri: Desen ve analiz* (A. Aypay, Çev. Ed.). Ani Yayıncılık.
- Church, A. T., Katigbak, M. S., Locke, K. D., Zhang, H., Shen, J., Vargas-Flores, J. d. J., Ibanez-Reyes, J., Tanaka-Matsumi, J., Curtis, G. J., Cabrera, H. F., Mastor, K. A., Alvarez, J. M., Ortiz, F. A., Simon, J. Y. R., & Ching, C. M. (2013). Need satisfaction and well-being: Testing self-determination theory in eight cultures. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 44(4), 507-534.
- Cihangir-Çankaya, Z. (2005). *Öz belirleme modeli: Özerklik desteği, ihtiyaç doyumu ve iyi olma* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

- Cihangir-Çankaya, Z. (2009). Özerklik desteği, temel psikolojik ihtiyaçların doyumu ve öznel iyi olma: Öz-Belirleme Kuramı. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(31), 23-31.
- Cohen, T. R., Montoya, R. M., & Insko, C. A. (2006). Group morality and intergroup relations: Cross-cultural and experimental evidence. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1559-1572. <https://doi.org/10.1177/0146167206291673>
- Colby, A., & Damon, W. (1992). *Some do care: Contemporary lives of moral commitment*. Free Press.
- Colby, A., & Kohlberg, L. (1987). *The measurement of moral judgment: Vol. 1. Theoretical foundations and research validation*. Cambridge University Press.
- Cole Wright, J., Cullum, J., & Schwab, N. (2008). The cognitive and affective dimensions of moral conviction: Implications for attitudinal and behavioral measures of interpersonal tolerance. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(11), 1461-1476. <https://doi.org/10.1177/0146167208322557>
- Cooke, R., & Sheeran, P. (2004). Moderation of cognition-intention and cognition-behaviour relations: A meta-analysis of properties of variables from the theory of planned behaviour. *British Journal of Social Psychology*, 43(2), 159-186. <https://doi.org/10.1348/0144666041501688>
- Cooley, C. H. (2011). Looking-glass self. In J. O'Brien (Ed.), *The production of reality: Essays and readings on social interaction* (pp. 126-128). Sage.
- Corey, G. (2008). *Psikolojik danışma, psikoterapi kuram ve uygulamaları* (T. Ergene, Çev.). Mentis Yayıncılık.
- Coy, A. L. (2011). *The role of appreciation in higher education: The experience of online faculty members with institutional administration* [Unpublished doctoral dissertation]. Liberty University.
- Coyne, J. C., & Whiffen, V. E. (1995). Issues in personality as diathesis for depression: The case of sociotropy-dependency and autonomy-self-criticism. *Psychological Bulletin*, 118(3), 358-378. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.118.3.358>
- Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research*. Pearson Education.
- Creswell, J. W. (2013). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage.

- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. Sage.
- Cross, S. E., & Madson, L. (1997). Models of the self: self-construals and gender. *Psychological Bulletin*, 122(1), 5-37.
- Cummings, R., Dyas, L., Maddux, C. D., & Kochman, A. (2001). Principled moral reasoning and behavior of preservice teacher education students. *American Educational Research Journal*, 38(1), 143. <https://doi.org/10.3102/00028312038001143>
- Çam, Z., Çavdar, D., Seydooğulları, S. ve Çok, F. (2012). Ahlak gelişimine klasik ve yeni kuramsal yaklaşımlar. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(2), 1211-1225.
- Çelik, H., Başer Baykal, N. ve Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 379-406. <https://doi.org/10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m>
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Damon, W., & Hart, D. (1992). Self-understanding and its role in social and moral development. In M. Bornstein & M. E. Lamb (Eds.), *Developmental psychology: An advanced textbook* (3rd ed., pp. 421-464). Erlbaum.
- Deci, E. L. (1975). *Intrinsic motivation*. Plenum.
- Deci, E. L., Connell, J. P., & Ryan, R. M. (1989). Self-determination in a work organization. *Journal of Applied Psychology*, 74(4), 580-590. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.74.4.580>
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1980). The empirical exploration of intrinsic motivational processes. In L. Berkowitz (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 13, pp. 39–80). Academic Press.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985a). The general causality orientations scale: Self-determination in personality. *Journal of Research in Personality*, 19, 109–134.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985b). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Plenum Press.
- Deci, E. L., & Ryan, R. (1991). A motivational approach to self: Integration in personality. In R. A. Dienstbier (Ed.), *Nebraska symposium on motivation, 1990: Perspectives on motivation* (pp. 237-288). University of Nebraska Press.

- Deci, E.L. & Ryan, R.M. (2000). The ‘what’ and ‘why’ of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1104_01
- Deci, E. L., Ryan, R. M., Gagné, M., Leone, D. R., Usunov, J., & Kornazheva, B. P. (2001). Need satisfaction, motivation, and well-being in the work organizations of a former eastern bloc country: A cross-cultural study of self-determination. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27(8), 930-942. <https://doi.org/10.1177/0146167201278002>
- Demirutku, K. (2007). *Parenting styles, internalization of values, and self-concept* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Demirutku, K., & Sümer, N. (2010). Temel değerlerin ölçümü: Portre değerler anketi'nin türkçe uyarlaması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 17-25.
- DeVellis, R. F. (2016). *Scale development: Theory and applications* (Vol. 26). Sage.
- Duran, M. S. (2017). Kant'ın ödev ahlakı üzerine. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 6, 57-84.
- Elmas-Çelebi, P. (2018). *Kültürel eğilimlerin otantiklik ve kendini ayarlama üzerindeki etkisi: benlik bilinçliliğinin aracı rolü* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Ercan, H. (2011). İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği'nin psikometrik özellikleri ve uyarlama çalışması. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), 37-45. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.53067>
- Epstein, S. (1973). The self-concept revisited: Or a theory of a theory. *American Psychologist*, 28(5), 404-414. <https://doi.org/10.1037/h0034679>
- Erkuş, A. (2003). *Psikometri üzerine yazılar*. TPD Yayınları.
- Fishbein, M., & Ajzen, I. (1975). *Belief, attitude, intention and behavior: An introduction to theory and research*. Addison-Wesley.
- Fiske, A. P., Kitayama, S., Markus, H. R., & Nisbett, R. E. (1998). The cultural matrix of social psychology. In D. T. Gilbert, S. Fiske, & G. Lindzey (Eds.), *Handbook of social psychology* (4th ed., Vol. 2, pp. 915-981). McGraw-Hill.
- Freud, S. (1961a). Group psychology. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The standard edition of the complete psychological Works of Sigmund Freud, Vol.18* (pp.67-144). Hogarth Press.

- Freud, S. (1961b). The question of lay analysis. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, Vol. 20* (pp. 179-258). Hogarth Press.
- Freud, S. (1961c). Civilization and its discontents. In J. Strachey (Ed. & Trans.), *The standard edition of the complete psychological works of Sigmund Freud, Vol. 21* (pp. 59-148). Hogarth Press.
- Gardner, R., Cairns, J., & Lawton, D. (Eds.) (2012). *Education for values: morals, ethics and citizenship in contemporary teaching*. Psychology Press.
- Gecas, V. (1982). The self-concept. *Annual Review of Sociology*, 8(1), 1-33. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.08.080182.000245>
- Gillath, O., Sesko, A. K., Shaver, R.P., & Chun, D.S. (2010). Attachment, authenticity, and honesty: Dispositional and experimentally induced security can reduce self- and other deception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(5), 841-855. <https://doi.org/10.1037/a0019206>
- Glasman, L. R., & Albarracín, D. (2006). Forming attitudes that predict future behavior: A meta-analysis of the attitude-behavior relation. *Psychological Bulletin*, 132(5), 778. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.132.5.778>
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Golding, M. P. (1963). Principled judicial decision-making. *Ethics*, 73(4), 247-254. <https://doi.org/10.1086/291457>
- Goldman, B. M. & Kernis, M. H. (2002). The role of authenticity in healthy psychological functioning and subjective well-being. *Annals of the American Psychotherapy Association*, 5(6), 18-20.
- Grusec, J. E. & Hastings, P. D. (2007). *Handbook of socialization: Theory and research*. The Guilford Press.
- Harb, C., & Smith, P. B. (2008). Self-construals across cultures: Beyond independence-interdependence. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 39(2), 178-197. <https://doi.org/10.1177/0022022107313861>
- Hardie, E. A. (2009). Development and validation of the brief relational, individual and collective (brief RIC) self-aspects scale. *Asian Journal of Social Psychology*, 12(1), 63-69. <https://doi.org/10.1111/j.1467-839X.2008.01271.x>
- Hardy, S. A., & Carlo, G. (2005). Identity as a source of moral motivation. *Human Development*, 48(4), 232-256. <https://doi.org/10.1159/000086859>

- Hart, D. (2005). Adding identity to the moral domain. *Human Development*, 48, 257-261. <https://doi.org/10.1159/000086860>
- Harter, S. (2002). Authenticity. In Snyder, C. R. and Lopez, S. J. (Eds.) *Handbook of positive psychology* (pp. 382–394). Oxford University Press.
- Hay, C., & Forrest, W. (2006). The development of self-control: Examining self-control theory's stability thesis. *Criminology*, 44(4), 739-774. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2006.00062.x>
- Hazan, C., & Shaver, P. R. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.52.3.511>
- Helwig, C. C., & Turiel, E. (2002). Children's social and moral reasoning. In P. K. Smith, & C. H. Hart (Eds.), *Blackwell handbook of childhood social development* (pp. 476-490). Blackwell Publishing.
- Heppner, W. L., Kernis, M. H., Nezlek, J. B., Foster, J., Lakey, C. E., Goldman, B. M. (2008). Within person relationships among daily self esteem, need satisfaction, and authenticity. *Psychological Science*, 19, 1140-1145. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2008.02215.x>
- Higgins, E. T. (1987). Self-discrepancy: A theory relating self and affect. *Psychological Review*, 94(3), 319-340.
- Higgins, E. T., & May, D. (2001). Individual self-regulatory functions: It's not "we" regulation, but it's still social. In C. Sedikides, & M. B. Brewer (Eds.), *Individual self, relational self, collective self* (pp. 47–67). Psychology Press.
- Hoffman, M.L. (2000). *Empathy and moral development: Implications for caring and justice*. Cambridge University Press.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Sage.
- Hornsey, M. J., Majkut, L., Terry, D. J., & McKimmie, B. M. (2003). On being loud and proud: Non-conformity and counter-conformity to group norms. *British Journal of Social Psychology*, 42, 319-35. <https://doi.org/10.1348/014466603322438189>
- Hornsey, M. J., Smith, J. R., & Begg, D. I. (2007). Effects of norms among those with moral conviction: Counter-conformity emerges on intentions but not behaviors. *Social Influence*, 2, 244-68. <https://doi.org/10.1080/15534510701476500>
- Howe, L. C., & Krosnick, J. A. (2017). Attitude strength. *Annual Review of*

- Psychology*, 68, 327-351. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122414-033600>
- İlhan, T. (2009). *Üniversite öğrencilerinin benlik uyumu modeli: Yaşam amaçları, temel psikolojik ihtiyaçlar ve öznel iyi oluş* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- İlhan, T., & Özdemir, Y. (2013). Otantiklik Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(40), 142-153.
- İmamoğlu, E. O. (1995). Değişim sürecinde aile: Evlilik ilişkileri, bireysel gelişim ve demokratik değerler. *1994 Aile Kurultayı* içinde (s. 33-51). Aile Araştırma Kurumu.
- İmamoğlu, E. O. (1998). Individualism and collectivism in a model and scale of balanced differentiation and integration. *Journal of Psychology*, 132, 95-105. <https://doi.org/10.1080/00223989809599268>
- İmamoğlu, E. O. (2003). Individuation and relatedness: Not opposing, but distinct and complementary. *Genetic, Social, and General Psychology Monographs*, 129, 367-402.
- İmamoğlu, E. O. ve Güler-Edwards, A. (2007). Geleceğe ilişkin yönelimlerde benlik tipine bağlı farklılıklar (Self-related differences in future time orientations). *Türk Psikoloji Dergisi*, 22, 115-138.
- Imamoglu, E. O., Günaydin, G. ve Selçuk, E. (2011). Özgün benliğin yordayıcıları olarak kendileşme ve ilişkililik: Cinsiyetin ve kültürel yönelimlerin ötesinde. *Türk Psikoloji Dergisi*, 26(67), 27-48.
- İnanç, B. Y. ve Yerlikaya, E. E. (2013). *Kişilik kuramları* (7. Baskı). Pegem Akademi.
- Jordan, J. V. (1991). The relational self: A new perspective for understanding women's development. In J. Strauss & G. R. Goethals (Eds.), *The self: Interdisciplinary approaches* (pp. 136–149). Springer.
- Kabakçı, E. (2001). Üniversite öğrencilerinde sosyotropik/otonomik kişilik özellikleri, yaşam olaylar ve depresif belirtiler. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 12(4), 273-282.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11, 36-44.
- Kağıtçıbaşı, C. (1997). Individualism and collectivism. In J. W. Berry, H. Segall, & C. Kagitcibasi (Eds.), *Handbook of cross-cultural psychology* (vol. 3, pp. 1–49). Allyn & Bacon.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). *Kültürel psikoloji: Kültür bağlamında insan ve aile*. Evrim

Yayınevi.

- Kağıtçıbaşı, C. (2005). Autonomy and relatedness in cultural context: Implications for self and family. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 36(4), 403-422. <https://doi.org/10.1177/0022022105275959>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2017). *Benlik, aile ve insan gelişimi* (4. baskı). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, C., & Ataca, B. (2005). Value of children and family change: A three-decade portrait from Turkey. *Applied Psychology*, 54(3), 317-337. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.2005.00213.x>
- Kağıtçıbaşı, Ç., Baydar, N., & Cemalcılar, Z. (2006). *Autonomy and relatedness scales* (Progress report). Koç University.
- Kant, I. (1973). Critique of pure reason and other works on the theory of ethics. In P. E. Davis (Ed.), *Introduction to moral philosophy*. C. E. Merrill.
- Kapıkıran, N. A. (2015). Psikolojik gereksinimlerin doyumu ve duygu gereksinimi: Özgün benliğin aracılık rolü. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(43), 1-10.
- Kashima, E. S., & Hardie, E. A. (2000). The development and validation of the relational, individual, and collective self-aspects (RIC) scale. *Asian Journal of Social Psychology*, 3(1), 19-48. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00053>
- Kasser, T., & Ryan, R. M. (1993). A dark side of the American dream: Correlates of financial success as a central life aspiration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(2), 410. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.2.410>
- Kasser, T., & Ryan, R. M. (1996). Further examining the American dream: Differential correlates of intrinsic and extrinsic goals. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22(3), 280-287. <https://doi.org/10.1177/0146167296223006>
- Kernis, M. H. (2003). Toward a conceptualization of optimal self-esteem. *Psychological Inquiry*, 14(1), 1-26. https://doi.org/10.1207/S15327965PLI1401_01
- Kernis, M. H., & Goldman, B. M. (2005). From thought and experience to behavior and interpersonal relationships: A multicomponent conceptualization of authenticity. In A. Tesser, J. Wood, & D. Stapel, *On building, defending and regulating the self: A psychological perspective* (pp. 31-52). Psychology Press.
- Kernis, M. H., & Goldman, B. M. (2006). A multicomponent conceptualization of authenticity: Theory and research. *Advances in Experimental Social Psychology*, 38, 283- 357. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(06\)38006-9](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(06)38006-9)

- Kılıç, N. ve Eryılmaz, A. (2019). Pozitif psikoterapi bağlamında narsisistik kişilik özelliklerinin incelenmesi. *Arch Neuropsychiatry*, 56, 40-46. <https://doi.org/10.29399/npa.22794>
- Killinger, B. (2010). *Integrity: Doing the right thing for the right reason*. McGill-Queen's University Press.
- Kline, R. B. (1998). *Structural equation modeling*. New York: Guilford.
- Kohlberg, L. (1958). The development of modes of moral thinking and choice in the years 10 to 16 [Unpublished doctoral dissertation]. University of Chicago.
- Kohlberg, L. (1963). The development of children's orientations toward a moral order: Sequence in the development of moral thought. *Vita Humana*, 6, 11-33.
- Kohlberg, L. (1981). *The philosophy of moral development: Moral stages and the idea of justice*. Harper & Row.
- Kohlberg, L. (2008). The development of children's orientations toward a moral order. *Human Development*, 51(1), 8-20. <https://doi.org/10.1159/000112530>
- Kraus, S. J. (1995). Attitudes and the prediction of behavior: A metaanalysis of the empirical literature. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 21, 58-75. <https://doi.org/10.1177/0146167295211007>
- Kraus, M. W., Chen, S., & Keltner, D. (2011). The power to be me: Power elevates self-concept consistency and authenticity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 47, 974-980. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2011.03.017>
- Krebs, D. L., & Denton, K. (2005). Toward a more pragmatic approach to morality: A critical evaluation of Kohlberg's model. *Psychological Review*, 112, 629-649. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.112.3.629>
- Krosnick, J. A., Boninger, D. S., Chuang, Y. C., Berent, M. K., & Carnot, C. G. (1993). Attitude strength: One construct or many related constructs?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(6), 1132-1151. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.6.1132>
- Krosnick, J. A., & Petty, R. E. (1995). Attitude strength: An overview. In R. E. Petty & J. A. Krosnick (Eds.), *Attitude strength: Antecedents and consequences* (pp. 1-24). Erlbaum.
- Krosnick, J. A., & Smith, W. R. (1994). Attitude strength. *Encyclopedia of Human Behavior*, 1, 279-289.
- Kublay, D., & Oktan, V. (2015). Evlilik uyumu: değer tercihleri ve öznel mutluluk açısından incelenmesi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5(44), 25-

- Kwak, K. (2003). Adolescents and their parents: A review of intergenerational family relations for immigrant and nonimmigrant families. *Human Development*, *46*, 115-136. <https://doi.org/10.1159/000068581>
- Lapsley, D. K., & Lasky, B. (2001). Prototypic moral character. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, *1*(4), 345-363. https://doi.org/10.1207/S1532706XID0104_03
- Leech, N. L., Barrett, K. C., & Morgan, G. A. (2005). *SPSS for intermediate statistics: Use and interpretation* (2nd Ed.). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Lesser, D. (1995). *Theories of personality: A systems approach*. Taylor & Francis.
- Liddell, B. J., Felmingham, K. L., Das, P., Whitford, T. J., Malhi, G. S., Battaglini, E., & Bryant, R. A. (2017). Self-construal differences in neural responses to negative social cues. *Biological Psychology*, *129*, 62–72. <https://doi.org/10.1016/j.biopsycho.2017.07.023>
- Lopez, F. G. and Rice, G. K. (2006). Preliminary development and validation of a measure of relationship authenticity. *Journal of Counseling Psychology*, *53*(3), 362-371. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.53.3.362>
- Luttrell, A., Petty, R. E., & Briñol, P. (2016). Ambivalence and certainty can interact to predict attitude stability over time. *Journal of Experimental Social Psychology*, *63*, 56-68. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2015.11.008>
- Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, *35*, 63-78. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.35.2.63>
- Markus, H., & Kitayama, S. (1991). Culture and self: Implications for cognition, emotion, and motivation. *Psychological Review*, *98*, 224-253. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.98.2.224>
- Markus, H. R., & Kitayama, S. (2003). Models of agency: Sociocultural diversity in the construction of action. In V. Murphy-Berman & J. J. Berman (Eds.), *Nebraska symposium on motivation* (pp. 18–74). University of Nebraska Press.
- Martens, W. H. D. (2005). A theoretical model of fragile authenticity structure. *International Journal of Philosophical Practice*, *2*(3), 1-18.
- Maslow, A. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, *50*, 370-396.
- Maslow, A. (1968). *Toward a psychology of being*. John Wiley & Sons.
- Maslow, A. H. (1970). *Motivation and personality*. Harper & Row Publisher.

- Matsumoto, D. (1999). Culture and the self: An empirical assessment of Markus and Kitayama's theory of independent and interdependent self-construals. *Asian Journal of Social Psychology*, 2, 289-310. <https://doi.org/10.1111/1467-839X.00042>
- McFerran, B., Aquino, K., & Duffy, M. (2010). How personality and moral identity relate to individuals' ethical ideology. *Business Ethics Quarterly*, 20(1), 35–56.
- McKinnon, C. (1999). *Character, virtue theories and the vices*. Broadview.
- Ménard, J. & Brunet, L. (2010). Authenticity and well-being in the workplace: A mediation model. *Journal of Managerial Psychology*, 26(4), 331-346. <https://doi.org/10.1108/02683941111124854>
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation: Revised and expanded from qualitative research and case study applications in education*. Jossey-Bass.
- Meydan, C. H. ve Şeşen, H. (2015). *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları (2. Baskı)*. Detay Yayıncılık.
- Miller, S. G. (1997). *Adolescent perception of interparental conflict and adolescent principled moral reasoning, as mediated by parental acceptance/rejection* (Unpublished doctoral dissertation). George Fox University.
- Miller, M. L., & Schlenker, B. R. (2011). Integrity and identity: Moral identity differences and preferred interpersonal reactions. *European Journal of Personality*, 25(1), 2-15. <https://doi.org/10.1002/per.765>
- Moller, A. C., & Deci, E. L. (2009). Interpersonal control, dehumanization, and violence: A self-determination theory perspective. *Group Processes & Intergroup Relations*, 13(1), 41-53. <https://doi.org/10.1177/1368430209350318>
- Moshman, D. (2005). *Adolescent psychological development: Rationality, morality, and identity* (2nd ed.). Erlbaum.
- Murray, H. A. (1938). *Explorations in personality*. Oxford University Press.
- Murray, H. A. (1959). Preparations for the scaffold of a comprehensive system. *Psychology: A Study of a Science*, 3, 7-54.
- Neff, K. D. (2003). The development and validation of a scale to measure self-compassion. *Self and Identity*, 2, 223–250. <https://doi.org/10.1080/15298860309027>
- Neff, K. D., & Suizzo, M.A. (2006). Culture, power, authenticity and psychological well-being romantic relationships: A comparison of European American and Mexican

- Americans. *Cognitive Development*, 21, 441-457. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2006.06.008>
- Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar* (2. Cilt) (Sedef Özge, Çev.). Yayın Odası.
- Ng, A. H., Hynie, M., & MacDonald, T. K. (2012). Culture moderates the pliability of ambivalent attitudes. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 43, 1313–1324. <https://doi.org/10.1177/0022022111429718>
- Oyserman, D., Coon, H. M., & Kimmelmeier, M. (2002). Rethinking individualism and collectivism: Evaluation of theoretical assumptions and meta-analyses. *Psychological Bulletin*, 128, 3-72. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.1.3>
- Oyserman, D., & Lee, W. S. (2008). Does culture influence what and how we think? Effects of priming individualism and collectivism. *Psychological Bulletin*, 134, 311-342. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.2.311>
- Oxford Learner's Dictionaries. (2020). Principle. In *Oxford learner's dictionaries*. Retrieved May 25, 2020, from <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/principle?q=Principle>
- Özen, Y. & Gülaçtı, F. (2010). Benlik-Kavramı Ve Benliğin Gelişimi Bilen Benliğe Gereksinim Var mı?. *Erziancan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(2), 20-38.
- Park, N., Peterson, C., & Seligman, M.E.P. (2004). Strengths of character and well-being. *Journal of Clinical Psychology*, 23(5), 603-619. <https://doi.org/10.1521/jscp.23.5.603.50748>
- Parker, D., Manstead, A. S., & Stradling, S. G. (1995). Extending the theory of planned behaviour: The role of personal norm. *British Journal of Social Psychology*, 34(2), 127-138. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8309.1995.tb01053.x>
- Parsons, T. E., & Shils, E. A. (1951). *Toward a general theory of action*. Harvard University Press.
- Patrick, H., Knee, C. R., Canevello, A., ve Lonsbary, C. (2007). The role of need fulfillment in relationship functioning and well-being: A self-determination theory perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(3), 434-457. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.3.434>
- Pennino, C. M. (2002). Does tenure impact upon the principled reasoning of managers?. *Journal of Business Ethics*, 40(3), 219-226.
- Peseschkian, N. (2002). *Günlük yaşamın psikoterapisi* (H. Fışıloğlu, Çev.). Beyaz

Yayımları.

- Peterson, C., & Seligman, M. E. (2004). *Character strengths and virtues: A handbook and classification* (Vol. 1). Oxford University Press.
- Petrocelli, J. V., Tormala, Z. L., & Rucker, D. D. (2007). Unpacking attitude certainty: Attitude clarity and attitude correctness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(1), 30. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.92.1.30>
- Petty, R. E., Wegener, D. T., & Fabrigar, L. R. (1997). Attitudes and attitude change. *Annual Review of Psychology*, 48(1), 609-647. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.48.1.609>
- Petty, R. E., Wheeler, S. C., & Tormala, Z. L. (2003). Persuasion and attitude change. *Handbook of Psychology*, 5, 353-382. <https://doi.org/10.1002/0471264385.wei0515>
- Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child*. The Free Press.
- Pieper, A. (1999). *Etiğe giriş* (V. Ataman, G. Sezer, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Posner, E. A. (1998). The strategic basis of principled behavior: A critique of the incommensurability thesis. *University of Pennsylvania Law Review*, 146(5), 1185-1214.
- Raja, S. N., McGee, R., & Stanton, W. R. (1992). Perceived attachments to parents and peers and psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 471-485. <https://doi.org/10.1007/BF01537898>
- Rennison, N. (2001) *Freud & psychoanalysis*. Harpenden.
- Rest, J. R. (1986). *Moral development: Advances in research and theory*. Praeger Press.
- Robins, C. J., & Block, P. (1988). Personal vulnerability, life events and depressive symptoms: A test of a specific interactional model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54, 847-852.
- Rogers, C. (1959). A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships, as developed in the client-centered framework. In S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of science* (Vol. 3, pp. 184–256). McGraw-Hill.
- Ruch, W., Proyer, R. T., Harzer, C., Park, N., Peterson, C., & Seligman, M. E. (2010). Values in action inventory of strengths (VIA-IS). *Journal of Individual Differences*, 31(3), 138-149. <https://doi.org/10.1027/1614-0001/a000022>
- Ryan, R. M., Connell, J. P., & Deci, E. L. (1985). A motivational analysis of self determination and self-regulation in education. In C. Ames & R. E. Ames (Eds.), *Research on motivation in education: The classroom milieu* (pp. 13-51).

Academic Press.

- Ryan, R. M. & Connell, J. P. (1989). Perceived locus of causality and internalization: examining reasons for acting in two domains. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(5), 749-761. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.57.5.749>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2017). *Self-determination theory: Basic psychological needs in motivation, development, and wellness*. Guilford Publishing.
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2019). Brick by brick: The origins, development, and future of self-determination theory. In A. Elliot (Ed.), *Advances in motivation science* (Vol. 6, pp. 111-156). Elsevier.
- Ryan, R. M., Huta, V., & Deci, E. L. (2008). Living well: A self-determination theory perspective on eudaimonia. *Journal of happiness studies*, 9(1), 139-170. <https://doi.org/10.1007/s10902-006-9023-4>
- Ryan, R. M., LaGuardia, J. G., & Rawsthorne, L. J. (2005). Self-complexity and the authenticity of selfaspects: Effects on well being and resilience to stressful events. *North American Journal of Psychology*, 7(3), 431-448.
- Santamaria, A., De la Mata, M. L., Hansen, T.G.B., & Ruiz, L. (2010). Cultural selfconstruals of Mexican, Spanish, and Danish college students: Beyond independent and interdependent self. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 41(3), 471-477. <https://doi.org/10.1177/0022022109359694>
- Schlenker, B. R. (2008). Integrity and character: Implications of principled and expedient ethical ideologies. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(10), 1078-1125. <https://doi.org/10.1521/jscp.2008.27.10.1078>
- Schlenker, B. R., & Forsyth, D. R. (1977). On the ethics of psychological research. *Journal of Experimental Social Psychology*, 13(4), 369-396. [https://doi.org/10.1016/0022-1031\(77\)90006-3](https://doi.org/10.1016/0022-1031(77)90006-3)
- Schlenker, B. R., Miller, M. L., & Johnson, R. M. (2009). Moral identity, integrity, and personal responsibility. In D. Narvaez, & D. K. Lapsley (Eds.), *Personality, identity, and character: Explorations in moral psychology* (pp. 316-340). Cambridge University Press.
- Schlenker, B. R., & Pontari, B. A. (2000). The strategic control of information: Impression management and self-presentation in daily life. In A. Tesser, R.

- Felson, & J. Suls (Eds.), *Perspectives on self and identity* (pp. 199–232). American Psychological Association.
- Schlenker, B. R., Pontari, B. A., & Christopher, A. N. (2001). Excuses and character: Personal and social implications of excuses. *Personality and Social Psychology Review*, 5, 15-32. https://doi.org/10.1207/S15327957PSPR0501_2
- Schlenker, B. R., Weigold, M. F., & Schlenker, K. A. (2008). What makes a hero? The impact of integrity on admiration and interpersonal judgment. *Journal of Personality*, 76(2), 323-355. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.2007.00488.x>
- Schwartz, S. H. (1990). Individualism-collectivism: Critique and proposed refinements. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 21(2), 139-157. <https://doi.org/10.1177/0022022190212001>
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1-65). Academic Press.
- Schwartz, S. H. (1994). Are there universal aspects in the structure and contents of human values?. *Journal of Social Issues*, 4, 19-45. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1994.tb01196.x>
- Schwartz, S. H. (1996). Value priorities and behavior: Applying a theory of integrated value systems. In C. Seligman, J. M. Olson, & M. P. Zanna, (Eds.), *The psychology of values: The Ontario symposium, Vol. 8* (pp. 1-24). Lawrence Erlbaum Associates.
- Schwartz, S. H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M., & Owens, V. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519-542. <https://doi.org/10.1177/0022022101032005001>
- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci* (1. Baskı). Anı Yayıncılık.
- Seligman, M. E. P., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction. *American Psychologist*, 55(1), 5-14. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9088-8_18
- Senemoğlu, N. (2015). *Gelişim, öğrenme ve öğretim. Kuramdan uygulamaya* (21. baskı). Yargı Yayınevi.
- Sheffield, A., Waller, G., Emanuelli, F., Murray, J., & Meyer, C. (2005). Links between parenting and core beliefs: Preliminary psychometric validation of the Young

- parenting inventory. *Cognitive Therapy and Research*, 29, 787-802.
<https://doi.org/10.1007/s10608-005-4291-6>
- Sheldon, K. M. (2004). Integrity (honesty/authenticity). In C. Peterson & M. E. P. Seligman (Eds.), *Character strengths and virtues* (pp. 249–272). Oxford University Press.
- Sheldon, K. M., Elliot, A. J., Kim, Y., & Kasser, T. (2001). What is satisfying about satisfying events? Testing 10 candidate psychological needs. *Journal of Personality and Social Psychology*, 80, 325-339. <https://doi.org/10.1037//0022-3514.80.2.325>
- Sheldon, M. K., Ryan, M. R., Rawsthorne, L. J., & Ilardi, B. (1997). Trait self and true self: Cross-Role variation in the big-five personality traits and its relations with psychological authenticity and subjective well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73(6), 1380-1393. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.73.6.1380>
- Skitka, L. J. (2010). The psychology of moral conviction. *Social and Personality Psychology Compass*, 4(4), 267-281. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00254.x>
- Skitka, L. J. (2014). The psychological foundations of moral conviction. In H. Sarkissian, & J. C. Wright (Eds.), *Advances in experimental moral psychology* (pp. 148-166). Bloomsbury.
- Skitka, L. J., Bauman, C. W., & Sargis, E. G. (2005). Moral conviction: Another contributor to attitude strength or something more?. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88(6), 895–917. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.88.6.895>
- Skitka, L. J., Hanson, B. E., Washburn, A. N., & Mueller, A. B. (2018). Moral and religious convictions: Are they the same or different things?. *PloS One*, 13(6), e0199311. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0199311>
- Soenens, B., Deci, E. L., & Vansteenkiste, M. (2017). How parents contribute to children’s psychological health: The critical role of psychological need support. In L. Wehmeyer, T. D. Little, S. J. Lopez, K. A. Shogren, & R. Ryan (Eds.), *Development of self-determination through the life-course* (pp. 171-187). Springer.
- Şahin, N., Ulusoy, M., & Şahin, N. (1993). Exploring the sociotropy-autonomy dimensions in a sample of Turkish psychiatric inpatients. *Journal of Clinical Psychology*, 49(6), 751-763.

- Şahin, N., Ulusoy, M., & Şahin, N. (2003). Exploring the sociotropy-autonomy dimensions in a sample of Turkish psychiatric inpatients. *Journal of Clinical Psychology, 59*(10), 1055-1068.
- Şahin, N., & Şahin, N. (1992, June 17-23). *Adolescent guilt, shame and depression in relation to sociotropy and autonomy* [Paper presentation]. World Congress of Cognitive Therapy, Toronto, Canada.
- Şencan, H. (2005). *Sosyal ve davranışsal ölçümlerde geçerlilik ve güvenilirlik*. Seçkin Matbaası.
- Şimşek, Ö. F. (2020). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş: Temel ilkeler ve LISREL uygulamaları*. Ekinoks Yayınları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2014). *Using multivariate statistics* (6th Ed). California State University.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., & Sears, D. O. (2010). *Sosyal psikoloji*. İmge Kitabevi.
- Tekin, G., & Görgülü, B. (2018). Clayton Alderfer'in erg teorisi ve çalışanların iş tatmini. *Social Sciences Studies Journal, 17*(4), 1559-1566.
- Tellings, A., & Van Haaften, W. (2001). Kohlberg and Freud: A reconstruction of emergent moralities. *Theory & Psychology, 11*(4), 548-568. <https://doi.org/10.1177/0959354301114007>
- Tracy, S. J. (2013). *Qualitative research methods: Collecting evidence, crafting analysis, communicating impact*. John Wiley & Sons.
- Trevino, L. K., & Youngblood, S. A. (1990). Bad apples in bad barrels: A causal analysis of ethical decision-making behavior. *Journal of Applied Psychology, 75*(4), 378-385. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.75.4.378>
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Taylor & Francis.
- Triandis, H. C., McCusker, C., & Hui, C. H. (1990). Multimethod probes of individualism and collectivism. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*(5), 1006-1020.
- Turiel, E. (2002). *The culture of morality: Social development, context, and conflict*. Cambridge University Press.
- Turiel, E. (2008). The development of children's orientations toward moral, social, and personal orders: More than a sequence in development. *Human Development, 51*(1), 21-39. <https://doi.org/10.1159/000113154>
- Vansteenkiste, M., Niemiec, C. P., & Soenens, B. (2010). The development of the five mini-theories of self-determination theory: An historical overview, emerging

- trends, and future directions. *Advances in Motivation and Achievement*, 16, 105-165. [https://doi.org/10.1108/S0749-7423\(2010\)000016A007](https://doi.org/10.1108/S0749-7423(2010)000016A007)
- Verplanken, B., & Holland, R. W. (2002). Motivated decision making: Effects of activation and self-centrality of values on choices and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82, 434-447. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.82.3.434>
- Walker, L. J. & Pitts, R. C. (1998). Naturalistic conceptions of moral maturity. *Developmental Psychology*, 34(3), 403-419. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.34.3.403>
- Weber, J. ve Green, S. (1991). Principled moral reasoning: Is it a viable approach to promote ethical integrity? *Journal of Business Ethics*, 10(5), 325-333. <https://doi.org/10.1007/BF00383233>
- Williams, G., Frankel, B., Campbell, D. ve Deci, E. (2000). Research on relationship-centered care and healthcare outcomes from the rochester biopsychosocial program: a self-determination theory integration. *The Journal of Collaborative Family Healthcare*, 18(1), 79-91. <https://doi.org/10.1037/h0091854>
- Wilson, J. Q. (1995). *On character*. The AEI Press.
- Wood, M. A., Linley, A. P., Maltby, J., Baliousis, M., & Joseph, S. (2008). The authentic personality: A theoretical and empirical conceptualization and the development of the authenticity scale. *Journal of Counseling Psychology*, 55(3), 385-399. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.55.3.385>
- Wubbolding, R. (2017). *Counselling with reality therapy*. Taylor & Francis.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Genişletilmiş Baskı). Seçkin Yayınevi.
- Young, J. E., & Lindemann, M. (1992). An integrative schema-focused model for personality disorders. *Journal of Cognitive Cognitive Psychotherapy: An International Quaterly*, 6, 11-23.
- Young, J. E., Klosko, J. S., & Weishaar, M.E. (2003). *Schema therapy: A practitioner's guide*. The Guilford Press.

EKLER

Ek Numarası	Başlık	Sayfa Numarası
EK 1	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesinde Kullanılan Görüşme Formu	247
EK 2	Bilgilendirilmiş Onam Formu	249
EK 3	Kişisel Bilgi Formu	250
EK 4	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği	251
EK 5	İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Örnek Maddeler	254
EK 6	Özgünlük Ölçeği Örnek Maddeler	256
EK 7	İhtiyaç Doyumu Ölçeği Örnek Maddeler	257
EK 8	Sosyotropi-Otonomi Ölçeği Örnek Maddeler	258
EK 9	Portre Değerler Anketi Örnek Maddeler	259
EK 10	Etik Kurul Onay Bildirimi	260
EK 11	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Birinci Düzey DFA Modeli	261
EK 12	İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli	262
EK 13	İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli	263
EK 14	Özgünlük Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli	264
EK 15	İhtiyaç Doyumu Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli	265
EK 16	İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Kullanım İzni	266
EK 17	Özgünlük Ölçeği Kullanım İzni	267
EK 18	İhtiyaç Doyumu Ölçeği Kullanım İzni	268
EK 19	Sosyotropi-Otonomi Ölçeği Kullanım İzni	269
EK 20	Portre Değerler Anketi Kullanım İzni	270

EK-1

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesinde Kullanılan Görüşme Formu

Tarih: ___/___/___

Saat (Başlangıç/Bitiş): ___/___

Görüşülen: _____

Cinsiyet: _____

Yaş: _____

Eğitim Düzeyi: _____

Meslek: _____

Giriş

Merhaba, adım Nurseven Kılıç. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim dalında doktora öğrencisiyim. Doktora tezimde yetişkinlerin ilkeli davranma eğilimlerini inceliyorum. Bireylerin ilkeli davranış biçimlerini çeşitli açılardan ortaya koymayı amaçladığım bu araştırmada sizin bu konuya ilişkin görüşlerinizi almak istiyorum.

Bu görüşmelerin amacına ulaşması, size yönelteceğim sorulara vereceğiniz samimi cevaplara bağlı olacaktır. Lütfen ilkeli davranışa ilişkin duygu ve düşüncelerinizi hissettiğiniz ve düşündüğünüz şekilde ifade edin. Cevaplarınızdaki objektifliğiniz benim en doğru bilgi kaynağına ulaşmamı sağlayacaktır.

Görüşmemiz esnasında vereceğiniz tüm bilgiler tarafımda gizli tutulacaktır. Bu görüşmede konuşulanları yalnızca benim ve tez danışmanımın bileceğini belirtmek isterim. Bununla birlikte, araştırma raporunda isminiz kesinlikle yer almayacaktır. Bunun yerine, isminiz kodlarla şifrelenecektir.

Görüşmemize başlamadan önce sormak istediğiniz bir soru veya söylemek istediğiniz herhangi bir düşünceniz var mı?

Görüşme esnasında sunduğunuz her bilgi benim için önemli olduğundan sizce bir sakıncası yoksa görüşmeyi cihazla kayıt altına almak istiyorum. Sizin için uygun mudur?

EK-1

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeğinin Geliştirilmesinde Kullanılan Görüşme Formu (Devam)

Bu görüşmenin yaklaşık 20-25 dakika süreceğini tahmin ediyorum. İzininiz olursa sorulara başlamak istiyorum.

Görüşme soruları:

1. İlkeli olmak ne demektir?
2. Bir insanın ilkeli davranabilmesi için hangi özelliklere sahip olmasını beklersiniz?
3. a) İlkeli davranmayı engelleyici faktörler sizce nelerdir?
b) İlkeli davranmaya yol açan faktörler neler olabilir?
4. a) İlkeli davranmak insana nasıl hissettirir?
b) İnsanda hangi düşünceleri oluşturur?
5. Gözlemlerinize dayanarak, ilkeli davranan kişilerin bugüne kadar ne gibi toplumsal tepkilerle karşılaştıklarını söyleyebilirsiniz?
6. İlkeli davranan insanların zaman zaman toplumsal tepkilerle karşılaşmalarına rağmen, onları ilkeli davranmaya sevk eden faktörler nelerdir?

EK-2

Bilgilendirilmiş Onam Formu

Sizi, Nurseven KILIÇ tarafından doktora tez çalışması kapsamında yürütülen ‘İlkeli Davranma Eğilimi Üzerine Bir Çalışma: Ölçek Geliştirilmesi ve İlkeli Davranışın Benlik Kurguları, Özgünlük ve Psikolojik İhtiyaçlar Açısından İncelenmesi’ başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu araştırmanın amacı benlik kurguları, özgünlük ve psikolojik ihtiyaçlar ile bireylerin ilkeli davranma eğilimi arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Ölçme araçlarında sorulan sorulara gerçek düşüncelerinizi yazmanız araştırmanın amacına ulaşması açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle, sorulara lütfen **eksiksiz** ve **samimi** cevaplar veriniz. Vereceğiniz cevaplar hiçbir amaçla başka araştırmalarda kullanılmayacaktır ve soruların cevaplanması 15-20 dakika sürecektir. Bu çalışmaya katılımınız tamamen gönüllülük ilkesine göre sizin isteğinize bağlıdır. Çalışmaya katılmayabilirsiniz ve/veya çalışmayı istediğiniz zaman sonlandırabilirsiniz.

Bu araştırmayı yürüten Nurseven KILIÇ araştırmanın amacı, süresi ve katılım koşulları hakkında beni yazılı ve sözlü olarak bilgilendirdi. Araştırma ile ilgili sormak istediğim soruları kendisine sorabildim. Bana verilen cevapları ve bilgiyi anladım. Bu araştırmadan istediğim zaman çıkabileceğimi biliyorum. Bu çalışmanın sonuçlarının kullanılmasını kısıtlamayacağı; yayın ve tez gibi bilimsel amaçlarla kullanılabileceğini kabul ediyorum.

Katılımcının İmzası:

Araştırmanın yürütücüsü ben Nurseven KILIÇ, araştırma sırasında etik ilkelere uymayı ve gizlilik kuralları çerçevesinde katılımcının kişisel verilerini korumayı kabul ediyorum.

Araştırmacı: Öğr. Gör. Nurseven KILIÇ
Danışman: Prof. Dr. Ayşe AYPAY
Eğitim Bilimleri /Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bölümü
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Email: nkilic@ybu.edu.tr
Tarih: __/__/__

Araştırmacının İmzası:

EK-3
Kişisel Bilgi Formu

Yaşınız: _____

Cinsiyetiniz: K E

Eğitim durumunuz: _____

Mesleğiniz: _____

Aylık gelir düzeyiniz: _____

Annelerinizin eğitim düzeyi: _____

Babanızın eğitim düzeyi: _____

Anne-baba dışında bir kişi tarafından büyütüldüyseniz, bu kişinin eğitim düzeyi:

_____

Annelerinizin mesleği: _____

Babanızın mesleği: _____

Anne-baba dışında bir kişi tarafından büyütüldüyseniz, bu kişinin mesleği:

_____

Şu anda içinde bulunduğunuz aile yapısı:

- Çekirdek: anne-baba ve (varsa)çocuk
 Geniş: anne-baba- (varsa)çocuk ve diğerleri

EK-4

İkeli Davranma Eğilimi Ölçeği

Aşağıda belirli durumlar karşısında “genellikle nasıl davrandığımız” sorulmaktadır. Lütfen aşağıda yer alan ifadelerin her birine ne düzeyde katıldığınızı uygun şıkkı işaretleyerek belirtiniz.

Maddeler	Hiç katılmıyorum	Biraz katılıyorum	Orta düzeyde katılıyorum	Çoğunlukla katılıyorum	Tamamen katılıyorum
1. Benim ya da bir başkasının karşılaştığı olumlu ya da olumsuz durumların ne anlama geldiğini sorgularım.	1	2	3	4	5
2. Benim ya da bir başkasının geçmişte yaşadığı olumlu ya da olumsuz tecrübelerden yararlanırım.	1	2	3	4	5
3. İnsanların olumlu ya da olumsuz yaşantılarından edindikleri bilgilerin hayata yön vermede değerli olduğuna inanırım.	1	2	3	4	5
4. Genel olarak neyin doğru neyin yanlış olduğunu sürekli sorgularım.	1	2	3	4	5
5. Bir konuda neyin doğru neyin yanlış olduğunu genellikle araştırırım.	1	2	3	4	5
6. Başkaları sırf öyle istiyorlar diye, doğru olduğuna inandığım bir davranışı değiştirmem.	1	2	3	4	5
7. Başkalarını memnun etmek için, yanlış olduğuna inandığım bir davranışı bile bile yapmam.	1	2	3	4	5
8. Ahlakla aykırı bir durumla karşılaştığımda kolaylıkla karşı çıkabilirim.	1	2	3	4	5
9. Yanlış bir davranışta bulunmaya zorlandığımda hayır demekten hiç çekinmem.	1	2	3	4	5
10. Eleştirilecek bile olsam doğru olduğuna inandığım şekilde davranırım.	1	2	3	4	5
11. Başkaları tarafından kabul görmeyecek olsam da doğru olduğuna inandığım şekilde davranırım.	1	2	3	4	5
12. Başkalarının öfkesini üzerime çekeceğimi bilsem dahi doğru davranışta bulunurum.	1	2	3	4	5
13. Başkalarının beni daha az seveceğini bilsem de doğru davranmayı seçerim.	1	2	3	4	5
14. Benim çıkarlarıma ters düşse dahi adaletli olmanın gereğini yaparım.	1	2	3	4	5

EK-4**İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (Devam)**

15. Yanlış olduğunu bildiğim bir davranışı, bile bile yapmam.	1	2	3	4	5
16. Bir insan için gerçek başarı bu hayatta doğru bir insan olmaktır.	1	2	3	4	5
17. Çıkarlarımı zedeleyecek olsa bile dürüst davranmak bana huzur verir.	1	2	3	4	5
18. Sonucu ne olursa olsun, gerçekten doğru davranışın gereğini yaptığımda vicdanen rahat hissedirim.	1	2	3	4	5
19. Sonucu ne olursa olsun, doğru davranışın gereğini yaptığımda kendimi tutarlı davranan bir kişi olarak algılarım.	1	2	3	4	5
20. Her şeye rağmen doğru davranmayı seçerek diğer insanlara da model olmamız gerektiğini düşünürüm.	1	2	3	4	5
21. Beni yakından tanıyan insanlar, dürüst biri olduğumu bilirler.	1	2	3	4	5
22. Beni yakından tanıyan insanlar, tercihlerimi adaletli davranmaktan yana kullandığımı bilirler.	1	2	3	4	5
23. Beni yakından tanıyan insanlar, doğru davranışlarda bulunmaya çalışan biri olduğumu bilirler.	1	2	3	4	5
24. Bir davranışta bulunmadan önce, ahlaki olarak neyin doğru olduğunu düşünürüm.	1	2	3	4	5
25. Doğru ya da yanlış davranmayı insanların kendisinin tercih ettiğine inanırım.	1	2	3	4	5
26. İnsanlar ödeyecekleri bedellere rağmen dürüst olmayı seçebilirler.	1	2	3	4	5
27. Yaptığım hataların da doğruların da benim tercihlerimin sonucu olduğunu bilirim.	1	2	3	4	5
28. Başkaları yaptığımda yanlış bulduğum davranışları kendim de yapmam.	1	2	3	4	5
29. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu sorgularken, konusu ne olursa olsun kişisel çıkarlarımdan bağımsız düşünmeye çalışırım.	1	2	3	4	5
30. Toplumsal yaşamı düzenleyen kurallara herkes kadar benim de uymam gerektiğine inanırım.	1	2	3	4	5
31. Toplumsal düzene hizmet eden kuralların keyfi olarak ihlal edilmemesi gerektiğine inanırım.	1	2	3	4	5
32. Bir başkası yaptığımda adaletsiz olarak değerlendirdiğim bir davranışı benim de yapmamam gerektiğine inanırım.	1	2	3	4	5

EK-4**İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği (Devam)**

33. Sadece başkaları onaylıyor diye, bir düşünce ya da davranışın doğruluğunu sorgulamadan kabul edemem.	1	2	3	4	5
34. Bana ya da bir başkasına yapılan haksızlığa sessiz kalamam.	1	2	3	4	5
35. Bana ya da bir başkasına haksızlık edildiğinde, adaletin sağlanması için mücadele etmekten çekinmem.	1	2	3	4	5
36. Bir şeyin yanlış olduğundan eminsem, bedellerini ödemek pahasına düşüncelerimi söylemekten kaçınmam.	1	2	3	4	5
37. Kendi isteklerim, duygularım ve düşüncelerim kadar diğer insanların da isteklerinin, duygularının ve düşüncelerinin değerli olduğuna inanırım.	1	2	3	4	5
38. Bana göre bir konuda doğru davranmak, kişisel çıkar elde etmekten daha önemlidir.	1	2	3	4	5
39. Bence insanların sahip oldukları en değerli şey doğruluk ve dürüstlükleridir.	1	2	3	4	5
40. Bir şeye sahip olmayı çok istesem de onu adil olmayan bir şekilde elde etmeye çalışmam.	1	2	3	4	5
41. Herhangi bir konuda doğru olduğuna inandığım şeyi söylemekten çekinmem.	1	2	3	4	5
42. Bir şeyi yapmayı çok istesem bile, eğer o yanlış bir şey ise kendimi kontrol ederim.	1	2	3	4	5
43. Çıkarlarıma aykırı olsa bile, doğru davranışta bulunmak için kendimi kontrol ederim.	1	2	3	4	5
44. Başkalarına zarar vermemek için ihtiyaç ve isteklerimi ertelerim.	1	2	3	4	5

EK-5

İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Örnek Maddeler

Aşağıda, insanların kendilerini tanımlamak üzere kullandıkları bir grup ifade verilmektedir. Her bir ifadeyi okuyun ve her bir ifadenin sizi ne kadar yansıttığı/sizin için doğru olduğu konusunda en uygun rakamsal karşılığı daire içine alınız. Verilen seçenekler arasında doğru ya da yanlış yanıt bulunmamaktadır. Her bir ifade için çok fazla zaman harcamayınız ancak **genellikle nasıl düşündüğünüze** işaret eden yanıtı veriniz.

1

2

3

4

5

6

7

Beni yansıtmıyor/

Beni yansıtıyor/

Benim için doğru değil

Benim için çok doğru

ÖRNEK

- Eğer, yaptığım bir şeyden dolayı bir gazetede benden övgüyle söz edilirse bundan gurur duyarım.

Bu ifade sizi **tam** olarak yansıtıyorsa 7,

1 2 3 4 5 6 (7)

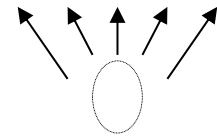
Bu ifade sizi **hiç** yansıtmıyorsa 1,

(1) 2 3 4 5 6 7

Bu ifade sizi **hiç ya da tam arasında** yansıtıyorsa

derecesine göre 2, 3, 4, 5 ya da 6'yı işaretleyiniz.

1 2 3 4 5 6 7

1.Hayattaki en önemli şeyin kişisel dürüstlüğe sahip olmak/kendime karşı dürüst olmak olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5	6	7
3.Hayattaki en önemli şeyin grubumun (okulum, dini örgütüm, kulübüm, komşularım ve topluluğum gibi) refahını artıracak nedenler için çalışmak olduğunu düşünüyorum.	1	2	3	4	5	6	7

EK-5**İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Örnek Maddeler (Devam)**

5.Çocuklarıma arkadaşlarına karşı ilgili ve onların gereksinimlerine karşı duyarlı olmalarını öğretirdim.	1	2	3	4	5	6	7
10.Onurun kendime karşı dürüst olmakla elde edilebileceğini düşünüyorum.	1	2	3	4	5	6	7
11.Onurun kişisel ilişkilerimin olduğu insanlara karşı dürüst olmakla elde edilebileceğini düşünüyorum.	1	2	3	4	5	6	7
12.Onurun akrabalar, çalışma grubu, dini ya da sosyal gruplar gibi içinde yer aldığım gruplara karşı dürüst olmakla elde edilebileceğini düşünüyorum.	1	2	3	4	5	6	7
14.Bir kişiyi eğer diğer meslektaşlarıyla iyi geçinir ve işbirliği içinde çalışırsa , kurum için iyi bir çalışan olarak kabul ederim.	1	2	3	4	5	6	7
19.Önemli bir kişisel karar almam gerektiğinde, kendime gerçekten en çok yapmak istediğim şeyi sorarım.	1	2	3	4	5	6	7
27.Kendimle ilgili en çok önemsedığım şey, grubumla olan ilişkimdir.	1	2	3	4	5	6	7

EK-6
Özgünlük Ölçeği Örnek Maddeler

Lütfen aşağıdaki ifadelere size uygunluğu bakımından ne derece katıldığınızı veya katılmadığınızı belirtiniz.

Maddeler	1=Hiç Katılmıyorum				7=Tamamen Katılıyorum		
	1	2	3	4	5	6	7
2. Yakın olduğum kişilerin beni sadece dışardan gördüğüm gibi tanımları yerine gerçekte kim olduğumu anlamalarımı isterim.	1	2	3	4	5	6	7
4. Yakın ilişkilerimde açık ve dürüst davranmak benim için fevkalade önemlidir.	1	2	3	4	5	6	7
5. Yakın olduğum kişilere onları ne kadar önemsedığimi ifade etmeye önem veririm.	1	2	3	4	5	6	7
11. Zayıf ve yetersiz yönlerimi objektif olarak değerlendirmektense, kendim hakkında iyi hissetmeyi tercih ederim.	1	2	3	4	5	6	7
12. Zayıf ya da yetersiz yönlerimi objektif olarak değerlendirmekten çok rahatsız olurum.	1	2	3	4	5	6	7
14. Hatalarımı kabul etmekte güçlük çekerim, bu yüzden onları daha olumlu gösterecek yollar ararım.	1	2	3	4	5	6	7
18. Benim için iyi de olsa kötü de olsa gerçekte nasıl biri olduğumun farkındayım.	1	2	3	4	5	6	7
20. Hangi özelliklerimin bir araya gelerek özümü ya da “gerçek ben”i oluşturduğunu aktif olarak anlamaya çalışırım.	1	2	3	4	5	6	7
21. Amaç ve isteklerimin farkındayım.	1	2	3	4	5	6	7
24. Karşımdakiyle aynı fikirde olmadığım halde, sessiz kalarak veya kafa sallayarak onunla aynı fikirde olduğum izlenimi verdiğim çoğu kez olmuştur.	1	2	3	4	5	6	7
26. Eğer ödülü yeterince cazip ise, kendimi başkaları için değiştirmeyi düşünebilirim.	1	2	3	4	5	6	7
27. Başkaları beni bu yüzden eleştirse veya reddetse bile kişisel değerlerimle tutarlı davranmaya çalışırım.	1	2	3	4	5	6	7

EK-7

İhtiyaç Doyumu Ölçeği Örnek Maddeler

Aşağıda bireylerin ihtiyaçlarını doyurma biçimlerine dair ifadeler verilmiştir. Lütfen her bir ifadeyi okuduktan sonra, **ifadelerin size uygunluk derecesini** belirtiniz.

1	2	3	4	5	6	7
Hiç doğru			Biraz			Çok
değil			doğru			doğru

1. Hayatımı nasıl yaşayacağıma karar verme özgürlüğümün olduğunu hissediyorum.	
3. Kendimi çoğu zaman çok yeterli hissetmem.	
5. Tanıdığım insanlar yaptığım şeylerde iyi olduğumu söylerler.	
7. Daha çok kendi başımayımdır ve çok fazla sosyal etkileşime girmem.	
11. Günlük yaşamımda bana söylenenleri sıklıkla yapmak zorunda kalırım.	
14. Günlük yaşamımda etkileşimde bulunduğum insanlar duygularımı dikkate alırlar.	
15. Hayatımda ne kadar yetenekli olduğumu gösterme şansını bulamıyorum.	
17. Günlük yaşamımda kendi benliğimi ortaya koyabildiğimi hissediyorum.	
21. Genellikle insanlar bana karşı oldukça dostane davranır.	

EK-8

Sosyotropi-Otonomi Ölçeği Örnek Maddeler

Aşağıda bir dizi ifade verilmektedir. Lütfen her ifadeyi okuduktan sonra o ifadenin sizi ne kadar iyi tanımladığını yandaki derecelendirilmiş cetvel üzerinde işaretleyiniz.

Aşağıdaki ifade sizi ne kadar tanımlıyor?	%0	%25	%50	%75	%100
6. İnsanlar benim davranışlarımı ya da yaptığım işleri yönetmeye kalkarlarsa rahatsız olurum.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
7. İnsanlara hayır demek bana zor geliyor.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
9. Bir grubun üyesi olmaktansa, kendine özgü birey olmayı daha değerli görürüm.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
15. Diğerlerini memnun etmek için kendime ters düşen işler yapmam.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
19. Hayatımdaki bir insanın bana gerçekten ilgi duyduğunu hissetmezsem yaptığım işlerden zevk almam.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
24. Diğer insanların yanındayken, benden ne belediklerinden emin olamazsam rahatsız olurum.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
33. Diğer insanların hoşlanmayacağını düşünerek söyleyeceğim şeyleri dikkatlice seçerim.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
42. Bir sorunum olduğunda, başkalarının beni etkilemelerine izin vermektense, sorunu kendi başıma düşünüp bir çözüm bulmayı tercih ederim.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
43. İnsanlar kişilerarası ilişkilerde genellikle, birbirlerinden çok şey beklemektedirler.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
47. Diğerleri tarafından beğenilip/sevilmek ve onaylamak benim için önemlidir.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
51. Yalnız başıma uzaklara gidip, yeni yerler keşfetmeyi, araştırmayı severim.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)
60. Diğer insanlar beni reddedecek olsa bile haklarımı savunmaya devam ederim.	(0)	(1)	(2)	(3)	(4)

EK-9

Portre Değerler Anketi Örnek Maddeler

Aşağıda bazı kişiler kısaca tanımlanmaktadır. Lütfen her tanımı okuyun ve bu kişilerin size ne derece benzediğini ya da benzemediğini düşünün. Tanımda verilen kişinin size ne kadar benzediğini göstermek için sağdaki kutucuklardan uygun olan birini [X] ile işaretleyin.

	BU KİŞİ SİZE NE KADAR BENZİYOR?					
	Bana çok benziyor	Bana benziyor	Bana az benziyor	Bana çok az benziyor	Bana benzemiyor	Bana hiç benzemiyor
5.Onun için güvenli bir çevrede yaşamak önemlidir. Güvenliğini tehlikeye sokabilecek her şeyden kaçınır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
6.Hayatta pek çok farklı şey yapmanın önemli olduğunu düşünür. Her zaman deneyecek yeni şeyler arar.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
7. İnsanların kendilerine söylenenleri yapmaları gerektiğine inanır. İnsanların her zaman, hatta başkaları izlemiyorken bile, kurallara uymaları gerektiğini düşünür.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
9.Sahip olduğundan daha fazlasını istememenin önemli olduğunu düşünür. İnsanların sahip olduklarıyla tatmin olmaları gerektiğine inanır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
11.Yaptığı işler hakkında kendi başına karar vermek onun için önemlidir. Faaliyetlerini seçip planlarken özgür olmaktan hoşlanır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
13.Çok başarılı olmak onun için önemlidir. İnsanlar üzerinde iyi izlenim bırakmaktan hoşlanır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
17.İşin başında olmak ve başkalarına ne yapacaklarını söylemek onun için önemlidir. İnsanların onun söylediklerini yapmalarını ister.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
27.Başkalarının ihtiyaçlarına cevap vermek onun için önemlidir. Tanıdıklarına destek olmaya çalışır.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
29.Herkese, hatta hiç tanımadığı insanlara bile adil muamele yapılmasını ister. Toplumdaki zayıfları korumak onun için önemlidir.	☐	☐	☐	☐	☐	☐
37.Hayattan zevk almayı çok ister. İyi zaman geçirmek onun için önemlidir.	☐	☐	☐	☐	☐	☐

EK-10
Etik Kurul Onay Bildirimi

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER
BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU
ESKİŞEHİR

Toplantı Tarihi : 23.10.2019

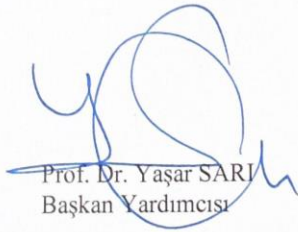
Toplantı No : 2019-16

GÜNDEM :

1. Başvuru Sahibi : Prof.Dr.Ayşe AYPAY. **Konu :** “Psikolojik İhtiyaç Doyumu, Benlik Kurguları Ve Özgünlüğün İlkeli Olma İle İlişkilerinin İncelenmesi” konulu araştırmasının görüşülmesi.

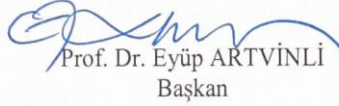
KARAR :

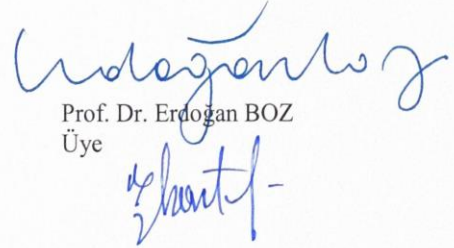
1. Prof.Dr.Ayşe AYPAY’ın “Psikolojik İhtiyaç Doyumu, Benlik Kurguları Ve Özgünlüğün İlkeli Olma İle İlişkilerinin İncelenmesi” konulu araştırmasının, veri toplama araçlarını uygulamak için gerekli yerlerden yasal izinleri almak şartıyla Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma Ve Yayın Etiği Kurulu’na uygunluğuna, oy birliğiyle karar verildi.

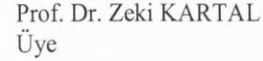

Prof. Dr. Yaşar SARI
Başkan Yardımcısı

Prof. Dr. Nuri KAVAK
Üye (Görevli)

Prof. Dr. Ferit USLU
Üye (Görevli)

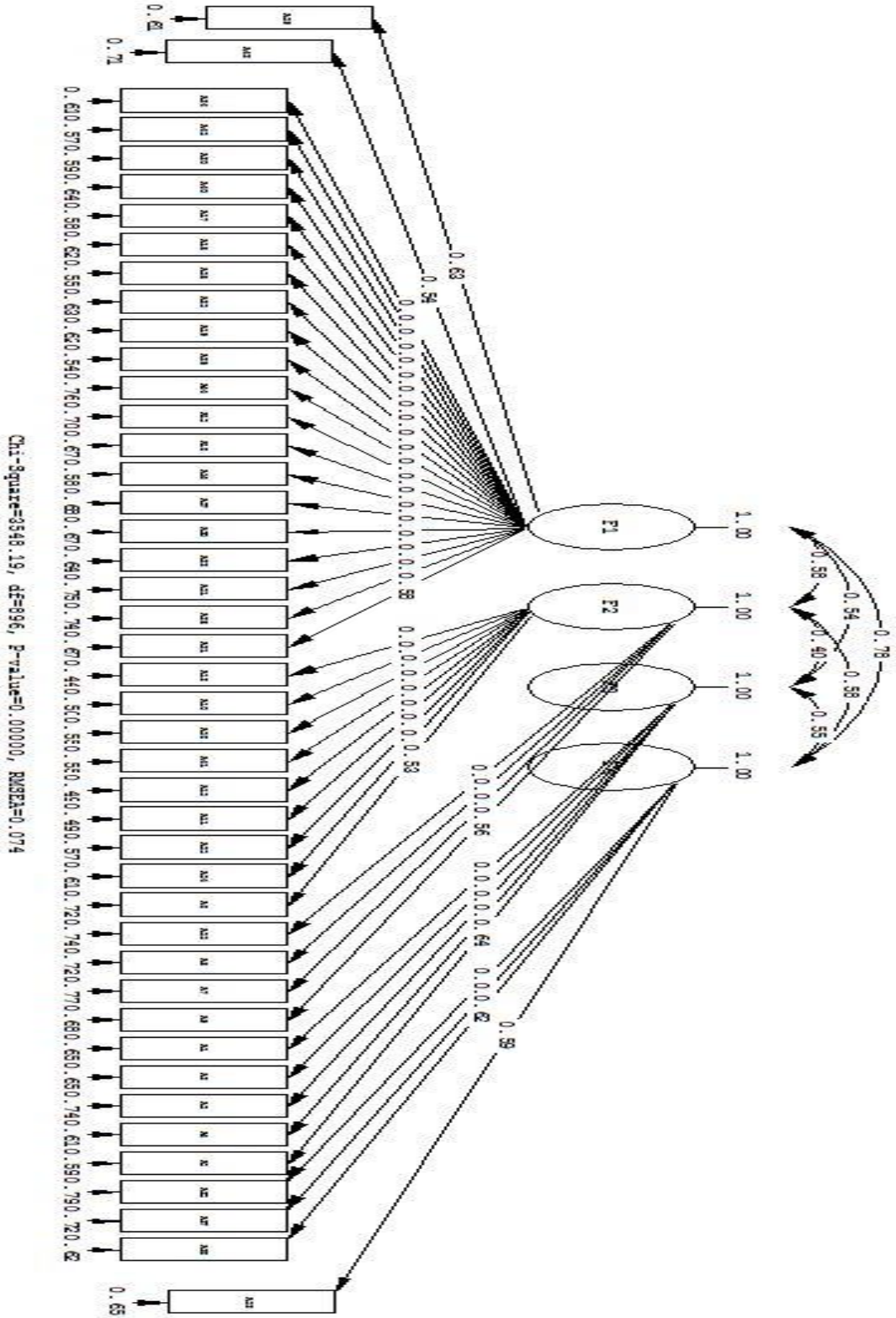

Prof. Dr. Eyüp ARTVİNLİ
Başkan

Prof. Dr. Erdoğan BOZ
Üye

Prof. Dr. Zeki KARTAL
Üye

EK-11

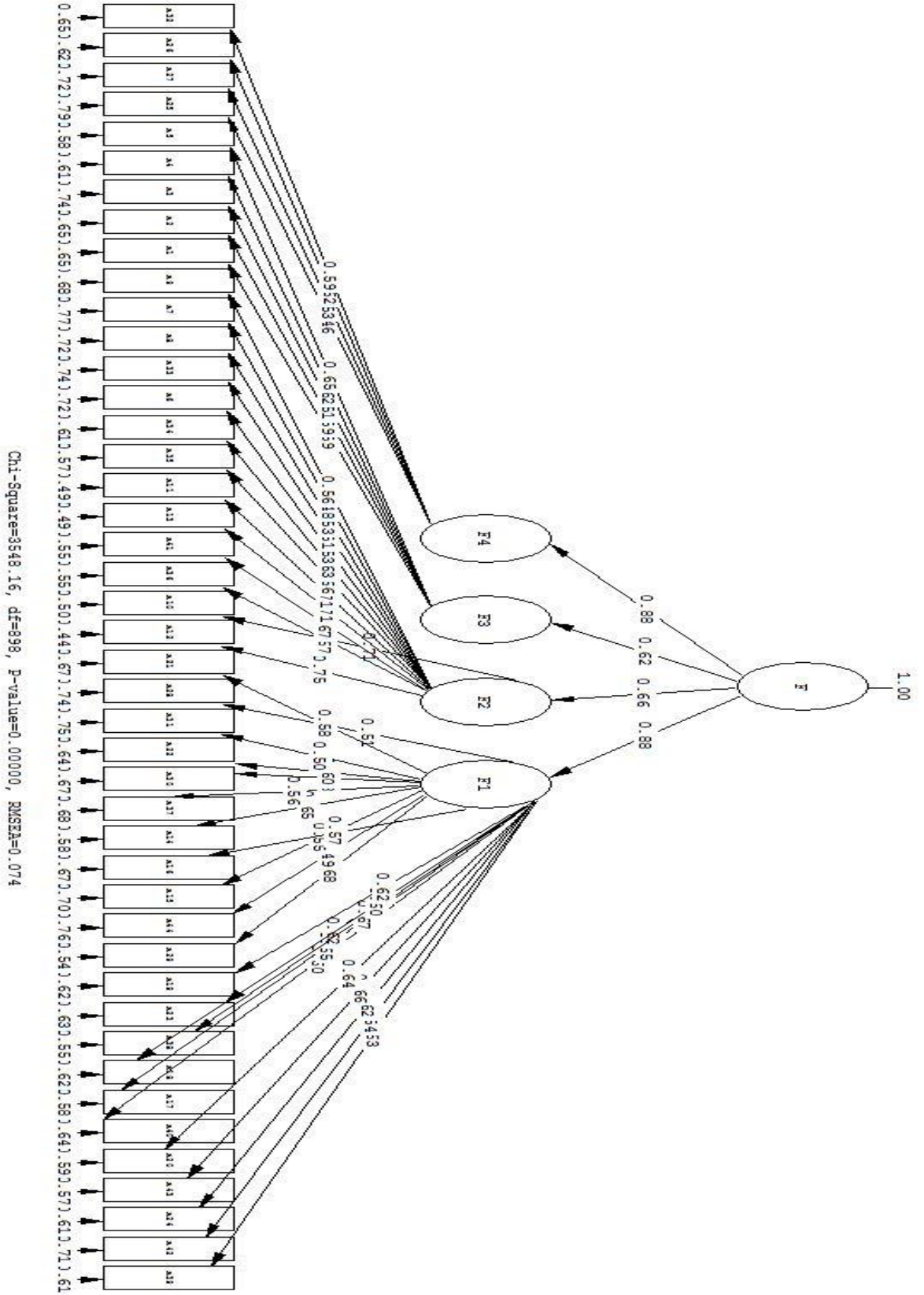
İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği Birinci Düzey DFA Modeli

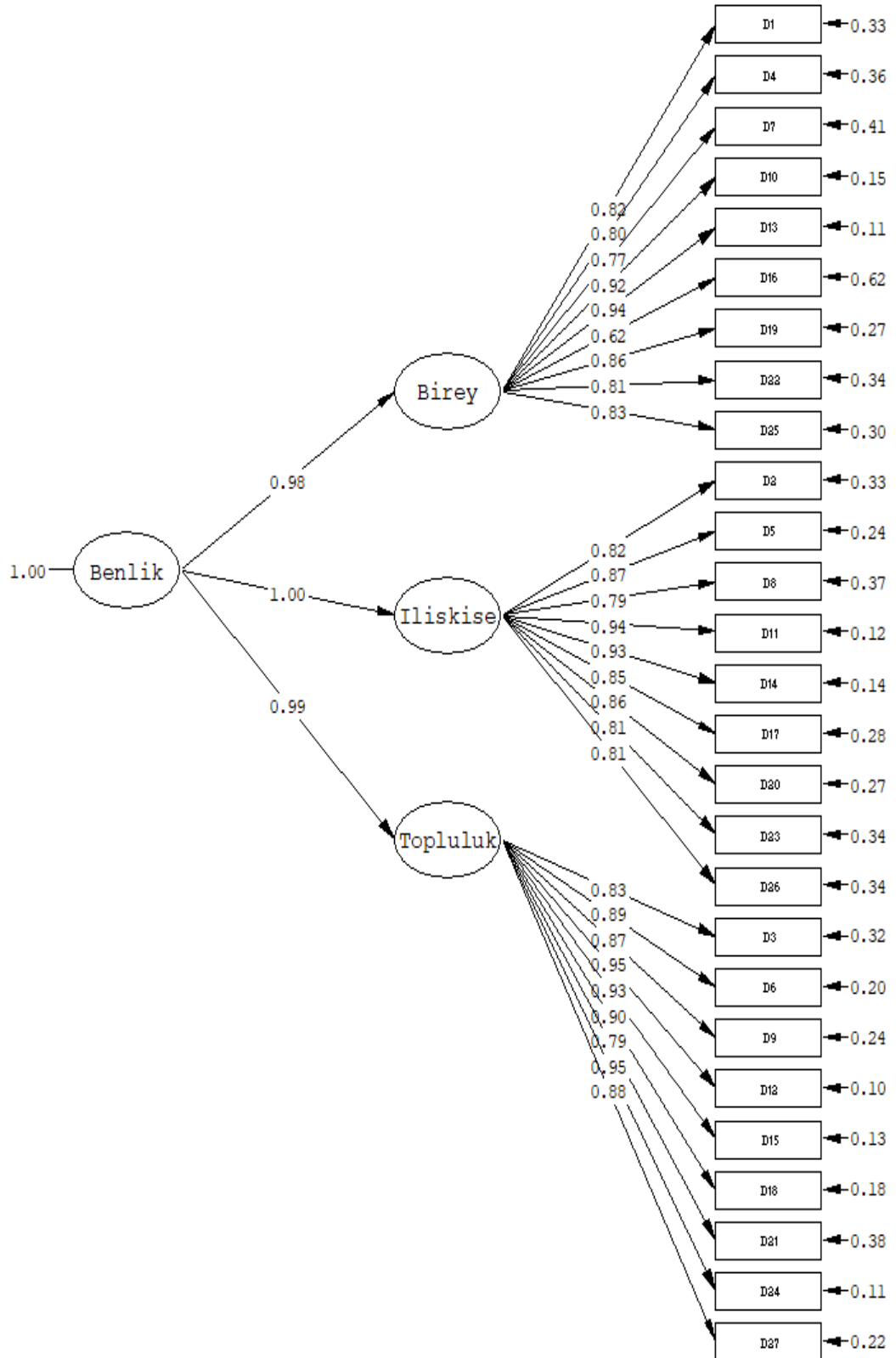
EK-12

İlkeli Davranma Eğilimi Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli

EK-13

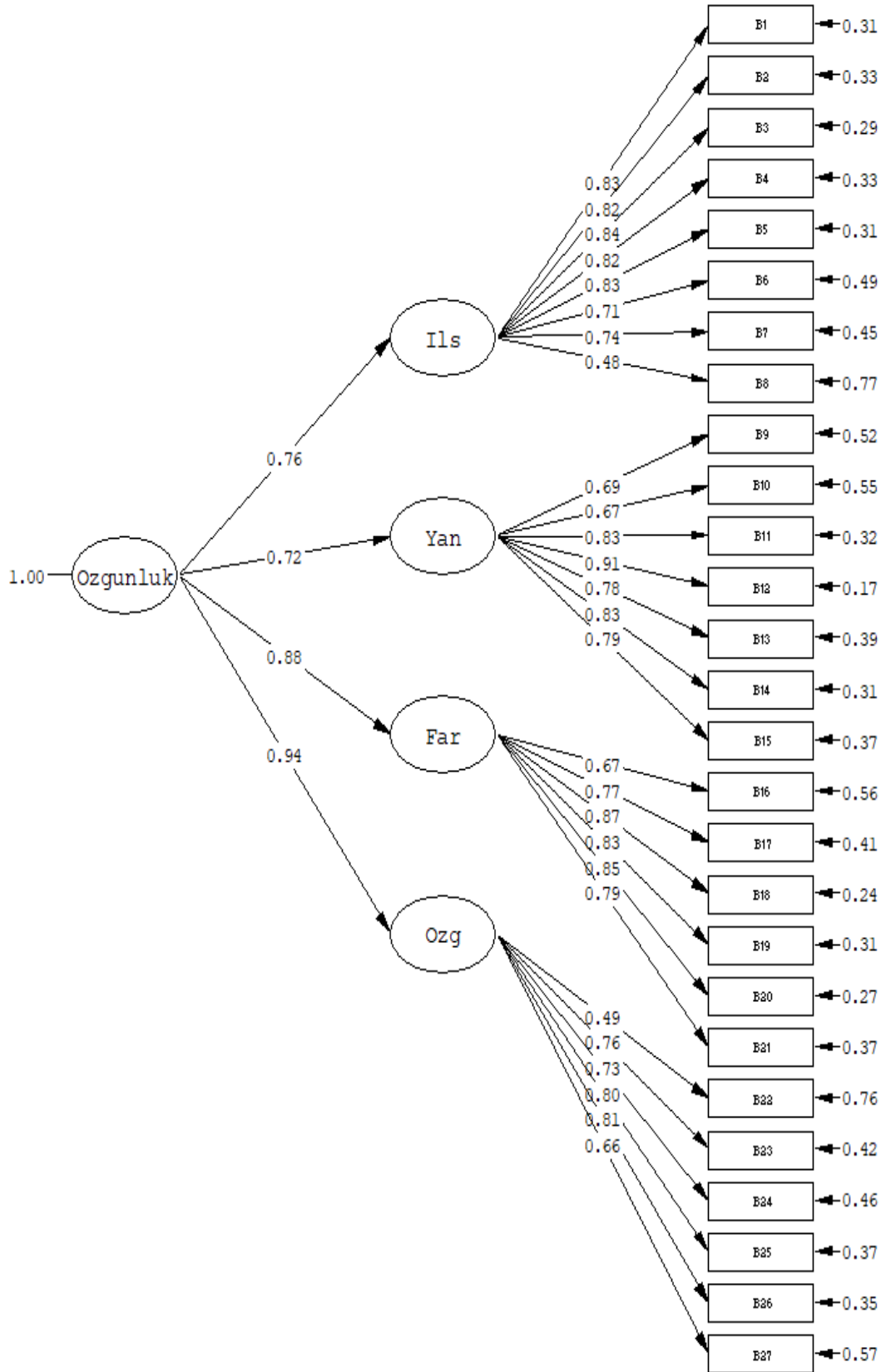
İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli

Chi-Square=1184.29, df=321, P-value=0.00000, RMSEA=0.065

EK-14

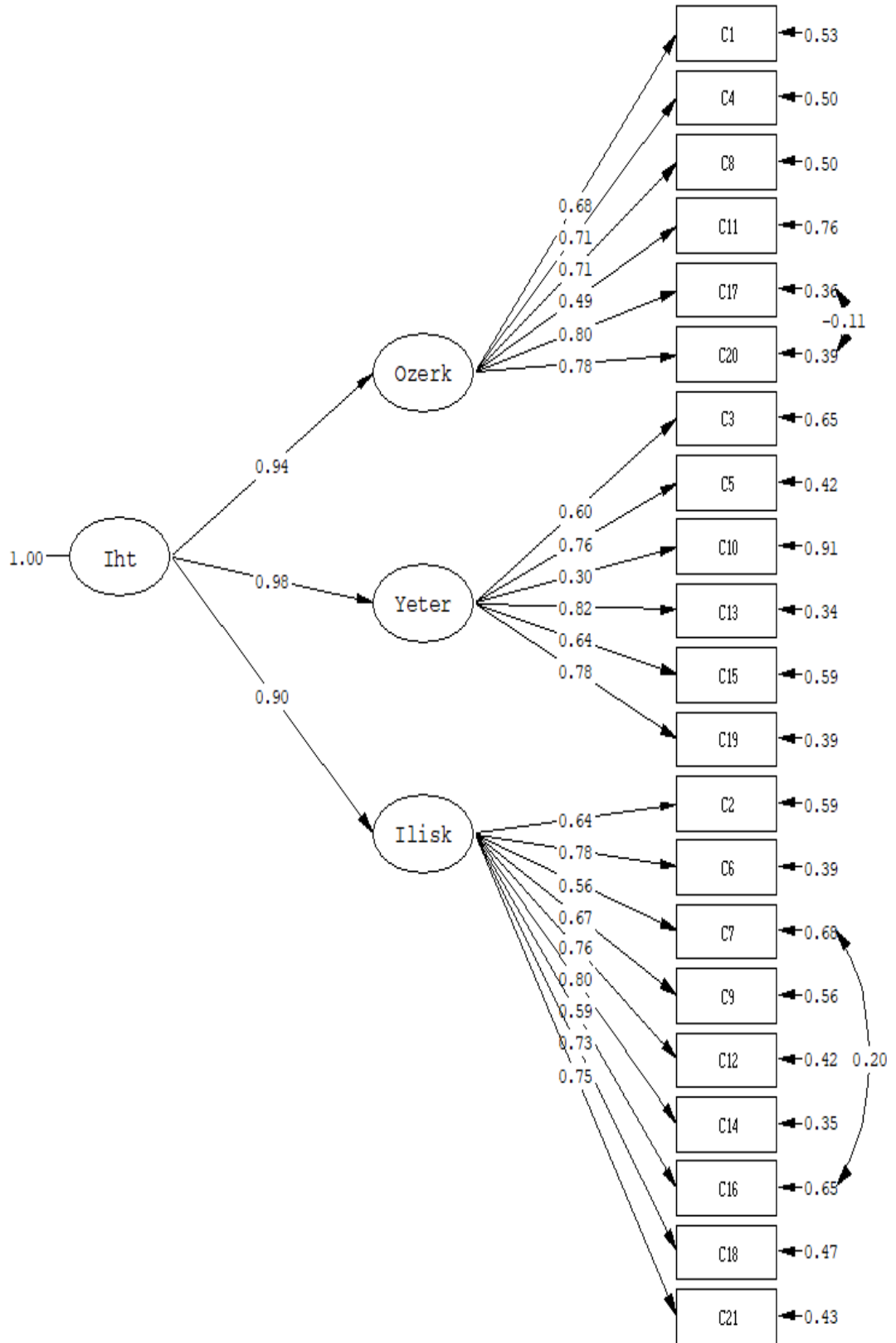
Özgünlük Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli

Chi-Square=1708.75, df=320, P-value=0.00000, RMSEA=0.083

EK-15

İhtiyaç Doyumu Ölçeği İkinci Düzey DFA Modeli

Chi-Square=1025.85, df=184, P-value=0.00000, RMSEA=0.085

EK-16

İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Kullanım İzni

Re: İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği Hk.

 hulya ercan <hulya.ekin@gmail.com>
6.06.2018 Çar 08:56
Kime: Siz

 Benlik Kurgusu ölçek.doc
49 KB

Sevgili Nurseven,
Ölçeği çalışmada kullanabilirsiniz.
Ölçek maddeleri ve puanlamalar ektedir.
Kolaylıklar.
Dr. Hülya Ercan

2018-06-06 1:52 GMT+03:00 Nurseven KILIÇ <nursevenkiliç1@hotmail.com>:
Merhaba Hülya Hocam,

Uyarılama çalışmasını yapmış olduğunuz İlişkisel-Bireyci-Toplulukçu Benlik Ölçeği'ni Eskişehir Osmangazi Üniversitesinde yürütmekte olduğum doktora tezimde kullanmak istiyorum. Ölçeğinizi kullanabilmem konusunda izniniz olursa çok memnun olurum.

İyi günler diliyorum,
Nurseven Kılıç

EK-17

Özgünlük Ölçeği Kullanım İzni

Re: Özgünlük Ölçeği Kısa Formu Kullanım İzni Hk.

Ol

Olçay İmamoglu <olcayimamoglu777@gmail.com>

9.04.2020 Per 14:16

Kıme: Siz

 Özgünlük (Authenticity) Ölçe...

52 KB

Pardon, sanırım ölçeği eklemeyi yollamışım.

On Thu, Apr 9, 2020 at 5:14 PM Olçay İmamoglu <olcayimamoglu777@gmail.com> wrote:

Merhaba Nurseven,

Söz konusu ölçeği tabii ki kullanabilirsiniz. Ekte ilgili bilgileri bulabilirsiniz.

İyi dilek ve sevgilerimle,

Olçay (İmamoglu)

On Wed, Apr 8, 2020 at 5:48 PM Nurseven KILIÇ <nursevenklic71@hotmail.com> wrote:

Kıymetli Hocam,

Kernis ve Goldman'ın (2006) 45 madde olarak geliştirmiş olduğu ve sizin de 27 madde halinde uyarlamış olduğunuz Özgünlük Ölçeğinin kısa formunu doktora tez çalışmam kapsamında kullanmak istiyorum. Ölçeğin kullanımına yönelik izniniz olursa ve ölçek bilgilerinizi benimle paylaşabilirseniz çok memnun olurum.

Saygılarımla,
Nurseven KILIÇ

EK-18

İhtiyaç Doyumu Ölçeği Kullanım İzni

Re: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Hk.

MT Mis.Sophoeun Thai <zeynep.changir.cankaya@ege.edu.tr>
11.06.2018 Pzt 08:36
Kime: Siz

 ihtiyaç doyumu ölçeği.doc
69 KB

Merhaba Nurseven ölçek ekte kolay gelsin
----- Orijinal Mesaj -----
Kimden: "Nurseven KILIÇ" <nursevenklic71@hotmail.com>
Kime: "zeynep cihangir cankaya" <zeynep.changir.cankaya@ege.edu.tr>
Gönderilenler: 9 Haziran Cumartesi 2018 19:38:42
Konu: İhtiyaç Doyumu Ölçeği Hk.

Merhaba Zeynep Hocam,

Türkiye'ye uyarlamasını yapmış olduğunuz İhtiyaç Doyumu Ölçeği'ni, yürütmekte olduğum doktora tezimde kullanmak istiyorum. Ölçeği kullanım izniniz ve benimle paylaşmanız olursa çok memnun olurum.

İyi günler diliyorum,
Nurseven KILIÇ

EK-19

Sosyotropi-Otonomi Ölçeği Kullanım İzni

Sosyotropi-Otonomi Ölçeği

GT **Gulsen T. <gulsenturk@yahoo.com>**
5.07.2019 Cum 23:02
Kime: Siz

 Adolescent guilt,shame and d...
221 KB

 Exploring the Sociotropy-Aut...
108 KB

 SOSOTO 2010.pdf
142 KB

 Sosyotropi - Otonomi Ölçeği ...
90 KB

 4 ek (561 KB) Tümünü indir Tümünü OneDrive'a kaydet

Sosyotropi-Otonomi Ölçeği'ni araştırma amaçlı olarak kullanmanızda benim açımdan bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak sizden önemli ricam, Ölçeğin başka kopyalarını değil, size gönderdiğim kopyasını ve ölçeğin ikinci sayfasındaki kaynakları da kullanmanızdır. Ayrıca, Envanterin orjinalinin Beck, Epstein, Harrison ve Emery (1983) tarafından geliştirilmiş olduğu bilgisiyle gerekli referansın da çalışmanızda verilmesi gerekecektir. Çalışmanızda başarılar dilerim.

Prof.Dr.Nesrin Hisli Şahin adına
Gülşen Hisli

EK-20

Portre Değerler Anketi Kullanım İzni

RE: Portre Değerler Anketi Hk.

 Kürşad Demirutku <kursad.demirutku@teclu.edu.tr>
21.05.2018 Pzt 06:13
Kime: Siz

 PVQ40.rar
522 KB

 PVQ57.rar
927 KB

2 ek (1 MB) Tümünü indir Tümünü OneDrive'a kaydet

Merhaba Nurseven,
Ekte PDA'nın iki farklı sürümünü ilgili dokümanları bulabilirsiniz. Araştırma amacına uygun olanı kendin seçer kullanırsın.
İyi çalışmalar.

Dr. Öğr. Üyesi Kürşad DEMİRUTKU
TED Üniversitesi | Eğitim Bilimleri
(0312) 585 02 26

From: Nurseven KILIÇ [mailto:nursevenkilic71@hotmail.com]
Sent: Saturday, May 19, 2018 2:23 PM
To: Kürşad Demirutku
Subject: Portre Değerler Anketi Hk.

Merhaba Kürşad Hocam,

Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık alanında yürüttüğüm Doktora tezimde uyarılama çalışmasını yapmış olduğunuz Portre Değerler Anketi'ni kullanmak istiyorum. Öncelikle, ölçüğün kullanımını konusunda izninizi istiyorum. Mail yoluyla ölçüğü benimle paylaşabilirseniz çok memnun olurum.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı SOYADI : Nurseven KILIÇ
Doğum Yeri : Merzifon

Eğitim Durumu

Lisans Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi 2010
Yüksek Lisans Çağ Üniversitesi 2014

Yabancı Dil

İngilizce: Okuma (Çok iyi), Yazma (Çok iyi), Konuşma (Çok iyi)

Mesleki Geçmiş

Görev	Kurum	Çalışma Tarihleri
Öğretim Görevlisi	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2014- Halen
Okutman	Adıyaman Üniversitesi	2012-2014
Öğretmen	Şekerli İlköğretim Okulu	2010-2012

Akademik Çalışmalar

Yayımlar

- Kılıç, N., & Eryılmaz, A. (2019). Investigating Narcissistic Personality Traits in the Context of Positive Psychotherapy. *Archives of Neuropsychiatry*, 56(1), 40-46.
- Kılıç, N., & Eryılmaz, A. (2019). Pozitif Psikoterapi Bağlamında Narsisistik Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi. *Archives of Neuropsychiatry/Noropsikiatri Arsivi*, 56(1), 40-46.
- Karaaslan, H., & Kılıç, N. (2019). Students' attitudes towards blended language courses: A case study. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 15(1), 174-199.
- Karaaslan, H., Kılıç, N., Güven-Yalçın, G., & Güllü, A. (2018). Students' Reflections on Vocabulary Learning through Synchronous and Asynchronous Games and Activities. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 19(3), 53-70.
- Kılıç, N., Eryılmaz, A., & Dinç, S. Y. (2018). Effectiveness of Psychoeducational Group Training on Turkish EFL Learners' English Speaking Anxiety. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33(4), 1020-1037.

- Kılıç, N., Mammadov, M., Koçhan, K., & Aypay, A. (2018). Üniversite öğrencilerinde genel öz yeterlik inancı ve beden imajının psikolojik sağlamlık düzeyini yordama gücü. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Advance online publication. doi: 10.16986/HUJE.2018044245
- Eren H. K., & Kılıç N. (2017). Well-being therapy. *MOJ Addiction Medicine & Therapy*. 4(2):249–251. DOI: 10.15406/mojamt.2017.04.00076.
- Yılmaz-Dinç, S. & Kılıç, N. (2017). Sınav Kaygısı Yaşayan KPSS'ye Hazırlık Öğrencilerinin Özdeğer Algısı Üzerine Nitel bir Çalışma. *Akademik Bakış Dergisi*, 61, 771-779.

Seminer ve Çalıştaylar

- Kılıç, N. (2019). Oral presentation “Principled Behavior as a Value”. 21. Uluslararası Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi. Antalya, Türkiye.
- Howard, S. L., Güven-Yalçın, G., Akgedik, M., Karaaslan, H., Arslan, G., Kılıç, N., Üstündağ-Algın, P. & Sınar-Okutucu, E. (2019). Language Learning Advising + Mindsets + Learning Plans = Autonomy? Oral presentation at the 2nd TESOL Turkey International ELT Conference, Eskişehir Osmangazi University, Eskişehir, Turkey.
- Altınok, A. & Kılıç, N. (2018). Oral presentation “Investigation of the Relationships between Narcissism and Relationship Quality: Perceived Parental Warmth as a Moderator”. ICES UEBK. Antalya, Türkiye.
- Karaaslan, H., Can, M., Şen, M., Kılıç, N. & Güllü, A. (2018). Oral presentation “SFL students’ attitudes towards blended learning: Critical considerations”. 13th METU International ELT Convention. Ankara, Türkiye.
- Karaaslan, H., Güven-Yalçın, G., Kılıç, N. & Güllü, A. (2017). Oral presentation “Vocabulary development using a/synchronous games and activities”. Cukurova 3rd International ELT Teachers Conference. Adana, Türkiye.
- Altınok, A., Kılıç, N. & Set, Z. (2017). Oral presentation “An Investigation of the Mediating Role of Jealousy and Ruminative Thought Style in the Relationship between Romantic Relationship Obsessions and Compulsions and Relationship Satisfaction”. 15th European Congress of Psychology. Amsterdam, Hollanda.
- Kılıç, N., Altınok, A. & Set, Z. (2017). Oral presentation “Relationships between Narcissism, Intentions towards Infidelity and Relationship Satisfaction:

Attachment Styles as a Moderator”. 8th World Conference on Psychology, Counseling and Guidance (WCPCG-2017).

Duman, S. N., Önger, S. & Kılıç, N. (2016). Oral presentation “Lisansüstü Öğrencilerin Öğrenme Yolu Olarak Sosyal Medya Algıları: Deneyimler, Beklentiler ve Öneriler”. 4. Uluslararası Eğitim Programları ve Öğretim Kongresi.

Kılıç, N. (2015). Oral presentation “Yetişkinlere Yönelik Romantik İlişkiler Ölçeğinin Geliştirilmesi”. XIII. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi.

Kılıç, N. (2016). Çalıştay “Kognitif Terapi İlkeleri & Depresyon Tedavisinde Uygulanması”. İstanbul, Türkiye.

Kılıç, N. (2016). Çalıştay “Kognitif Terapi Yönelimli Klinik İlk Görüşme & Terapi Becerileri”. İstanbul, Türkiye.

Sertifikalar

Psikotravmatoloji Eğitimi, Psikotravmatoloji, Olgu Psikolojik Danışmanlık. Ankara, Türkiye.

12. Araştırma Yöntemleri Semineri, AMOS ile Yapısal Eşitlik Modellemesi Uygulamaları. Antalya, Türkiye.

Prof. Dr. Vamık Volkan ile Psikanalitik Psikoterapi Eğitimi. Ankara, Türkiye.

İletişim: 00905068367845

E-posta adresi: nkilic @ybu.edu.tr

İnternet sayfası (varsa): <https://avesis.aybu.edu.tr/nkilic>